

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

เล่มที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. ปาฎิกสูตร

เรื่อง ปริพาชกภัคควโคตร

ทรงเล่าเรื่อง สุนัขขัตตลิจนวิ

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวมัลละ ชื่ออนุปิยะในแคว้นมัลละ ครั้งนั้นแล เวลาเช้าพระผู้มีพระภาค ทรงนุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังอนุปิยนิกม. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า ยังเป็นเวลาเช้านักที่จะเข้าไป บิณฑบาตยังอนุปิยนิกม เราควรจะไปในอารามของปริพาชกชื่อ ภัคควโคตร เข้าไปหาปริพาชกชื่อภัคควโคตร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังอาราม ของปริพาชกชื่อ ภัคควโคตร เข้าไปหา ปริพาชกชื่อภัคควโคตร ปริพาชกชื่อภัคควโคตร ได้กราบทูลเชิญ พระผู้มีพระภาคว่า ขอเชิญพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเถิด พระเจ้าข้า

พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เป็นเวลานานนักที่พระองค์ได้มีโอกาสเสด็จ

มาแหวเวียนเยียมเยียนเช่นนี้ ขอเชิญประทับนั่ง นี่คือนาสนะที่จัดไว้.
พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดไว้แล้ว. แม้ปริพาชกชื่อ
ภักควโคตร ก็ถือเอาอาสนะดำที่ใดที่หนึ่ง นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน
ล่วงมาหลายวันแล้ว พระโอรสเจ้าลิจฉวินามว่าสุนักขัตตะได้เข้ามา
หาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ แล้วบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ลูกก่อนภักควะ
บัดนี้ ข้าพเจ้าบอกคืนพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพเจ้าไม่อยู่อุทิศต่อพระ
ผู้มีพระภาคดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำตามที่พระโอรสเจ้า ลิจฉวี
นามว่า สุนักขัตตะกล่าวนั้น เป็นความจริงเช่นนั้นหรือพระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ลูกก่อนภักควะ ก็เป็นดังที่เขากล่าวนั้นแหละ ใน
วันก่อน ๆ เขาได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ถวายอภิวัตเราแล้ว นั่ง ณ สมควร
ข้างหนึ่ง. ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอบอกคืนพระ
ผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จักไม่อยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค. เมื่อเขากล่าว
อย่างนี้แล้ว เราจึงได้กล่าววว่า ลูกก่อนสุนักขัตตะ เราได้กล่าวกะเธอ
อย่างนี้ว่า เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา ดังนี้ บ้างหรือ.

สุนักขัตตะตอบว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เราถามว่า หรือเธอได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค.

เขาตอบว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เราถามว่า ลูกก่อนสุนักขัตตะ เพราะเหตุที่เราไม่ได้กล่าวกะเธอว่า
มาเถิดสุนักขัตตะเธอจงอยู่อุทิศต่อเรา และเธอก็มิได้กล่าวกะเธอว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค ลูกก่อน
โมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเมื่อบอกคืน จะชื่อว่าบอกคืนใครเล่า
เธอจงเห็นว่า การกระทำเช่นนี้ เป็นความผิดของเธอเพียงใด.

[๒] **สุนัขขัตตะ ได้ทูลว่า** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ แก่ข้าพระองค์เลย.

เรากล่าวว่า คุณ่อนักขัตตะ เราได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า มาเกิดสุนัขขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่เธอ ดังนี้ บ้างหรือ.

เขาทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เรากล่าวว่า หรือว่าเธอได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์.

สุนัขขัตตะ ได้ทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เรากล่าวว่า คุณ่อนสุนัขขัตตะ เพราะเหตุที่เรามิได้กล่าวกะเธอว่า มาเกิดสุนัขขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่เธอ และเธอ ก็ไม่ได้กล่าว ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวด กว่า ธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ คุณ่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเมื่อบอกกินจะชื่อว่าบอกกินใครเล่า. คุณ่อนสุนัขขัตตะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน คือเมื่อเราได้กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ก็ดี หรือมิได้กระทำก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้แล้ว ย่อมนำผู้ประพาศให้สิ้นทุกข์โดยชอบหรือ. **เขาทูลว่า** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์ได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ หรือมิได้ทรงกระทำก็ดี ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ย่อมนำผู้ประพาศให้สิ้นทุกข์โดยชอบ พระเจ้าข้า. เรากล่าวว่า คุณ่อน

สุนัขขัตตะ เพราะเหตุที่เมื่อเราได้กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่า
ธรรมของมนุษย์หรือมิได้กระทำก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ย่อมนำผู้
ประพฤติกให้สิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะเหตุนี้ เธอปรารถนาการทำ
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ไปทำไม. คุณก่อนโมฆบุรุษ
เธอจงเห็นว่า การกระทำเช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด.

(๓) สุนัขขัตตะ ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี
พระภาคมิได้ทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์เลย.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ เราได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า
มาเกิดสุนัขขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศเรา เราจักบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่า
เลิศแก่เธอ ดังนี้ บ้างหรือ.

เขาทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ เพราะเหตุที่เรามีได้กล่าวกะ
เธอว่า มาเกิดสุนัขขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจักบัญญัติสิ่งที่
โลกสมมติว่าเลิศแก่เธอ และเธอก็มิได้กล่าวแก่เราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจัก
ทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่เธอ คุณก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่น
นั้น เธอเมื่อบอกคิน จะชื่อว่าบอกคินใคร. คุณก่อนสุนัขขัตตะ
เธอจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน คือเมื่อเราได้บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติ
ว่าเลิศ หรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ ย่อมนำผู้ประพฤติก
ให้สิ้นทุกข์โดยชอบหรือ.

เขาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์ได้บัญญัติ
สิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ หรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่พระองค์แสดงไว้
ย่อมนำผู้ประพฤติกให้สิ้นทุกข์โดยชอบ.

เรากล่าวว่า คุณอนสุกษัตตะ เพราะเหตุที่เมื่อเราได้บัญญัติ
สิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศหรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ ย่อม
นำผู้ประพจน์ให้สิ้นทุกข์โดยชอบเช่นนี้ เธอจะปรารถนาการบัญญัติสิ่ง
ที่โลกสมมติว่าเลิศไปทำไม คุณอนโมฆบุรุษ เธอจงเห็นว่า การกระทำ
เช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. คุณอนสุกษัตตะ เธอได้สรร
เสริญเราที่วัชชีคาม โดยอเนกปริยายว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระ
ภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบสมบุรณ์
วิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษ
ที่ควรฝึกไม่มีผู้ยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมดังนี้ เธอได้สรรเสริญ
พระธรรมที่วัชชีคาม โดยอเนกปริยายว่าพระธรรมอันพระผู้มีพระภาค
ตรัสดีแล้ว ผู้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้
ดู ควรน้อมเข้าไปในตน อันผู้ปฏิบัติพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้ และเธอ
ได้สรรเสริญพระสงฆ์ที่วัชชีคาม โดยอเนกปริยายว่าพระสงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม
ปฏิบัติชอบ คือคฤบรุษ ๔ บรุษบุคคล ๘ นั่นคือพระสงฆ์สาวกพระ
ผู้มีพระภาค เป็นผู้ควรรับของบูชา เป็นผู้ควรรับของต้อนรับ เป็น
ผู้ควรรับของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นบุญเขตของชาวโลก
ไม่มีเขตอื่นยิ่งกว่า ดังนี้. สุกษัตตะเราขอบอกเธอ เราขอเตือน
เธอว่า จักมีผู้กล่าวติเตียนเธอว่า โอรสเจ้าลิจฉวี ชื่อสุกษัตตะ ไม่
สามารถประพจน์พรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เมื่อเขาไม่สามารถได้
บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลวดังนี้. คุณอนภคคาวะ โอรส-
เจ้าลิจฉวี ชื่อสุกษัตตะ ถึงแม้ถูกเรากล่าวอยู่อย่างนี้ ก็ได้หนีจาก
ธรรมวินัยนี้ เหมือนสัตว์ที่ตกอบายนรกะนั้น.

กล่าวด้วยเรื่องอเจลกโกรักขัตติยะ

(๔) คุณก่อนภักควะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่นิคมแห่งชาวอูลู ชื่อว่า อุตตรกา ในอูลูชนบท. ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า เรานุ่งห่ม แล้ว ถือบาตรจีวร มีโอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะ เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปบิณฑบาตที่อุตตรกานิคม. สมัยนั้น มีนักบวชเปลือยคนหนึ่ง ชื่อว่า โกรักขัตติยะ ประพฤติอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก. คุณก่อนภักควะ โอรสเจ้าลิจฉวี สุนักขัตตะ ได้เห็นเข้าจึงคิดว่า สมณะเดินด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ที่ดีหนอ.

ครั้งนั้นเราได้ทราบความคิดในใจของโอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะ ด้วยเจโตปริยญาณ จึงกล่าวกะเขาว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสากยบุตรอยู่หรือ.

สุนักขัตตะ ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไฉนพระผู้มีพระภาคจึงตรัสกะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า โมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่า เป็นสากยบุตรหรือ. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณก่อนสุนักขัตตะ เธอได้เห็นนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะนี้ ซึ่งประพฤติอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเข่า ใช้ปากกินอาหารบนพื้นดิน แล้วเธอได้คิดต่อไปว่า สมณะเดินด้วยศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ที่ดีหนอมิใช่หรือ. สุนักขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคยังหวงแหงนความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ. เรากล่าวว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เราไม่ได้หวงแหงนความเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเธอได้เกิดทิฏฐิเลวทรามขึ้น เธอจงละมันเสีย ทิฏฐิ เลวทราม นั้นอย่าได้เกิดมีขึ้น เพื่อไม่เป็นประโยชน์และเป็นทุกข์แก่เธอ ชั่วกาล

นาน นักบวชเปลี่ยชื่อ โกรกขัตติยะ ที่เธอสำคัญว่าเป็นสมณะ
อรหันต์ที่ดีนั้นอีก ๗ วัน เขาจักตายด้วยโรคอลสกะ (โรคกินอาหาร
มากเกินไป) ครั้นแล้ว จักบังเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่า
อสุรกายทุกชนิด และจักถูกนำไปทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมภะ. และเมื่อเธอ
ต้องการทราบ ฟังเข้าไปถามโกรกขัตติยะ ว่า ท่านโกรกขัตติยะท่าน
ทราบคติของตนหรือ ข้อที่โกรกขัตติยะฟังตอบเธอว่า สุนัขขัตตะ
ข้าพเจ้าทราบคติของตนอยู่ คือข้าพเจ้าไปเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญ-
ชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิดดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้. ครั้งนั้น
โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนัขขัตตะ ได้เข้าไปหาโกรกขัตติยะ บอกว่า
ท่านโกรกขัตติยะ ท่านถูกพระสมณโคดมพยากรณ์ว่า อีก ๗ วัน
โกรกขัตติยะ จักตายด้วยโรคอลสกะ แล้วจักบังเกิดในเหล่าอสุร-
กาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิด และจักถูกเขานำไป
ทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมภะ ฉะนั้น ท่านจงกินอาหารแต่พอสม
ควร และดื่มน้ำแต่พอสมควร จึงทำให้คำพูดพระสมณโคดม
ผิด ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะ ได้นับวันคืนตั้งแต่วันที่ ๑
ที่ ๒ ไปจนครบ ๗ วัน เพราะเขาไม่เชื่อพระตถาคต. ครั้งนั้น
นักบวชเปลี่ยชื่อ โกรกขัตติยะ ได้ตายด้วยโรคอลสกะในวันที่ ๗
แล้ว ได้ไปเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิดและ
ถูกเขานำไปทิ้งไว้ที่ป่าช้าชื่อว่า วิรณตัมภะ โอรสเจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะ
ได้ทราบข่าวว่า โกรกขัตตะต่อเจลกได้ตายด้วยโรคอลสกะได้ถูกเขานำ
ไปทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมภะ จึงเข้าไปหาศพโกรกขัตติยะที่ป่าช้าวิรณต
ัมภะ ใช้มือตบซากศพเขา ๓ ครั้ง ถามว่า โกรกขัตติยะ ท่านทราบ
คติของตนหรือ. ครั้งนั้น ซากศพโกรกขัตติยะ ได้ลุกขึ้นยืนพลาง
เอามือลูบหลังตนเองตอบว่า สุนัขขัตตะผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทราบคติ

ของตน ข้าพเจ้าไปบังเกิดในเหล่าอสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่า
อสูรกายทุกชนิดดังนี้ แล้วล้มลงนอนหงาย อยู่ ณ ที่นั่นเอง.

คุณก่อนภักคะ ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อ สุนัขขัตตะได้เข้า
มาหาเราถึงที่อยู่ ไขว่ไขว่แล้วนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราได้กล่าวกะ
โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนัขขัตตะผู้นั้นเรียบร้อยว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ
เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไหน วิบากนั้นได้มีขึ้นเช่นดังที่เราพยา-
กรณ์ปรารภโกรักขัตติยะไว้ต่อเธอมิใช่มีโดยประการอื่น.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากนั้นได้มี
ขึ้น ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ โกรักขัตติยะไว้ แก่ข้าพระ
องค์มิใช่มี โดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไหน เมื่อเป็นเช่นนี้
อิทธิปฏิหารย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราได้แสดง
แล้วหรือยัง.

สุนัขขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์แสดงไว้
แล้วแน่นอน มิใช่จะไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอยังจะกว่ากะเราผู้แสดงอิทธิ
ปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม ของมนุษย์อย่างนี้ว่าข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยอดเยียมกว่า
ธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ คุณก่อนโมฆบุรุษ เธอจงเห็นว่า การ
กระทำเช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. คุณก่อนภักคะ โอรส
เจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ได้หนีจากพระธรรมวินัย
นี้ เหมือนสัตว์ผู้เกิดในอบายและนรกฉะนั้น

กล่าวด้วยเรื่องอเจลกกพารมัทธกะ

[๕] คุณอนัฏฐะ สมัยหนึ่งเราอยู่ที่ภูฏานศาสดาในป่า

มหาวัน ในเมืองเวสาลี สมัยนั้น นักบวชเปลือยคนหนึ่งชื่อกพาร-
มัชฌกะอยู่ที่วัชชีคามในเมืองเวสาลี. เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ. เขาได้
สมาทานข้อวัตร ๗ ข้อ คือ

๑. เราพึงเปลือยกาย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต.
๒. เราพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต
๓. เราพึงดื่มสุราและบริโภคน้ำเนื้อสัตว์ดำรงชีพอยู่ ไม่
บริโภคข้าวและขนมตลอดชีวิต.
๔. เราไม่พึงล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศบูรพเมือง
เวสาลี.
๕. เราไม่พึงล่วงเกินโคตมเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศทักษิณ
เมืองเวสาลี.
๖. เราไม่พึงล่วงเกินสถัมพเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศปัจฉิม
เมืองเวสาลี.
๗. เราไม่พึงล่วงเกินพหูตคกเจดีย์ อยู่ทางทิศอุดร
เมืองเวสาลี.

เพราะการสมาทานข้อวัตรทั้ง ๗ นี้ เขาจึงเป็นผู้เลิศด้วยลาภ
และยศ อยู่ที่วัชชีคาม. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะ ได้เข้าไป
หานักบวชเปลือยชื่อกพารมัชฌกะ แล้วถามปัญหาของเขา. เขาถูก
ถามปัญหาแล้ว ไม่สามารถแก้ปัญหาของโอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะให้
ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ โทสะ และความไม่แช่มชื่นให้ปรากฏ
ออกมา. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะได้คิดว่า ตนได้รู้กราณ
สมณะผู้เป็นพระอรหันต์ที่ดี การกระทำเช่นนั้นอย่าได้มีแก่เรา เพื่อ
ไม่เป็นประโยชน์แก่กุลและทุกขชั่วกาลนาน. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวี
ชื่อสุนักขัตตะได้เข้ามาหาเรา ถวายอภิวัต แล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง

เราได้กล่าวกะเธอผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว คุณ่อนโมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนเป็นศากยบุตรอยู่หรือ.

สุนัขขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โฉนพระผู้มีพระภาค จึงตรัสกะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนเป็นศากยบุตรอยู่หรือ.

เรากล่าวว่า สุนัขขัตตะ เธอได้เข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อ กพารมัชฌกะแล้ว ถามปัญหากะเขา เขาถูกถามปัญหากลับไม่สามารถแก้ปัญหาคงของเธอให้ถูกต้องได้ จึงได้แสดงความโกรธ โทสะ และความไม่แ่มชื่นออกมา เธอจึงได้คิดว่า ตนได้รุกรานสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ การรุกรานนั้นอย่าได้มีแก่เรา เพื่อไม่เป็นประโยชน์ ก่อคุณและเพื่อทุกข์ชั่วกาลนาน ดังนี้ มิใช่หรือ.

สุนัขขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคก็ยังไม่หวงเห่นความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ.

เรากล่าวว่า คุณ่อนโมฆบุรุษ เรามีได้หวงเห่นความเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเธอได้เกิดทิฏฐิเลวทราม เธอจงละมันเสีย ทิฏฐิเลวทรามนี้ อย่าได้เกิดขึ้น เพื่อไม่เป็นประโยชน์และความทุกข์แก่เธอชั่วกาลนาน.

อนึ่ง นักบวชเปลือยชื่อว่ากพารมัชฌกะ ที่เธอสำคัญว่าเป็นสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ที่ดีนั้น ต่อไปไม่นาน เขาจักกลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยากินข้าวและขนม ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป. คุณ่อนภคคะ ต่อมาไม่นาน อเจลกพารมัชฌกะ ก็กลับนุ่งห่มผ้ามีภรรยา กินข้าวและขนม ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป. โอรสเจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะได้ทราบข่าวว่า อเจลกชื่อ

กพารมัชฌกะ กลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนม ล่วงเกิน
เจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวลาดิทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป จึงได้
เข้ามาหาเรา ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราจึงกล่าว
กะเขาผู้นั่งเรียบร้อยแล้วว่า **ดูก่อนสุนักขัตตะเธอสำคัญความข้อนั้นเป็น
โฉน วิปากนั้น ได้มีขึ้นเช่นดังที่เราได้พยากรณ์อเจลกช็อกพารมัชฌกะ
ไว้แก่เธอ มิใช่มีโดยประการอื่น.**

สุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิปากนั้น ได้มีขึ้นดังที่
พระผู้มีพระภาคได้พยากรณ์อเจลกช็อกพารมัชฌกะไว้แก่ข้าพระองค์
มิใช่มีโดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นโฉน เมื่อเป็นเช่นนี้
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราได้แสดงไว้
แล้วหรือยัง.

สุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงแสดง
แล้วแน่นอน มิใช่จะไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอยังจะกล่าวกะเราผู้แสดง
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ พระผู้มีพระภาคมิได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม
ของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ **ดูก่อนโฆษบุรุษ เธอจงเห็นว่า การกระทำ
เช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. ดูก่อนภักควะ โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนัก-
ขัตตะ ถูกเรากล่าวอยู่อย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้ เหมือนสัตว์ผู้
เกิดในอบายและนรกฉะนั้น.**

กล่าวด้วยเรื่องอเจลกปาฎิกบุตร

[๖] ภักควะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวันใน

เมืองเวสาลีนั่นเอง. สมัยนั้นนักบวชเปลี่ยชื่อปาฎิกบุตร อาศัยอยู่ที่วัชชีคาม

ในเมืองเวสาลี เป็นผู้มียศและยศเลิศ. เขากล่าววาทะในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดม ก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก้เป็นญาณวาทะ อนึ่งระหว่างผู้มีญาณวาทะทั้งสองฝ่ายนั้น ควรจะได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดม ฟังเสด็จไปกึ่งหนทาง แม้เราก้ฟังไปกึ่งหนทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง ฟังทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจักทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทำเท่าใด ๆ เราก้จักทำให้มากกว่านั้น เป็นทวีคูณ. โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะทราบข่าวนั้น จึงเข้ามาหาเรา ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรอาศัยอยู่ที่วัชชคามใน

เมืองเวสาลี มีลาภและยศเลิศ เขากล่าววาทะในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดมเป็นญาณวาทะ แม้เราก้เป็นญาณวาทะระหว่างผู้มีญาณวาทะทั้งสองฝ่ายนั้น ควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมไปได้กึ่งทาง ทางก็ไปได้กึ่งทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสองฟังกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๒ อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจะทำเท่าใด ๆ เราจะทำให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ. เมื่อโอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะกล่าวอย่างนี้ เราได้กล่าวกะเขาว่า คุณก่อนสุนักขัตตะนักบวชเปลือยชื่อปฎิกบุตร เมื่อไม่ละวาทา จิต และสละคิณทิกุลิ เช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ ถ้าแม้เขาฟังคิดเห็นอย่างนี้

ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืนทักขณิชนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิรัษะเขาจะพึงแตกออก.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงรักษาพระวาจาฉันนั้น ขอพระสุคตทรงรักษาพระวาจาฉันนั้น.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ ก็ โฉนเธอจึงกล่าวกะเราอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงรักษาพระวาจาฉันนั้น ขอพระสุคตทรงรักษาพระวาจาฉันนั้น.

สุนัขขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสวาจาโดยแน่นอนว่า นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตร เมื่อไม่ละวาจา จิตและสละคืนทักขณิชนั้น ก็ไม่สามารถจะมาพบเห็นเราได้ แม้ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืนทักขณิชนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิรัษะเขาพึงแตกออก ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตร อาจแปลงรูปมาพบเห็นพระผู้มีพระภาคก็ได้ พระคำรัสเช่นนั้นของพระผู้มีพระภาคก็เป็นมุตสา.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ ตถาคตเคยกล่าววาจาที่เป็นสองไว้บ้างหรือ.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคทรงทราบ นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตรโดยแจ้งชัดด้วยพระหฤทัยว่า เขาเมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคืนทักขณิชนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืนทักขณิชนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิรัษะเขาจะพึงแตกออกหรือเทวดามาทูลความนั้นแต่พระผู้มีพระภาคว่า เขาเมื่อไม่ละวาจา จิต สละคืนทักขณิชนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นพระองค์ได้ แม้ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างไรว่า เราไม่ละวาจา จิต สละสละ

คีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคตมได้ ดังนี้ แม้ศิระของ
เขาจะพึงแตกออก.

เรากล่าวว่า คู่ก่อนสุนัขขัตตะ เราทราบนักบวชเปลือย
ชื่อปาฎิกบุตร โดยแจ้งด้วยใจของเราว่า เขาไม่ละวาจา จิต และสละ
ทิกฺขุเช่นนั้น จึงไม่สามารถมาพบเห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงเห็นอย่างนี้ว่าเรา
ไม่ละวาจา จิต สละคีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคตมได้
ดังนี้ แม้ศิระเขาจะพึงแตกออก แม้เทวดาก็ได้บอกความนั้นแก่เราว่า เขา
เมื่อไม่ละวาจานั้น ฯลฯ แม้ศิระเขาจะพึงแตกออก. แม้เสนาบดีเจ้าลิจนวิ
ชื่ออชิตะ ซึ่งได้ตายไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้ไปเกิดในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ก็
ได้เข้ามาบอกเราอย่างนี้ว่า นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรเป็นคนไม่ละอาย
ชอบกล่าวมุสา ทั้งได้พยากรณ์ข้าพระองค์ว่า เสนาบดีแห่งเจ้าลิจนวิชื่อ
อชิตะ ในวัชชีคาม ได้เกิดในมหานรก แต่ข้าพระองค์มิได้เกิดใน
มหานรก ได้เกิดในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาไม่ละอาย ชอบพูดมุสา เขา
เมื่อไม่ละวาจา จิต สละคีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถจะพบเห็นพระ
องค์ได้ แต่ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคีน
ทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคตมได้ ดังนี้ แม้ศิระของเขาจะพึง
แตกออก. แม้เพราะเหตุนี้แล เราทราบ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร
โดยแจ้งชัดด้วยใจของเราว่า เขาไม่ละวาจา จิต สละคีนทิกฺขุเช่น
นั้น ไม่ควรมาพบเห็นเรา ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา
จิตและสละคีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคตมได้ดังนี้ ศิระ
เจริญนักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร ไม่ละวาจา จิต และสละคีนทิกฺขุเช่น
นั้น ไม่ควรมาพบเห็นพระผู้มีพระภาค ถ้าแม้เขาพึงมีความคิดเห็นอย่าง
นี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต สละคีนทิกฺขุเช่นนั้น พึงไปพบเห็นพระ

สมณโคดมได้ดังนี้ แม้ศีรษะเขาเพิ่งแตกออก. คู่ก่อนสุนัขขัตตะ เรานี้แล
เที่ยวไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต แล้ว
เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร เพื่อพักผ่อนกลางวัน บัด
นี้ถ้าเธอปรารถนาที่จะบอกเขาเถิด.

[๗] ภัคคะ ครั้นนั้นเป็นเวลาเช้า เรานุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวร
เข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต แล้ว
เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร เพื่อพักผ่อนกลางวัน.
ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะ รีบเข้าไปเมืองเวสาลีแล้ว เข้าไป
พวkJเจ้าลิจฉวีที่มีชื่อเสียงบอกว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาค
เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต
แล้วเสด็จเข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือย ชื่อปาฎิกบุตรเพื่อทรงพักผ่อน
กลางวัน ขอพวkJท่านจงรีบออกไป จักมีการแสดงอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวด
กว่าธรรมของมนุษย์ ของพวกสมณะที่ดี.

ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงได้คิดกันว่า ท่านผู้เจริญ ทราบ
ข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ของพวก
สมณะที่ดี ฉะนั้นเชิญพวกเราไปกัน. และโอรสเจ้าลิจฉวีสุนัขขัตตะเข้าไป
หาพวกพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณ-
พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้า
ไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตแล้วเสด็จเข้า
ไปยังอารามของอเจลกปาฎิกบุตร เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ขอพวkJท่านจง
รีบออกไป จักมีการแสดงอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ของ
พวกสมณะที่ดี ครั้งนั้น พวกพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่า
เดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง ได้คิดกันว่า ท่านผู้เจริญ
ทราบข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฎิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของ

พวกสมณะที่ดี ฉะนั้น เชิญพวกเราไปกัน.

ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงได้เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร. คู่ก่อนภักควะ บริษัทนั้น ๆ มีหลายร้อย หลายพันคน. นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรได้ทราบข่าวว่าบรรดาเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงและพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าพระสมณโคดมก็ทรงนั่งพักผ่อนที่อารามของเรา. ครั้นแล้ว จึงเกิดความกลัวความหวาดเสียว ขนพอง สยองเกล้า. ครั้งนั้น นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร เมื่อกลัว หวาดเสียว ขนพองสยองเกล้า จึงเข้าไปยังอารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ. บริษัทนั้นได้ทราบว่า นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรกลัว หวาดเสียว ขนพองสยองเกล้า เข้าไปยังอารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ.

ครั้งนั้น บริษัทนั้นได้เรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า คู่ก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรที่อารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ แล้วจงบอกกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงกลับไป บรรดาเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และพระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่อารามของท่าน อนึ่งท่านได้กล่าวในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่าแม้พระสมณโคดมก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็เป็นญาณวาทะ อนึ่ง ระหว่างผู้เป็นญาณวาทะทั้งสองฝ่ายควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็พึงไปถึงหนทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยอดเยี่ยมกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณะโคดมจักทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์

๑ อย่าง เราจักกระทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๒ อย่าง
เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง
พระสมณโคดมจักทำเท่าใด ๆ เราก็จะทำให้มากกว่านั้น เป็นทวีคูณ
ดังนี้ ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงออกไปกึ่งหนทาง พระสมณโคดมเสด็จ
มาก่อนภักควะ บุรุษนั้นรับคำสั่งบริษัทนั้นแล้ว จึงเข้าไปหานักบวชเปลือย
คู่ก่อนภักควะ บุรุษนั้นรับคำสั่งบริษัทนั้นแล้ว จึงเข้าไปหานักบวชเปลือย
ชื่อ ปาฎิกบุตรที่อารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ แล้วบอกเขาอย่างนี้
ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงกลับไป พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์
มหาศาลคฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มี
ชื่อเสียงได้พากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อน
กลางวันที่อารามของท่าน อนึ่งท่านได้กล่าววาจาในที่บริษัทเมืองเวสาลี
อย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดมก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็เป็นญาณ
วาทะ อนึ่งระหว่างผู้เป็นญาณวาทะทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฏิ-
หารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมพึงเสด็จมา กึ่งหนทาง
แม้เราก็พึงไปกึ่งหนทางในที่พบบันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิ-
หารีย์ที่ยอดเยียมกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณะโคดมจักทรงกระทำ
อิทธิปาฏิหารีย์ที่เป็นธรรมยอดเยียมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒
อย่าง ถ้าพระสมณโคดมทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง
ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระ-
สมณโคดมจะทรงกระทำเท่าใด ๆ เราก็จักกระทำให้มากกว่านั้น
เป็นทวีคูณ ๆ ดังนี้ ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงออกไปกึ่งหน
ทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงที่เดียวประทับนั่งพักผ่อน
กลางวันที่อารามของท่าน. เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นักบวช

เปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วชบศิริษะอยู่ในที่
นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ครั้งนั้น บุรุษนั้นได้กล่าวกะเขาว่า ท่านปาฎิกบุตร โฉน
ท่านจึงเป็นอย่างนี้ ตะโพกของท่านติดกะที่นั่ง หรือว่าที่นั่งติดกับตะโพก
ของท่าน ท่านกล่าวว่า เราจะไป ๆ แต่กลับชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเองไม่อาจ
ลุกขึ้นจากอาสนะได้. ตูก่อนภคคะ นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร แม้ถูก
ว่าอยู่อย่างนี้ ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง ไม่
อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. เมื่อบุรุษนั้นได้ทราบ ว่า อเจลกปาฎิกบุตรนี้เป็น
ผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง
ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงกลับมาหาบริษัทนั้นแล้วบอกว่า ท่านผู้
เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรนี้ เป็นผู้แพ้แล้วก็ยังกล่าวว่า เราจะ
ไป ๆ แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ก่อนภคคะ เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้ เราจึงได้กล่าวกะบริษัท
นั้นว่า ท่านทั้งหลาย นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร เมื่อไม่ละวาจา จิต
สละคืนทิวฐิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ แม้ถ้าเขาพึงมี
ความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืนทิวฐิเช่นนั้น ก็พึงไป
พบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิริษะเขาจะพึงแตกออก.

ปฐมภณวาร จบ

[๘] ตูก่อนภคคะ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์เจ้าลิจจวิคนหนึ่งลุก
ขึ้นยืน ได้กล่าวกะบริษัทนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอให้พวกท่าน
รอคอยสักครู่หนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าไป บางที ข้าพเจ้าอาจนำเอานักบวช
เปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร มาบริษัทนี้ได้ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจจวิ
คนนั้นจึงเข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร ที่อารามของปริพาชกชื่อ
ติณทุกขานู กล่าวว่า ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงกลับไป การกลับไปของท่าน

เป็นการดี พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล กฤหบดี
ผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงได้พากันออก
มาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวันทีอารามของท่าน
อนึ่งท่านได้กล่าววาจาในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณะโคดม
ก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็คือเป็นญาณวาทะหนึ่ง ระหว่างผู้เป็นญาณวาทะ
ทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระ-
สมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็คงไปถึงหนทาง ในที่พบกันนั้น
แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ถ้า
พระสมณโคดมจักทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ๑
อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจะ
ทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่างพระ-
สมณโคดมจะทรงทำเท่าใด ๆ เราจะทำให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ ๆ ดังนี้
ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงออกไปถึงหนทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคน
ทั้งปวงทีเดียวประทับนั่งพักผ่อนกลางวันทีอารามของท่าน อนึ่ง พระ
สมณโคดมได้ตรัสวาจาในบริษัทว่า นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคีนทิกุลิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบ
เห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละ
คีนทิกุลิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิรษะ
ของเขาจะพึงแตกออก ดังนั้น ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงกลับไป ด้วย
การกลับไปนั้นแหละ พวกข้าพเจ้าจักให้ชัยชนะแก่ท่าน จักให้ความ
ปราชัยแก่พระสมณโคดม.

คู่ก่อนภักควะ เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีกล่าวอย่างนี้
นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิรษะ
อยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. ครั้งนั้นมหาอำมาตย์แห่ง

เจ้าลิจฉวีจึงกล่าวกะเขาว่า ท่านปาฎิกบุตร ท่านเป็นอย่างไรเล่า ตะ
โปกของท่านติดกับที่นั่น หรือน่าที่นั่นติดกับตะโปกของท่าน ท่าน
กล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจาก
อาสนะได้. เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีนั้นได้ทราบ ว่า นักบวช
เปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป แล้ว
ก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงมาหาบริษัท
แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรนี้ เป็นผู้แพ้
แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเองไม่
อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ดูก่อนภคคะ เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีนั้นกล่าวอย่างนี้
เราจึงกล่าวกับบริษัทว่า เธอทั้งหลาย นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคิณฑิทธิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะพบเห็น
เราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราจะไม่ละวาจา จิต และสละ
คิณฑิทธิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิริษะ
ของเขาจะพึงแตกออก แต่ถ้าพวกเจ้าลิจฉวีพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวก
เราจักเอาเชือกมัด อเจลกปาฎิกบุตร แล้วจึงจุดมาด้วยคูปโตมากู่
เชือกเหล่านั้น หรืออเจลกปาฎิกบุตรพึงขาดออก ก็อเจลกปาฎิกบุตร
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคิณฑิทธิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบ
เห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละ
คิณฑิทธิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิริษะ
ของเขาจะพึงแตกออก.

[๘] ดูก่อนภคคะ ครั้งนั้นศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ ชื่อ
ชาลิยะ ลุกขึ้นยืนกล่าวกะบริษัทว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น
ขอให้พวกท่านจงรอกอยสักครู่หนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าไป บางที ข้าพเจ้า

อาจนำเอานักบวชเปลือยชื่อ **ปาฎิกบุตร** มาสู่บริษัทได้. ครั้งนั้นศิษย์
ช่างกลึงบาตรไม่ชื่อว่า **ชาลิตะ** จึงเข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อ **ปาฎิก-**
บุตร ที่อารามของปริพาชกชื่อ **ติณทุกขานู** แล้วจึงกล่าวว่า ท่าน
ปาฎิกบุตร ท่านจงกลับไป การกลับไปของท่านเป็นการดี พวก
เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่า
เดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงได้พากันออกมาแล้ว
แม้พระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่อารามของท่าน อนึ่ง
ท่านได้กล่าววาทาในบริษัท ที่เมืองเวสาลีว่า แม้พระสมณโคดมก็เป็น
ญาณวาทะ แม้ว่าเราจะเป็ญญาณวาทะ อนึ่ง ระหว่างผู้เป็ญญาณวาทะ
ทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์
พระสมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็พึงไปถึงหนทาง ในที่
พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงกระทำอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม
ของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมทรงทำอิทธิปาฎิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม
ของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงทำ ๒
อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงทำ ๔ อย่าง เราจะ
ทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรงกระทำเท่าใด ๆ เราจักทำให้มาก
กว่านั้นเป็นทวีคูณๆ ดังนี้ ท่านปาฎิกบุตร ท่านจงออกไปถึงหนทาง
พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงที่เดียว ประทับนั่งพักผ่อน
กลางวันที่อารามของท่าน อนึ่ง พระสมณโคดมได้ตรัสวาทาในบริษัท
ว่า นักบวชเปลือยชื่อ **ปาฎิกบุตร** เมื่อไม่ละวาทา จิต และสละคินทิกุฐิ
เช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ แต่ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่าง
นี้ว่า เราไม่ละวาทา จิต และสละคินทิกุฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็น
พระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิษยะของเขาจะพึงแตกออก แต่ถ้า
พวกเจ้าลิจฉวีจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวกเราจักเอาเชือกมัดนักบวช

เปลือยชื่อ **ปาฎิกบุตร** แล้วจึงจุดมาด้วยคูโคมากคู่ เชือกเหล่านั้น หรืออเจลกชื่อ **ปาฎิกบุตร** พึงขาดออก ก็อเจลกปาฎิกบุตร เมื่อไม่ ละวาจา จิต และสละคิณทิกฐิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็น เราได้ แม้ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่อาจละวาจา จิต และสละ คิณทิกฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิรัษะ ของเขาจะพึงแตกออก ดังนี้ ท่าน**ปาฎิกบุตร** ท่านจงกลับไป ด้วยการ กลับไปของท่านนั้นแหละ พวกข้าพเจ้าจะให้ชัยชนะแก่ท่าน จะ ให้ความปราชัยแก่พระสมณโคดม.

ดูก่อนภคคะ เมื่อศิรัษะข้างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** กล่าว แล้วอย่างนี้ นักบวชเปลือยชื่อ **ปาฎิกบุตร** จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิรัษะอยู่ที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ ครั้งนั้น ศิรัษะข้างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** จึงกล่าวกะเขาว่า ท่าน**ปาฎิกบุตร** ท่านเป็นอย่างไรมานี้แล้ว ตะโพกของท่านติดกับที่นั่ง หรือว่าที่นั่งติด กับตะโพกของท่าน ท่านกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิรัษะอยู่ที่ นั้นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. อเจลกปาฎิกบุตร แม้ถูกว่าอย่าง นี้ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิรัษะอยู่ที่นั่นเองไม่อาจลุกขึ้น จากอาสนะได้ เมื่อศิรัษะข้างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** ได้ทราบว่ อเจลก ชื่อ **ปาฎิกบุตร** นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบ ศิรัษะอยู่ที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงกล่าวกะเขาต่อไปว่า

กล่าวด้วยอุปมาสุนัขจึงจอกกับพญาราชสีห์

ท่าน**ปาฎิกบุตร** เรื่องเคยมีมาแล้ว คือพญาสีหราช ได้คิด อย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงอาศัยป่าที่บางแห่งซ่อนอยู่ แล้วออกจาก ที่ซ่อนในเวลาเย็น ดัดกายเหลิยวคูทิศทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วบนลือ

สีหนาท ๓ ครั้ง จึงเที่ยวไปหากิน เราต้องหามาหมูเนื้อตัวลำสัน
กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเคย. ครั้งนั้น พญา
สีหิมิคราชนั้น จึงอาศัยป่าทิบบางแห่งซ่อนอยู่ ออกจากที่ซ่อนใน
เวลาเย็น คัดกายเหล็กวุทิสทั้ง ๔ โดยรอบ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง
เที่ยวไปหากิน มันฆ่าหมูเนื้อตัวลำสัน กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ แล้วกลับ
มาซ่อนอยู่ตามเคย. ท่านปาฎิกบุตร มีสุนัขจึงจอกแก่ตัวหนึ่ง กิน
เนื้อที่เป็นเดนของพญาสีหิมิคราชนั้น แล้วก็เจริญอ้วนท้วนมีกำลัง
ต่อมาสุนัขจึงจอกแก่ตัวนั้น จึงเกิดความคิดว่า เราคือใคร พญาสีห-
ราชคือใคร ถ้ากระไร เราพึ่งอาศัยป่าทิบบางแห่งซ่อนอยู่ ออกจาก
ที่ซ่อนเวลาเย็น คัดกายเหล็กวุทิสทั้ง ๔ โดยรอบบันลือสีหนาท ๓
ครั้ง เที่ยวไปหากิน เราต้องฆ่าหมูเนื้อตัวลำสัน กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ
แล้วก็กลับมาซ่อนอยู่ตามเคย. ครั้งนั้น สุนัขจึงจอกแก่ตัวนั้นอาศัย
ป่าทิบบางแห่งซ่อนอยู่ ออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น คัดกายเหล็กวุ
ทิสทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วคิดว่า เราจักบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แต่
กลับบันลือเสียงสุนัขจอกอย่างน่ากลัว น่าเกลียด สุนัขจึงจอกที่ต่ำ
ทรามเป็นอย่างไร และการบันลือของสีหะเป็นอย่างไร. ปาฎิกบุตร
ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต บริโภคอาหารที่เป็น
เดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ท่านปาฎิกบุตรเป็นอย่างไร การรุกรานพระตถาคตผู้
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไร.

ดูก่อนภคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลยะ ไม่
สามารถที่จะให้อูเจลกชื่อ ปาฎิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้
ด้วยคำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ ว่า

สุนัขจอกสำคัญตนเป็นสีหะ จึงได้ถือตัว

ว่าเป็นมิกราช มันได้บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น
สุนัขจิ้งจอกที่ตำทราวมเป็นอย่างไร การบันลือของสีหะ
เป็นอย่างไร.

[๑๐] ท่านปาฎิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตาม
แบบพระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกร
รานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฎิกบุตร
เป็นอย่างไร การรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าเป็นอย่างไร. ภัคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลยะ ไม่
สามารถที่จะให้นักบวชเปลื้องชื่อ ปาฎิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้น
ได้ แม้ด้วยคำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกดูเงาของตนที่ปรากฏในน้ำ ทั้ง
อยู่ข้างบ่อ ไม่เห็นตนตามความเป็นจริง จึงถือตัวว่า
เป็นสีหะ มันได้บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น เสียง
สุนัขจิ้งจอกที่ตำทราวมเป็นอย่างไร การบันลือของสีหะ
เป็นอย่างไร.

[๑๑] ท่านปาฎิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบ
พระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกรานพระ
ตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฎิกบุตรเป็นอย่างไร
การรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไร.

ดูก่อนภัคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลยะ ไม่สามารถ
ที่จะให้นักบวชเปลื้องชื่อ ปาฎิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้ด้วย
คำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกกินกบ กินหนู ตามลานข้าวและ
กินซากศพที่ทิ้งตามป่าช้า จึงอ้วนพืออยู่ตามป่าใหญ่

ตามป่าที่ว่างเปล่า จึงได้ถือตัวว่าเป็นมิลราช มันได้
บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น สุนัขจิ้งจอกที่คำทราม
เป็นอย่างไร การบันลือของสี่หะเป็นอย่างไร.

[๑๒] ท่านปาฎิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบ
พระสุกต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุกต ยังสำคัญการรุกรานพระตลา-
กตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฎิกบุตรเป็นอย่างไร การรุกร
านพระตลาทกตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไร.

ดูก่อนภคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลียะ ไม่สามารถ
ที่จะให้นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้ด้วย
คำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงกลับมาหาบริษัทนั้น แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ
นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่าเราจะไป ๆ
แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ดูก่อนภคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลียะ นั้น กล่าว
อย่างนี้ เราจึงกล่าวกะบริษัทนั้นว่า เธอทั้งหลาย นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิก-
บุตร ไม่ละวาจา จิต สละสละคืนทิกฺกุสิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะพบ
เห็นเราได้ แม้ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืน
ทิกฺกุสิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ดังนี้ แม้ศิริษะของเขาจะ
พึงแตกออก แม้ถ้าพวกเจ้าลิจฉวีจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวกเราจักเอา
เชือกมัดนักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร แล้วจุดมาด้วยโคมากคู่ เชือก
เหล่านั้นหรืออเจลกปาฎิกบุตรพึงขาดออก ก็นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคืนทิกฺกุสิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็น
เราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืน
ทิกฺกุสิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิริษะของเขาจะ
พึงแตกออก.

คุณก่อนภคคะ ลำดับนั้น เราจึงให้บริษัทรันเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาหาญ ให้รื่นเรียง ด้วยธรรมิกถา ทำให้พ้นจากเครื่องผูกใหญ่ รื้อถอนสัตว์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ขึ้นจากหลุมใหญ่ จึงเข้าเตโชธาตุกสิณ เหาะขึ้นเวหาสูงประมาณ ๗ ชั่วโมงตาล เนรมิตไฟอื่นให้ลูกโพลงมีควน กลบ สูงประมาณ ๗ ชั่วโมงตาลแล้ว จึงกลับมาปรากฏที่ภูฏาคารศาลาปามหาวัน. คุณก่อนภคคะ ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีซื่อสุนัขขัตตะ ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราจึงได้กล่าวกะเขาผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว สุนัขขัตตะเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็น โฉน วิบากนั้นได้มีขึ้น เหมือนดังที่เราได้พยากรณ์นักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร แก่เธอ มิใช่มีโดยประการอื่น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากนั้นได้มีแล้วเหมือนดังที่พระตถาคตได้ทรงพยากรณ์อเจลกชื่อ ปาฎิกบุตร แก่ข้าพระองค์ มิใช่มีโดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นโฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ อธิปาทิหารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราแสดงแล้ว หรือยัง.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์แสดงไว้แล้วแน่นอน มิใช่ไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอยังจะกล่าวกะเราผู้แสดง อธิปาทิหารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรง แสดงอธิปาทิหารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ แก่ข้าพระองค์ดังนี้. เธอจงเห็นว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดของเธอเพียงไร คุณก่อนภคคะ โอรสเจ้าลิจฉวีซื่อสุนัขขัตตะ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากพระธรรมวินัยนี้เหมือนสัตว์ผู้ไปเกิดในอบายและนรกะนั้น.

กล่าวด้วยมหาพรหมเป็นต้น

[๑๓] **ดูก่อนภคคะ** ก็เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดกว่านั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นจงทราบ ความดับได้เฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์. **ดูก่อนภคคะ** มีสมณ-
พราหมณ์บางพวก บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่า พระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ได้ ยินว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่า พระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูก เราถามอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่าน บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่าพระพรหมทำให้ตาม ลัทธิอาจารย์มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้ ก็ ตอบไม่ถูก จึงข้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย มีบางกาลบางสมัยล่วงมาช้านาน ที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ อยู่ โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภิสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จ ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ใน อากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลช้านาน.

เธอทั้งหลาย มีบางกาลบางสมัยล่วงมาช้านาน ที่โลกนี้ก็กลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ วิมานของพรหมปรากฏว่า ว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติ เป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ใน วิมานงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลยี่ดยาวช้านาน เพราะสัตว์นั้นอยู่แต่ ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสัน ความดิ้นรนขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง. ต่อมา สัตว์เหล่าอื่นก็จุติจากชั้น

อภัสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่าง เป็นสหายของสัตว์ผู้นั้น แม้สัตว์พวกนั้นก็สำเร็จทางใจ มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลช้านาน.

เธอทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสวร เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้ เราเนรมิตขึ้น. ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่าเราได้มีความคิดอย่างนี้ก่อนว่า โอหนอ แม้สัตว์อื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว. แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ นี้แล เป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสวร เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญนี้เนรมิตแล้ว. ข้อนั้นเพราะเหตุใด. เพราะว่าพวกเราได้เห็นท่านพรหมผู้นี้เกิดก่อน ส่วนพวกเราเกิดภายหลัง.

เธอทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น สัตว์ใดเกิดก่อน สัตว์นั้นมีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณงามกว่า มีศักดิ์มากกว่า. ส่วนสัตว์ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า. เธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นนั้นแล้วมาเป็น (มนุษย์) อย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ

แล้วบรรลุโศตมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคຍอาศัย อยู่ในกาลนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่าน ผู้ใดแลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็น ต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่มสัตว์ผู้เป็นแล้วและ กำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญใดที่เนรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้นเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้ง อยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว. ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นเนรมิต แล้ว เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่าง นี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่า พระอิศวรทำให้ ว่า พระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือมิใช่. สมณพราหมณ์ เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่าน โคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมาดังที่ท่าน โคดม ได้กล่าวมานี้แล.

ภักควะ เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่า นั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับได้ เฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

ภควาว่าด้วยเทวดาชื่อชัชชาปโทสิกะ

[๑๔] ภักควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติ ว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่าชัชชาปโทสิกะตามลัทธิอาจารย์ เราจึง เข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่า เลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่าชัชชาปโทสิกะ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึง ถามต่อไปว่า พวกเธอบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดา

เหล่าจิตตภาวนาทิสิกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่า

นั่นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก จึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย พวกเทวดาชื่อว่า จิตทาปโทสิกะ มีอยู่ พวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา เมื่อพวกเขาพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติก็ย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม จึงพากันจูดิจากชั้นนั้น. เธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วบรรลุจุโตสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วย่อมตามระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่าท่านพวกเทวดาผู้มีโชคเหล่า จิตทาปโทสิกะ ย่อมไม่พากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมไม่หลงลืม เพราะสติไม่หลงลืม พวกเหล่านั้นจึงไม่จูดิจากชั้นนั้นเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จึงตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นแล. ส่วนพวกเราเหล่า จิตทาปโทสิกะ หมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม พวกเราจึงพากันจูดิจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจูดิมาเป็นอย่างนี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่า จิตทาปโทสิกะ ตามลัทธิตาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือมิใช่. สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมา ดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภัคควะ เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชดนั้น ด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับเฉพาะตน

ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

กล่าวด้วยทิวาชื่อมโนปโทสกะ

[๑๕] ภักคะ มีสมณพราหมณ์บางจำพวก บัญญัติสิ่งที่โลก
สมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่ทิวาเหล่า **มโนปโทสกะ** ตามลัทธิอาจารย์
เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า เธอทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลก
สมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่ทิวาเหล่ามโนปโทสกะตามลัทธิอาจารย์จริง
หรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกเรถามอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่น
นั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่า
มีมูลมาแต่ทิวาเหล่ามโนปโทสกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่าง
อะไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก เมื่อ
ตอบไม่ถูก จึงข้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย
พวกทิวาชื่อ **มโนปโทสกะ** มีอยู่ พวกนั้นมักเพ่งโทษกันและกันเกิน
ควร เมื่อมีวเพ่งโทษกันและกันเกินควร ย่อมคิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อ
ต่างคิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงลำบากกาย ลำบากใจ พากันจูดิจากชั้นนั้น.
เธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจากชั้นนั้น
แล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความ
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบแล้วบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึง
ชั้นที่ เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกถึงไม่ได้. เขา
จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพวกทิวาผู้มีใจเหล่า **มโนปโทสกะ** ย่อมไม่มัว
เพ่งโทษกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัวเพ่งโทษกันแลกันเกินควร ก็ไม่
คิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างไม่คิดมุ่งร้ายกันและกันแล้ว ก็ไม่ลำบาก

กายไม่ลำบากใจ พวกนั้นจึงไม่จู้ติจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั้งยืน คงทน

มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว. ส่วนพวกเราเหล่า **มโนปโทสิกะ** มัวเพ่งโทษกันและกันเกินควร เมื่อมัวเพ่งโทษกันละกันเกินควร ก็คิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงพากันลำบากกาย ลำบากใจ พวกเราจึงพากันจูดิจจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจูดิจมาเป็นอย่างนี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่า **มโนปโทสิกะ** ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้ หรือมิใช่. สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมาดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภัคคะเราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น แต่เราไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความคับเฉพาะตน ฉะนั้นตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

ภควาด้วยมีความเห็นว่าเกิดขึ้นลอย ๆ

[๑๖] **ดูก่อนภัคคะ** มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์ เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก เมื่อตอบไม่ถูกจึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า

เธอทั้งหลาย มีเทวดาเหล่าอัสถุญีสัตว์ ก็แลเทวดาเหล่านั้นย่อมจูดิจจากชั้นนั้น เพราะความเกิดขึ้นแห่งสัญญา. ดูก่อนเธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมิได้ผล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้

เมื่อมาเป็นแบบนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรเป็นที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงความเกิดขึ้นแห่งสังขยานั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า อตฺตา และโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ข้อนั้นเป็นเพราะอะไร เพราะว่าเมื่อก่อนข้าพเจ้าไม่ได้มีแล้ว (ไม่มีสังขยา) เดียวนี้ข้าพเจ้านั้นไม่มี เพราะน้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบ. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอยๆ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ทราบมาดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภักควะเราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และไม่มีคั่นความรู้ชด้นด้วย. เมื่อไม่มีคั่น จึงทราบความดับเฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

กล่าวด้วยสุภวิโมกข์

[๑๗] ภักควะ สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวคู่เรา ซึ่งกล่าวอยู่อย่างนี้ ด้วยคำที่ไม่มีจริง ด้วยคำเปล่า ด้วยคำมุสา ด้วยคำที่ไม่เป็นจริง พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า สมัยใด พระโยคาวจรเข้าสู่สุภวิโมกข์อยู่. สมัยนั้น ย่อมทราบชัดสิ่งที่ปวงว่าไม่งาม. ภักควะ ก็เราไม่ได้กล่าวอย่างนี้เลยว่า สมัยใด พระโยคาวจรย่อมเข้าสู่สุภวิโมกข์อยู่. สมัยนั้น ย่อมทราบชัดสิ่งที่ปวงว่าไม่งาม. แต่เราย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า สมัยใด พระโยคาวจรย่อมเข้าสู่สุภวิโมกข์อยู่ สมัยนั้น ย่อมทราบชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น. สละ ผู้ที่ชื่อว่าวิปริตไปแล้ว ก็คือผู้ที่กล่าวร้ายพระผู้มีพระภาค และพวกภิกษุ เพราะตนวิปริตไปเองได้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระ

องค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสามารถแสดงธรรมให้ข้าพระองค์เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่.

ภคคะ การที่เธอผู้มีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่งไม่มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ไม่มีลัทธินิถินจะเข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ เป็นของยากมาก ขอให้เธอจงรักษาความเลื่อมใสในเราเท่าที่เธอมีอยู่ให้ดีก็พอ.

ปริพาชกชื่อ ภคคะโคตร จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าวางการที่ข้าพระองค์ผู้มีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจไปทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่ง ไม่มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ไม่มีลัทธินิถิน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ เป็นของยากก็จริง ข้าพระองค์ก็จะพยายามรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเท่าที่ ข้าพระองค์มีอยู่ให้ดี.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว. ปริพาชกชื่อ ภคคะโคตร มีความยินดี ชื่นชม พระภยิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบ ปาฎิกสูตรที่ ๑

สุมังคลวิลาสินี

ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรควรรณา

อรรถกถาปาฎิกสูตร

ปาฎิกสูตร มีคำบาลีว่า เอวมเม สุตฺ ๑ เป ๑ มลฺลเสสุ วิหริติ.

ในปาฎิกสูตรนั้นจะได้อธิบายข้อความตามลำดับบทดังต่อไปนี้ :-

คำว่า มลฺลเสสุ วิหริติ มีคำอธิบายดังนี้ แม้ขณะแห่งหนึ่ง

ซึ่งเป็นถิ่นพำนักอาศัยของบรรดามัลลราชกุมาร ผู้มีนิวาสฐาน อยู่ในชนบท

ก็เรียกว่า มัลลละ เพราะเพิ่มศัพท์เข้ามา (พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ

อยู่) ในชนบทแห่งหนึ่งนั้น ในบรรดามัลลชนบททั้งหลาย. คำว่า

อนุปิยํ นาม มลฺลํ นิคโม มีคำอธิบายดังนี้ มีนิคมชนบทของ

ชาวมัลลละแห่งหนึ่งชื่อว่า อนุปิยะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในราว

ป่าแห่งหนึ่งล้อมด้วยร่มเงาและน้ำ อาศัยอนุปิยนิกมชนบทนั้นเป็น

โคจรคาม. บาลีบางแห่งเป็น "อโนปิยะ" ก็มี. บทว่า ปาวิตฺติ แปลว่า

ได้เสด็จเข้าไปแล้ว. อนึ่ง จะกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปเสร็จ

สิ้นแล้วไม่ได้ ต้องกล่าวว่ายังต้องเสด็จเข้าไปอีก เพราะเหตุว่าแม้เสด็จ

ออกมาแล้ว ก็ยังทรงมีพระราชประสงค์จะเสด็จเข้าไปอีก. มีอุปมาดังนี้.

เช่นชายคนหนึ่งออกจากบ้านประสงค์จะไปยังบ้านอีกแห่งหนึ่ง แม้จะเดิน

ทางยังไม่ถึงบ้านแห่งนั้น เมื่อมีคำถามว่า ชายคนนี้อยู่ที่ไหน ก็ต้อง

ตอบว่าเขาไปบ้านนั้นแล้ว ข้อนี้มีอุปมาฉันใด อุปไมยก็มีฉันนั้น.

คำว่า เอตทโหสิ พระราชดำรินี้ได้เกิดขึ้นแล้วเมื่อพระผู้มี

พระภาคประทับยืนอยู่ใกล้บ้านและทอดพระเนตรดวงอาทิตย์. คำว่า

อติปฺปโก โข แปลว่า ยังเข้ามิดเกินไป คนในตระกูลทั้งหลาย

ยังจัดข้าวยาकुไม่เสร็จ. มีคำถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบเวลาหรือจึงเสด็จออกไป. มีคำตอบว่า พระองค์ไม่ทรงทราบเวลาเสด็จออกไปก็หามิได้. เพราะในเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคทรงแผ่ข่ายพระญาณตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นฉันทนปริพาชก ภัคควโคตร เข้าไปปรากฏในข่ายพระญาณ ทรงทราบแน่ชัดว่า ในวันนี้ เราจักนำเหตุที่เราได้บำเพ็ญไว้ในปางก่อนมาแสดงธรรมแก่ปริพาชกนี้ ธรรมกถานั้นจักมีผลเพราะปริพาชกนั้นได้ความเลื่อมใสในเรา ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จเข้าไปยังอารามของปริพาชก จึงได้เสด็จออกไปแต่เช้าตรู่ เพราะฉะนั้นจึงทรงบังเกิดมีพระราชดำริอย่างนี้ เพราะมีพระราชประสงค์จะเสด็จเข้าไปในอารามของฉันทนปริพาชกนั้น.

คำว่า **เอตทวโจ** มีคำอธิบายดังนี้ ฉันทนปริพาชก เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มิได้แสดงอาการแข็งกระด้างเพราะมีมานะ ได้ถวายการต้อนรับพระศาสดากราบทูลถ้อยคำว่า ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้ามาเถิด พระเจ้าข้า" เป็นต้น. คำว่า อิมิ ปริยาย ได้แก่ วาระนี้ อธิบายว่า วาระที่ได้เสด็จมานี้ในวันนี้. แม้เมื่อครั้งก่อนพระผู้มีพระภาคเคยได้เสด็จไปในอารามของฉันทนปริพาชกนั้นบ้างหรือ. ไม่เคยเสด็จไป. แต่ปริพาชกได้กราบทูลอย่างนั้น เพราะคล้อยตามสำนวนของชาวโลกทั้งหลาย. เพราะชาวโลกทั้งหลายได้เห็นคนที่ตนพอใจ ไม่ว่าจะเคยมานานแล้วก็ดี หรือไม่เคยมาเลยก็ดี ย่อมกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านมาจากไหน เป็นเวลานานเหลือเกินที่ท่านผู้เจริญได้มาที่นี่อีก ท่านรู้ทางมาที่นี่ได้อย่างไร ท่านหลงทางมาหรือ เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงทราบว่ ฉันทนปริพาชกนี้ได้กล่าวอย่างนี้ เพราะคล้อยตามสำนวนของชาวโลก. ประโยคว่า อิทมาสนิ หมายความว่า ปริพาชก ได้กล่าวอย่างนั้นพร้อมกับชี้บอกอาสนะที่ตนนั่ง.

คำว่า **สุนกขตุโต ลิจฉวิปตุโต** ได้แก่ พระราชโอรสของ

กษัตริย์ลิจฉวี ทรงพระนามว่า สุนักขัตตะ. ได้ยินว่า พระราชโอรสพระองค์นั้นเป็นสหายนกขัตตะของฉันทนปริพาชกนั้น ได้เสด็จมาสู่สำนักของปริพาชกนั้น ในบางครั้งบางคราว. คำว่า **ปจฺจกฺขาโต** ได้แก่ บอกคืบ คือสละ ละทิ้ง ด้วยกล่าวถ้อยคำอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ข้าพเจ้าบอกคืบพระผู้มีพระภาค บัดนี้ ข้าพเจ้าจะไม่ขอยู่ อุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า **ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส** ได้แก่ แสดงอ้างอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของเรา เราจะปฏิบัติตามโอวาทของพระผู้มีพระภาค.

คำว่า **โกสนฺโต** ก็ ความว่าพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงว่า ผู้ขอพึงบอกคืบผู้ถูกขอ หรือว่าผู้ถูกขอพึงผู้ขอแต่ว่าเรามีใช้ทั้งผู้ขอและผู้ถูกขอ คู่ก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอจะเป็นใคร บอกคืบใครเล่า. คำว่า **ปสฺส โมฆบุริส** แปลว่า คู่ก่อนโมฆบุรุษ เธอจงดู. คำว่า **ยาวญฺเจ เต อิํ อปรทิสฺ** แปลว่า เรื่องนี้ เป็นความผิดของเธอมากเพียงใด. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เราขอยกโทษที่มีอยู่อย่างนี้ว่า เธอมีความผิดเพียงใด ก็มีโทษเพียงนั้น.

บทว่า **อตุตฺตริมฺหุสฺสชฺชมา** แปลว่า ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ได้แก่ศีล ๕ และศีล ๑๐. บทว่า **อิทฺธิปาฎิหาริยํ** ได้แก่ ปาฎิหาริย์ เป็นฤทธิ์. บทว่า **กเต วา** แปลว่า ได้ทำแล้วก็ตาม. บทว่า **ยสฺสตุถาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แห่งความสิ้นทุกข์ใด. ด้วยคำว่า **โส นิยุยาคิ ตกฺกรสฺส** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ธรรมนั้นยอมไป คือเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวง ได้แก่เพื่อให้แจ้งซึ่งอมตนิพพานแก่ผู้กระทำตามธรรมนั้น คือผู้กระทำตามธรรมที่เราแสดงไว้ ได้แก่บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ. หรือด้วยคำว่า **ตตฺร สุนกขตุต** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความไร้ประโยชน์แห่งปาฎิหาริย์ว่า คู่ก่อนสุนักขัตตะเมื่อธรรม

ที่เราแสดงแล้วนั้น เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น อิทธิปาฏิหาริย์อันยุ่งยากกว่าธรรมของมนุษย์ที่เรากระทำแล้ว จักทำอะไรได้ คือ มีประโยชน์อะไรด้วยการกระทำปาฏิหาริย์นั้น เพราะแม้เราจะกระทำ ปาฏิหาริย์นั้นหรือไม่กระทำก็ตาม ความเสื่อมแห่งคำสอนของเราย่อมไม่มีความจริงเราบำเพ็ญบารมีมาเพื่อมุ่งให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บรรลุ อมตนิพพาน มิได้มุ่งให้ทำปาฏิหาริย์แล้วได้ทรงยกโทษที่สองว่า คุณก่อน โมฆบุรุษ เธอจงเห็น.

คำว่า **อกุศลมูล** คือ บัญญัติแห่งโลกที่พึงรู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้เป็น เลิศในโลก ได้แก่ความประพฤตินันเลิศ พระราชกุมารตรัสว่า พระผู้มี พระภาคเจ้าไม่บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศนั้น. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ พึงทราบตามทำนองวาระที่อยู่ถัดไปนั้นเทียว. คำว่า **อเนกปริยาเยน** โข นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภขึ้น เพราะเหตุใด. ได้ยินว่าสุนัขขัตต- ราชกุมาร ได้ทรงพร่ำบ่นคำเช่นนี้ว่า เราจักลบล้างคุณของพระผู้มีพระ ภาคเจ้า บัญญัติโทษขึ้นเมื่อได้สดับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาค คำรง อยู่ไม่ได้ ไม่กล้าเปล่งพระสุรเสียง. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส คำว่า **อเนกปริยาเยน** เป็นต้น เพื่อทรงแสดงโทษในความเป็นผู้ลบหลู่ ว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ เธอตั้งอยู่ในความเป็นผู้ลบหลู่อย่างนี้ จักได้รับคำ ตีเตียนเองทีเดียว.

บทว่า **อเนกปริยาเยน** ในพระสูตรนั้น แปลว่าโดยมิใช่หนึ่ง. บทว่า **วชฺชิตาเม** ได้แก่เวสาลีนคร ซึ่งเป็นบ้านของคณะเจ้าวัชชี. บทว่า ว่า **โน วิสทึ** ได้แก่ ไม่สามารถ. บทว่า **โส อวิสหนฺโต** ได้แก่ สุนัข- ขัตตราชกุมารพระองค์นั้น. ในครั้งก่อน พระราชกุมารพระองค์ใด เมื่อ ตรัสสรรเสริญพระรัตนตรัย พระโอรสที่ตรัสไม่เพียงพอ บัดนี้ พระราช กุมารพระองค์นั้น ได้ทรงใช้พระโอรสนั้นเหมือนกัน มาตรัสตีเตียนพระ

รัตนตรัย. บทว่า **อวิสหนุโต** ได้แก่ไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ ได้ ตรีสติเตียนเพราะความที่พระองค์เป็นพาล แล้วเวียนมาเพื่อเป็นคนเลว ส่วนเหล่ามนุษย์ผู้ชมเชยพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีจริง พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีจริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีจริง ย่อมชี้ โทษของเธอโดยเฉพาะ. คำว่า **อิติ โข เต** ความว่า พระผู้มีพระภาค เจ้าทรงแสดงว่า คุณก่อนสุนัขขี้ตะ เหล่ามนุษย์จักกล่าวติเตียนอย่างนี้แล. เพราะฉะนั้น เมื่อโทษเกิดขึ้นอย่างนี้ เธอไม่อาจจะกล่าวได้ว่า พระ ศาสดาผู้มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีตและอนาคต แม้ทรงทราบวาท โทษ จักเกิดแก่เราอย่างนี้ ก็ไม่ตรัสเตือนเราล่วงหน้าก่อน. บทว่า **อปุกกเมว** ได้แก่ ได้หลีกออกไปทีเดียว. หรือได้หนีออกไป อธิบายว่า เคลื่อนออกไป. คำว่า **ยถา ต อปาโยโก** อธิบายว่า สัตว์ผู้ควรไปเกิดในอบาย สัตว์ผู้ควรไปเกิดในนรกพึงหนีไปเกิดฉันทใด เธอก็ได้หนีไปฉันทนั้น.

ด้วยคำว่า **เอกมิทาหิ** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอะไร. พระ องค์ทรงเริ่มสูตรนี้ ด้วยสองบทว่า **ไม่ทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์และไม่ บัญญัติสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเลิศ.** ในสองบทนั้น บทว่า **ไม่ทรง บัญญัติสิ่งที่ชาวโลกสมมติเลิศ** นี้ จักทรงแสดงในตอนท้ายสูตร. ส่วนบทว่า **ไม่ทรงทำปาฏิหาริย์** นี้ ได้ทรงเริ่มเทศนานี้ด้วยอำนาจที่ทรง แสดงสืบต่อ.

คำว่า **เอกมิทาหิ** ในบาลีนั้น แยกบทเป็น **เอกสุมิ อหิ.** บท ว่า **สมยิ** ได้แก่ ในสมัย. อธิบายว่า ในกาลครั้งหนึ่งเรา. บทว่า **อูลูสู** อธิบายว่า มีชนบทแห่งหนึ่งชื่อว่า อูลู เราอยู่ในชนบทนั้น. บทว่า **อตุตฺตรกา นาม** อธิบายว่า มีนิคมอูลูชนบท มีชื่อเป็นเพศหญิงว่า **อตุตฺตรกา** ทรงอาศัยนิคมนั้นเป็นโคจรคาม. บทว่า **อเจโล** ได้แก่ผู้เปลือยกาย. บทว่า **โกกรกขตุติโย** ได้แก่ กษัตริย์ผู้มีพระบาทงุ้ม. บทว่า **กุกฺกุรวตุติโก** ได้แก่ มาหานสุนัขวัตร คมกลืน กินอาหาร นอนในบริเวณเตาไฟ เหมือน

สุนัข ทำกิจรยาของสุนัขแม้อย่างอื่นอีก. บทว่า **จตุโกณฺหิโก** คือเดินสี่ขา ได้แก่สุนัขเข้าสองข้างและศอกสองข้างลงบนพื้นดินเที่ยวไป. บทว่า **จมานิกิณฺณ** ได้แก่ ที่เรียวยาว ใสไว้ วางไว้ บนพื้น. บทว่า **ภุกฺขสํ** ได้แก่อาหาร คือของเคี้ยว ของบริโภคอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **มุขเนว** คือ มิได้ใช้มือหยิบอาหาร ใช้ปากอย่างเดียวเคี้ยวอาหารที่พึงเคี้ยว แม้อาหารที่พึงบริโภค. ก็ใช้ปากอย่างเดียวบริโภค. บทว่า **สาธุรูป** ได้แก่ มีรูปงาม. บทว่า **อรหํ สมฺโณ** ได้แก่ สมณะผู้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง. ศัพท์ว่า วต ในบาลีนั้น เป็นนิบาต ลงในอรรถแห่งความปรารถนา. ได้ยินว่า พระราชกุมารนั้น มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า นักบวชอื่นที่จะจัดว่าเป็นสมณะเช่นสมณะรูปนี้ ไม่มี เพราะสมณะรูปนี้ไม่นุ่งผ้า เพราะเป็นผู้มีความปรารถนาล้น มีควมสำคัญว่า สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดความเนิ่นช้า จึงไม่ใช้แม้ภษาณะสำหรับใส่อาหาร กินอาหารที่กองอยู่บนพื้นเท่านั้น นักบวชรูปนี้จัดว่าเป็นสมณะ ส่วนพวกเราจะเป็นสมณะได้อย่างไร. สาวกผู้เดินตามหลังพระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญูอย่างนี้ ได้มีความนึกคิดชั่วเช่นนี้.

คำว่า **เอตทโวจ** อธิบายว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาค ทรงดำริว่า สุนัขขัตตะ ผู้มีอหยาศัยทรามนี เป็นนักบวชนี้แล้วคิดอย่างไรหนอ ครั้นทรงดำริอย่างนี้ ทรงทราบอหยาศัยของเขา ทรงพิจารณาเห็นว่า โมฆบุรุษผู้นี้ เดินตามหลังของพระสัพพัญญูเช่นเรา ไปสำคัญนักบวชผู้เปลือยกายว่าเป็นพระอรหันต์ บัดนี้ คนพาลผู้นี้ ควรถูกตำหนิโทษ ณ ที่นี้แหละ ยังไม่ทันได้เสด็จกลับเลย ได้ตรัสคำว่า **ตุวปี นาม** เป็นต้นนี้. ปี ศัพท์ในคำว่า **ตุวปี นาม** นั้น ลงในอรรถว่า ตีเตียน. เพราะพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงตีเตียนสุนัขขัตตะ ได้ตรัสคำว่า "**ตุวปี นาม**". ในคำนี้ มีคำอธิบายดังนี้ว่า แม้ตัวเขามีอหยาศัยทรามนขนาดนี้ ยังจักปฏิบัติญาณอย่างนี้ว่า เราเป็นสมณะ ผู้เป็นศากยบุตร อีกหรือ. ด้วยคำว่า **ถิ ปน เม**

ภนฺเต สุนักขัตตะได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นสิ่งที่น่าตำหนิอะไร ในตัวของข้าพระองค์ จึงได้ตรัสอย่างนี้. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกแก่เขา ได้ตรัสคำว่า **นฺนุ เต** เป็นต้น. ด้วยคำว่า **มจฺจรายติ** นี้ สุนักขัตตะ ได้กราบทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหวงพระอรหัต เพราะทรงดำริอย่างนี้ว่า ผู้อื่นจงอย่าได้เป็นพระอรหัต หรือ. คำว่า **น โข** อธิบายว่า คุณอนโมฆบุรุษ เราปรารถนาให้โลกมนุษย์พร้อมทั้งเทวโลกได้พระอรหัตกันทั้งนั้น เราทำกรรมที่ทำให้ยากมากมาย บำเพ็ญบารมีมากเพื่อประโยชน์อย่างนี้เท่านั้น เราไม่ได้หวงพระอรหัตเลย. คำว่า **ปาปกั ทิฏฺฐิจิต्त** อธิบายว่า เขาบังเกิดมีความเห็นในผู้ที่มีใช้พระอรหัตว่า เป็นพระอรหัต และในผู้ที่ เป็นพระอรหัตว่ามีใช้พระอรหัต. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **ปาปกั ทิฏฺฐิจิต्त** หมายถึงความเห็นผิดที่กล่าวมานั้น. คำว่า **ย โข ปน** ได้แก่ เธอสำคัญนักบวชผู้เปลือยกายรูปนั้นใด อย่างนี้.

คำว่า **สตฺตมํ ทิวสํ** แปลว่า ในวันที่ ๗. บทว่า **อลสเกน** ได้แก่ ด้วยพยาธิชื่อ **อลสากะ**. คำว่า **กาลิ กริสฺสติ** แปลว่า มีท้องพองตาย. คำว่า **กาลกญฺชิกา** เป็นชื่อของอสุรเหล่านั้น. ได้ยินว่า อสุรเหล่านั้น มีอรรถาพยาสามคาวุตมิเนื้อและโลหิตน้อย เช่นกับใบไม้เก่า มีตาออกมาติดอยู่บนหัวเหมือนปูมีปากเท่ารูเข็ม ติดอยู่บนหัวเช่นกัน ก้มตัวลงใช้ปากนั้นกินอาหาร. บทว่า **วีรณฺตมฺภเก** อธิบายว่า ในป่าช้านั้น มีเสาปกคลุมด้วยกอหญ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกป่าช้านั้นว่า **"วีรณฺตมฺภก"**. คำว่า **เตนุปลสฺสग्ghi** อธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนั้น เสด็จไปบิณฑบาตในบ้านนั้นแล้วเสด็จไปสู่วิหาร สุนักขัตตะ ได้ออกจากวิหารเข้าไปหานักบวชเปลือยนั้น. คำว่า **เยน ตฺว** แปลว่า ท่านถูกพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้เพราะเหตุใด. อธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านถูกพระผู้มีพระ

ภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้. คำว่า **มตฺตํ มตฺตํ** แปลว่า พอควรแก่ประมาร ๆ. บาลีบางแห่งว่า **มนฺตา มนฺตา** ก็มี อธิบายว่าใช้ปัญญาพิจารณา ๆ. คำว่า **ยถา สมณฺสฺส** ความว่า สุนัขขัตตะ ได้กล่าววาท่านพึงทำให้คำกล่าวของพระสมณโคดมผิดไป. เมื่อสุนัขขัตตะกล่าวอย่างนี้แล้ว นักบวชเปลี่ยนอนในบริเวณเตาไฟเหมือนสุนัข ได้ชูศีรษะลี้มตามองดู กล่าววาทพระสมณโคดม ผู้ผูกเวรเป็นศัตรูกับพวกเรา ได้พูดอะไร นับตั้งแต่พระสมณโคดมอุบัติขึ้นมา พวกเรากลายเป็นเหมือนฝูงหึ่งห้อยในยามดวงอาทิตย์อุทัย พระสมณโคดมฟังกล่าววาทอย่างนี้กับพวกเรา หรือกล่าวอย่างอื่น แต่ยอมเป็นธรรมดาว่า ถ้อยคำของผู้ที่เป็นศัตรูกันยอมไม่เป็นจริง ท่านจงไปเสียเถิด เราจักรู้ในเรื่องนี้เอง แล้วนอนต่อไป.

บทว่า **เอกทฺวิหิกาย** ได้แก่ กล่าวนับว่า หนึ่ง สอง. บทว่า **ยถา ตํ** อธิบายว่า นับดูคนบางคนที่ไม่เชื่อฟังนับ และในวันหนึ่งได้เข้าไปหาสามครั้งบอกว่า วันหนึ่งล่วงไปแล้ว สองวันล่วงไปแล้ว. คำว่า **สตฺตมํ ทิวสํ** อธิบายว่า ได้ยินว่า นักบวชเปลี่ยนอนนั้น ได้ฟังคำของสุนัขขัตตะแล้ว ไม่บริโภคอาหารเลยตลอด ๗ วัน. ครั้นถึงวันที่ ๗ อุปลฐากคนหนึ่งของเขาคิดว่า วันนี้เป็นวันที่ ๗ ที่สมณะประจำสกุลของพวกเราไม่มา ชรอยว่าจะเกิดความไม่สบาย แล้วให้บิณฑูรนำอาหารไปกองไว้บนพื้นข้างหน้า. นักบวชเปลี่ย แลดูแล้วคิดว่า ถ้อยคำของพระสมณโคดมจะเป็นจริงหรือเท็จก็ตาม แต่เมื่อเราบริโภคอิ่มหน้าแล้ว แม้เราจะตายก็ถือว่าตายดี แล้วก็ลุกขึ้นกลานกินอาหาร จนอิ่มท้อง. ในเวลากลางคืน เขาไม่อาจจะให้อาหารย่อยได้ จึงสิ้นชีวิตด้วยโรคชื่อ **อลสกะ**. ถึงแม้เขายังไม่คิดว่าจะบริโภค แม้กระนั้นเขาจะต้องบริโภคในวันนั้นแล้วสิ้นชีวิตด้วยโรคชื่อ **อลสกะ**. เพราะพระตถาคตทั้งหลายยอมไม่มีวาจาเป็นสอง.

คำว่า **วีรณตมฺภเก** อธิบายว่า ได้ยินว่า พวกเดียรถีย์ทราบข่าวว่า โกรกข์ตติยะสิ้นชีวิตแล้ว นับวันแล้วกล่าวว่า คำพยากรณ์ของพระสมณโคดมเกิดเป็นจริงแล้ว บัดนี้ พวกเราจะนำศพเขาไปทิ้งในที่อื่น จักข่มพระสมณโคดมด้วยมุสาวาท ได้พากันไปนำเอาเถาวัลย์มาพันศพแล้วลากไปพร้อมกับกล่าวว่า ทิ้งศพไว้ตรงนี้ ๆ. สถานที่ ๆ ลากศพไปนั้นเป็นเนินที่นั่น. พวกเขาจึงลากศพไปสู่ป่าช้าชื่อ **วีรณตมฺภเก** ทราบว่าเป็นสุสานก็ได้ลากศพต่อไปตั้งใจว่าจะนำไปทิ้งในที่อื่น. ทันใดนั้น เถาวัลย์ลากศพขาด. พวกเขาไม่อาจให้ศพเคลื่อนไหวได้ จึงพากันหนีไปจากที่นั่น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **ได้ทิ้งไว้ในป่าช้าชื่อ วีรณตมฺภเก.**

คำว่า **เตนุปลสงฺกมิ** มีคำอธิบายดังนี้ เพราะเหตุไร โอรสของเจ้าลิจฉวี นามสุนัขขัตตะจึงเข้าไปหา ได้ทราบว่า สุนัขขัตตะโอรสเจ้าลิจฉวีนั้น คิดว่า คำพูดของพระสมณโคดม ย่อมสมจริงแน่นอน ก็ธรรมดาว่าคนตายจะลุกขึ้นพูดกับคนอื่น ย่อมไม่มี เขาเออะ เราจะไปถาม ถ้าพระสมณโคดมตรัสบอก ก็ดีไป ถ้าไม่บอกไซ้ เราจักข่มพระสมณโคดมด้วยมุสาวาท. สุนัขขัตตะเข้าไปเฝ้าเพราะเหตุนี้. บทว่า **อาโกฏฺฐเฐติ** แปลว่า เคาะ (ด้วยฝ่ามือ). มีคำถามว่า ทราบศพของคนตายแล้ว ย่อมไม่สามารถจะลุกขึ้นมาพูดได้ นักบวชเปลือยรูปนั้นได้กล่าวคำว่า **"ดูก่อนผู้มีอายุ เราสู้"** ได้อย่างไร. มีคำถามว่า เขาพูดได้ด้วยพุทธานุภาพ. ได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคได้นำโกรกข์ตติยะ จากกำเนิดอสูรให้เข้าสิงในทราภศพแล้วให้พูด. อีกนัยหนึ่ง พระองค์ได้ทรงให้ทราภศพนั้นพูด. เพราะวิสัยพระพุทธรเจ้า เป็นอจินไตย (คนอื่นไม่ควรคิด) คำว่า **ตเถว** ต่ **วิปาก** ได้แก่ ผลของคำพูดนั้น เกิดแล้วอย่างนั้นทีเดียว ศัพท์ว่า **วิปา** ก็นั้น จัดเป็นถึงวิปลาศ. ความหมายที่ถูกต้องก็คือ **ตเถว โส วิปาก.**

ส่วนอาจารย์บางพวก กล่าวว่า **วิปุกก** ก็มี. เนื้อความคือเกิดแล้ว. ถึงคราวนี้ ควรจะได้ประมวลปาฎิหาริย์มา ก็เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ เป็นปาฎิหาริย์ ๕ อย่าง. คือ พระดำรัสว่า นักบวชเปลือยนั้นจักตายในวันที่ ๗ เขาก็ตายตามพระดำรัสนั้น นี้ เป็นปาฎิหาริย์ ข้อที่ ๑ พระดำรัสว่า เขาจักตายด้วยโรค "อลสกะ" เขาก็ตายด้วยโรคอลสกะจริง นี้เป็นปาฎิหาริย์ ข้อที่ ๒ พระดำรัสว่า นักบวชเปลือยนั้นจักเกิดในภพอสุรชื่อว่า กาลกัญชิกา เขาก็เกิดในภพอสุรจริง นี้เป็นปาฎิหาริย์ข้อที่ ๓. พระดำรัสว่า พวกเดียรถีย์จักทิ้งซากศพไว้ในป่าช้า **วีรณัตถัมภกะ** เขาก็ถูกทิ้งในป่าช้านั้นจริง นี้เป็นปาฎิหาริย์ข้อที่ ๔. พระดำรัสว่า เขาจักมาจากที่ตนเกิดแล้ว กล่าวกับสุนักขัตตะโอรสเจ้าลิจฉวีเขาก็กล่าวจริง นี้เป็นปาฎิหาริย์ ข้อที่ ๕.

บทว่า **กพารมชชโก** คือ นักบวชเปลือย ผู้มีฟันและหนวดงอกออกมา หรือคำว่า **กพารมชชโก** นี้เป็นชื่อของนักบวชเปลือยผู้นั้นเท่านั้น บทว่า **ลาภคฺคบุปฺตโต** คือผู้ฟังความเลิศด้วยลาภ อธิบายว่าผู้ประสบลาภที่ดีเลิศ บทว่า **ยสคฺคบุปฺตโต** คือ ประสบความเลิศด้วยยศ คือมีบริวารอย่างยอดเยี่ยม. บทว่า **วตฺตปทานิ** คือข้อปฏิบัติทั้งหมด หรือข้อปฏิบัติบางส่วน บทว่า **สมตฺตทานิ** ได้แก่ ถือเอา. บทว่า **สมาทินฺุณานิ** เป็นไวพจน์ของบทว่า **สมตฺตทานิ** นั้นแล. คำว่า **ปฺรตฺตลิเมเน เวลลิตฺติ** ได้ก็ในทิสนุรพาโกลักรุงเวสาลี. บทว่า **เจตฺติ** คือเป็นเจตีย์สถานของยักษ์. ทุก ๆ บท ก็มีนัยเช่นนี้.

คำว่า **เยเน อเจโล** มีอธิบายว่า สุนักขัตตะ โอรสเจ้าลิจฉวีกระทำวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ไปทางทิศที่ อเจลกปริพาชกชื่อว่า **กพารมชชกะ** อยู่. บทว่า **ปญฺหํ ปุจฺฉิ** คือ ถามปัญหาที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์อย่างลึกซึ้ง. บทว่า **น สมฺปายาสิ** อธิบายว่า กพารมชชก-

ปริพาชกไม่ได้ดำเนินไปด้วยญาณคติที่ถูกทาง เขาตอบผิดพลาดในแต่ละปัญหานั้น ๆ เหมือนคนตาบอดเดินลึนลัมในที่ขรุขระ เขามองไม่เห็นเงื่อนปลายของปัญหา. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า น สมุปายาสี ความว่าไม่ให้ถึงพร้อม (ด้วย) ปัญญา คือไม่สามารถจะให้ปัญญาเกิดขึ้นกล่าว (ตอบ) ได้ กพารมัชชกปริพาชกเมื่อไม่สามารถ จะตอบ ได้ก็ยื่นกรอกลูกตาไปมา พูกว่า ท่านอยู่ในสำนักของผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาบวชในที่ ไม่ใช่โอกาส เทียวถามปัญหาทั่วไป จงหลีกไป อย่ามายืนในสถานที่นี้. คำว่า โกปลญจ โทสญจ อปจจยญจ ปาตุวากาสี มีอธิบายดังนี้ กพารมัชชกปริพาชก ได้แสดงความโกรธ คืออาการกำเริบ โทสะ มีอาการประทุษร้าย และความไม่เข้มแข็ง คือโทมนัส อันเป็นอาการแห่งความไม่ยินดี. บทว่า อาสาทิยิมุหเส ได้แก่ ได้รุกราน คือเบียดเบียน. คำว่า มา วต โน อโหสิ แปลว่า โอ ชื่อนั้นไม่พึงมีแก่เรา. บาลีว่า ม วต โน อโหสิ ดังนี้ก็มี. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ม เป็นทุตติยวิภคตติ ไซ ในอรรถกถาวิภคตติ. ความว่า ชื่อนั้นได้มีแก่เราแล้วหนอ ก็แลสุนัขขัดตะครันคิดอย่างนั้นแล้ว จึงนั่งกระโหย่งขอขมา กพารมัชชกปริพาชก นั้นว่าข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านโปรดอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้ปริพาชกนั้นก็กล่าววว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ท่านจักไม่ถามปัญหาอื่นใด. สุนัขขัดตะโอรสเจ้าลิจฉวิกกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอรับรองว่า จะไม่ถามปัญหาอีก ปริพาชกนั้นก็กล่าววว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงไป เราอดโทษให้ท่าน แล้วตั้งสุนัขขัดตะโอรสเจ้าลิจฉวิกกลับไป.

บทว่า ปริहितो แปลว่า นุ่งห่ม คือกลับนุ่งห่มผ้า. บทว่า สาธุจริโก ความว่า ภริยาท่านเรียกอนุจาริกา. บุคคลผู้มีภรรยา ท่านเรียก สาธุจริกะ อธิบายว่า อเจลกช็อกพารมัชชกะ ละการประพฤติพรหมจรรย์นั้น ๆ แล้ว มีภรรยา. บทว่า โอทนญุมมาถิ ได้แก่ กินข้าว

บ้าง กินขนมบ้าง ยิ่งกว่าที่ดื่มสุราและกินเนื้อสัตว์. บทว่า **ยสา นิหิโน** ความว่า เขาประสบความสำเร็จด้วยลาภ ความเลิศด้วยยศอันใด ที่เสื่อมจากลาภและยศอันนั้น อธิปาทิหารีย์ที่สูงยิ่งกว่าปกติธรรมดาของมนุษย์ ชื่อว่าเป็นคุณที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว เพราะเหตุนี้ ในข้อนี้พึงทราบปาฎิหารีย์ ๘ อย่าง คือการก้าวพระบาทไปได้ ๘ ก้าว. บทว่า **ปาฎิกปุโต** คือเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อ **ปาฎิกะ**. บทว่า **ณณวาเทน** คือกับณณวาหะ. บทว่า **อุปทุตปถิ** ความว่า ถ้าในระหว่างพวกเรา พิงมี (หนทางไกล) หนึ่งโยชน์ พระสมณโคดม พิงเสด็จไปกึ่งหนทาง เราก็จึงไปในกึ่งหนทาง. ในหนทางมีกึ่งหนทางเป็นต้น ก็นัยนี้. บุคคลผู้เดินไปได้ ๑ ก้าว จักชนะ ผู้ไม่ได้ดำเนินไปจักแพ้. บทว่า **เต ตตุถ** ความว่า ในที่พบกันนั้น เราทั้งสอง (พึงกระทำอธิปาทิหารีย์ที่ยิ่งกว่าปกติธรรมดาของมนุษย์). บทว่า **ตททิกุณิ ตททิกุณำหิ** ความว่า เราจักกระทำให้มากกว่านั้น เป็นทวีคูณๆ. **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** แม้ทราบความที่ตนไม่สามารถทำปาฎิหารีย์แข่งกับพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ก็ทราบว่า ผู้ที่เริ่มทำปาฎิหารีย์แข่งกับบุรุษชั้นเยี่ยม แม้ไม่สามารถเอาชนะได้ ก็ได้รับคำสรรเสริญกล่าวอย่างนี้. แม้ชาวพระนครฟังคำนั้นแล้ว ก็พากันคิดว่า ธรรมดาคนที่ไม่สามารถยอมไม่ประกาศอย่างนี้ **อเจลกปาฎิกบุตร** แม้นี้จักเป็นพระอรหันต์แน่แท้ จึงได้พากันทำสักการะเป็นอันมากแก่เขา.

คำว่า **เยนาหนเตนุปลงุมิ** ความว่า ได้ยินว่า สุนัขขัตตะ ได้สดับว่า **อเจลกปาฎิกบุตร** ย่อมกล่าวอย่างนี้. ที่นั่น **อเจลกชื่อว่าปาฎิกบุตร** ได้เกิดความคิด (อย่างนี้) เพราะมีอหยาศัยชั่ว เพราะมีความคิดเห็นทราม. สุนัขขัตตะ ทำวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎีจึงไปสำนัก **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** แล้วถามว่า

ได้ยินว่า ท่านกล่าวคำเช่นนี้หรือ. เขาตอบว่า ใช่ เรากล่าว. สุนัขขั้ตตะกล่าววว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านอย่าคิด อย่างกลัวเลย ท่านเป็นผู้ที่คุ้นเคย จงพูดอย่างนี้รำไป ข้าพเจ้าเป็นอุปัฏฐากของพระสมณโคดม ย่อมทราบ วิสัยของพระองค์ พระสมณโคดม จักไม่สามารถทำปาฏิหาริย์กับท่านได้ เราจักบอกแก่พระสมณโคดมให้เกิดความกลัว จักพาพระองค์ไปที่อื่น ท่านอย่างกลัวไปเลย ได้ปลอบโยนอเจลกปาฎิกบุตรจนเบาใจ ไปสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เยนาค์ เตนูปสงกมิ.

ในคำว่า ตัม วาจัม เป็นต้นนั้น ความว่า อเจลกปาฎิกบุตร เมื่อกล่าววว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าเลย ได้เที่ยวพูดวว่า ข้าพเจ้าเป็นพระพุทธรเจ้า ได้กล่าวถ้อยคำไม่จริงเลย ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าเลย ชื่อวว่าละวาจานัน อเจลกชื่อวว่าปาฎิกบุตร นั้งคิดในที่ลับตาคน คิดวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าเลยตลอดกาลนั้น ได้เที่ยวพูดวว่า ข้าพเจ้าเป็นพระพุทธรเจ้า จำเดิมตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปข้าพเจ้ามิได้เป็นพระพุทธรเจ้า ชื่อวว่าละวาคมนัน ปาฎิกบุตร เมื่อละวาคมนัน คิดวว่า ข้าพเจ้ามิได้เป็นพระพุทธรเจ้าแต่ได้ยึดถือทิฏฐิซั้ววว่าข้าพเจ้าเป็นพระพุทธรเจ้าเที่ยวไปตลอดกาลเท่านี้ ข้าพเจ้าละทิฏฐินี้จำเดิมตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ชื่อวว่าละทิฏฐินัน แต่ปาฎิกบุตรไม่ทำอย่างนี้ ท่านจึงกล่าววว่าไม่ละวาจานัน ไม่ละวาคมนัน ไม่ละทิฏฐินัน. บทวว่า วิปเตยฺย คือ ศีรษะของเขา ฟิงหลุดจากคอเหมือนผลตาลสุกหลุดจากขั้ว หรือฟิงแตกเจ็ดเสียง.

บทวว่า รกฺขเตตฺติ ได้แก่ จงทรงรักษาพระวาจานัน. บทวว่า เอกัมเสณ คือโดยนิปปริยาย. บทวว่า โอรธาริตา แปลวว่า กล่าวแล้ว. คำวว่า อเจโล จ ภนฺเต ปาฎิกปุตุโต ความวว่า ถ้าอเจลกปาฎิกบุตร กล่าวแล้วโดยวจาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าโดยส่วนเดียวด้วย ประการฉะนี้.

บทว่า **วิรูปुरुเป** ได้แก่ แปลงรูป. อธิบายว่า **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** มาด้วยรูปที่เปลี่ยนจากสภาพเดิม คือ ละครูปของคนมาอยู่เฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการที่ไม่ปรากฏ หรือด้วยรูปต่าง ๆ เช่น **ราชสีห์** และ **เสือ** เป็นต้น. คำว่า **ตทสุต ภควโต มุสา** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคำรัสนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงเป็นคำเท็จ คือ (อเจลกปาฎิกบุตร) ข่มด้วยมุสาวาท. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่พึงถูกข่มด้วยมุสาวาทอื่นเว้นแต่มุสาวาทข้อนั้น. บทว่า **ทวยคามินี** ความว่า มีพระวजाเป็นสองอย่างนี้ คือ มีอยู่โดยย่อแต่ไม่มีโดยเนื้อหา ที่เป็นประโยชน์. คำว่า **ทวยคามินี** นั้น เป็นชื่อวजाที่เหลวไหลและเปล่าประโยชน์ และไม่มีผล.

คำว่า **อชิโตปี นาม ลิจฉวิน เสนาปติ** ความว่า ได้ทราบว่ อชิตะนั้น เป็นอุปัฏฐาก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เขาตายเสียแล้ว. คราวนั้น พวกมนุษย์ได้ทำมาปนกิจศพเขาแล้วถามปาฎิกบุตรว่า เสนาปติ เกิดที่ไหน ปาฎิกบุตรตอบว่า เกิดในมหานคร. ก็แล ปาฎิกบุตร ครั้น กล่าวอย่างนี้แล้วพูดอีกว่า เสนาปติของพวกท่านมาสำนักของเราแล้วร้อง- ให้ว่า เราไม่ทำตามถ้อยคำของท่าน เชื่อในวาทะของสมณโคดม บังเกิด ในนรกแล้ว.

ในคำว่า **เตนุปลสงกมิ ทิวาวิหาราย** นี้ ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัสว่า เพื่อทำปาฎิกหาริย์. ตอบว่า เพราะไม่มีเหตุ แม้ความเผชิญหน้ากันของปาฎิกบุตรกับพระผู้มีพระภาคไม่มี การกระทำปาฎิกหาริย์ จะมีแต่ไหน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง ไม่ตรัสอย่างนั้น ตรัสว่า **ทิวาวิหาราย**.

บทว่า **คหปติเนจยิกา** ได้แก่ คฤหบดีมหาศาล. จริงอยู่ คฤหบดีเหล่านั้นได้สะสมทรัพย์สละข้าวเปลือกเป็นอันมากไว้ เพราะฉะนั้น

คฤหบดีเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า **เนจยิกา**. บทว่า **อเนกสหัสสา** ได้แก่
คำนวณไม่ได้ แม้ด้วยจำนวนพัน. ได้ยินว่า บุคคลอื่นเว้นสุนัขขั้ตตะย้อม
ไม่สามารถให้บริษัทใหญ่ประชุมกันได้โดย่างนี้ เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าได้พาสุนัขขั้ตตะเที่ยวไป ตลอดกาลประมาณเท่านี้. ความ
สะดุ้งแห่งจิต ชื่อว่าภัย ความหวั่นไหวแห่งสรีระทุกส่วน ชื่อว่า **ฉมฤตัตต**.
การที่เส้นขนทั้งหลายชูชันขึ้น ชื่อว่า โลมหังโส. ได้ยินว่า **อเจลก**ชื่อว่า
ปาฎิกบุตร คิดว่า เราได้กล่าวถ้อยคำใหญ่ยิ่ง ทำผิดกับบุคคลผู้เลิศในโลก
กับทั้งเทวโลก ความเป็นพระอรหันต์หรือเหตุแห่งการกระทำปาฎิกหาริย์
ไม่มีภายในเราเลย ส่วนพระสมณโคดม จักกระทำปาฎิกหาริย์ เมื่อเป็นเช่น
นั้น มหาชนเห็นปาฎิกหาริย์ของพระสมณโคดมแล้ว จักเบียดเบียนด้วย
เครื่องประหารมิ ท่อนไม้ ก้อนดิน และอาชญาเป็นต้น ด้วยกล่าวว่า บัดนี้
ท่านไม่สามารถทำปาฎิกหาริย์ได้ เพราะเหตุไรจึงไม่รู้ประมาณตัวเอง มา
ตั้งตัวเป็นคู่ต่อสู้กับบุคคลชั้นเลิศในโลก แสดงกิริยารุกราน. เพราะฉะนั้น
ความกลัว ความหวาดกลัวหรือความขนพองสยองเกล้าจึงได้เกิดขึ้นแก่เขา
เพราะสดับข่าวการประชุมกันของมหาชนและการเสด็จมาของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า. อเจลกปาฎิกบุตรนั้น ใครจะพ้นจากทุกข์นั้น จึงได้ไปอาราม
ของปริพาชกชื่อว่า **ติณทุกขาณ**. เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น พระธรรม
สังคหการจึงกล่าววว่า **อถ โจ ภคฺคว** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า **อเจลก**ชื่อว่า**ปาฎิก-**
บุตร มิได้เข้าไปหาอย่างเดียว ก็ครั้งเข้าไปแล้ว ก็เข้าไปยังอารามของปริ-
พาชกไกลได้ถึงโยชน์ ยังไม่ได้ความสบายใจ จึงเข้าไปทางด้านริมสุดของ
อาราม เลือกได้สถานที่เป็นป่ารกแห่งหนึ่ง ที่ริมอาราม นั่งบนแผ่นดิน.
ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ถ้าอเจลกปาฎิกบุตรนี้เป็นคนพาล
เชื่อคำของคนบางคน พึงมาในสถานที่นี้ไซ้ร คนพาลจงอย่าฉิบหายเลย จึง

ทรงอธิษฐานว่า ขอแผ่นดินที่นั่งจงติดกับสรีระของเขาพร้อมกับจิตที่อธิษฐานที่นั่นนั้น ได้ติดกับสรีระของเขา. อเจลกปาฎิกบุตรนั้น ได้เป็นเหมือนถูกผูกด้วยเครื่องผูกคือโซ่ตรวนใหญ่และเหมือนถูกตัดเท้าฉะนั้น. บทว่า **อสุโสลี** ความว่า พวกบริษัทพากันแสวงหา **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** ข้างโน้น และข้างนี้ เมื่อถูกบุรุษคนใดคนหนึ่งผู้ติดตามรอยเท้าของอเจลกชื่อปาฎิกบุตร รู้ที่นั่นมาแล้ว ถามว่า พวกท่านแสวงหาใคร ต่างพากันตอบว่า **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** ได้ฟังวาจาที่บุรุษนั้นตอบว่า อเจลกชื่อปาฎิกบุตร นั้น นั่งอยู่ในอารามปริพาชกชื่อว่า **ติณทุกขาณู**. บทว่า **สํ สบฺปติ** ได้แก่ ชบสรีระ คืออยู่ในอารามนั้นนั่นเอง. ตะโพก ท่านเรียกว่า ปาวพะ. บทว่า **ปราณูทรูป** ได้แก่ เป็นผู้แพ้แล้ว คือฉิบหายแล้ว.

บทว่า **โคญฺเจหิ** ความว่า ด้วยคู่เทียมแล้วด้วยโคจำนวนร้อยหรือจำนวนพัน. บทว่า **อาวิญฺชเยยาม** แปลว่า ฟังลากมา. บทว่า **นิขฺเชรฺ** ได้แก่ ฟังขาดออกหรือ **อเจลกชื่อปาฎิกบุตร** ฟังขาดออกในที่ผูก.

บทว่า **ทารุปฺตติกนฺตฺวาตี** ได้แก่ ผู้เป็นศิษย์แห่งช่างกลึงไม้. ได้สดับว่า ศิษย์ช่างกลึงไม้นั้น ได้มีความคิดว่า จงยกปาฎิกหารีย์ไว้ก่อน พระสมณโคดมกล่าวว่า **อเจลกชื่อว่าปาฎิกบุตร** จักไม่ลุกขึ้นแม้จากอาสนะ เอาเถอะเราจักไปให้ปาฎิกบุตรนั้นลุกขึ้นจากอาสนะด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระสมณโคดมก็จักแพ้เพราะฉะนั้น ศิษย์ช่างกลึงไม้จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **สีหฺสุส** ความว่า พญาสีหมีคราช มี ๔ ชนิด คือ **พญาสีหัตถิณราช** **พญาสีหกาพรราช** **พญาสีหปัลลทฺุราช** และ **พญาสีหเกสรราช**. บรรดาพญาสีหราชเหล่านั้น **พญาสีหเกสรราช** ได้ถึงความเป็นสัตว์เลิศ. ในที่นี้

ท่านประสงค์เอาพญาสีหเกศรราช. บทว่า **มิกรญฺโณ** ได้แก่ ผู้เป็น
ราชา แห่งสัตว์สี่เท้าทุกชนิด. บทว่า **อาสย** ได้แก่สถานที่อยู่. บท
ว่า **สีหนาท** คือ บันลือแบบไม่กลัว. บทว่า **โคจราย ปกุกเมยฺย**
ความว่า พึ่งเที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. คำว่า **วร** **วร** ได้แก่ ผุงเนื้อ
ตัวล่าสัน ชันยอดเยี่ยม. บทว่า **มฺหฺมฺสฺสฺนิ** ได้แก่ เนื้อที่อ่อน
นุ่ม. บาลีว่า **มฺหฺมฺสฺสฺนิ** ก็มี. อธิบายว่า เนื้อที่มีรสอร่อย. บทว่า
อชฺชฺญเปยฺย ได้แก่ พึ่งเข้าไป. บทว่า **สีหนาท นทิตฺวา** ความ
ว่า บันลือแล้วด้วยความการุณย์ ซึ่งอาศัยความเป็นผู้กล้าของตนว่า
สัตว์เหล่าใดมีกำลังน้อย สัตว์เหล่านั้นจงหนีไป. บทว่า **วิฆาสลฺวทุโธ**
ความว่า อ้วนท้วนด้วยเนื้อที่เป็นที่เป็นเดน คือ กินเนื้อที่เป็นเดนที่
เหลือจากสัตว์อื่นกินแล้ว เติบโตขึ้น. บทว่า **ทิตฺโต** คืออ้วนท้วน คือ
มีร่างกายอ้วน. บทว่า **พลฺวา** คือสมบูรณ์ด้วยกำลัง. บทว่า **เอตทโหสิ**
ได้แก่ ได้มีแล้วเพราะเหตุไร. เพราะโทษแห่งอัสมีมานะ. ในข้อนี้มี
อนุปุพพิทถาดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง พญาสีหราชนั้น กลับจากที่แสวงหาอาหาร
ได้เห็นสุนัขจิ้งจอกนั้น กำลังหนีไปเพราะความกลัว เกิดความการุณย์
จึงพูดว่า สหายรัก อย่างกลัวเลย หยุคก่อน ท่านชื่ออะไร. สุนัขจิ้งจอก
ตอบว่า เราชื่อ ชมพุกะ นาย. พญาราชสีห์จึงพูดว่า ชมพุกะ ผู้มีวัย
เสมอกัน ตั้งแต่ไปท่านสามารถอุปัฏฐากเราได้หรือ. สุนัขจิ้งจอกตอบ
ว่า เราจักอุปัฏฐากท่าน. ตั้งแต่นั้นมา สุนัขจิ้งจอกนั้น ก็อุปัฏฐาก
(พญาราชสีห์). พญาราชสีห์เมื่อกลับจากที่แสวงหาอาหาร ก็นำเนื้อ
ชิ้นใหญ่มาให้. สุนัขจิ้งจอกนั้นเลียกินเนื้อชิ้นใหญ่นั้นแล้วก็อยู่บนแผ่น
หินในที่ไม้ไผ่. พอเวลาล่วงไปสองสามวันเท่านั้น สุนัขจิ้งจอกนั้นก็
อ้วนท้วน มีลำคอใหญ่. ครั้งนั้น พญาราชสีห์นั้นได้กล่าวกับสุนัขจิ้งจอก
นั้นว่า เฮ้ย ชมพุกะ ท่านจักสามารถพูดว่า ในเวลาที่เราบิดกาย

ท่านสามารถจะยืนอยู่ในที่ไม่ไกลแล้วพูดว่า ข้าแต่ นาย ท่านจงโกรธได้หรือไม่. สุนัขจึงจอกตอบว่า สามารถนาย. ในเวลาที่ราชสีห์บิดกาย สุนัขจึงจอกได้ทำตามคำสั่ง เพราะการกระทำตามนั้น. พญาราชสีห์จึงมีอัสมิมานะอย่างยิ่ง. ต่อมาวันหนึ่ง สุนัขจึงจอกแก่ เมื่อคืบน้ำในสระ ได้เห็นเงาของตน เห็นร่างตนอ้วนและคอใหญ่ ไม่ทำใจว่า เราเป็นสุนัขจึงจอกแก่มาแล้ว แต่สำคัญว่า แม้เราก็เป็นราชสีห์ จึงได้พูดคำนี้กับตนว่า เฮ้ย ชัมพุกะ การที่อัฐภพนี้ของเจ้า บริโภคเนื้อที่เป็นคนผู้อื่น ควรแล้วหรือ เจ้ามิใช่ลูกผู้ชายหรือ แม้ราชสีห์ก็มีสี่เท้า สองเขี้ยว สองหูและมีหางเดียว แม้อวัยวะทั้งหมดของเจ้าก็มีเหมือนราชสีห์ เจ้าเองมิใช่มีกำลังเพียรเกสรดอกไม้อย่างเดียวกับเท่านั้น. เมื่อสุนัขจึงจอกแก่คิดอย่างนี้ อัสมิมานะก็กำเริบขึ้น. ครั้งนั้น สุนัขจึงจอกแก่นั้น ได้เกิดความสำคัญว่า เราคือใครเป็นต้น เพราะโทษแห่งอัสมิมานะต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภ จาหิ ความว่า เราคือใคร พญาสีหิมิตรราช คือใคร พญาสีหิมิตรราช ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ นายของเรา อธิบายว่า เราจะทำความอ่อนน้อมแก่สัตว์ใหญ่ทำไม. บทว่า ลิกาลกัเยว ได้แก่ ร้องอย่างสุนัขนั้นแล. บทว่า เกรณุกัเยว ได้แก่ เสียงไม่น่ารักและไม่น่าพอใจ. คำว่า เก จ เฉเว ลิกาล ความว่า สุนัขจึงจอกที่ต่ำทรามจะเป็นอย่างไร. คำว่า เก ปน สีหนาทะ ได้แก่ ก็การบันลือแบบสีหะจะเป็นอย่างไร. อธิบายว่า ก็การนับถือของสุนัขจึงจอกและของพญาราชสีห์ มีอะไรเกี่ยวเนื่องกัน.

บทว่า สุกตาปทานesu ได้แก่ ตามสิกขา ๓ อย่าง อันเป็นลักษณะของพระสุคต คือเป็นศาสนาของพระสุคต. ก็พระสุคตนั้นดำรงชีพตามแบบสิกขา ๓ อย่างนั้น อย่างไร. มีอยู่ พุทธศาสนิกชนเมื่อถวายปัจจัย

๔ แต่พระสุคนธ์นั้น ย่อมถวายเป็นด้วยคิดว่า เราจะถวายเป็น (ปัจฉัย ๔) แต่พระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าผู้สมบุรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น (ส่วน) อเจลกปาฎิกบุตร
นั้น ไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้า เมื่อบริโศกปัจฉัยที่ชนกำหนดถวายเป็นพระ
พุทธรเจ้าชื่อว่าดำเนินชีวิตในศาสนาของพระสุคต. บทว่า สุกตาทิริตฺตานิ
อธิบายว่า ได้ยินว่า ประชาชนเมื่อจะให้โภชนะแก่พระพุทธรเจ้าเหล่านี้
นั้น ได้ให้แก่พระพุทธรเจ้า และสาวกของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ภาย
หลังจึงให้อาหารที่เหลือในเวลาเย็น อเจลกชื่อปาฎิกบุตร นี้ ชื่อว่า
บริโศกอาหารที่เป็นเคนพระสุคต ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ตถาคเต
ความว่า ท่านสำคัญว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ยิ่ง
เบียดเบียนคือพึงรุกราน. อีกนัยหนึ่ง. บทว่า ตถาคเต เป็นต้น เป็น
ทศิวาวิภคตพหูจนะ. แม้บทว่า อาสาทตพฺพํ นี้ก็เป็นพหูจนะเหมือนกัน
ท่านกล่าวว่าเป็นเหมือนเอกพหูจนะ. บทว่า อาสาทนา ได้แก่เบียดเบียน
ว่า "เราจักทำปาฎิหาริย์กับพระพุทธรเจ้า".

บทว่า สเมกฺขิยาน แปลว่า พิจารณาแล้ว คือสำคัญแล้ว.
บทว่า อมณฺเฐ แปลว่า ได้ถือตัว. บทว่า โกตฺถุ หมายถึง สุนัขจิ้ง
จอก. คำว่า อตฺตานิ วิมาเส สเมกฺขิย ได้แก่ ได้เห็นอรรถภาพอ้วน
พี ในน้ำที่ใสในสระน้ำ. บทว่า ยาวตฺตานิ น ปสฺสตี ความว่า
ย่อมไม่เห็นตนตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า เราเป็นสุนัขจิ้งจอกแก่ เติบ
โตขึ้นเพราะเนื้อที่เป็นเคนของพญาสีหิมิคราช. บทว่า พุยกฺโขมติ มณฺเฐ-
ติ ได้แก่ ย่อมสำคัญว่า เราเป็นพญาสีหิมิคราช หรือถือตัวว่า เรามี
กำลังเท่ากับสีหะเป็นพยัคฆ์แท้. บทว่า ภูตฺวาน เภงฺเค ได้แก่กินกบตาม
บ่อ. บทว่า ขลมฺมุสิกาโย ความว่า กินหนูในลานข้าว. บทาคาธาว่า
กฐิสฺสุ จิตฺตานิ จ กุณฺปานิ ความว่า กินซากศพที่ทิ้งไว้ในป่าช้า. บท
ว่า มหาวเน คือในป่าใหญ่. บทว่า สุลฺลวเน คือในป่าเปลี่ยว. บท
ว่า วิวฑฺโฒ คือเติบโตแล้ว. คำว่า ตเถว โส สิคาลกํ อนฺทิ ความ

ว่า สุนัขจิ้งจอก แม้นั้น แม่เติบโตได้อย่างนี้ ก็ยังสำคัญว่า เราเป็นพวก
มิกราช ก็ร้องเหมือนสุนัขแก่ เหมือนอย่างที่เป็นสุนัขจิ้งจอกล้อมกำลัง
ในคราวก่อนฉะนั้น. ศิษย์ของช่างกลึงไม้ ชื่อ ชาลียะ ได้รุกราน
ปาฏิกบุตรนั้นแล้วว่า ท่านบริโภคอาหารที่เป็นเดนแล้วติดอยู่ในลาภ
สักการะ เหมือนสุนัขจิ้งจอกตัวที่กินสัตว์มีกบเป็นต้นแล้วเติบโตขึ้นฉะนั้น
ด้วยคาถาแม้นี้.

บทว่า นาคหิ คือ ด้วยเหล่าช้าง. บทว่า มหาพุนฺธนา คือ
ให้พ้นจากเครื่อง คือ กิเลสใหญ่. บทว่า มหาวิทฺตุคฺคา ความว่า
โอฆะ ๔ อย่าง ชื่อว่าหล่มใหญ่ รือถอนจากหล่มใหญ่นั้นแล้ว ให้ดำรง
อยู่บนบกคือพระนิพพาน. พระอรรถกถาจารย์ ครั้นแสดงบทอนุสนธิ
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมไม่ทรงกระทำ ปาฏิหาริย์ ด้วยกถามรรค
ประมาณเท่านั้นแล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงอนุสนธิแห่งบทนี้ว่า น อคฺคณฺณณฺ
ปฺลฺยเปติ จงเริ่มเทศนาว่า อคฺคณฺณณฺจาหํ เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคณฺณณฺจาหํ ความว่า คู่ก่อน
ภักควะ เราขอมรรู้ชัดซึ่งสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ และจริยวัตรที่เกิด
ขึ้นของโลก. บทว่า ตลฺย ปชานามิ ความว่า เรามีใจจะทราบชัดสิ่ง
โลกสมมติว่าเลิศอย่างเดียวกันนั้น ขอมรรู้ชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศนั้น
ด้วย แล้วรู้ชัดกว่านั้น คือทราบชัดตั้งแต่ศีล สมาธิ จนถึงพระสัพพัญญ
ุตญาณ. คำว่า ตลฺย ปชานนํ น ปรามสฺสามิ ความว่า เราแม่เมื่อ
ทราบชัดซึ่งสิ่งนั้น ก็ไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหา ทิฏฐิ และ
มานะว่า เราขอมรรู้ชัดถึงสิ่งชื่อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า
พระตถาคตไม่มีความยึดถือมั่น. คำว่า ปจฺจตุตฺตณฺเณว นิพฺพุติ วิทิตา
ได้แก่ ทรงทราบการดับกิเลส ในพระองค์ด้วยพระองค์เดียว. คำว่า ยท
ภิกขานํ ตถาคโต คือ พระตถาคตทรงรู้ คือ ทรงทราบ การดับกิเลส

คำว่า โน อนนํ อปชฺชติ มีอธิบายว่า พระตถาคตย่อมไม่ถึงอนยะ คือทุกข์ ได้แก่ความพินาศเหมือนเดียรฉัตรผู้ยังไม่ทราบพระนิพพาน ฉะนั้น. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อแสดงถึงสิ่งที่เหล่าเดียรฉัตรบัญญัติว่าเลิศ จึงตรัสว่า สนฺติ ภคฺคว เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า อิตฺตฺรํ กุตฺตํ พุรฺหมํ กุตฺตํ ได้แก่ พระอิสวรทำให้ พระพรหมทำให้. อธิบายว่า พระอิสวรเนรมิตให้ พระพรหมเนรมิตให้. จริงอยู่พึงทราบว่าเป็นพระพรหมเท่านั้น ชื่อว่าเป็นใหญ่โดยความเป็นอธิบดี ในคำว่า อิตฺตฺรํ กุตฺตํ พุรฺหมํ กุตฺตํ นี้. บทว่า อจฺริยํ คือ ความเป็นอาจารย์ ได้แก่ลัทธิของอาจารย์. ในคำว่า อจฺริยํ นั้น อจฺริยวาท ชื่อว่า สิ่งที่เขาโลกสมมติกันว่าเลิศ. ก็อจฺริยวาทนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายว่า สิ่งที่เขาโลกสมมติว่าเลิศ เราแสดงไว้ในคำว่า อจฺริยวาทนี้ จึงตรัสว่า อคฺคณฺณํ ดังนี้. บทว่า กถํ วิทกํ คือ ใครจักไว้จัดไว้อย่างไร. คำที่เหลือ พึงทราบตามนัยที่อธิบายพิสดารแล้วในพรหมชาลสูตร. บทว่า จิตฺตฺวาปโทสฺสํ ได้แก่ มีมูลมาแต่เทวดาเหล่า จิตฺตฺวาปโทสฺสิกะ.

บทว่า อสฺตา คือไม่มีอยู่. อธิบายว่า เพราะอรรถว่าไม่มี. บทว่า ตฺวจฺฉา ได้แก่ด้วยคำเปล่า คือเว้นจากแก่นภายใน. บทว่า มุสา คือ ด้วยมุสาวาท. บทว่า อญฺเฏน คือเว้นจากถ้อยคำที่เป็นจริง. บทว่า อพฺภาจิกฺขณฺติ แปลว่า กล่าวต่อ (รา). บทว่า วิปริโต คือ มีสัญญา วิปริต ได้แก่ มีจิตวิปริต. บทว่า ภิกฺขโว จ ความว่า มิใช่พระสมณโคดมอย่างเดียวกับที่วิปริต พวกภิกษุผู้ทำตามคำสอนพระสมณโคดมนี้ทั้ง วิปริตไปด้วย. ครั้งนั้น เพื่อจะแสดงคำกล่าวที่พวกเดียรฉัตรกล่าวหมายเอา

ว่า พระสมณโคดมเป็นผู้วิปริต พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า สมโณ โคตโม เป็นต้น. บทว่า สุภวิโมกข์ ได้แก่ วัฒนกถิต.

บทว่า อสุภนุเตว ได้แก่ รู้ซัดอย่างนี้ ว่าสิ่งทั้งาม และสิ่งที่ไม่งาม ทั้งหมด จัดเป็นอสุภะ. คำว่า สุภนุเตน ตสุมี สมเย ความว่า ย่อมรู้ซัดในสมัยนั้น ว่าสิ่งทั้งาม ย่อมไม่รู้สิ่งที่ไม่งาม.

บทว่า ภิกขโว จ ความว่า พวกภิกษุ และสมณะอันเตวาลิกขของเหล่าชนที่พูดอย่างนี้ (นั่นแหละ) วิปริต. บทว่า ปโหติ ได้แก่ สามารถ คือ อัจ. บทว่า ทุกฺกร โข ได้แก่ ปริพาชกนี้. เลื่อมใสอย่างนี้แล้ว จึงพูดเขาว่า อหิ ภนุเต เป็นต้น. (ความจริง) ปริพาชกกล่าวคำนั้นด้วยความโอ้อวด คือด้วยการหลอกลวง ได้ทราบว่ ปริพาชกนั้นมีความคิดว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมกถาประมาณเท่านี้แก่เรา เราแม้ฟังธรรมกถานั้นแล้ว ก็ไม่สามารถบวชได้ เราควรทำตัวเหมือนจะปฏิบัติตามคำสอนพระสมณะโคดมนั้น. เพราะเหตุนั้น ปริพาชกนั้นจึงกล่าวอย่างนี้ ด้วยความโอ้อวด คือด้วยความหลอกลวง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเหมือนจะตัดขาดความเชื่อใต่ปริพาชกนั้น จึงตรัสว่า ทุกฺกร โข เอตํ ภคฺคว ตยา อญฺญทิจฺฉิเกน เป็นต้น. คำนั้นมีเนื้อความตามที่กล่าวไว้ในไปฏฐปาทสูตร. บทว่า สาธุกมฺนุรฺกฺข ได้แก่จงรักษาให้ดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักชวนปริพาชกรักษาความเลื่อมใส (เพียงเท่าที่มีอยู่ให้ดี) ด้วยประการฉะนี้. ปริพาชกชื่อภคคะ โคตรแม้นั้น แม้ฟังพระสูตรอย่างมากมายอย่างนี้ ก็ไม่สามารถทำกิเลสให้สิ้นไปได้. ก็การเทศนา (พระสูตรนี้) ได้เป็น

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 57

ปัจจัยเพื่อวาสนาในภพต่อไปของเขา. คำที่เหลือทุก ๆ บท มีเนื้อความ
ชัดเจนแล้วทั้งนั้นแล

จบ อรรถกถาปาฎิกสูตรแห่งอรรถกถาทีฆนิกาย

ชื่อสุ่มงคลวิลาสินี ด้วยประการฉะนี้.

จบสูตรที่ ๑

๒. อุทุมพริกสูตร

เรื่องสันธานคฤหบดี

[๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ **เขาคิชฌกูฏ** ในพระนครราชคฤห์ ก็ สมัยนั้นนิโครธปริพาชกอาศัยอยู่ในอารามปริพาชกของพระนางอุทุมพริกา พร้อมกับบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่ ประมาณสามพันคน ครั้งนั้น สันธานคฤหบดีออกจากพระนครราชคฤห์ในเวลาบ่าย เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดีคิดว่าเวลานี้ ยังไม่ถึงเวลาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ มิใช่สมัยสมควรที่จะเข้าไปพบปะเหล่าภิกษุผู้อบรมใจ ภิกษุทั้งหลายผู้อบรมใจยังหลีกเร้นอยู่ ถ้ากระไร เราควรจะไปยังปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา เข้าไปหานิโครธปริพาชกเสียก่อน ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดีเข้าไปยังปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา เข้าไปหานิโครธปริพาชก

[๑๙] สมัยนั้นแล นิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่ กำลังสนทนาวิจารณ์กถาต่าง ๆ ด้วยเสียงดังลั่น คือพูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องชนบท เรื่องนคร เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคัมภีร์ เรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนทีลวงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ

นิโครธปริพาชกได้เห็นสันธานคฤหบดีมาแต่ไกล จึงเตือนบริษัทของตนให้สงบเสียงว่า ท่านทั้งหลายจงสงบเสียงหน่อย อย่างสงบเสียงดังนั้ก สันธานคฤหบดีนี้เป็นสาวกของพระสมณโคดม กำลังมา สันธานคฤหบดีนี้เป็นสาวกคนหนึ่ง ในบรรดาสาวกของพระสมณโคดมที่เป็นภุชงค์นุ่งห่มผ้าขาว อาศัยอยู่ในเมืองราชคฤห์ ท่านเหล่านี้ชอบเสียงเบา กล่าวสรรเสริญคุณของเสียงเบา บางที สันธานคฤหบดีนี้ทราบถึงบริษัทมีเสียงเบาแล้ว พึงเห็นความสำคัญที่จะเข้าไปหาก็ได้ เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้ พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนิ่งแล้ว

[๒๐] ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดีเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วได้ปราศรัยกับนิโครธปริพาชก ครั้นยังสัมโมทนียกถาอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันผ่านไปแล้ว จึงนั่งที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง สันธานคฤหบดีนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว กล่าวกะนิโครธปริพาชก ว่าพวกปริพาชกอัญญุเตยริยผู้เจริญเหล่านี้ มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ พากันขวนขวาย กล่าวแต่ดิรัจฉานกถาต่าง ๆ โดยประการอื่นแล คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ ด้วยประการนั้น ๆ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงเสพราวไพรในป่า เสนาสนะที่สงบ มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำธรรมอันเร้นลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเลี่ยงโดยประการอื่นแล เมื่อสันธานคฤหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกได้กล่าวกะสันธานคฤหบดีว่า เอาเถิด คฤหบดี ท่านพึงทราบว่าพระสมณโคดมจะเจรจากับใคร จะเข้าไปสนทนากับใคร จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดกับใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมหายไปในสุญญาคาร พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ท่านทรงเสพที่อันสงบ ณ ภายในอย่างเดียว เหมือนโคบอดตาข้างเดียวเที่ยววนเวียน เสพที่อันสงบ ณ ภายใน

ฉันใด ปัญญาของพระสมณโคดมหายไปในสุญญาคาร พระสมณโคดม
ไม่กล้าเข้าสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ท่านทรงเสพที่อันสงัด
ณ ภายในอย่างเดียว ฉันนั้นเหมือนกัน เชิญเถิด คฤหบดี ขอเชิญพระ
สมณโคดมเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ พวกเราจะพึงเหยียดหยามพระองค์ด้วย
ปัญหาข้อหนึ่ง พวกเราจะบีบรัดพระองค์เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเฒ่า
ฉะนั้น

เรื่องนิโครธปริพาชก

[๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับการเจรจาระหว่าง
สันธานคฤหบดีกับนิโครธปริพาชกนี้ด้วยพระทิพยโสตธาตุ อันบริสุทธิ์
ล่วงโสตธาตุของมนุษย์. ครั้งนั้น สนเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงจาก
ภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบก-
ขรณีสุมาศธา ครั้นแล้ว เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อ
แก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาศธา นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระ
โบกขรณีสุมาศธา จึงเตือนบริษัทของตนให้สงบเสียวว่า ขอท่านทั้งหลาย
จงสงบเสียว อย่าส่งเสียงดังนัก พระสมณโคดมนี้เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง
ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาศธา พระองค์โปรด
เสียวเบา และกล่าวสรรเสริญคุณของเสียวเบา บางที พระองค์ทรงทราบ
ว่า บริษัทนี้มีเสียวเบาแล้ว พึงเห็นความสำคัญที่จะเสด็จเข้าไปก็ได้ ถ้า
ว่า พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ เราจะพึงทูลถามปัญหาแก่
พระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำพระ
สาวก ด้วยกรรมใด สาวกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้วถึงความ
เบาใจ ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นอัมมาศัย ด้วยกรรมใด

ธรรมนั้นชื่ออะไร เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนั่งอยู่.

[๒๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหานิโครธปริพาชก นิโครธปริพาชกจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอเชิญพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเถิด พระเจ้าข้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว นาน ๆ พระองค์จึงจะได้เสด็จมาเยี่ยมเยียน คือเสด็จมา ณ ที่นี้ ขอเชิญประทับนั่ง นี้อาสนะที่จัดไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่จัดไว้ฝ่ายนิโครธปริพาชกก็ถือเอาอาสนะที่ตำแหน่งหนึ่ง นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามนิโครธปริพาชก ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า นิโครธะ บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนาด้วยเรื่องอะไรหนอ และเรื่องอะไรเล่าที่พวกเขอสทนาค้างอยู่ในระหว่าง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูงที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคชา จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าวา พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ พวกเราจะพึงถามปัญหานี้กะพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำด้วยกรรมใด สวากอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอชฌาศัย ด้วยกรรมใด ธรรมนั้นชื่ออะไร เรื่องนี้แหละ ที่พวกข้าพระองค์สนทนาค้างอยู่ในระหว่าง พอดีพระองค์เสด็จมาถึง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การที่ท่านมีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจไปทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่ง ไม่มีความพยายาม ไม่มีลัทธินิโครธ ยากที่จะรู้ธรรมที่เราแนะนำพระสวาก ยากที่จะรู้ธรรมสำหรับให้พระสงฆ์ผู้ได้รับแนะนำแล้วมีความ

ยินดี รู้แจ้งชัดพรหมจรรย์เบื้องต้นอันเป็นอชฌาศัย เชิญเถิด นิโครธะ เธอ
จงถามปัญหาในการเกลียดบาปอย่างยิ่ง ในลัทธิอาจารย์ของตน กะเราว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเกลียดบาปด้วยตะบะ อย่างไรบริบูรณ์ อย่างไร
ไม่บริบูรณ์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พวกปริพาชกเหล่านั้น
ได้เป็นผู้มีเสียงดังอีกทีก็ขึ้นว่า น้าอัสจรรย์นักร ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมา
ท่านผู้เจริญ พระสมณโคดมมีฤทธิ์ มีอานุภาพมาก พระองค์จักหยุดวาทะ
ของพระองค์ไว้ จักห้ามด้วยวาทะของผู้อื่น.

กล่าวด้วยการรังเกียจบาปด้วยตะบะ

[๒๓] ครั้งนั้น นิโครธปริพาชกเตือนปริพาชกเหล่านั้นให้สงบเสียง
แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระ-
องค์กล่าวการเกลียดบาปด้วยตะบะ แนบแน่นการเกลียดบาปด้วยตะบะอยู่ การ
เกลียดบาปด้วยตะบะ อย่างไรบริบูรณ์ อย่างไรไม่บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตะบะในโลกนี้
เป็นคนเปลือย ไร้มารยาทเลียมือ เขาเชิญให้รับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญ
ให้หยุดรับภิกษา ก็ไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขานำมาไว้ก่อน ไม่ยินดี
ภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่ยินดีการเชื้อเชิญ เขาไม่รับภิกษาจากปากหม้อ
ไม่รับภิกษาจากปากภาชนะ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูนำมา
ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมครกนำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมสาก
นำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้นำมา ไม่รับภิกษาของตน
๒ คนที่กำลังบริโภคนอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของ
หญิงผู้กำลังให้ลูกดื่มนม ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอดเคลือบรุชอยู่ ไม่รับ
ภิกษาที่เขาประกาศให้รู้ ไม่รับภิกษาในที่มิสุ่นขปราคฏ ไม่รับภิกษาใน
ที่มีแมลงวันได้ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่ม

เมรัย ไม่ดื่มน้ำส้ม เขาอยู่เรือนหลังเดียว มีคำขำคำเดียว หรืออยู่เรือน

สองหลัง มีคำข้างสองคำ หรืออยู่เรือนเจ็ดหลัง มีคำข้าวเจ็ดคำ เยียวยา
อรรถภาพด้วยภิกษาในภษณะใบเดียวบ้าง สองใบบ้าง เจ็ดใบบ้าง
กินอาหารที่เก็บไว้วันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง เจ็ดวันบ้าง เป็นผู้
ประกอบความชวนขวยในการบริโภคอาหารที่เวียนมาจนถึง ที่เก็บไว้กึ่ง-
เดือน ด้วยประการฉะนี้ เขาเป็นผู้มีฝักคองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็น
ภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มีธากข้าวเป็นภักษาบ้าง มีของจืด
เป็นภักษาบ้าง มีรำเป็นภักษาบ้าง มีข้าวดั่งเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็น
ภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเง่าและผลไม้
ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอรรถภาพ. เขาทรงผ้าป่าน
บ้าง ผ้าแถมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง
หนังสือบ้าง หนังสือทั้งเล็บบ้าง ผ้าคากรองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง
ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากำพลทำด้วยम्मคนบ้าง ผ้ากำพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง
ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนम्मและหนด คือประกอบความ
ชวนขวยในการถอนम्मและหนดบ้าง เป็นผู้ยื่นคือห้ามอาสนะบ้าง เป็น
ผู้กระโหย่ง คือประกอบความเพียรในการกระโหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบน
หนาม คือสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดาน
บ้าง สำเร็จการนอนบนเนินดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง
เป็นผู้หมักหมมด้วยฐลีบ้าง เป็นผู้อยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะ
ตามทีลาดไว้บ้าง เป็นผู้บริโภคคูล คือประกอบการชวนขวยในการ
บริโภคคูลบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือชวนขวยในการห้ามน้ำเย็นบ้าง
เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือประกอบการชวนขวยในการลงน้ำบ้าง
นิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ การ
เกลียดบาปด้วยตบะ เป็นการเกลียดบริบูรณ์ หรือไม่บริบูรณ์

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น
เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นการเกลียดบริบูรณ์ ไม่ใช่ไม่บริบูรณ์
อย่างแน่แท้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ เรากล่าวอุปกิเลสมาก
อย่างในการเกลียดบาปด้วยตบะ แม้ที่บริบูรณ์แล้ว อย่างนี้แล.

กล่าวด้วยอุปกิเลสของผู้รังเกียจบาปด้วยตบะ

[๒๔] นิโครธปริพาชกทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุปกิเลสมากอย่างในการเกลียดบาปด้วยตบะที่บริ-
บูรณ์ อย่างนี้ อย่างไรเล่า?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้
ย่อมถ่อมตบะ เขาเป็นผู้ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น แม้ชื่อ
ผู้มีตบะ ถ่อมตบะ ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น นี้แลย่อม
เป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ชื่ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ่อมตบะ เขา
ย่อมยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น แม้ชื่อที่ผู้มีตบะถ่อมตบะ ยกตนข่ม
ผู้อื่นด้วยตบะ นี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ชื่ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ่อมตบะ เขา
ย่อมมัวเมา ย่อมลืมสติ ย่อมถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น แม้ชื่อที่ผู้มีตบะ
ถ่อมตบะ มัวเมา ลืมสติ ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น นี้แลย่อมเป็น
อุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ชื่ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ่อมตบะ เขา
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น ด้วยเหตุเขาเป็นผู้
ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น แม้ชื่อ

ที่ผู้มีตบถ้อมันตบะ ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความ
สรรเสริญนั้น นี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ เขา
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมยกตนข่ม
ผู้อื่นด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น แม้ข้อที่ผู้มีตบะถ้อมมันตบะ
ยังลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น ยกตนข่มผู้อื่น
ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคล
ผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ เขา
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมมัวเมา
ข่อมลิมสติ ข่อมถึงความมัวเมาด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น
แม้ข้อที่ผู้มีตบะถ้อมมันตบะ ยังลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น
ด้วยตบะนั้น มัวเมา ลิมสติ ถึงความมัวเมาด้วยลาภสักการะและความ
สรรเสริญนั้น นี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ ย่อม
ถึงส่วน ๒ ในโทษนะทั้งหลายว่า สิ่งนี้ควรแก่เรา สิ่งนี้ไม่ควรแก่เรา
ก็สิ่งใดแลไม่ควรแก่เขา เขามุ่งละสิ่งนั้นเสีย แต่ส่วนสิ่งใดควรแก่เขา
เขากำหนด ลิมสติ ติดสิ่งนั้น ไม่แลเห็นโทษ ไม่มีปัญญาคิดสลัดออก
บริโภคอยู่ แม้ข้อนี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมขียดถ้อมมันตบะ
ด้วยคิดว่า พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์ พรหมณ์
คฤหบดี เดียรถีย์ จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่ลาภสักการะ
และความสรรเสริญ แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเป็นผู้รุกรานสมณะ
พราหมณ์อื่นแต่ที่ไหน ๆ ว่า ก็ไหน ผู้นี้เลี้ยงชีพด้วยวัตถุหลายอย่าง กิน
วัตถุทุก ๆ อย่าง คือพืชเกิดแต่เง่า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืช
เกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบ ๕ ปลายพินของผู้นี้คมประคุด
สายฟ้า คนทั้งหลายยอมจำกันได้ ด้วยการดูว่า เป็นสมณะ แม้ข้อนี้แล
ยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เห็นสมณะหรือ
พราหมณ์อื่นที่เขาสักการะ เคารพนับถือ บุษายอยู่ในสกุลทั้งหลาย เขา
คำรืออย่างนี้ว่า คนทั้งหลายยอมสักการะ เคารพ นับถือ บุษาสมาณะหรือ
พราหมณ์ข้อนี้แลเลี้ยงชีพด้วยวัตถุหลายอย่างในสกุลทั้งหลาย แต่ไม่
สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บุษายเราผู้มีตบะ เลี้ยงชีพด้วยวัตถุเศร้า
หมองในสกุลทั้งหลาย เขาเป็นผู้ให้ความริษยา และความตระหนี่เกิด
ขึ้นในสกุลทั้งหลาย ดังนี้ แม้ข้อนี้แลยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้นั่งในทางที่
มนุษย์เห็น แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเที่ยวแสดงตนไป
ในสกุลทั้งหลายว่า กรรมเมื่อนี้ก็เป็นตบะของเรา กรรมเมื่อนี้เป็นตบะของ
เรา แม้ข้อนี้แลยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเสพโทษอันปกปิด
บางอย่าง เขาถูกผู้อื่นถามว่า โทษนี้ควรแก่ท่านหรือ กล่าวโทษที่ไม่ควร
ว่าควร กล่าวโทษที่ควรว่าไม่ควร เขาเป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ดังนี้ แม้
ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เมื่อพระตถาคต
หรือสาวกของพระตถาคตแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่รู้ปริยายที่ควรรู้อันมีอยู่

นั่นแล แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้มักโกรธ มักผูกโกรธ แม้ข้อที่ผู้มีตบะเป็นผู้มักโกรธ มักผูกโกรธ นี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลพุดลผู้มีตบะเป็นผู้มีความลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา กระจ่าง ถือตัวจัด เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไปสู่อำนาจแห่งความปรารถนาลามก เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบด้วยทิฎฐิอันดิ่งถึงที่สุด เป็นผู้ดูบุคคลทิฎฐิเอง เป็นผู้ถือมั่น สละคืนได้ยาก ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ฯลฯ แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ท่านจะพึงสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสหรือไม่เป็นอุปกิเลส.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสแน่แท้ ไม่เป็นอุปกิเลสหามิได้ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้ พึงเป็นผู้ประจบด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ครบทุกอย่าง ข้อนี้แลเป็นฐานะที่มีได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงอุปกิเลสเพียงบางข้อ ๆ.

กล่าวด้วยความบริสุทธิ์ของผู้รังเกียจตบะ

[๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้ย่อมถือมั่นตบะ เขาเป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น ข้อที่ผู้มีตบะถือมั่นตบะ ไม่ดีใจ ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ ในฐานะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือมั่นตบะ เขาย่อมไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ใน

ฐานัน.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ เขา ย่อมไม่มัวเมา ไม่ลุ่มสติ ย่อมไม่ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาย่อมบริสุทธฺิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ. เขาให้ ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาเป็นผู้ไม่คิใจ ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลากสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ อย่าง นี้ เขาย่อมบริสุทธฺิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ เขา ให้ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยลากสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาเป็น ผู้บริสุทธฺิ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ เขา ให้ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่มัวเมา ไม่ หลงลุ่มสติ ไม่ถึงความมัวเมาด้วยลากสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาย่อมบริสุทธฺิในฐานะนั้น .

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ ย่อม ไม่ถึงส่วน ๒ ในโทษนะทั้งหลายว่า สิ่งนี้ควรแก่เรา สิ่งนี้ไม่ควรแก่เรา ก็สิ่งใดแลไม่ควรแก่เขา เขาไม่มุ่งละสิ่งนั้นเสีย ส่วนสิ่งใดควรแก่เขา เขา ไม่กำหนด ไม่ลุ่มสติ ไม่คิดสิ่งนั้น แลเห็นโทษ มีปัญญาคิดสลัดออกบริโภค อยู่อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมถ่อมถ่มตบะ แต่ เขาไม่คิดว่า พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี เดียรถีย์ จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่ลากสักการะ และความสรรเสริญ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่รุกรานสมณะหรือ
พราหมณ์อื่นว่า ก็ใญ่ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินวัตถุทุก ๆ
อย่าง คือ พืชเกิดแต่เง่า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืชเกิดแต่ยอด
พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบ ๕ ปลายฟันของผู้นี้คมประคุดสายฟ้า คนทั้ง
หลายยอมจำกันได้ด้วยการดูว่าเป็นสมณะ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ
ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เห็นสมณะหรือ
พราหมณ์อื่นที่เขาตักการะเคารพนับถือบูชาอยู่ในสกุลทั้งหลาย เขาไม่
คำรอย่างนี้ว่า คนทั้งหลายยอมตักการะเคารพนับถือบูชาสมณะหรือ
พราหมณ์อื่นนี้แล ผู้เลี้ยงชีพด้วยวัตถุหลายประการในสกุลทั้งหลาย แต่
ไม่ตักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาเราผู้มีตบะ เลี้ยงชีพด้วยวัตถุ
เสรำหมองในสกุลทั้งหลาย เขาไม่ให้ความริษยาและความตระหนี่เกิดขึ้น
ในสกุลทั้งหลาย ดังนี้ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้ไม่นั่งในทางที่
มีคนเห็น อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมไม่เที่ยวแสดงตน
ไปในสกุลทั้งหลายว่า กรรมแมนี่ก็เป็นตบะของเรา กรรมแมนี่ก็เป็นตบะ
ของเรา อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมไม่เสพโทษอัน
ปกปิดบางอย่าง เขาถูกผู้อื่นถามว่า โทษนี้ควรแก่ท่านหรือ กล่าวโทษที่
ไม่ควรว่าไม่ควร กล่าวโทษที่ควรว่าควร เขาเป็นผู้ไม่กล่าวเท็จทั้งรู้
อยู่ ดังนี้ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เมื่อพระตถาคตหรือ

สาวกของพระตถาคตกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมรู้ตามปริยายอันมีอยู่ที่ควรรู้อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺ์ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺ์ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นท่าน ไม่ปรารณาลามก ไม่ลุอำนาจความปรารณาลามก ไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่ประกอบด้วยทิฎฐิอันดิ่งถึงที่สุด ไม่เป็นผู้ลบคล่ำทิฎฐิเอง ไม่เป็นผู้ถือมั่น สะละกินได้ง่าย ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ไม่ลบหลู่ ฯลฯ ไม่เป็นผู้ถือมั่น สะละกินได้ง่าย อย่างนี้ เขาเป็นผู้บริสุทธฺ์ในฐานะนั้น.

นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น การเกลียดบาปด้วยตบะจะบริสุทธฺ์หรือไม่บริสุทธฺ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้บริสุทธฺ์แน่แท้ ไม่ใช่ไม่บริสุทธฺ์ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นหามิได้ ที่แท้เป็นกิริยาที่ถึงสะเก็ดเท่านั้น.

กล่าวว่าการบรรลุธรรมเป็นสาระอันเลิศ

[๒๖] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงให้ข้าพระองค์ถึงยอดถึง

แก่นแห่งการเกยตมไปด้วยตะถืด.

ว่าด้วยสังวร ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ. ๔ ประการเป็นอย่างไร

นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้

๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ เมื่อผู้อื่นฆ่าสัตว์ ไม่เป็นผู้ตั้งใจ
๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่เป็นผู้ตั้งใจ
๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช้อื่นให้พูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ไม่เป็นผู้ตั้งใจ
๔. ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพกามคุณ ไม่เป็นผู้ตั้งใจ

นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ อย่างนี้ นิโครธะ เพราะว่า บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ ข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นลักษณะของเขา เพราะเป็นผู้มีตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เขาเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง ในปัจฉิมภัต เขากลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เขาละความเพ่งเล็งในโลกเสียแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มีความกรุณาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาทได้ ละถิ่นมิตทระแล้ว เป็นผู้ปราศจากถิ่นมิตทระ มีความกำหนด

หมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากถิ่น-
มิตระได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่
ย่อมชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะได้ ละวิกิจฉา เป็นผู้ข้าม
วิกิจฉา ไม่มีความสงสัยอยู่ ย่อมชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากวิกิจฉาใน
กุศลธรรมทั้งหลายได้ เขาละนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจที่ทำให้
ให้ปัญญาเสื่อมกำลัง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศ
ที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง ทั้งโลก เพราะทั่วไปในที่ทุกสถาน มีใจอันประกอบด้วย
เมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี
ความเบียดเบียนแผ่ไปอยู่ เขามีใจประกอบด้วยกรุณา มุทิตา อุเบกขา
แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้
ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทั้งโลก เพราะทั่วไปในที่ทุกสถาน
ก็มีใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ถึงความเป็นใหญ่หาประมาณมิได้
ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนแผ่ไปอยู่.

นิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้
การเกลียดบาปด้วยตบะ จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น
เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธิ์ไม่ใช่มิใช่ไม่บริสุทธิ์แน่แท้ เป็นกิริยา
ที่ถึงยอดหรือถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นหามิได้ ที่แท้ เป็นกิริยาที่
ถึงเปลือกเท่านั้น.

[๒๗] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็การ
เกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขอ

ประธานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงให้ข้าพระองค์ถึงยอดหรือถึง
แก่นแห่งการเกลียดบาปด้วยตบะเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้
เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ ๔ ประการเป็นอย่างไร ฯลฯ
นิโครธะ เพราะว่า บุคคลผู้มีตบะ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ
ข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้ จึงเป็นลักษณะของเขา เพราะความเป็นผู้มีตบะ เขา
รักษาศีลให้ยิ่ง ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เขาเสพเสนาสนะอันสงัด
 ฯลฯ เขาละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจที่ทำให้ปัญญาเสื่อม
กำลัง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เขาย่อมระลึก
ถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก ก็ระลึกชาติได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓
ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ฯลฯ สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบ
ชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติ
บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง
ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่าง
นั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวย
ทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไป
เกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มี
กำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เขา
ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วย
ประการฉะนี้.

นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้
การเกลียดบาปด้วยตบะ จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น
เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธฺิ ไม่ใช่ไม่บริสุทธฺิแน่แท้ เป็นกิริยา
ที่ถึงยอดถึงแก่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาป
ด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นกิริยาที่ถึงยอดหรือถึงแก่นหาไม่ได้ ที่
แท้ เป็นกิริยาที่ถึงกระพี้เท่านั้น.

[๒๘] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็
การเกลียดบาปด้วยตบะเป็นกิริยาถึงยอดสละถึงแก่น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร
ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงให้ข้าพระองค์ถึงยอด
ถึงแก่นแห่งการเกลียดบาปด้วยตบะเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้
เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ ฯลฯ เขาย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้
เป็นอันมาก คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เขาระลึกถึง
ชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการ
ฉะนี้ เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณ
ดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธฺิ ล่วงจักขุ
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกาย
สุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉา-
ทิฎฐิ ยึดถือกรรมคือมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อม
เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกาย
สุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึด
ถือกรรมคือสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ ฉะนี้ เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ อุปบัติ เลว ประณีต
มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธฺิ
ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการ

ฉะนั้น นิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้นี้เป็นไหน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะจะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธิ์ ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์แน่แท้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่นด้วยเหตุเพียงเท่านั้น นิโครธะ ท่านได้กล่าวกระเราอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสาวกทั้งหลาย สาวกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอชฌาศัย ด้วยกรรมใด กรรมนั้นคืออะไร นิโครธะ เราแนะนำสาวก สาวกอันเราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอชฌาศัย ด้วยกรรมใด กรรมนั้นคืออะไร นิโครธะ เราแนะนำสาวก สาวกอันเราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอชฌาศัยด้วยฐานะใด ฐานะนั้นยิ่งกว่า ประณีตด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นเป็นผู้มีเสียงดั่งลั่นว่า ในข้อนี้ เรากับอาจารย์ยังไม่เห็น เราไม่รู้ยิ่งไปกว่านี้.

[๒๕] เมื่อใด สันธานคฤหบดีได้รู้แล้วว่า บัดนี้ พวกปริพาชก อัญญเดียรถีย์เหล่านี้ตั้งใจฟังภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งโสตสดับ ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่ว เมื่อนั้น สันธานคฤหบดีจึงได้กล่าวกะนิโครธปริพาชกว่า นิโครธะ ท่านได้กล่าวกระเราอย่างนี้แล้ว เอาเถิด คฤหบดี ท่านพึงรู้ พระสมณโคดมจะทรงเจรจากับใคร สนทนากับใคร จะถึงความเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดกับใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมหายเสียใน

สุญญาการ พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ทรงเสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว เหมือนโคตาบอดข้างเดียวที่เขยวนเวียน เสพที่อันสงัด ณ ภายใน ฉันทิ พระปัญญาของ พระสมณโคดมหายเสียในสุญญาการ พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ทรงเสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว ฉันทิ เออาเถอะพระสมณโคดมเสด็จเข้ามาสู่ที่ประชุม พวกเราจะพึง หยามพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น พวกเราจะบีบรัดพระองค์ เหมือน บุคคลบีบรัดหม้อเปล่า ฉันทิ ท่านนิโครธผู้เจริญ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเสด็จถึงที่นี่แล้ว ก็พวกท่านจง ทำพระองค์ไม่ให้กล้าเสด็จเข้าสู่ที่ประชุม จงทำให้เป็นเหมือนโคตาบอดข้างเดียวที่เขยวนเวียน จงหยามพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น จง บีบรัดพระองค์ เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเปล่า ฉันทิ เมื่อสันธานคฤหบดี กล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกเป็นผู้หนึ่ง ก่อเงิน คอดก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ.

นิโครธปริพาชกสารภาพผิด

[๓๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่านิโครธปริพาชก เป็นผู้หนึ่ง ก่อเงิน คอดก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ จึงตรัสกะ นิโครธปริพาชกว่า นิโครธะ วาจา^{นี้}เธอกล่าวจริงหรือ. นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วาจา^{นี้}ข้าพระองค์กล่าวจริง ด้วยความเป็นคนเขลา คนหลงไม่ฉลาด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอเคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ เป็น อาจารย์และบูรพาจารย์กล่าวกันมาอย่างนี้บ้างหรือว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย

ประชุมพร้อมกันแล้ว มีเสียงดังถื่นอีกทีก็ ขวนขวายกล่าวติรัจฉานกถา

ต่าง ๆ อยู่ คือ ราชกถา โจรกถา ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือนท่านกับอาจารย์ในบัดนี้ หรือว่าท่านเคยได้ยินมาอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายย่อมทรงเสพราวไพโรในป่า เสนาสนะอันสงัด ซึ่งมีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำกรรมอันเร้นลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น เหมือนเราในบัดนี้. นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นอาจารย์และบูรพาจารย์กล่าว สืบกันมาว่า พระอรหันตสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายนั้นประชุมพร้อมกันแล้ว มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ ขวนขวายกล่าววิจารณ์กถาต่าง ๆ อยู่อย่างนี้ คือ ราชกถา โจรกถา ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือนข้าพระองค์กับอาจารย์ในบัดนี้ ข้าพระองค์เคยได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงเสพราวไพโรในป่า เสนาสนะอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำกรรมอันเร้นลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าในบัดนี้ อย่างนี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ ความคิดนี้ไม่มีแก่วิญญูชนคนแก่นั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ฝึกตนแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้สงบแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ข้ามได้แล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความข้าม พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงดับสนิทแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรม เพื่อความดับสนิท.

[๓๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชก ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษที่ข้าพระ-

องค์เป็นคนโง่ คนหลง ไม่ฉลาด ได้ล่วงเกินแล้ว ข้าพระองค์จึงได้กล่าว
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงยกโทษแก่ข้า
พระองค์ เพื่อสำรวมต่อไป.

กล่าวด้วยคุณของพระสัมมาสัมพุทธะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ ความผิดที่ท่านผู้เป็นคน
โง่ คนหลง ไม่ฉลาด ได้ล่วงเกินแล้ว เธอจึงได้กล่าวกะเราอย่างนั้น
เพราะเธอเห็นโทษแล้วจึงยอมรับผิด เรายกโทษแก่เธอ ผู้ใดเห็นโทษ
สารภาพโทษตามความเป็นจริง ถือความสังวรต่อไป นี่เป็นความเจริญใน
พระวินัยของพระอรหันต์ นิโครธะ ก็เรากล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้รู้ ไม่
โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ
แสดงธรรม เขาปฏิบัติอยู่ตามคำสั่งสอน ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือน
บวชโดยชอบเพื่อประโยชน์อันใด จักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันนั้น
อันมีพรหมจรรย์เป็นที่สุดอย่างยิ่ง ด้วยความรู้ยิ่งของตนเอง ในทิฏฐุธรรม
เข้าถึงอยู่ตลอด ๗ ปี นิโครธะ เจ็ดปี จงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด
ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดหกปี...ห้าปี...สี่ปี...สามปี...สองปี...ปีหนึ่ง นิโครธะ
ปีหนึ่งจงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดเจ็ดเดือน
นิโครธะเจ็ดเดือนจงยกไว้ ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดหกเดือน...ห้าเดือน...สี่
เดือน...สามเดือน...สองเดือน...หนึ่งเดือน...กึ่งเดือน นิโครธะ กึ่งเดือน
จงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดเจ็ดวัน
นิโครธะ แต่บางทีเธอจะพึงคำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้
เพราะใครได้อันตวาสัก ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ผู้ใดเป็นอาจารย์
ของเธอได้อย่างนี้ ผู้นี้แหละจงเป็นอาจารย์ของเธอ นิโครธะ แต่บางที
เธอจะพึงคำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารภนาจะให้เราเคลื่อนจาก

อุเทศ จิตรัสอย่างนี้ ชื่อนั้นเธอไม่ฟังเห็นอย่างนั้น อุเทศใดของเธอได้

อย่างนี้ อุเทศนั้นแหละจงเป็นอุเทศของเธอ นิโครธะ แต่บางทีเธอจะพึงดำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารธนาจะให้เราเคลื่อนจากอาชีวะ จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ก็อาชีวะของเธอ นั้นแหละจงเป็นอาชีวะของเธอ นิโครธะ แต่บางทีเธอจะพึงดำริอย่างนี้ว่าพระสมณโคดมปรารธนาจะให้เรา กับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศลธรรมซึ่งเป็นส่วนอกุศล จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น อกุศลธรรมเหล่านั้นแหละจงเป็นส่วนอกุศลของเธอ กับอาจารย์ นิโครธะ แต่บางทีเธอจะพึงดำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารธนาจะให้เรา กับอาจารย์สังัดจากกุศลธรรมซึ่งเป็นส่วนกุศล จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น กุศลธรรมเหล่านั้นแหละจงเป็นส่วนกุศลของเธอ กับอาจารย์ นิโครธะ ด้วยประการอย่างนี้แล เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใคร่ได้อันเตวาลิก หามิได้ เราปรารธนาจะให้เธอเคลื่อนจากอุเทศจึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารธนาจะให้เคลื่อนจากอาชีวะ จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ ปรารธนาจะให้เธอกับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศลธรรม ซึ่งเป็นส่วนอกุศล จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ ปรารธนาจะให้เธอกับอาจารย์สังัดจากกุศลธรรม ซึ่งเป็นส่วนกุศล จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ นิโครธะ ที่เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมเหล่าใด อกุศลธรรมเหล่านั้นยังละไม่ได้ เสรีหมอง สร้างภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล เป็นปัจฉัยแก่ชาติ ชรามรณะต่อไป ยังมีอยู่ เธอทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเครื่องเสรีหมองได้ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความผ่องแผ้วจักเจริญยิ่ง เธอทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์แห่งมรรคปัญญา และความเป็นผู้ปลอดด้วยผลปัญญา เพราะรู้อย่างด้วยตนเองในทิวฏฐธรรมเข้าถึงอยู่

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกได้นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ เหมือนถูกมารดลใจ ฉะนั้น.

ว่าด้วยมารดลใจพวกปริพาชก

[๓๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า โมฆบุรุษ เหล่านี้ทั้งหมด ถูกมารใจบาปดลใจแล้ว ในพวกเขาแม้สักคนหนึ่ง ไม่มีใครคิดอย่างนี้ว่า เอาเถิด พวกเราจักประพาศพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้าง เจ็ดวันจักทำอะไร ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาท ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกาแล้ว เหาะขึ้นไปในอากาศ ปรากฏอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ. ทันใดนั้นเอง สันธานคฤหบดีเข้าไปในกรุงราชคฤห์ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อุทุมพริกสูตร ที่ ๒

อรรถกถาอุทุมพริกสูตร

อุทุมพริกสูตร เริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺติ ดังนี้.

ในอุทุมพริกสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบท ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปริพุพาชโก** หมายถึงอนันนปริพาชก. บทว่า **อุทุม-**
พริกย **ปริพุพาชการาเม** ได้สก ในอารามปริพาชก ในสำนักของนาง
อุทุมพริกาเทวี.

คำว่า **สนฺธาโน** เป็นชื่อของคฤหบดีนั้น. คฤหบดีผู้นี้มีอำนาจ
มาก เป็นยอดบุรุษในจำนวนอุบาสก ๕๐๐ คน ผู้แวดล้อมเที่ยวไปเป็น
พระอนาคามี (ด้วย). พระผู้มีพระภาคเจ้าได้สรรเสริญเขาในท่ามกลาง
มหาบริษัทว่า สันธานคฤหบดีประกอบด้วยองค์ ๖ ประการ มีความ
เชื่อมั่นในพระตถาคต ดำรงตนอยู่ในพระสัทธรรม. องค์ ๖ ประการ
เป็นไฉน. คือ ด้วยความเลื่อมใสไม่คลอนแคลนในพระพุทธเจ้า ใน
พระธรรม ในพระสงฆ์ ด้วยอริยศีล ด้วยอริยญาณ ด้วยอริยวิมุตติ. ภิกษุ
ทั้งหลาย สันธานคฤหบดีประกอบด้วยองค์ ๖ ประการเหล่านี้แล จึงชื่อ
ว่า มีความเชื่อมั่นในพระตถาคต ดำรงตนอยู่ในพระสัทธรรม. สัน-
ธานคฤหบดีนั้น อริยฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่แล้ว ในเวลาเช้า ก็
ถวายทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. เมื่อพวกภิกษุไปวิหาร
แล้ว เกิดความรำคาญ เพราะเสียงรบกวนของเด็กเล็กและเด็กใหญ่ ใน
บ้าน จึงออกไปด้วยคิดว่า จักฟังธรรมในสำนักพระศาสดา. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ตอนบ่าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิวาทิวสุเสว** ได้แก่ เวลาเลยเที่ยง
ไป ชื่อว่า เวลาบ่าย. อธิบายว่า สันธานคฤหบดีนั้นได้ออกไป ในเวลาบ่าย

คือพอเลยเที่ยงไป. บทว่า **ปฐิสลฺลีน** ได้แก่ รวบรวมจิตจากอารมณ์มี
รูปเป็นต้นนั้น ๆ หลีกเร้นอยู่ คือถึงความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง
ด้วยอำนาจแห่งความเสวยความยินดีในฉาน. บทว่า **มโนภาวนิยานํ**
คือ ผู้ยังใจให้เจริญ ได้แก่ จิตของผู้ระลึกถึง กระทำไว้ในใจ ย่อม
เป็นจิตอันปราศจากนิเวรณํ คือจิตฟูขึ้น เจริญขึ้น.

บททั้งหลายมีบทว่า **อนุหนาทินิยา** เป็นต้น พึงทราบตามนัย
โดยพิสดารในโปฏฐปาทสูตรนั้นแล.

บทว่า **ยวตา** คือ มีจำนวนเท่าใด. บทว่า **อายนฺเตลฺล อญฺญตโร**
ความว่า บรรดาสาวกเหล่านั้น สันฐานคฤหบดีนี้นับเนื่องอยู่ในสาวก
เหล่านั้น หรือเป็นสาวกคนหนึ่ง. ได้สดับว่า เหล่าสาวกของพระผู้มี
พระภาคเจ้า เฉพาะคฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระอนาคามี มีจำนวน ๕๐๐ คน
อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. นิโครชปริพาชกกล่าวว่า **อโย เตลฺล อญฺญตโร**
ดังนี้ เป็นต้น หมายถึงเหล่าอุบาสกแต่ละคนมีบริวารคนละ ๕๐๐ คน.
นิโครชปริพาชกปรารณาการเข้ามาของคฤหบดีนั้น จึงกล่าวว่า **อปเปว**
นาม ดังนี้. ก็เหตุแห่งความปรารณาได้กล่าวไว้แล้วในโปฏฐปาทสูตร
นั้นแล.

บทว่า **เอตทโวจ** ได้แก่ สันฐานคฤหบดีกำลังเดินมา ได้กล่าว
คำนี้ว่า **อญฺญถา โข อิเม** เป็นต้น เพราะตนได้สดับถ้อยคำของปริ-
พาชกเหล่านั้น ในระหว่างทางนั้นแล. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตฺตติยา**
ความว่า ที่ชื่อว่าอัญญเดียรถีย์ เพราะเป็นเดียรถีย์เหล่าอื่น ด้วยการเห็น
บ้าง. มารยาบ้าง กิริยาบ้าง อาจารย์บ้าง การอยู่บ้าง อิริยาบถ
บ้าง. บทว่า **สงฺกมฺม สมกมฺม** ได้แก่ ในสถานที่ (พวกปริพาชก)
ไปมารวมกันนั้นเป็นกลุ่ม. บทว่า **อรญฺเณ วนปฺปฺพานิ** ได้แก่ ราวไพร

ในป่า คือเสนาสนะที่ไกลพ้นจากเขตบ้าน. เสนาสนะที่สังกัด คือสถานที่อยู่ไกลห่างจากแดนของมนุษย์.

บทว่า **อปฺปสทฺทานิ** คือมีเสียงเบาบาง แม้แต่เสียงคนเดินทางซึ่งเดินผ่านไปไกลที่อยู่. บทว่า **อปฺปนิคุโฆสถานิ** คือมีเสียงเบาๆ โดยไม่มีเสียงกึกก้อง. บทว่า **วิชนวาทานิ** คือปราศจากวาตะของคนผู้สัญจรไปในภายใน. บทว่า **มฺหุสฺสราหเสยฺยกาณิ** ได้แก่ สมควรคือเหมาะแก่การทำกรรมอันเร้นลับของมนุษย์. บทว่า **ปฺปฺปิตฺถุลาณสสารูปปาณิ** ได้แก่ เหมาะแก่การอยู่คนเดียว. เพราะฉะนั้น สันธานคฤหบดีจึงคิดว่า โอ พระศาสดาของเราเสพเสนาสนะเห็นปานนี้ จึงระคองอัญชลีไว้เหนือศีรษะแล้ว นั่งเปล่งอุทานนี้.

คำว่า **เอวํ วุตฺเต** ความว่า เมื่อสันธานคฤหบดีเปล่งอุทานอย่างนี้ นิโครธปริพาชกจึงคิดว่า คฤหบดีนี้ แม้นั่งในสำนักเรา ก็ยังชมเชยยกย่องพระศาสดาของตนองค์เดียว แต่ไม่สำคัญเราว่ามีอยู่ เราจะให้ความกำเริบที่เกิดขึ้นในคฤหบดีนั้นตกไปในเบื้องบนของพระสมณโคดม จึงได้กล่าวคำนี้กับสันธานคฤหบดี. คำว่า **ยคุเม** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าทักท้วง. บทว่า **ชานเยยฺยาสิ** แปลว่าควรรู้ ควรเห็น. บทว่า **เกน สมโณ โคตโม สลฺลปฺติ** ความว่า พระสมณโคดมย่อมเจรจา พูด กล่าวกับใคร ด้วยเหตุไร. มีคำอธิบายอย่างไร มีคำอธิบายว่า ผิดว่า เหตุแห่งการเจรจาอะไร ๆ จะพึงมี หรือ ผิดว่า ใคร ๆ มีความต้องการเจรจา พึงไปสำนักพระสมณโคดม พึงเจรจา แต่ไม่มีเหตุใคร ๆ ก็ไม่ไปหาท่าน. พระสมณโคดมนั้นจะเจรจาก็ใครเล่า เมื่อไม่ได้เจรจาก็จักบันลือพระสีหนาทอย่างได้. บทว่า **สากจฺฉิ** คือสนทนาด้วยกัน. บทว่า **ปญฺญาเวยฺยตฺตฺติยํ** ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดในญาณโดยอุตตรนัยและปัจจุตตรนัย.

บทว่า **สุณฺณาการตา** คือหายไปแล้วในสุณฺณาการ. นิโครธ
ปริพาชกแสดงว่า เพราะพระสมณโคดม ได้บรรลุพระปัญญาเพียงนิด
หน่อยที่โคนโพธิ์ เมื่อพระสมณโคดมพระองค์เดียวนั่งที่สุณฺณาการ พระ
ปัญญานั้นก็หายไป แต่ถ้าพระสมณโคดม นั้น ฟังนั่งคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
เหมือนเรา พระปัญญาของพระองค์ก็จะไม่ฟังหายไป. บทว่า **อปริสววจโร**
ได้แก่ ไม่อาจเข้าสู่ที่ประชุมได้ เพราะไม่กล้า. บทว่า **นาลํ สลฺลาปาย**
คือ ไม่สามารถเจรจาปราศัยได้. บทว่า **อนุตปนฺตนาเนว** ความว่า
พระสมณโคดมกลัวต่อปัญหา ว่าใคร ๆ ฟังถามปัญหาของเรา ดังนี้ จึง
เสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว คือเสนาสนะอันสงัด. บทว่า **โค-**
กานา ได้แก่ แม่โคมีตาบอดข้างเดียว ได้ยินว่า แม่โคบอดนั้นเที่ยววน
เวียนเสพที่อันสงัดภายในเท่านั้น ได้สดับมาว่า แม่โคบอดนั้น แม้มุ่ง
หน้าไปราวป่า ก็ไม่สามารถไปได้ เพราะเป็นโคตาบอด. ถามว่า เพราะ
เหตุไร? ตอบว่า เพราะแม่โคบอดนั้นยอมกลัวต่อใบไม้ กิ่งไม้ หรือ
หนามกระหนบเอา. ย่อมไม่สามารถจะอยู่เฉพาะหน้าฝูงโคได้. ถามว่า
เพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะแม่โคบอดนั้นยอมกลัวต่อเขาโค หูโค
หรือหางกระหนบเอา.

ศัพท์ว่า **อิญฺม** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าทักท้วง. บทว่า **ตํสา-**
เทยฺยาม ได้แก่ เราฟังทำความเหยียดหยาม คือให้ถึงความกระอัก
กระอ่วนเท่านั้น ด้วยการถามปัญหาข้อหนึ่ง. บทว่า **ตฺตฺจฺจฺมฺภิว** น
ได้แก่ (ฟังบีบรัด) พระสมณโคดม นั้น เหมือนบุคคลบีบรัดมือเปล่า
ฉะนั้น. บทว่า **โอรฺเธยฺยาม** คือ ฟังบีบรัด. จริงอยู่ มือที่เต็มแล้ว
กลิ้งไปข้างโน้นข้างนี้ บุคคลบีบรัดไม่ได้ ส่วนมือที่เปล่า บุคคล
จะสามารถพลิกกลับบีบรัดตามความชอบใจได้ ฉนฺใด นิโครธปริพาชก
นี้ยอมกล่าววว่า เราจักบีบรัดพระสมณโคดม เหมือนกับบีบรัดมือที่เปล่า

โดยรอบด้าน ด้วยการบีบคั้นด้วยวาทะ เพราะพระองค์มีปัญญาถูกขจัดเสียแล้ว.

ปริพาชก เมื่อไม่เห็นวงพระนลาฏสีทองของพระศาสดา จึงแสดงกำลังของตนในที่ลับหลังพระทศพล คำรามเปล่า ๆ ปรี ๆ มีประการต่าง ๆ เหมือนบุตรคนจันทาลเสียดสีชัตติยกุมาร ซึ่งมีได้เจือปนโดยชาติ และเหมือนสุนัขจิ้งจอกเสียดสีพญาโกสโรสสีหราชแท้ ๆ ด้วยกำลังฉะนั้น. เมื่ออุบาสกก็คิดว่า ปริพาชกผู้นี้ขู่ตะคอกเกินไป พยายามโดยไม่มีประโยชน์ เหมือนเหยียดเท้าไปเพื่อสัมผัสสอเวจิ เหยียดมือไปเพื่อจับภวัคคพรหม ฉะนั้น ถ้าพระศาสดาของเราฟังมาสู่ที่นี้ พระองค์ฟังตลอดจนคือมานะที่ปริพาชกนี้ยกขึ้นจนถึงภวัคคพรหมโดยฐานะที่เดียว. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงสดับการสนทนาปราศรัยนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อสุโสติ โข อิมํ กถาสลุตวาปี ดังนี้.

บทว่า สุมาคธาย ความว่า บุรุษคนใดคนหนึ่งนั่งที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ได้เห็นหมู่พวกอสูรกำลังเข้าไปยังภพอสูร ทางก้านดอกบัว.

อาหารท่านเรียกว่า นิวาปะ ในคำว่า โมรนิวาเป นี้ อธิบายว่า ได้แก่สถานที ๆ บุคคลให้เหยื่อพร้อมทั้งให้อภัยแก่นกยูง. บทว่า อพฺโภกาเส คือในสถานที่เป็นเนิน. บทว่า อสุตาลปฺปตฺตา ได้แก่ ได้ประสบความสำเร็จ ยินดี คือประสบความสำเร็จ. บทว่า อชฺฌาสยํ คือ เป็นนิตย์แห่งมรรคชั้นสูง. บทว่า อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ได้แก่ อริยมรรค กล่าวคือพรหมจรรย์ขั้นต้น. นิโครธปริพาชกได้กล่าวดังนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว บำเพ็ญอริยมรรคอันเป็นอาทิพรหมจรรย์ด้วยอหยาตัยแล้ว ถึงความปลอดภัยไปร้ง ย่อมรู้เฉพาะ ด้วยการบรรลุพระอรหัตต์ด้วยธรรมชื่ออะไร.

บทว่า วิปฺปกถา ได้แก่ ที่ค้างอยู่ยังไม่จบ เพราะการมาของ
เราเป็นปัจจัย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยินยอมแบบพระสัพพัญญูว่า
เธอจงกล่าวไปเถิด เราจักแสดงธรรมนั้นให้จบให้ถึงที่สุด. บทว่า ทุชฺ-
ชานํ โข ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของปริพาชกแล้ว ทรง
ดำริว่า ปริพาชกนี้ย่อมถามถึงธรรมที่เราแสดงพระสาวก อันเป็น
ข้อปฏิบัติที่พระสาวกเหล่านั้นพึงบำเพ็ญ หากเราจักกล่าวธรรมนั้นแต่ต้น
แก่เขา เขาก็ไม่รู้ธรรมแม้ที่เรากล่าวแล้ว ก็ปริพาชกนี้เป็นผู้มีวาตะ
รังเกียจบาปด้วยความเพียร เอาเถอะ เราจะให้เขาถามปัญหาในวิสัย
แห่งวาทะนั้นเท่านั้น แล้วจะแสดงความไม่มีประโยชน์แห่งลัทธิของสมณ-
พราหมณ์เป็นอันมาก ครั้นแล้ว จักพยากรณ์ปัญหานี้ในภายหลัง จึงตรัสว่า
ทุชฺชานํ โข เอตํ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเก อจฺจริเยเก คือไม่ลัทธิอา-
จารย์ของตน. บทว่า อธิเชคฺคฺจฺเจ คือ ในการเกลียดบาปด้วยความ
เพียร. บทว่า กถํ สนฺตฺตา คือ เป็นอย่างไร. บทว่า ตโปจิจฺจฺจฺฉนา
ได้แก่ การเกลียดบาป คือการหน่ายบาปด้วยความเพียร. บทว่า ปริปฺปญฺ-
ณฺณา คือบริสุทธิแล้ว. คำว่า กถํ อปริปฺปญฺณฺณา ได้แก่ เธอจงถามอย่าง
นี้ว่า ไม่บริสุทธึอย่างไร. บทว่า ยตฺตฺร หิ นาม คือ โย นาม.

บทว่า อปฺปสทฺเท กตฺวา ได้แก่ ให้ไม่มีเสียงดัง คือ ให้
มีเสียงเบา. ได้สดับว่า ปริพาชกนั้น คิดว่า พระสมณโคดมย่อมจะไม่
บอกเพียงปัญหาข้อเดียว แม้การสนทนาปราศรัยของพระสมณโคดมนั้นไม่
มากนัก ก็ชนเหล่านี้ ย่อมคล้อยตามและสรรเสริญพระสมณโคดมตั้งแต่ต้น
เอาเถอะ เราจะทำชนเหล่านี้ให้เจียบเสียงพูดเสียเอง. ปริพาชกได้ทำ
ตามนั้นแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อปฺปสทฺเท กตฺวา เป็นต้น.
ในคำเป็นต้นว่า ตโปจิจฺจฺจฺฉนาทา ความว่า เรากล่าวการเกลียดบาปด้วย

ตบะ ย่อมยึดถือการเกลียดบาปด้วยตบะนั้น โดยความเป็นสาระ ด้วยใจบ้าง ย่อมแนบแน่น การเกลียดบาปด้วยตบะนั้น ประกอบความเพียรในการทรมานตนเอง ซึ่งมีประการต่าง ๆ แล้วอยู่ด้วยกายบ้าง. บทว่า ตปสุสี คือ อาศัยตบะ. คำว่า อเจตโก เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยพิสดารในสีหนาทสูตร.

บทว่า ตป สมာทียติ ได้แก่ ยึดถือตบะมีความเป็นอเจตกะ เป็นต้น คือถืออย่างมั่นคง. บทว่า อตุตมโน โหติ ความว่า ปริพาชกดีใจว่า มีใครอื่นในตบะนี้เช่นเรา. บทว่า **ปริบุญฺณสงฺกปโป** ได้แก่ มีความดำริสิ้นสุดลงอย่างนี้ว่า เพียงนี้ก็พอ. ก็คำนี้มาด้วยอำนาจแห่งพวกเดียรฉิย์ ฟังแสดงแม้ด้วยสามารถการเกี่ยวข้องกับทางศาสนา. จจริงอยู่ คนบางคนสมาทานชุกคัก เขาย่อมยินดีด้วยชุกคักนั้นว่า คนอื่นใครเล่าจะทรงชุกคักเช่นเรา ชื่อว่ามีความดำริบริบูรณ์แล้ว. คำว่า **ตปสุสีโน อูปกฺกิลโส โหติ** ได้แก่ นี้คืออุปกิเลสของผู้มีตบะทั้งสองประการนั้น. เราขอมกล่าววว่า ตบะเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น.

บทว่า อตุตานุภักเสติ ได้แก่ ยกตน คือชุกคักว่า ใครจะเป็นเช่นเรา. บทว่า **ปริ วมุภติ** ได้แก่ ชุก คือคูหมั่นคนอื่นว่า ผู้นี้ไม่เหมือนเรา. บทว่า **มชฺชติ** คือ มัวเมาด้วยความเมาคือมานะ. บทว่า **มุจฺจติ** ได้แก่ ลืมสติ คือติดอยู่ได้แก่ข้องอยู่. บทว่า **มทมาปชฺชติ** ได้แก่ ถึงความมัวเมาว่า สิ่งนี้เท่านั้นเป็นสาระ. ปริพาชกนี้ แม้บวชในศาสนาแล้ว เป็นผู้มัวเมาด้วยบริสุทธฺิ ไม่ใช่มีกัมมัฏฐานบริสุทธฺิ. ย่อมยึดถือชุกคักเท่านั้น โดยความเป็นสาระ เหมือนยึดถือพระอรหัต. ในคำว่า **ลาภสฺสการสิโลกิ** นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ชื่อว่า ลาก เพราะอรรถว่าได้ปัจจัย ๔. ปัจจัยเหล่านั้นแหละที่ ตกแต่งทำไว้อย่างดีได้มา ชื่อว่า สักการะ. การกล่าวสรรเสริญ ชื่อว่า สิโลกะ. บทว่า นิพพุตเตติ ความว่า ลากเป็นอันมาก ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยความเป็นอเจลกเป็นต้น หรือการทำสมาทานธุดงค์ของเขา เพราะฉะนั้นปริพาชกจึงกล่าวว่ นิพพุตเตติ ดังนี้. คำที่เหลือในที่นี้ ฟังทราบด้วยอำนาจแห่งผู้มีตบะทั้งสองประเภท โดยนัยที่กล่าวไว้ครั้งก่อน นั้นแล.

บทว่า โวทาสมาปชฺชติ ได้แก่ ถึง ๒ ส่วน คือทำให้เป็น ๒ ส่วน. บทว่า ขมติ คือ ชอบใจ. บทว่า น ขมติ คือ ไม่ชอบใจ. บทว่า สาเปกฺโข ปชฺชติ ได้แก่ ผู้มีความอยากย่อมละ. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ตอนเช้า เขาบริโภคนม. ที่นั่น ทายกได้นำเนื้อไปให้เขาอีก. เขามีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ เมื่อไรเราจักได้ออย่างนี้อีก. ถ้ารู้อย่างนี้เรา จะไม่ควรบริโภคนมตอนเช้า เราสามารถทำอะไรได้ จึงมุ่งสละเหมือนการ สละชีวิตด้วยการกล่าวว่ไปเกิด ท่านผู้เจริญ ท่านนั้นแหละจงบริโภค.

บทว่า คธิโต คือ กำหนดแล้ว. บทว่า มุจฺฉิตโต ได้แก่ หลงลืมแล้ว เพราะความอยากมีกำลัง คือเป็นผู้มีสติหลงลืม. บทว่า อชฺฌาปนฺโน คือ ช้องอยู่ในอามิส. ไม่ทำแม้เพียงการเชื่อเชิญโดยธรรม ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านจักบริโภค กระทำให้เป็นคำใหญ่ ๆ. บทว่า อนาทินวทสฺสาวิ คือ ไม่เห็นแม้เพียงโทษ. การรู้จักประมาณ ชื่อว่า นิสฺสรณะ ในคำว่า อนิสฺสรณปฺลฺโย นี้. เขาไม่ทำแม้เพียงการพิจารณา และการบริโภค. บทว่า ลากสกุการสิโลกนิกฺกนฺตฺติเหตุ คือ เพราะเหตุแห่งความอยากในลากเป็นต้น. บทว่า สํภฺกฺเขติ แปลว่า เคี้ยวกิน. บทว่า อสนีวิจกฺกํ คือ มีสัจฐานคมเหมือนสายฟ้า. มีคำอธิบายว่า ปลายฟันของบุคคลนี้คมประดุจสายฟ้า มิใช่จะไม่บริโภค

พืชอะไรในบรรดาพืชอันเกิดแต่รากเป็นต้น ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น คนทั้งหลายย่อมรู้จักว่าเขาว่าเป็นสมณะ ด้วยการดูว่าเป็นสมณะ. เขาย่อมรุกรานคือคูหมั่น ด้วยอาการอย่างนี้. ข้อนี้มาด้วยอำนาจพวกเดียรฉัตร. แต่ด้วยอำนาจพระภิกษุ ในข้อนี้มีคำอธิบายประกอบดังต่อไปนี้ว่า ภิกษุนี้ ตนเองได้ทรงชุกงค์ เขาย่อมรุกรานผู้อื่นอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้จะชื่อว่า เป็นสมณะได้อย่างไร แต่กล่าวว่า พวกเราเป็นสมณะ ดังนี้ แม้คุณเพียงชุกงค์ก็ไม่มี คนเหล่านี้เมื่อแสวงหาอาหารมีอุทเทสภัตเป็นต้น ชื่อว่ามักมากด้วยปัจจัยเที่ยวไป.

บทว่า **ลูชชีวี** ได้แก่ ผู้มีความเป็นอยู่เศร้าหมอง ด้วยความเป็นอเจลกะเป็นต้น หรือด้วยอำนาจชุกงค์. บทว่า **อิสฺสามจฺจฺริย** ได้แก่ ความริษยาที่มีการรุกรานสมบัติมีสักการะเป็นต้นของผู้อื่นเป็นลักษณะ และความตระหนี่มีความไม่ยอมทำสักการะเป็นต้นเป็นลักษณะ. บทว่า **อาปาถกนิสฺสาทิ โหติ** ได้แก่ นั่งอยู่ในทางเดิน คือในที่ที่เห็นมนุษย์ทั้งหลาย. บุคคลผู้มีตบะยืนอยู่ในสถานที่ที่ชนทั้งหลายจะเห็นได้ ย่อมสอนวัคคฺลิวัตร (ข้อปฏิบัติดุจคางคาว) บำเพ็ญตบะ ๕ อย่าง ยืนด้วยเท้าข้างเดียว ไหว้พระอาทิตย์. แม้ภิกษุผู้บวชในศาสนาแล้ว ได้สมาทานชุกงค์นอนหลับตลอดคืนแล้ว บำเพ็ญตบะในทางที่คนแลเห็น เวลาเย็น ทำจิวรกุฎีบนที่นอนใหญ่ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นก็เก็บ พอทราบว่า พวกมนุษย์มาหา ก็เคาะระฆัง วางจิวรไว้บนศีรษะเดินจงกรม (ต่อมา) ก็จักไม้กวาด กวาดลานวิหาร. บทว่า **อตฺตานํ** ได้แก่ ซึ่งคุณของตน. อ อักษรในคำว่า **อทฺตฺสยฺมาโน** เป็นเพียงนิบาต. ความว่า แสดงอยู่. บทว่า **อิทฺมฺปิ เม ตปฺสฺมิ** ได้แก่ กรรมแต่นี้อยู่ในตบะของเรา. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ตปฺสฺมิ** นี้ เป็นสัตตตมิวัฑฺฒติ ใช้ในอรรถปฐฺมาวัฑฺฒติ. อธิบายว่า กรรมแต่นี้เป็นตบะของเรา. จริงอยู่ คนมีตบะนั้น ได้ยินว่า นักบวชขอเจลกะผู้ทอดทิ้งอาจารย์มีอยู่ที่โน้น เป็นต้น ก็พูดว่า นี่เป็นตบะ

ของเรา อเจลกะนั้นเป็นอันเตวาสิกของเรา เป็นต้น ได้ฟังว่า ภิกษุ
ผู้ทรงผ้าบังสุกุลอยู่ในที่โน้น เป็นต้น ก็พูดว่า นี่เป็นตบะของเรา ภิกษุ
นั้นเป็นอันเตวาสิกของเรา เป็นต้น. บทว่า **กัญจิว** ได้แก่ โทษหรือ
ทิวฐิอะไร ๆ. ทว่า **ปฏิจจนฺ** เสวติ ได้แก่ ย่อมเสพโดยประการ
ที่ชนเหล่าอื่นจะไม่รู้. บทว่า **อกุขมมานํ** อาห **ขมตี** ได้แก่ ย่อมกล่าว
ถึงสิ่งที่ตนไม่ชอบใจว่า เราชอบใจ. คนมีตบะย่อมบัญญัติโทษที่ตนทำ
แล้วมากมายว่ามีจำนวนน้อย แต่แสดงโทษที่คนอื่นทำแล้วเพียงแต่อาบัติ
ทุกกฎว่าเป็นเหมือนต้องอาบัติปาราชิก. บทว่า **อนุญญเยยฺย** ได้แก่ ฟัง
ทราบ คือฟังอนุโมทนา. บทว่า **โกธโน โหติ อุปนาหิ** ได้แก่ ผู้ประ
กอบด้วยโกรธ มีความขัดเคืองเป็นลักษณะ และด้วยอุปนาหะมีการไม่
สละคืนแวงเป็นลักษณะ. บทว่า **มกุชฺชิ โหติ ปลาตี** ได้แก่ ประกอบด้วยมัก
จะ มีการลบหลู่คุณคนอื่นเป็นลักษณะ และด้วยปลาสะ มีการตีเสมอ
เป็นลักษณะ. บทว่า **อิสฺสุกึ โหติ มจฺจรี** ได้แก่ ประกอบด้วยความ
ริษยาในสักการะของผู้อื่น เป็นต้นเป็นลักษณะ และด้วยความตระหนี่
๕ อย่าง มีความตระหนี่ในอवास ตระกูล ลาภ วรรณะและธรรมเป็น
ลักษณะ. บทว่า **สโร โหติ มายาวิ** ได้แก่ ประกอบด้วยสาเฉยยะมี
ความโอ้อวดเป็นลักษณะ และมายามีการปกปิดกรรมที่ทำแล้วเป็นลักษณะ.
บทว่า **ถทุโธ โหติ อติมานิ** ได้แก่ ประกอบด้วยถัมกะมีความคื้อรัน
ซึ่งขาดเมตตาและกรุณาเป็นลักษณะ และอติมานะมีการดูหมิ่นล่วงเกิน
ผู้อื่นเป็นลักษณะ. บทว่า **ปาปิโจ โหติ** ได้แก่ ประกอบด้วยความ
ปรารถนาลามก มีการยกย่องและปรารถนาอสังตบุรุษเป็นลักษณะ. บทว่า
ปาปิกานํ คือดูอำนาจความอยากที่ลามกเหล่านั้นนั่นแล. บทว่า **มิจฺจา-**
ทิวฺฐิโก คือประกอบด้วยทิวฐิที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งเป็นไปตามนัยว่า ทาน
ที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล เป็นต้น. บทว่า **อนฺตคฺคาหิกาย** ได้แก่ ทิวฐิ

นั่นนั่นแล ท่านเรียกว่า อนุตคคาหิกา เพราะเขายึดถือความขาดสูญ
อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยอันทคคาหิกทีฏฐินั้น พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า
สนุทีฏฐิปรามาตี เป็นต้น ดังต่อไปนี้- การเห็นด้วยตนเอง ชื่อว่า
สนุทีฏฐิ ผู้ใดจับต้องยึดถือสนุทีฏฐินั้นนั่นแลเที่ยวไป เหตุนั้น ผู้นั้น
ชื่อว่า สนุทีฏฐิปรามาตี. การตั้งไว้ด้วยดี มั่นคงดี เรียกว่า อาชานะ.
ผู้ใดยึดถือไว้อย่างมั่นคง ผู้นั้นชื่อว่า อาชานักคาหิ. ผู้ใดไม่สามารถจะ
สละการ ยึดถือมั่นนั้น เหมือนอริฏฐะสามเณร เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
ทูปปฏินิสสัคคิ. ศัพท์ว่า ยทิเม ตัดเป็น ยทิ อิเม.

บทว่า อิธ นิโครธ ตปสุตี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงพระบาลีฝ่ายที่เสรำหมอง คือทรงแสดงลัทธิที่พวกอัญญุเดียรถีย์ถือเอา
ตบะที่พวกเดียรถีย์เหล่านั้นรักษาว่าเป็นสิ่งเสรำหมองทั้งหมดแล้ว บัดนี้
เพื่อแสดงบาลีฝ่ายบริสุทธิ์ เมื่อเริ่มเทศนา จึงตรัสว่า อิธ นิโครธ
ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อตุตมโน เป็นต้น พึง
ทราบด้วยอำนาจบทที่ตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว. ในวาระบททุก ๆ บท
พึงประกอบข้อความด้วยอำนาจผู้มีตบะเสรำหมองและผู้ทรงธุคงค์. บทว่า
เอว โส ตสฺมี ฐาเน ปริสุทฺโธ โหติ ความว่า ผู้มีตบะนั้น เป็น
ผู้บริสุทธิ์ คือไร้อุปกิเลส เพราะมีความพอใจด้วยตบะนั้น ก็หาไม่
เพราะเหตุกล่าวคือความดำริบริบูรณ์ ก็หาไม่. ผู้มีตบะนี้ เมื่อพยายาม
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็เป็นผู้มีกรรมฐานบริสุทธิ์ ย่อมบรรลุพระอรหัตได้.
พึงทราบเนื้อความในวาระทุก ๆ บท โดยนัยนี้. บทว่า อทฺธา โข
ภนฺเต ความว่า ปริพาชกย่อมรู้ตามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อ
เป็นอย่างนี้ วาหะที่เกลียดบาปด้วยความเพียรย่อมบริสุทธิ์ โดยส่วน
เดียว. อนึ่ง ปริพาชกนั้นไม่รู้ยอดและแก่นอื่นจากนี้ จึงกล่าววว่า
อคฺคปฺปตฺตา สตฺรปฺปตฺตา จ ดังนี้. ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ

ทรงปฏิเสชวาทะนั้นเป็นแก่นสารแก่ปริพาชกนั้น จึงตรัสว่า น โข นิโครธ เป็นต้น.

บทว่า **ปปฺปฏิกมตฺตา โหติ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงว่า การเกลียดบาปด้วยตบะเห็นปานนี้ เป็นเช่นกับสะเก็ด ภายนอกพ้นจากแก่น กระพี้ เปลือก ของต้นไม้ไม่มีแก่น.

บทว่า **อคฺคิ ปาเปตฺตุ** ความว่า ย่อมทูลขอกะพระทศพลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงให้ถึงยอด คือ โปรดแสดงให้ถึงแก่น ด้วยอำนาจแห่งเทศนา.

บทว่า **จาตุยามสํวรํสูโต** คือปิดแล้วด้วยความสำรวม ๔ อย่าง. บทว่า **น ปาณมติปาเปติ** คือ ไม่เบียดเบียนสัตว์. บทว่า **น ภาวิต-
มาสีสฺติ** ความว่า กามคุณ ๕ อย่าง เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมา เพราะกำหนดจดจำไว้ ไม่หวัง คือไม่เสพกามคุณเหล่านั้น. บทว่า **อทฺถุจฺจสฺส โหติ** ความว่า ข้อที่จะกล่าวในบัดนี้เป็นต้นว่า **โส อภิหฺรติ** จึงเป็นลักษณะของเขา. บทว่า **ตปฺสฺสตีตย** คือ เพราะความเป็นผู้มีตบะ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส อภิหฺรติ** ความว่า เขาย่อมรักษาศีลนั้นให้ยิ่ง คือบำเพ็ญให้สูงยิ่งขึ้นไป ได้แก่ไม่ยอมละความเพียรว่า ศีลเราบริบูรณ์แล้ว ตบะเราเริ่มแล้ว พอละ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้. บทว่า **โน หินยยาวตฺตติ** ความว่า ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว คือเพื่อความเป็นกฤหัสถ์ ได้แก่ทำความเพียรเพื่อต้องการบรรลุคุณวิเศษยิ่งกว่าศีล. เขาเมื่อทำได้อย่างนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด. บทว่า **อรณฺถํ** เป็นต้น มีพิศดารอยู่แล้วในสามัญญผลสูตร. บทว่า **เมตฺตาสทฺทคฺคเตน** เป็นต้น ท่านพรรณนาไว้ในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า **ตจฺปฺตฺตา** คือถึงเปลือกภายในแต่สะเก็ด. บทว่า **ผลุ-
คฺคฺปฺตฺตา** คือถึงความเป็นกระพี้ภายในแต่เปลือก อธิบายว่า เป็นเช่น

กระพี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า **เอตตาวตา โข นิโครธ ตโป-
ชิจฺจุจฺจา อคฺคปฺปตฺตา จ โหติ สारปฺปตฺตา จ** นี้ ด้วยอำนาจพวก
เดียรธีย์.

จริงอยู่ ลากและสักการะของพวกเดียรธีย์ เป็นเหมือนกับกิ่งไม้
และใบไม้. เพียงศีล ๕ เช่นสะเก็ดไม้. เพียงสมาบัติ ๘ เช่นเปลือกไม้.
บุพเพนิวาสญาณและอภิญญาในที่สุด เช่นกระพี. ก็พวกเดียรธีย์เหล่านั้น
ย่อมถือเอาทิพพจักขุว่าเป็นพระอรหันต์. เพราะเหตุนั้น ความยึดถือนั้น
ของพวกเขา เช่นแก่นต้นไม้. ส่วนลากและสักการะในพระศาสนา เป็น
เช่นกิ่งไม้และใบไม้. ความถึงพร้อมด้วยศีล เช่นกับสะเก็ด. ฌานและ
สมาบัติ เช่นกับเปลือก. โลกียอภิญญาเช่นกระพี. มรรคและผล
เป็นแก่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปรียบเทียบศาสนาของพระองค์ด้วย
ต้นไม้มิมีผลตกที่กิ่งโน้มลงและแผ่ออก ด้วยประการฉะนี้.

เพราะพระองค์ฉลาดในการแสดงเทศนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นทรงเริ่มแสดงว่า **อติ โข นิโครธ** เป็นต้น เพื่อแสดงความ
แปลกแห่งเทศนาของพระองค์ว่า ศาสนาของเรายิ่งกว่า ประณีตกว่า
ความถึงพร้อมด้วยแก่นของท่านนั้น ท่านจักรู้ศาสนานั้นเมื่อไร.

บทว่า **เต ปริพฺพชกา** ได้แก่ ปริพชกจำนวน ๓,๐๐๐ คน
เหล่านั้น เป็นบริวารของเขา. บทว่า **เอตฺถ มยฺ น ปสฺสาม** ได้แก่
ในบาลีมีแบบแผนอเจลกะเป็นต้นนี้. ท่านกล่าวว่า แม้แบบแผนอเจลกะ ก็
ไม่มีแก่เรา แบบแผนที่บริสุทธิ์จักมีแต่ที่ไหน แม้แบบแผนที่บริสุทธิ์ของพวกเขา
เราก็มิมีในที่นั้น. ความสำรวม ๔ อย่างเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้ความ
สำรวม ๔ อย่าง ก็ไม่มี การอยู่ป่าเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้การอยู่ป่า ไม่มี
การละนิวรรณ์เป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้การละนิวรรณ์ไม่มี แม้พรหมวิหาร
เป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้พรหมวิหารไม่มี บุพเพนิวาสญาณเป็นต้น

จักมีแต่ที่ไหน แม้บุพเพนิวาสญาณ ไม่มี ทิพพจักขุของพวกเราจักมีแต่
ที่ไหน พวกเราพร้อมทั้งอาจารย์อุบายในที่นี้. บทว่า **อิโต ภิกขุโย**
อุตฺตริตฺร ความว่า ปริพาชกเหล่านั้นย่อมกล่าวว่ พวกเรายังไม่รู้ชัด
การบรรลุคุณวิเศษอื่นที่ยิ่งไปกว่าการบรรลุทิพพจักขุญาณนี้ แม้ด้วยอำนาจ
การฟัง.

บทว่า **อถ นิโครธํ ปริพฺพาชกํ** ความว่า สันธานคฤหบดี
นั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ปริพาชกเหล่านี้ ตั้งใจฟังภษิตของพระผู้มี
พระภาคเจ้าในบัดนี้ ก็นิโครธปริพาชกนี้ ได้กล่าวคำจ้วงจาบอย่างกัก-
ขพะลับหลังพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ ปริพาชกนี้ได้เกิดอยากฟัง บัดนี้
เป็นกาลที่จะลดตรงคือมานะของปริพาชกนี้ลงแล้ว ยกพระศาสนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้น ลำดับนั้น เขาจึงได้พูดคำนั้นกะนิโครธปริพาชก
และแม้สันธานคฤหบดีนั้นก็ได้มีความคิดอื่นอีกว่า ปริพาชกนี้ เมื่อเราไม่
พูด ก็จักไม่ขอมาพระศาสนา และการไม่ขอโทษนั้น จักเป็นไป
เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่เขา ในอนาคต แต่เมื่อเราพูดแล้ว
เขาจักขอมา การขอขมานั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ
สุขแก่เขาตลอดกาลนาน ดังนี้ ที่นั้น เขาจึงได้กล่าวคำนั้นกะนิโครธ-
ปริพาชก. ศัพท์ว่า **ปน** ในคำว่า **อปริสวजरฺ ปน นํ กโรถ** นี้
เป็นนิบาต. ความว่า ก็พวกท่านจงทำพระองค์ท่านไม่ให้กล้าเสด็จเที่ยว
ไปในที่ประชุม. บาลีว่า **อปริสวजरตฺ** ดังนี้ ก็มี. อีกอย่างหนึ่ง
อธิบายว่า พวกท่านจงทำพระสมณโคดมนั้นไม่ให้กล้าเที่ยวไปในที่ประ
ชุม หรือจงทำให้เป็นเหมือนแม่โคตาบอดเป็นต้น ตัวใดตัวหนึ่ง. แม้
ในคำว่า **โลกาณํ** น มีอธิบายว่า พวกท่านจงทำพระสมณโคดมให้
เป็นเหมือนโคตาบอดที่ขวานเวียนไป ฉะนั้น. บทว่า **ตฺถุหฺสิญฺโถ** คือ

เข้าถึงความเป็นผู้หนึ่ง. บทว่า มงฺกุฏโต คือ หมดอำนาจ. บทว่า
ปตฺตกฺขนุโธ คือคอดก. บทว่า อโธมุโธ คือ ก้มหน้า.

บทว่า พุทฺโธ โส ภควา สมุโพราย ความว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสรู้เองแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายรู้หรือริยตั้ง ๔ ด้วย.
บทว่า ทนฺโต คือ ฝึกทางจักขุบ้าง ฯลฯ ฝึกทางใจบ้าง. บทว่า ทมถาย
ได้แก่ เพื่อต้องการฝึกสัตว์เหล่าอื่น หาใช่เพื่อวาทะ.

บทว่า สนฺโต ได้แก่ ทรงสงบแล้ว เพราะมีราคะสงบระงับ
คือทรงสงบ เพราะมีโทสะ และโมหะสงบ เพราะมีอกุศลธรรมทั้งปวง
และอภิสังขารทั้งปวงสงบ. บทว่า สมถาย คือทรงแสดงธรรมเพื่อให้
มหาชนมีราคะเป็นต้นสงบ. บทว่า ตินฺนุโธ คือ ข้ามพ้นโอฆะ ๔ อย่าง
ได้. บทว่า ตรถาย คือ เพื่อต้องการจะให้มหาชนผ่านพ้นโอฆะ. บท
ว่า ปรินิพฺพุโต ได้แก่ เป็นผู้ดับแล้วด้วยกิเลสนิพพาน. บทว่า ปรินิพ-
พานาย ได้แก่ ทรงแสดงธรรม เพื่อต้องการให้มหาชนดับกิเลสทุกอย่าง
ได้หมด.

บทว่า อจฺจุโย เป็นต้น ได้กล่าวไว้แล้วในสามัญญผลสูตร.

บทว่า อุชฺฐาติโก ได้แก่ เว้นจากความคดทางกาย เป็นต้น มีความ
ซื่อตรงเป็นสภาพ. บทว่า อหฺมฺนุสฺสามิ ความว่า เราจะสั่งสอน
บุคคลเช่นท่าน และจะแสดงธรรมแก่บุคคลเช่นท่านนั้น. บทว่า สตุตฺตาหิ
คือตลอดเจ็ดวัน. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงบุคคลผู้มีปัญญาที่บิ จึง
ตรัสคำนี้ทั้งหมด. ก็ บุคคลผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาเป็นคนตรง จัก
สามารถบรรลุพระอรหัตได้ โดยกาลครู่เดียวเท่านั้น. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงว่า คนผู้โอ้อวด คดโกง เราไม่สามารถ
สอนได้ ดังนี้ ด้วยคำเป็นต้นว่า อสจฺจิ ดังนี้ จึงเหมือนทรงจับปริพาชก
ที่เท้า ขว้างไปที่เชิงเขาพระสุเมรุ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า

เพราะปริพาชกผู้นี้ไอ้อวดเหลือเกิน มีจิตใจคดโกง. แม้เมื่อพระศาสดาตรัสอยู่อย่างนี้ ปริพาชกก็ไม่น้อมใจไปในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ไม่เจียโลดไปเพื่อความเป็นผู้น้อมใจไป คงอยู่ในความหลงกลวง ขอขมาพระศาสดา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเธอ จึงตรัสว่า เราก็ไม่สามารถสอนคนไอ้อวดได้.

บทว่า **อนุตฺวาสิกมฺยุตา** ได้แก่ อยากรู้จักอันตฺวาสิก คือปรารถนาพวกเราเป็นอันตฺวาสิก. บทว่า **เอวมาเห** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า บุรุษผู้รู้ ไม่ไอ้อวด จงมา เป็นต้น. บทว่า **โยเอวโว อจริโย** ความว่า ผู้ใด ตามปกติเป็นอาจารย์ของท่าน. บทว่า **อุทฺเทธา โน จาเวตุกาโม** ความว่า พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราถือคำสอนของพระองค์ แล้วให้พวกเราเคลื่อนจากอุเทศของพวกเรา. บทว่า **โสเยว โว อุทฺเทโส โหตุ** ความว่า ตามปกติ อุเทศใดเป็นอุเทศของท่าน อุเทศนั้นก็เป็นอุเทศของท่านนั่นแหละ เราไม่มีความต้องการด้วยอุเทศของท่าน. บทว่า **อาชีวา** คือจากความเป็นอยู่. บทว่า **อกุสลสงฺฆาตา** คือถึงส่วนว่าอกุสล. บทว่า **อกุสลา ฐมฺมา** ได้แก่ ธรรมคือความเกิดแห่งอกุสลจิต ๑๒ ดวง อีกอย่างหนึ่ง โดยพิเศษ ก็ได้แก่ตัณหานั่นเอง. แท้จริง ตัณหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **โปโนพฺภวิกา** เพราะทำให้เกิดอีก. บทว่า **สทรธา** คือประกอบด้วยความกระวนกระวายด้วยกิเลส. บทว่า **ชาติขรามรณียา** คือเป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะ. บทว่า **สงฺกิลเลสิกา ฐมฺมา** คือความเกิดแห่งอกุสลจิต ๑๒ ดวง. บทว่า **โวทานียา** ได้แก่ ธรรมคือสมณะและวิปัสสนา. เพราะธรรมคือสมณะและวิปัสสนาเหล่านั้นย่อมทำให้สัตว์หมดจดได้ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **โวทานียา**. บทว่า **ปญฺญาปาริปุรี** คือบริบูรณ์ด้วยมรรค

ได้แก่ เจ็ดวันที่พระสมณโคดมกำหนดไว้แล้ว จักทำอะไรแก่พวกเราได้. พวกปริพาชกได้กล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสว่า นิโครธปริพาชกจักทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งของตนตลอดหนึ่งสัปดาห์ หนึ่งสัปดาห์นั้นจะทำความไม่ผาสุกอะไรแก่เขา เอาเถอะ พวกเราจะประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความรู้ว่า ในภายในหนึ่งสัปดาห์ พวกเราจะสามารถทำให้แจ้งธรรมนั้นได้หรือไม่. อีกนัยหนึ่ง ในข้อนี้ มีอธิบายว่า ปริพาชกเหล่านั้นไม่ได้เกิดความคิด เพื่อจะรู้สักครั้งเดียวว่า ในวันหนึ่งพวกเราจักรู้ธรรมของพระองค์เลย ก็หนึ่งสัปดาห์จักทำอะไรแก่ปริพาชกผู้เกียจคร้านเหล่านั้นได้ ปริพาชกเหล่านั้น จักบำเพ็ญตลอดสัปดาห์ได้อย่างไร.

บทว่า สีนหาทำ คือบันลือแล้ว บันลือแบบไม่กลัวใคร เป็นการทำลายวาตะผู้อื่น และเป็นการประกาศวาตะของตน. บทว่า ปจฺจุฏฺฐาติ คือดำรงอยู่แล้ว. บทว่า ตาวเทว แปลว่า ในขณะที่นั้นนั่นเอง. บทว่า ราชคหฺ ปาวิติ ได้แก่ เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์ก็จริง ถึงอย่างนั้น จัดเป็นปัจจัยเพื่อเป็นวาสนาแก่ประพาชกเหล่านั้นต่อไป. คำที่เหลือทุก ๆ บท ชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอุทุมพริกสูตร

จบ สูตรที่ ๒

๓. จักกวัตติสูตร

เรื่อง พระเจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิ

[๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้. สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตั้งนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเป็นอย่างไร. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรม

เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนี้แล. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมา
จากบิดาของตน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปใน
โคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน มารจักไม่ได้โอกาส จัก
ไม่ได้อารมณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุญนี้ ย่อมเจริญขึ้นอย่างนี้เพราะ
เหตุที่ถ่อมมั่นธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล.

ว่าด้วยแก้ว ๗ ประการ

[๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีพระราช
จักรพรรดิพระนามว่า ทัพพเนมิ ผู้ทรงธรรม ทรงเป็นพระราช
โคจรธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรง
ชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ
แก้ว ๗ ประการมีดังนี้ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี
นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗. พระราชโอรสของ
พระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถ
ย้ายเสนาของข้าศึกได้. พระองค์ทรงชำนะโดยธรรมสม่ำเสมอ มีต้อง
ใช้อาชญา มีต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นโดยล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลาย
พันปี ท้าวเธอตรัสเรียกราชบุรุษคนหนึ่งมารับสั่งว่า คุณก่อนบุรุษผู้
เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ พึ่ง
บอกแก่เราทันที คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นทูลสนองพระราชดำรัส
ของท้าวเธอแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยล่วงไปอีกหลายปี หลาย
ร้อยปี หลายพันปี บุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อน
จากที่ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ

พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์พึงทรงทราบ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของ พระองค์ถอยเคลื่อนจากที่แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเชอตรัสเรียกพระกุมาร ซึ่งเป็นพระโอรสองค์ใหญ่มารับสั่งว่า ดูก่อนพ่อกุมาร ได้ยินว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่แล้ว ก็พ่อได้ฟังมาดังนี้ ว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิองค์ใด ถอยเคลื่อน จากที่ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น พึงทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน ในบัดนี้ ก็กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พ่อได้เสวยแล้ว บัดนี้เป็น สมัยที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิดพ่อกุมาร พ่อ จงปกครองแผ่นดิน อันมีสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ฝ่ายพ่อจักปลงผม และหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงสั่งสอนพระ- กุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่ในราชสมบัติเรียบร้อยแล้ว ทรงปลงพระ เกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้าข้อมน้ำฝาดเสด็จออกจากเรือน ทรง ผนวชเป็นบรรพชิตแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระราชาภิ ษัตริย์ได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว.

[๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ราชบุรุษคนหนึ่ง เข้า ไปเฝ้าพระราชาผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกแล้ว ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์พึงทรง ทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว. ดูก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ลำดับนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอได้ทรงเสียพระทัยและทรงเสวยความโทมนัส ท้าวเธอเสด็จ เข้าไปหาพระราชาภิษัตริย์ถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์พึงทรงทราบว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์

อันตรธานไปแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อทำวธอกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาธิบดีจึงตรัสกะทำวธอว่า คุณก่อนพ่อ พ่ออย่าเสียใจ และอยู่เสวยความโทมัสไปเลย ในเมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่สมบัติสืบมาจากบิดาของพ่อไม่ คุณก่อนพ่อ เชิญพ่อประพฤติในจักกวัตติวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมิได้แล เมื่อพ่อประพฤติในจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ. ครั้นถึงวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ซึ่งมีกำพันหนึ่ง มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง จักปรากฏมิแก่พ่อผู้สนานพระเศียร แล้วรักษาอุโบสถอยู่ ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบน. ทำวธอถามว่า พระพุทธเจ้าข้า ก็จักกวัตติวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นไฉน. ราชาธิบดีตอบว่า คุณก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้น พ่อจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาบอกกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในหมู่กษัตริย์ผู้ได้รับราชาภิเษก ในหมู่กษัตริย์ประเทศราช ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่าเนื้อและนก คุณก่อนพ่อ การกระทำสิ่งที่เป็นอธรรม อย่าเป็นไปในแวนแคว้นของคุณ อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแวนแคว้นของคุณ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใด ในแวนแคว้นของคุณ จงดเว้นจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกาลอันสมควรแล้วไต่ถามสอบถามว่า ท่านขอรับ กุศลคืออะไร

อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษ คืออะไร กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน พ่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลพึงถ้อยมั่นสิ่งนั้นประพฤติก่อนพ่อ นี้แล คือจักกวัตติวัตรอันประเสริฐนั้น.

ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวเธอรับสนองพระดำรัสพระราช-
อาญาแล้ว ทรงประพฤติกวักกวัตติวัตรอันประเสริฐ เมื่อท้าวเธอ
ทรงประพฤติกวักกวัตติวัตรอันประเสริฐอยู่ เมื่อถึงวันอุโบสถ ๑๕ คำ
จักรแก้วอันเป็นทิพย์ซึ่งมีก่าพันหนึ่ง มีกม มีคุม บริบูรณ์ด้วย
อาการทุกอย่าง ปราภุมิแก่ท้าวเธอผู้สนานพระเศียร ทรงรักษา
อุโบสถอยู่ ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบน ท้าวเธอทอดพระเนตร
เห็นแล้ว มีพระดำริว่า ก็เราได้สดับมาว่า จักรแก้ว อันเป็นทิพย์
มีก่าพันหนึ่ง มีกม มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างปราภุมิ
มีแก่พระราชผู้เป็นกษัตริย์พระองค์ใด ผู้ได้มูรธาภิเษก สนาน
พระเศียร ทรงรักษาอุโบสถ ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบนในวัน
อุโบสถ ๑๕ คำ พระราชาพระองค์นั้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เราได้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือหนอ.

[๓๖] ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอเสด็จจาก
พระที่แล้วทรงทำผ้าอุตตราสงค์เฉวียงพระอังสาข้างหนึ่ง จับพระเต้า
ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงประคองจักรแก้วด้วยพระหัตถ์ขวา แล้วตรัส
ว่า ขอจักรแก้วอันประเสริฐ จงหมุนไปทั่วโลกเถิด ขอจักรแก้วอัน
ประเสริฐ จงชนะโลกทั้งปวงเถิด.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้น จักรแก้วนั้น ก็หมุนไปทาง
ทิศบูรพา พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จติดตาม
ไป. พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ได้ไปประทับอยู่
ณ ประเทศที่จักรแก้วประดิษฐานอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาริราชที่อยู่ ณ ทิศบูรพา
พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิได้กราบทูลทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญ
เสด็จมาเถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ราชอาณาจักร
เหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น ขอพระองค์จงทรงปกครองเถิด มหา-
ราชเจ้า. ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่ฟังฆ่าสัตว์ ไม่ฟัง
ถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ฟังประพฤตินอกในกามทั้งหลาย ไม่
ฟังกล่าวคำเท็จ ไม่ฟังคิมน้ำมา จงเสวยสมบัติตามเดิมเถิด. ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกพระราชาริราชที่อยู่ ณ ทิศบูรพา ได้พากันตาม
เสด็จท้าวเธอไป. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น จักรแก้วนั้น ก็
ลงไปสู่สมุทรด้านทิศบูรพา แล้วโผล่ขึ้นไปลงที่สมุทรด้านทิศทักษิณ
แล้วโผล่ขึ้นไปสู่ทิศปัจฉิม. ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จ
ติดตามไป. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักรแก้ว ประดิษฐานอยู่ ณ ประ-
เทศใด ท้าวเธอก็เสด็จเข้าไปพักอยู่ ณ ประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรง-
คินีเสนา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาริราช อยู่ ณ ทิศปัจฉิม
ก็พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าท้าวเธอ ได้กราบทูลทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญเสด็จมา
เถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราชเจ้า อาณาจักรเหล่า
นี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงปกครองเถิด.
ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่ฟังฆ่าสัตว์ ไม่ฟังถือเอาสิ่งของ
ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่ฟังประพฤตินอกในกามทั้งหลาย ไม่ฟังกล่าว

คำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา จงเสวยสมบัติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวก พระราชาอิรราช ที่อยู่ ณ ทิศปัจฉิมได้พากันตามเสด็จท้าวเธอไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นจักรแก้วนั้น ก็ลงสู่สมุทรด้านทิศปัจฉิม แล้วโผล่ขึ้นไปสู่ทิศอุดร. พระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จติดตามไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักกรแก้ว ประดิษฐานอยู่ ณ ประเทศใดท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จเข้าไปพักอยู่ ณ ประเทศนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาอิรราช ที่อยู่ ณ ทิศอุดรก็ พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าท้าวเธอ ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญเสด็จมา เถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราชเจ้า อาณาจักร เหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงปกครอง เถิด. ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอา สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤตินอกในกามทั้งหลาย ไม่พึง กล่าวคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา จงเสวยสมบัติตามเดิมเถิด. คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกพระราชาอิรราชที่อยู่ ณ ทิศอุดร ได้พากันตาม เสด็จท้าวเธอไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น จักกรแก้วนั้นได้ ชนระวิเศษยิ่งซึ่งแผ่นดินมีสมุทรเป็นขอบวงได้แล้ว จึงกลับคืนสู่ ราชธานีนั้น ได้หยุดอยู่ที่ประตูพระราชวังของท้าวเธอ ปรากฏเหมือน เครื่องประดับ ณ मुखสำหรับทำเรื่องราว วางไสวอยู่ทั่วภายในพระ- ราชวังของท้าวเธอ.

ว่าด้วยจักรแก้วทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่

[๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒
กัศิ องค์ที่ ๓ กัศิ องค์ที่ ๔ กัศิ องค์ที่ ๕ กัศิ องค์ที่ ๖ กัศิ องค์-

ที่ ๗ ก็ดี โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ได้ตรัสเรียกบุรุษคนหนึ่งมารับสั่งว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ถอยเคลื่อนจากที่ ฟังบอกแก่เราทันที.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นทูลสนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยล่วงไปอีกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี บุรุษนั้นได้แลเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์พึงทรงทราบ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ ถอยเคลื่อนจากที่แล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอตรัสเรียกพระกุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่มารับสั่งว่า คุณก่อนพ่อกุมาร ได้ยินว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่แล้ว นั่นเป็นความสุขของพ่อ ก็พ่อได้สดับมาดังนี้ว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใด ถอยเคลื่อนจากที่ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นพึงทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน ในบัดนี้ ก็กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์ พ่อได้เสวยแล้ว บัดนี้เป็นสมัยที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิดพ่อกุมาร ลูกจงปกครองแผ่นดินอันมีสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ฝ่ายพ่อจะปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้า ย้อมน้ำฝาด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงสั่งสอนพระกุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่ในราชสมบัติเรียบร้อยแล้ว ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้าย้อมน้ำฝาด เสด็จออกจากเรือน ทรงผนวชเป็นบรรพชิตแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระราชฤทธิ ทรงผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว.

[๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งเข้าไป

เฝ้าพระราชอาสน์เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกแล้วถึงที่ประทับ ครั้น
แล้ว ได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ทรงทราบ
เกิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ลำดับนั้น ท้าวเธอเมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ได้ทรง
เสียดพระทัย และได้ทรงเสวยความโทมัส แต่ไม่ได้เสด็จเข้าไปเฝ้า
พระราชอาสน์ ทูลถามถึงจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ. นัยว่า ท้าวเธอ
ทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เอง เมื่อท้าวเธอ
ทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เองอยู่ ประชา
ราษฎรก็ไม่เจริญต่อไป เหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์
ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤตินในจักกวัตติวัตรอันประเสริฐอยู่. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น คณะอำมาตย์ข้าราชการโหราจารย์และมหา
อำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้า เป็นต้น คนรักษาประตู และ
คนเลี้ยงชีพด้วยปัญญา ได้ประชุมกันกราบทูลท้าวเธอว่า พระพุทธ
เจ้าข้า ได้ยินว่า เมื่อพระองค์ทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติ
ของพระองค์เอง ประชาราษฎรไม่เจริญเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อ
กษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤตินในจักกวัตติวัตรอันประ
เสริฐอยู่ พระพุทธเจ้าข้า ในแว่นแคว้นของพระองค์มีอำมาตย์ข้าราชการ
โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้า
เป็นต้น คนรักษาประตู และคนเลี้ยงชีพด้วยปัญญา อยู่พร้อม
ทีเดียว เข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือเข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย
และประชาราษฎร์เหล่าอื่นด้วย ทรงจำจักกวัตติวัตรอันประเสริฐได้
อยู่ ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสถามถึงจักกวัตติวัตรอันประเสริฐเกิด
พวกข้าพระพุทธเจ้า อันพระองค์ตรัสถามแล้ว จักกราบทูลแก้จักก
วัตติวัตรอันประเสริฐถวายพระองค์.

ว่าด้วยอทินนาทาน

[๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอโปรดให้ประชุมอำมาตย์ราชบริพารโหราจารย์และมหาอำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้าเป็นต้น คนรักษาประตู และคนเลี้ยงชีพด้วยปัญญาแล้ว ตรัสถามจักกวัตติวัตร์อันประเสริฐ. เขาเหล่านั้น อันท้าวเธอตรัสถามจักกวัตติวัตร์อันประเสริฐแล้ว จึงกราบทูลแก้ถวายท้าวเธอ. ท้าวเธอได้ฟังคำทูลแก้ของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์. เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงได้ถึงความแพร่หลาย. เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงขโมยทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว แสดงแก่ท้าวเธอว่า พระพุทธเจ้าข้า บุรุษคนนี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสค้ำนี้กะบุรุษผู้นั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไปจริงหรือ. บุรุษนั้นทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าข้า. ท้าวเธอถามว่า เพราะเหตุไร. บุรุษทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า พ่อบุรุษเธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดา บิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบกิจการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาที่มีผลในเบื้องบน อันเกื้อกูลแก่สวรรค์ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยทรัพย์นี้เกิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เขาได้สนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้นุรุชอีกคนหนึ่ง ก็ได้ขโมยทรัพย์
ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับนุรุชนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่ท้าวเธอว่า
พระพุทธเจ้าข้า นุรุชผู้นี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสคำนี้
กะนุรุชนั้นว่า พ่อนุรุช ได้ยินว่าเธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป
จริงหรือ. นุรุชนั้นทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า. ท้าวเธอตรัสถามว่า
เพราะเหตุไร. นุรุชนั้นทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรจะ
เลี้ยงชีพ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทาน
ทรัพย์ให้แก่เขา แล้วรับสั่งว่า พ่อนุรุช เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดา
บิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบกิจการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณา
ที่มีผลในเบื้องบน อันเกื้อกูลแก่สวรรค์ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อ
สวรรค์ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยทรัพย์นี้เถิด. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เขาได้สนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังมาว่า คู่ก่อนท่าน
ผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า คนขโมยทรัพย์ของคนพวกอื่นไป พระ
เจ้าแผ่นดิน ยังทรงพระราชทานทรัพย์ให้อีก. พวกเขาได้ยินมา จึง
พากันคิดเห็นอย่างนี้ว่า อย่ากระนั้นเลย แม้พวกเรา ก็ควรขโมย
เอาทรัพย์ของคนอื่นบ้าง.

[๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นุรุชคนหนึ่งขโมย
เอาทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับนุรุชนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่
ท้าวเธอว่า พระพุทธเจ้าข้า นุรุชผู้นี้ ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึง
ตรัสคำนี้กะนุรุชผู้นั้นว่า พ่อนุรุช ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของ

คนอื่นไป จริงหรือ. บุรุษนั้นทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า. ท้าวเธอ
ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร. บุรุษนั้นทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้า
ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึง
ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า ถ้าเรา จักให้ทรัพย์แก่คนที่ขโมยเอาทรัพย์
ของคนอื่นเสมอไป อทินนาทานนี้จักเจริญทวีขึ้นด้วยประการอย่างนี้
อย่างกระนั้นเลย เราจะให้กุมตัวบุรุษผู้นี้ให้แข็งแรง จะทำการตัด
ต้นตอ ตัดศิระของบุรุษนั้นเสีย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น
ท้าวเธอ ตรัสตั้งบังคับราชบุรุษทั้งหลายว่า แนะ พนาย ถ้าเช่นนั้น
ท่านจงเอาเชือกเหนียว ๆ มัดบุรุษนี้ ให้มือไพล่หลังให้แน่น เอา
มิดโกน โคนศิระให้โล้น แล้วพาตระเวนตามถนน ตามตรอก ด้วย
บัณเฑาะก์เสียงกร้าว ออกทางประตูด้านทักษิณ จมกุมตัวให้แข็งแรง
ทำการตัดต้นตอ ตัดศิระของบุรุษนั้นเสียนอกพระนครทิศทักษิณ
ราชบุรุษทั้งหลายรับพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว จึงเอาเชือกเหนียว
มัดบุรุษนั้นให้มือไพล่หลังให้แน่น เอามิดโกน ๆ ศิระให้โล้น แล้ว
พาตระเวนตามถนน ตามตรอก ด้วยกลองพิฆาตเสียงกร้าว ออกทาง
ประตูด้านทักษิณ จมกุมตัวให้แข็งแรง ทำการตัดต้นตอ ตัดศิระ
ของบุรุษนั้น นอกพระนคร ทิศทักษิณแล้ว.

[๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังว่า คุณก่อน
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พระเจ้าแผ่นดิน ได้กุมตัวบุคคลผู้
ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นอย่างแข็งแรง ทำการตัดต้นตอ ตัดศิระ
พวกเขาเสีย. ครั้นได้ฟังมา พวกเขาจึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า อย่า
กระนั้นเลย แม้พวกเราควรให้ช่างทำศัสตราอย่างคม ๆ ครั้นแล้ว
จะกุมตัวคนที่เราจับขโมยได้ให้แข็งแรง จักทำการตัดต้นตอ ตัด
ศิระพวกมันเสีย. พวกเขาจึงให้ช่างทำศัสตราอย่างคม. ครั้นแล้ว

จึงเริ่มทำการปล้นบ้านบ้าง ปล้นนิคมบ้าง ปล้นพระนครบ้าง ปล้นตามถนนหนทางบ้าง คุมตัวพวกที่ขโมยไว้อย่างแข็งแรง ทำการตัดต้นตอ ตัดศิระษะบุคคลเหล่านั้นเสีย.

ว่าด้วยปาณาติบาตทำให้อายุเสื่อม

[๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการยังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราภังการก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราภังการถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุแปดหมื่นปี ก็มีอายุถอยลง เหลือสี่หมื่นปี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสี่หมื่นปี บุรุษคนหนึ่งขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่พระราชผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกว่า พระพุทธเจ้าข้า บุรุษผู้นี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้ายเธอจึงตรัสคำนี้แก่บุรุษนั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป จริงหรือ. บุรุษนั้นได้กราบทูลคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ว่าไม่จริงเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความ

ชัดเจนได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความชัดเจนถึงความแพร่หลาย อทินนา-

ทาน ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตรา ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาต ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาท ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุสี่หมื่นปี ก็มี อายุสองหมื่นปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสองหมื่นปี บุรุษคนหนึ่ง ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป บุรุษอีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลแก่พระราชา ผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกได้กระทำการต่อเสียดว่า พระพุทธเจ้าข้า บุรุษชื่อนี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป.

[๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย ฯลฯ ปิสุณวาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณวาถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุสองหมื่นปี ก็มีอายุถอยลงเหลือหนึ่งหมื่นปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุหนึ่งหมื่นปี สัตว์บางพวกมีวรรณะดี สัตว์บางพวกมีวรรณะไม่ดี ในสัตว์สองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีวรรณะไม่ดี ก็พึงเลี้ยงสัตว์พวกที่มีวรรณะดี ถึงความประพฤติล่วงในภรรยาของคนอื่น.

ว่าด้วยอุกศลกรรมบถทำให้อายุเสื่อม

[๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสน

ก็ไ้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทาน

ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อทึนนาทานถึงความแพร่หลาย กามะสุมิจ-
ฉาจาร ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามะสุมิจฉาจารถึงความแพร่หลาย
แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขา
เสื่อมถอยจากอายุบ้างเสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ
หนึ่งหมื่นปี ก็มีอายุถอยลงเหลือห้าพันปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อ
มนุษย์มีอายุห้าพันปี ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจาและสัมผัปปลาปะ
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการ ถึงความแพร่หลาย แม้
อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขา
เสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ
ห้าพันปี บางพวกมีอายุถอยลงสองพันห้าร้อยปี บางพวกมีอายุถอยลงสอง
พันปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสองพันปี อภิชฌาและ
พยาบาท ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิชฌาและพยาบาทถึงความแพร่
หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อ
พวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์
ที่มีสองพันห้าร้อยปี ก็มีอายุถอยลงเหลือหนึ่งพันปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุหนึ่งพันปี มิจฉาทิฎฐิ
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฎฐิ ถึงความแพร่หลาย แม้อายุของ
สัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอย
จากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุหนึ่งพันปี
ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๕๐๐ ปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๕๐๐ ปี ธรรม ๓
ประการ คือ อธรรมราคะ วิสมโลก มิจฉาธรรม ก็ได้ถึงความแพร่
หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น

ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๕๐๐ ปี บางพวกมีอายุถอยลง ๒๕๐ ปี บางพวกมีอายุถอยลง ๒๐๐ ปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี. ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสน ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทาน ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย ปิสุณวาจาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณวาจาถึงความแพร่หลาย กามสุมิจฉาจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามสุมิจฉาจารถึงความแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการถึงความแพร่หลาย อภิขณาและพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิขณาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย มิจฉาทิฎฐิก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฎฐิถึงความแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อธรรมราคะ วิสมโลก มิจฉาธรรม ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม

เหล่านี้ถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านี้ ก็เสื่อมถอย แม้
วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อสัตว์เหล่านี้เสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจาก
วรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๕๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี.

ว่าด้วยความเสื่อมของกุศล อกุศล

[๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักมีสมัยที่มนุษย์เหล่านี้ มีบุตรอายุ
๑๐ ปี ในเมื่อบุคคลมีอายุ ๑๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕ ปี จักสมควรมีสามี
ได้. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อบุคคลมีอายุ ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือ
เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธานไปสิ้น
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อบุคคล มีอายุ ๑๐ ปี หล้ากับแก๊ จักเป็น
อาหารอย่างดี คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้าวสาลี เนื้อ ข้าวสุก จักเป็นอาหาร
อย่างดี ในบัดนี้ฉันใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อบุคคลมีอายุ ๑๐ ปี
หล้ากับแก๊ ก็จักเป็นอาหารอย่างดี ฉันนั้นเหมือนกัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ในเมื่อบุคคลมีอายุ ๑๐ ปี กุศลกรรมบถ ๑๐ จักอันตรธานไปหมดสิ้น
อกุศลกรรมบถ ๑๐ จักรุ่งเรืองเหลือเกิน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อ
บุคคลมีอายุ ๑๐ ปี แม้แต่ชื่อว่ากุศลก็จักไม่มี และคนทำกุศลจักมีแต่ที่
ไหน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อบุคคลมีอายุ ๑๐ ปี คนทั้งหลายจักไม่
ปฏิบัติชอบใจในพรหมณ์ จักไม่ประพฤติด่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ใน
ตระกูล เขาเหล่านี้จักได้การบูชา และได้รับการสรรเสริญ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย คนปฏิบัติชอบในมารดา ปฏิบัติชอบในบิดา ปฏิบัติชอบ
ในสมณะ ปฏิบัติชอบในพรหมณ์ ประพฤติด่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ใน
ตระกูล เขาเหล่านี้จักได้รับการบูชาและได้รับการสรรเสริญฉันใด คุ
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อบุคคลทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี เขาจักไม่
ปฏิบัติชอบในมารดา บิดา สมณพรหมณ์ ไม่ประพฤติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่

ในตระกูล เขาเหล่านั้น จักได้รับการบูชาและการสรรเสริญฉันนั้นเหมือนกัน ในบัดนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี เขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่น้ำ นี่พ่อ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพทั้งหลาย สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เปรียบเหมือนแพะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้น ต่างก็จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาที่ดี บิดากับบุตรที่ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายกับน้องหญิงก็ดี น้องหญิงกับพี่ชายก็ดี จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นายพรานเนื้อเห็นเนื้อเข้า เกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่า อย่างแรงกล้า ฉนั้นได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้นจักมีความอาฆาต...ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน ฉนั้นเหมือนกัน.

[๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี จักมี สัตถันตรกัป สิ้น ๗ วัน มนุษย์เหล่านั้นจักสำคัญกันและกันว่าเป็นเนื้อ ศัสตราทั้งหลายอันคม จักปรากฏมีในมือของพวกเขา พวกเขาจะฆ่ากันเองด้วยศัสตราอันคมนั้น โดยสำคัญว่า นี่เนื้อ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้น บางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราอย่าฆ่าใคร ๆ และใคร ๆ ก็อย่าฆ่าเรา อย่ากระนั้นเลย เราควรเข้าไปตามป่าหญ้าสุมทุม ป่าไม้ ระหว่างเกาะ หรือชอกเขา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร เลี้ยงชีวิตอยู่สัก ๗ วัน เขาพากันเข้าไปตามป่าหญ้าสุมทุมป่าไม้ ระหว่าง

เกาะหรือชอกเขา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตอยู่ตลอด ๗ วัน. เมื่อล่วง ๗ วันไป เขาพากันออกจากป่าหญ้าสุ่มทุมป่าไม้ ระหว่าง เกาะชอกเขา แล้วต่างสวมกอดกันและกัน จักขับร้องปลอบใจกันในที่ ประชุมว่ สัตว์ผู้เจริญ เราพบเห็นกันแล้ว ท่านยังมีชีวิตอยู่หรือ ๆ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น สัตว์เท่านั้น จักมีความคิด อย่างนี้ว่า เราถึงความสิ้นญาติอย่างใหญ่เห็นปานนี้ เหตุเพราะสมათาน ธรรมที่เป็นอกุศล อย่างกระนั้นเลย เราควรทำกุศล ควรหากุศลอะไร เราควรงดเว้นปาณาติบาต ควรสมათานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เขาจัก งดเว้นจากปาณาติบาต จักสมათานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เพราะเหตุ ที่สมათานกุศลธรรม พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลาย ที่มีอายุ ๑๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๒๐ ปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น สัตว์เหล่านั้นจักมีความคิดอย่าง นี้ว่า พวกเราเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เพราะเหตุที่ สมათานกุศลธรรม อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรทำกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นไป ควรทำกุศลอะไร พวกเราควรงดเว้นจากอกุศลนาทาน ควรงดเว้นจาก กามะสุมิจฉาจาร ควรงดเว้นจากมุสาวาท ควรงดเว้นจากปิสฺสนวจา ควร งดเว้นจากพรุสวาจา ควรงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ ควรละอกิขฌา ควร ละพยาบาท ควรละมิจฉาทิฎฐิ ควรละธรรม ๓ ประการ คือ อธรรม- ราคะ วิสมโลก มิจฉาธรรม อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรปฏิบัติชอบ ในมารดา ควรปฏิบัติชอบในบิดา ควรปฏิบัติชอบในสมณะ ควรปฏิบัติ ชอบในพราหมณ์ ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ควรสมათานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เขาเหล่านั้น จักปฏิบัติชอบในมารดา ปฏิบัติชอบในบิดา ปฏิบัติชอบในสมณะ ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ประ-

พุดิอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล จักสมาทานกุศลธรรมนี้แล้ว
ประพุดิ เพราะเหตุที่สมาทานกุศลธรรมเหล่านั้น เขาเหล่านั้นจักเจริญ
ด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเหล่านั้นเจริญด้วยอายุบ้าง
เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของคนผู้มีอายุ ๒๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง
๔๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๔๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๘๐ ปี. บุตร
ของคนผู้มีอายุ ๘๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๑๖๐ ปี. บุตรของคนผู้มี
อายุ ๑๖๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้น ๓๒๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๓๒๐ ปี
จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๖๔๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๖๔๐ ปี จักมีอายุเจริญ
ขึ้นถึงสองพันปี. บุตรของคนผู้มีอายุสองพันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสี่พันปี.
บุตรของคนผู้มีอายุสี่พันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงแปดพันปี. บุตรของคน
ผู้มีอายุแปดพันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสองหมื่นปี. บุตรของคนผู้มีอายุ
สองหมื่นปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสี่หมื่นปี. บุตรของคนผู้มีอายุสี่หมื่นปี
จักมีอายุขึ้นถึงแปดหมื่นปี.

ว่าด้วยการงดเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ อายุยืน

[๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี
เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงจักสมควรมีสามีได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
เมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี จักเกิดมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ ความอยากกิน ๑
ความไม่อยากกิน ๑ ความแก่ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มี
อายุแปดหมื่นปี ชมพูทวีปนี้ จักมั่งคั่งและรุ่งเรือง มีบ้านนิคมและราช-
ธานีพอชั่วไก่อินตก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี
ชมพูทวีปนี้ประหนึ่งว่าอเวจีจรก จักยึดเยียดไปด้วยผู้คนทั้งหลาย เปรียบ
เหมือนป่าไม้้อ หรือป่าไม้แก่น ฉะนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี เมืองพาราณ-

ลีนี จักเป็นราชธานีมีนามว่าเกตุมดี เป็นเมืองที่มั่งคั่งและรุ่งเรืองมี พลเมืองมาก มีผู้คนคับคั่ง และมีอาหารสมบูรณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี ในชมพูทวีปนี้ จักมีเมืองแปดหมื่นสี่พัน เมือง มีเกตุมดีราชธานีเป็นประมุข.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี จักมีพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า พระเจ้าสังขะ ทรงอุบัติขึ้น ณ เมือง เกตุมดีราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ใน แผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักร มั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗. พระราชบุตรของพระองค์มี กว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของ ข้าศึกได้. พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์อายุแปดหมื่น พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงพระนามว่าเมตไตรย์ จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จ ไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้ จำแนกพระธรรม เหมือนตลาคตอุบัติขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เป็นพระ อรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม. พระผู้มี พระภาคพระนามว่า เมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัด ด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว

ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม เหมือน
ตลาคตในบัดนี้ ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้
แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตลาคตเองแล้ว สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-
พราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
เมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ
บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง เหมือนตลาคตในบัดนี้ แสดงธรรมงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตลาคต
บริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ ฉะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักทรงให้ยกขึ้น
ซึ่งปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะทรงสร้างไว้ แล้วประทับอยู่ แล้วจักทรง
สละ จักทรงบำเพ็ญทาน แก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง
วณิพก ละยาจกทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครอง
ผ้ากาสาวัสตร์ เสด็จออกจากเรือน ทรงผนวชเป็นบรรพชิต ในสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเมตไตรย์ท้าวเธอ
ทรงผนวชอย่างนี้แล้ว ทรงปลีกพระองค์อยู่แต่ผู้เดียวไม่ประมาท มีความเพียร
มีตนส่งไปแล้ว ไม่ช้านัก ก็จักทรงทำให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมที่
กุลบุตรทั้งหลาย พากันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ อันเป็น
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เอง ในทิวาสธรรม
เทียว เข้าถึงอยู่.

ว่าด้วยการฟังตนฟังธรรม

[๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตน

เป็นที่พึง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ
อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ
มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ
ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่ อย่างไรเล่า.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นว่า
ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส
ในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัม-
ปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิต
อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย
ได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีตน
เป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรม
เป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่อย่างนี้แล.

[๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในโคจร
ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้ง
หลายเที่ยวไปในโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน จักเจริญด้วย
อายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง จักเจริญด้วยสุขบ้าง จักเจริญด้วยโภคะ
บ้าง จักเจริญด้วยพละบ้าง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องอายุของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญอุทฺธิบาทประกอบ
ด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร เจริญอุทฺธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ...
จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิปธานสังขาร เธอนั้น เพราะเจริญอุทฺธิบาท
๔ เหล่านี้ เพราะกระทำให้มากซึ่งอุทฺธิบาท ๔ เหล่านี้ เมื่อปรารภณา

ก็พึงตั้งอยู่ได้ถึงกับ ๑ หรือเกินกว่ากับ ๑. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นอธิบายในเรื่องอายุของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องวรรณะของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมระวัง ในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทละโจจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แล เป็นอธิบายในเรื่องวรรณะของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องสุขของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอรียะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธึอยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นอธิบายในเรื่องสุขของภิกษุ.

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้อายุเป็นต้นเจริญ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องโภคะของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีจิตประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาอัน

ไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน. มีจิตประกอบด้วยกรุณา...มูทิตา...อุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ด้วยจิตประด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นอธิบายในเรื่องโภคะของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องผลของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในทิฏฐุธรรมเทียว เข้าถึงอยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องผลของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้กำลังสักอย่างหนึ่งอื่น อันข้ามได้แสนยาก เหมือนกำลังของมารนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุญนี้จะเจริญขึ้นได้ดังนี้ เพราะเหตุถือนั่นกุศลธรรมทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว. ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชม พระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดังนี้แล.

อรรถกถาจกวัตติสูตร

จกวัตติสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วอย่างนี้. ในพระสูตรนั้น มีการพรรณานาทที่ยากดังต่อไปนี้.

บทว่า มาตุลาลัย ได้แก่ ในพระนครที่มีชื่ออย่างนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนครนั้นให้เป็นโคจรคาม ประทับอยู่ ณ ไพร-สณฑ์ไม้ไผ่. ในคำว่า ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ นี้มีอนุ-ปุพพิทถาคังต่อไปนี้.

เล่ากันว่า ในสมัยที่พระสูตรนี้เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากมหากรณาสมาบัติ ในเวลาอรุณรุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นการตรัสรู้ธรรมของเหล่าสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ผู้อยู่ในมาตุลนคร ด้วยการกล่าวพระสูตร อันแสดงถึงอนาคตวงศ์นี้ จึงพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเสด็จไปยังมาตุลนครแต่เช้าตรู่. เจ้ามมาตุลนคร ตรัสว่า "ข้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา" จึงต้อนรับนิมนต์พระทศพลให้เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยเครื่องสักการะเป็นอันมาก ทรงตระเตรียมสถานที่ประทับนั่ง อาราธนาให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์อันล้ำค่า ได้ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำภักตริกิจเสร็จทรงดำริว่า ถ้าเราจักแสดงธรรม แก่พวกมนุษย์นี้ ในที่นี้ไซ้ สถานที่คับแคบ พวกมนุษย์ จักไม่มีโอกาสจะยืนจะนั่ง แต่สมาคมใหญ่แกล่ ฟังมิได้. ถ้าดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำภักตธานุโมทนา แก่พวกราชตระกูลเลย ทรงถือบาตรเสด็จออกจากพระนครไป.

พวกมนุษย์คิดว่า พระศาสดาไม่ทรงทำอนุโมทนาแก่พวกเรา
เสด็จไปเสีย อาหารเลิศรส คงไม่ถูกพระทัยเป็นแน่แท้ ขึ้นชื่อว่าพระ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจเอาพระทัยได้ถูก ธรรมดาว่าการ
ทำความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เป็นเช่นกับการจับคออสร-
พิษที่แม่แม่เบียด มาเถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจักขอขมาพระ
ตถาคต. พวกชาวพระนครทั้งสิ้น ต่างพากันออกไป พร้อมกับพระผู้มี
พระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะเสด็จไปอยู่นั่นเอง ทอดพระเนตรเห็น
ต้นมาตุละ (ต้นลำโพง) ต้นหนึ่งยืนต้นอยู่ ในนาของชาวมคธ สะพรั่งพร้อม
ด้วยกิ่งก้านคอบแฝงไพศาล ตั้งอยู่ในภูมิภาคประมาณกรีศหนึ่ง ดำริว่า เรา
จักนั่งที่โคนไม้นี้ เมื่อเราแสดงธรรม มหาชนจักมีโอกาสนั่งและนั่งได้
จึงเสด็จกลับเลาะลัดบรรดา เสด็จแวะเข้าหาโคนไม้ ทอดพระเนตร
ดูพระอานนท์ ผู้เป็นธรรมภักตาคาริก (คลังพระธรรม). พระเถระทราบ
ว่า พระศาสดาประสงค์จะประทับนั่ง ด้วยความหมายที่พระองค์ทอด
พระเนตรเท่านั้น จึงปลูลาดจีวรใหญ่สำหรับพระสุตเจ้าถวาย. พระผู้
มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่พระอานนท์ปลูลาดแล้ว. ลำดับนั้น
พวกมนุษย์พากันนั่งด้านพระพักตร์พระตถาคต. หมู่ภิกษุที่นั่งที่ด้านข้าง
ทั้งสอง และด้านหลัง เหล่าเทวดา ต่างยืนอยู่ในอากาศ. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประทับในท่ามกลางบริษัทใหญ่นั้นแล ด้วยอาการอย่างนี้ จึง
ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว. สอนบทว่า เต ภิกษุ ความว่า ภิกษุ
ผู้เป็นธรรมปฏิคาหกรับธรรมเข้าไปในสมาคมนั้น. บทว่า อุตตทปิปา
ความว่า พวกเขອງทำตนให้เป็นเกาะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่กำบังเป็น
คติ เป็นที่ไปเบื้องหน้า เป็นที่พึ่ง อยู่เถิด. คำว่า อุตตตสรณานี เป็นไว-
พจน์ของคำว่า อุตตทปิปา นั่นเอง. คำว่า อนนฺตฺตสรณานี เป็นคำปฏิบัติ-

เสฐที่ฟังอย่างอื่น. ความจริง คนอื่นจะเป็นที่ฟังแก่คนอื่นหาได้ไม่ เพราะคนอื่นบริสุทธิ์ด้วยความพยายามของคนอื่นไม่ได้.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ตนแลเป็นที่ฟังของตน** คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่ฟังได้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อนนฺยุสสรณา**. ถ้ามว่าก็ในคำว่า **อตุตฺทปิปา** นี้ อะไรเล่าชื่อว่าตน. แก้วว่า โลกียธรรมและโลกุตระธรรม. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ธมฺมทปิปา ธมฺมสรณา อนนฺยุสสรณา มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง** ดังนี้.

คำว่า **กาย** **กายานุปสฺสุตี** เป็นต้น ได้กล่าวพิสดารไว้แล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร. บทว่า **โคจร** ได้แก่ ในสถานที่ควรเที่ยวไป. บทว่า **สเก** คือที่อันเป็นของมีอยู่แห่งตน. บทว่า **เปตฺติเก วิสเย** คือในถิ่นที่มาจากพ่อแม่. บทว่า **จรตํ** คือเที่ยวไปอยู่ บาลีว่า **จรนฺตุ** ดังนี้ก็มี. เนื้อความก็เช่นนี้แหละ. บทว่า **น ลจฺจติ** ความว่า **จักไม่ได้** คือ **จักไม่เห็น**. บทว่า **มาโร** ได้แก่ เทวบุตรมารบ้าง กิเลสมารบ้าง. บทว่า **โสตาริ** ได้แก่ ร่องรอย คือช่องทางเปิด. ก็ความนี้บัณฑิตฟังแสดงด้วยเรื่องเหยียนนกเขา ซึ่งโฉบเฉี่ยวเอนกมุลไถตัวบินออกจากที่ (หลีบ) ก้อนดิน โสจับอย่าบนเสาระเนียด (เสาค่าย) กำลังผิงแดดอ่อนไป. สมจริงดังคำที่พระผู้พระภาคเจ้าตรัสว่า ภิคุชฺฐทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เหยียนนกเขา เข้าโฉบเฉี่ยวเอนกมุลไถโดยจับปล้นเอาไป ภิคุชฺฐทั้งหลาย ครั้งนั้นแล นกมุลไถถูกเหยียนนกเขานำไปอยู่คร่ำครวญอย่างนี้ว่า พวกเรานั้นแล เที่ยวไปในที่ที่โคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ นับว่าไม่มีบุญ มีบุญน้อย. ถ้าหากวันนี้เราฟังเที่ยวไปในที่โคจรอันเป็นถิ่นของพ่อแม่ของคนไซ้ร้ เหยียนนกเขาจักไม่อาจ (จับ) เราด้วยการต่อสู้เช่นนี้. เหยียนนกเขาถามว่า **ดูก่อนนกมุลไถ** ก็สำหรับท่าน **อะไรเล่า เป็นถิ่น**

ของพ่อแม่ของตน นกมูลไถตอบว่า คือ ที่ก้อนดินรอยไถ. ภิกษุทั้งหลาย
ครั้งนั้นแล เขี้ยววนกเขาไม่ทรนงในกำลังของตน เชื่อในกำลังขอ
ตน ปล่อยนกมูลไถไปโดยกล่าวว่า คุณ่อนนกมูลไถ เจ้าจงไปเถิด
ถึงเจ้าไปในที่นั่นก็ไม่พิน. ครั้งนั้นแล นกมูลไถ เจ้าจงไปเถิด
รอยไถ ขึ้นยังก้อนดินก้อนใหญ่ ยืนทำเขี้ยววนกเขาว่า มาเดี๋ยวนี้ซิ เจ้า
เขี้ยววนกเขา มาเดี๋ยวนี้ซิ เจ้าเขี้ยววนกเขา.

ครั้งนั้นเขี้ยววนกเขา ผู้ไม่ทรนงในกำลังของตน เชื่อมั่นใน
กำลังของตน ลูบปีกทั้งสองปล้นโฉบลงตรงนกมูลไถ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย
ครั้งใดแล นกมูลไถรู้ตัวว่า เขี้ยววนกเขาตัวนี้สามารถพุ่งตัวลงมาแล้ว
ครั้งนั้นแล นกมูลไถก็หลบซ่อนตรงระหว่างก้อนดินนั้นนั่นเอง. คุณ่อน
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เขี้ยววนกเขา จึงได้แต่ให้ออกกระแทก
ที่ก้อนดินนั้นแล. ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นก็เหมือนกับที่ภิกษุเที่ยวไปในที่
อโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล
พวกเธอจงอย่าเที่ยวไปในที่อโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์. เมื่อเธอเที่ยว
ไปในแดนอโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ มารยอมได้ช่อง มารยอมได้อา-
รมณ์. ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าคืออโคจร ถิ่นของปรปักษ์ สำหรับภิกษุ คือ
กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไหน? ได้แก่รูปที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุอันน่าปรารถนา
น่าใคร่น่าพึงใจประกอบด้วยความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ฯลฯ โสภ-
ณูปะที่พึงรู้ด้วยกาย ฯลฯ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. คุณ่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นี้ คืออโคจรอันเป็นถิ่นของปรปักษ์สำหรับภิกษุ. คุณ่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอจงเหี่ยวในโคจร ฯลฯ มารยอมไม่ได้อารมณ์.
คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรคือโคจรของภิกษุ ซึ่งเป็นถิ่นของบิดามารดา
ของตน คือสติปัญญา ๔. สติปัญญา ๔ เป็นไหน? คุณ่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นภายในกายอยู่ ฯลฯ ธรรมที่
เป็นถิ่นบิดาของตน.

บทว่า กุสลาณํ คือ ธรรมที่ไม่มีโทษเป็นลักษณะ. บทว่า สมาทานเหตุ คือ เพราะเหตุสมาทานแล้วประพฤติ. บทว่า เอวมิถํ ปุณฺณํ ปวตฺตติ ความว่า ผลบุญอันเป็นโลกิยะและโลกุตระนี้ ย่อมเจริญอย่างนี้. อนึ่ง คำว่า ผลบุญนั้นพึงทราบว่าได้แก่ทั้งบุญทั้งผลของบุญชั้นสูง ๆ. ในคำว่า ปุณฺณผลํ นั้น กุศลมี ๒ อย่าง คือวิภูฏคามิกุศล กุศลเป็นทางไปสู่วิภูฏะ ๑ วิภูฏคามิกุศล กุศลเป็นทางไปสู่วิภูฏะ ๑ ในกุศล ๒ อย่างนั้น จิตที่อ่อนโยนของมารดาบิดาด้วยอำนาจที่มีความรักในบุตรธิดา และจิตที่อ่อนโยนของบุตรธิดาด้วยอำนาจที่มีความรักในมารดาบิดาชื่อว่า วิภูฏคามิกุศล. โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีประเภทเป็นต้นว่า สติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าวิวิภูฏคามิกุศล. ในกุศลเหล่านั้น สำหรับกุศลที่เป็นวิภูฏคามิ สิ้นสุดกันตรงศิริสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมนุษยโลก. สำหรับกุศลที่เป็นวิวิภูฏคามิ สิ้นสุดกันที่มรรคผลและนิพพานสมบัติ. ในกุศลสองอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจักแสดงวิปากของวิภูฏคามิกุศลไว้ ในตอนท้ายของสูตร. แต่ในที่นี้ เพื่อแสดงวิปากแห่งวิภูฏคามิกุศล พระองค์จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดบุตรธิดาไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา เมื่อนั้นพวกเขา เสื่อมอายุบ้าง ผิพรรณบ้าง ความเป็นใหญ่บ้าง แต่ที่ เมื่อใดเขาตั้งอยู่ในโอวาท เมื่อนั้นจึงเจริญ ดังนี้แล้ว จึงเริ่มพระธรรมเทศนา ด้วยอำนาจความสืบต่อวิภูฏคามิกุศลว่า ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว เป็นต้นไป.

ในคำเหล่านั้น คำเป็นต้นว่า จกฺกวตฺติ ได้กล่าวพิสดารแล้ว ในมหาปทานสูตรนั้นแล. บทว่า โอสกฺกิตํ แปลว่า ย่อหย่อนไปนิดหน่อย. บทว่า ธานา จุตํ แปลว่า เคลื่อนไปจากฐานะโดยประการทั้งปวง. เล่ากันว่า จักรแก้วนั้น ได้ลอยขึ้นไปตั้งอยู่ ในอากาศเหมือนนำไปด้วยล้ออยู่เหนือประตู พระราชวังชั้นใน. ครั้งนั้น พระราชารับสั่งให้ฝั่งเสาไม้ตะเคียนสองต้น

ไว้ที่ข้างทั้งสองแห่งจักรนั้น ที่บนสุดของจักรแก้ว ผูกเชือกด้ายไว้เส้นหนึ่ง ให้อยู่ตรงกับกง. แม้ในด้านล่าง ก็ผูกเชือกด้ายเส้นหนึ่งให้อยู่ตรงกับกง. จักรแก้วข้อยต่ำลงแม่นิดเดียว จากเส้นเชือกข้างบนเส้นหนึ่งในบรรดา เชือกสองเส้นนั้นก็เป็นอันว่าหย่อนลง. ปลายสุดของจักรแก้วอยู่เลยที่ตั้งของ ด้ายชั้นล่าง ชื่อว่าเคลื่อนจากฐานแล้ว. เมื่อมีโทษแรงมาก จักรแก้วนี้ นั้นจะเป็นอย่างนี้ คือ ค่อยเคลื่อนจากฐานแม้ประมาณเส้นด้ายหนึ่ง หรือประมาณหนึ่งองคุลีสององคุลี.

ท่านหมายเอาเหตุนี้จึงกล่าวว่า โอสกุกิตฺ ฐานา จุตฺตํ หย่อน เคลื่อนจากฐานดังนี้. ชื่อว่า อถ เม อโรเจยยาติ ความว่า พระ ราชารับสั่งว่า พ่อเอ๋ย นับแต่วันนี้เป็นต้นไป เจ้าจงไปสู่วังจักรแก้ว วันละ ๓ ครั้ง เจ้าเมื่อไปอย่างนั้น พบเห็นจักรแก้วค่อย คือ เคลื่อน จากที่แม่นิดเดียวเมื่อใด พึงบอกแก่เราเมื่อนั้น เพราะว่า ชีวิตของเรา ฝากไว้ในมือของเจ้า. บทว่า อทุกฺส ความว่า บุรุษนั้นไม่ประมาท แล้ว ไปดูวันละ ๓ ครั้ง ได้พบเห็นเข้าไปวันหนึ่ง.

ชื่อว่า อถโข ภิกฺขเว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นพระเจ้าทัฬหเสนี สดับว่า จักรแก้วเคลื่อน ที่แล้ว เกิดความโทมัสอย่างรุนแรง ดำริว่า เราจักมีชีวิตไม่ยั่งยืนนาน อายุของเราเหลือน้อยเต็มที บัดนี้ เราจะไม่มีเวลาบริโภคน้ำอีกแล้ว เวลาแห่งการบรรพชา ย่อมมีแก่เรา ณ บัดนี้ ดังนี้แล้ว ทรงกันแสง คร่ำครวญ รับสั่งให้เรียกหาพระราชกุมารพระราชโอรสองค์ใหญ่มาแล้ว ตรัสคำนี้. คำว่า สมฺมุตฺตปริยนฺตํ คือ มีสมุทรรหนึ่งล้อมรอบอยู่เป็น ขอบเขตนั่นเอง. ที่จริง ทรัพย์คือแผ่นดิน นี้เป็นของประจําราชตระกูล ของพระราชอาพระองค์นั้น. อนึ่งจักรแก้วนั้นมีจักรวาลเป็นขอบเขต เกิด ขึ้นได้ด้วยอำนาจบุญฤทธิ์ ไคร ๆ ไม่อาจจะยกให้กันได้. ก็พระราชอาเมื่อ

จะมอนจักรแก้วอันเป็นของประจําราชตระกูล จึงตรัสว่า **สมุทฺทปริยนต์** ดังนี้. บทว่า **เกสมสฺสุ** ความว่า ที่จริงบุคคลทั้งหลาย แม้เมื่อจะบวชเป็นดาบส ก็ปลงผมและหนวดออกก่อน แต่นั้นไป จึงได้กระหมวดมุ่นผมที่งอกขึ้นมา เทียวไป เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ **เกสมสฺสุ โโอหารตฺวา**. บทว่า **กาสายานิ** ได้แก่ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด. อธิบายว่า เบื้องคั่นได้ทำอย่างนั้น ภายหลังจึงทรงแก้ผ้าเปลือกไม้.

บทว่า **ปพฺพชิ** แปลว่า ผนวชแล้ว. อธิบายว่า ก็ครั้งผนวชแล้ว ได้ประทับอยู่ในพระราชอุทยานอันเป็นมงคลส่วนพระองค์นั่นเอง. บทว่า **ราชสิมฺหิ** คือ ราชฤาษี. แท้จริง ผู้บวชจากวรรณะพราหมณ์ ท่านเรียกว่า พราหมณฤาษี. ส่วนผู้ละเสวตฉัตร บวชจากวรรณะกษัตริย์ เรียกว่า ราชฤาษี. บทว่า **อนฺตรธายิ** แปลว่า อันตรธานแล้ว คือถึงความไม่มี คุจเปลวประทีปที่ดับแล้ว.

บทว่า **ปฺปฏิถเวเทสิ** ความว่า (พระราชโอรส) กันแสงรำพัน ทูลให้ทราบแล้ว. บทว่า **เปตฺตติกํ** คือ ท่านแสดงว่า มิใช่ทรัพย์มรดก ตกทอด ที่มาจากข้างราชบิดา อันใคร ๆ ที่มีความเกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน สมาทานประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ไม่อาจละได้ แต่ว่าผู้ที่อาศัยกรรมที่ทำได้ดีของตน บำเพ็ญวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๐ อย่าง หรือ ๑๒ อย่างเท่านั้น จึงจะได้จักรแก้วนั้น. ครั้งนั้น ราชฤาษี เมื่อตัดเดือนราชบุตรนั้นไว้ในข้อวัตรปฏิบัติ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิงฺฆ ตฺวํ** เชิญเถิดท่าน.

ในข้อวัตรปฏิบัตินั้นคำว่า **อริเย** คือหมคโทษ. คำว่า **จกฺกวตฺตติ- วตฺเต** ได้แก่ ในวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **ขมัม** ได้แก่ **ธรรม** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **นิสฺสาย** คือกระทำกรรมนั้นเท่านั้นให้เป็นที่อาศัย ด้วยพระทัยที่อธิษฐานกรรมนั้นไว้แล้ว. บทว่า **ขมัม สกฺกโรนฺโต** ความว่า กรรมนั้นอันเข้าบำเพ็ญแล้ว คือ บำเพ็ญด้วยดีอย่างไร ท่านก็บำเพ็ญกรรมนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. สองบทว่า **ขมัม กรุทฺโรนฺโต** คือ กระทำกรรมนั้นให้เลิกลอย ด้วยการเข้าถึงความเคารพในกรรมนั้น. บทว่า **ขมัม มาเนนฺโต** คือ กระทำกรรมนั้นเท่านั้นให้เป็นที่รัก แะะให้ควรแก่การยกย่องอยู่. บทว่า **ขมัม ปุเชนฺโต** คืออ้างอิงกรรมนั้นแล้ว กระทำการบูชาต่อกรรมนั้นด้วยการบูชาด้วยวัตถุมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น. บทว่า **ขมัม อปจายมาโน** ความว่า กระทำการประพุดตีอ่อนน้อม ต่อกรรมนั้นนั่นเอง ด้วยสามิจิกรรมมีการประนมมือเป็นต้น.

บทว่า **ขมฺมชฺโช ขมฺมเกตุ** อธิบายว่า เชื่อว่ามีธรรมเป็นจูงจูง และเชื่อว่ามีธรรมเป็นสิ่งที่สุขยอด เพราะเชิดชูกรรมนั้นไว้เบื้องหน้าเหมือนจูงจูง สละยกกรรมนั้นขึ้นทำให้เหมือนยอดประพุดตี.

บทว่า **ขมฺมาธิปเตยฺโย** คือมีธรรมเป็นใหญ่ ได้แก่เป็นธรรมาธิปไตย เพราะภาวะแห่งธรรมที่มีมาแล้ว สละเพราะกระทำกิริยาทั้งหมดด้วยอำนาจกรรมเท่านั้น.

บทว่า **ขมฺมิกํ รกฺขาวรณคฺคฺตึ ลฺวิทฺหสฺสุ** มีวิเคราะห์ดังนี้ ธรรมของการรักษามีอยู่ เหตุนั้น การรักษานั้นเชื่อว่ามีธรรม การรักษาการป้องกัน และการคุ้มครอง เชื่อว่า **รกฺขาวรณคฺคฺตึ**. บรรดาธรรมเครื่องรักษาเหล่านั้น ธรรมทั้งหลายมีขันติเป็นต้น เชื่อว่าการรักษาเพราะพระบาลีว่า บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่น เชื่อว่ารักษาตน. สมจริงดังพระดำรัสที่พระมีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเมื่อรักษาผู้

อื่น ชื่อว่ารักษาตนไว้ได้อย่างไรเล่า? บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตนไว้ได้ด้วยขันติ ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความมีเมตตาจิต และด้วยมีความเอ็นดู. การป้องกันวัตถุ มีฝ่านุ่งผ้าห่มและเรือนเป็นต้น ชื่อว่า อารณะการป้องกัน. การคุ้มครองเพื่อห้ามอุปัทวันตรายมิโจรเป็นต้น ชื่อว่า คฤติ การคุ้มครอง. อธิบายว่า ท่านจงจัดแจงกิจการทั้งหมดนั้น คือให้เป็นไป ให้ดำรงอยู่ด้วยดี. บัดนี้ เมื่อทรงแสดงสิ่งที่พึงจัดการรักษาป้องกันคุ้มครอง ฤาษีจึงกล่าวว่า อนุโตนสุมี เป็นต้น ความย่อในค่านันมีดังต่อไปนี้.-

วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ

เจ้าจงยังบุตรและภรรยา กล่าวคือชนภายในของเจ้า ให้ตั้งอยู่ในศีลสังวร จงให้วัตถุมีผ้าดอกไม้อะและของหอมเป็นต้น แก่พวกบุตรและภรยานัน และจงป้องกันอุปัทวะทั้งหมดให้แก่เขา. แม้ในเหล่าทหารเป็นต้นก็เช่นนี้เหมือนกัน. แต่มีข้อแตกต่างกันดังนี้. เหล่าทหารอันพระราชากวสงเคราะห์ด้วยการเพิ่มบำเหน็จรางวัลให้ ไม่ให้ล่วงเลยกาลเวลา. กษัตริย์ผู้ได้รับการอภิเษก กวสงเคราะห์ด้วยการให้รัตนะมีม้าอาชาไนยอันสง่างามเป็นต้น. กษัตริย์ที่เป็นประเทศราช กวให้ยินดีแม้ด้วยการมอบให้ยานพาหนะอันสมควรแก่ความเป็นกษัตริย์นั้น. พราหมณ์ทั้งหลายกวให้ยินดีด้วยไทยธรรมมีข้าวน้ำและผ้าเป็นต้น.

พวกคฤหบดี กวสงเคราะห์ ด้วยการให้พันธุ์ ข้าว ไถ ฝาด และโคงานเป็นต้น. ผู้อยู่ในนิคม ชื่อ เนคมะ (ชวานิคม) และผู้อยู่

ในชนบท ชื่อว่า ชนปทา (พวกชาวชนบท) ก็เหมือนกัน (คือควรสงเคราะห์ ด้วยการให้พันธุ์ข้าว ไร่ ฝาดและโคงานเป็นต้น).

พวกสมณพราหมณ์ ผู้มีบาปสงบ มีบาปลอยเสียแล้ว ควรสักการะ ด้วยการถวายบริวารสำหรับสมณพราหมณ์. หมู่นื้อและนกกควรให้โปร่งใจเสียได้ด้วยการให้อภัย. บทว่า วิชิตะ คือในถิ่นฐานที่อยู่ ในอำนาจปกครองของตน. บทว่า อธมฺมกาโร คือการกระทำที่ไม่ชอบธรรม. บทว่า มา ปวตฺตติตฺถ อธิบายว่า จงยังการกระทำอันเป็นอธรรมนั้น ไม่ให้เป็นไป.

บทว่า สมณพฺราหฺมณา ได้แก่ผู้มีบาปสงบ คือมีบาปลอยเสียแล้ว. บทว่า มทฺตปฺปมาทา ปฏิวีรตา คือ งดเว้นจากความเมาด้วยอำนาจมานะ ๕ อย่าง และจากความประมาท กล่าวคือการปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕. บทว่า ขนฺตฺติสรจฺเจ นิวิญฺจา ความว่า ดำรงอยู่ในอิริยาสนขันธ์และในความเป็นผู้สงบเสงี่ยม. บทว่า เอกมตฺตานิ ความว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายท่านกล่าวว่า ย่อมฝึกตน สงบ ระงับ ดับตนผู้เดียว ด้วยการข่มกิเลสมีรากะเป็นต้นของตน. บทว่า กาลเณ กาลิ คือทุกเวลา.

บทว่า อภินิวฺชฺเชยฺยาติ ความว่า ฟังเว้นเสียซึ่งอกุศล ซึ่งเปรียบเหมือนคูด เหมือนยาพิษ ละเหมือนไฟด้วยดี. บทว่า สมากาย คือ ฟังยี่ดือ กุศล ซึ่งเปรียบเหมือนพวกดอกไม้ ที่มีกลิ่นหอม และเปรียบเหมือนน้ำอำมฤต แล้วปฏิบัติโดยชอบ. บัณฑิตตั้งอยู่ในกุศลธรรมนี้ แล้วฟังนำวัตรมาปฏิบัติสม่ำเสมอ.

วัตรนั้นมี ๑๐ ประการ อย่างนี้ คือ วัตรที่ฟังปฏิบัติในหมู่ทหารที่เป็นชนภายใน ๑ ในพวกกษัตริย์ ๑ ในกษัตริย์ประเทศ

ราช ๑ ในพราหมณ์สละกฤหบดี ๑ ในชวานิกม และชาว
ชนบท ๑ ในสมณพราหมณ์ ๑ ในหมุ่มฤคและเหล่าปักษยา ๑ การห้าม
การกระทำอันไม่เป็นธรรม ๑ การมอบทรัพย์ให้แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ ๑ การ
เข้าไปหาสมณพราหมณ์แล้วถามปัญหา ๑ แต่เมื่อถือเอาคฤหบดีและ
เหล่าปักษยาชาติเป็นแผนกหนึ่งแล้วก็จะมิ ๑๒ อย่าง. บัณฑิตผู้ถือเอาคำที่
มิได้กล่าวไว้ในครั้งก่อน พึงทราบว่ามี ๑๒ อย่าง โดยอาศัยการละ
ระคายที่ไม่เป็นธรรมและวิสมโลก โลกะที่ไม่สมมาเสมอเป็นต้น.

ชื่อว่า อิทธิ โข ตาต ตั คังนี้ ความว่า วัตร ทั้ง ๑๐ อย่าง
และ ๑๒ อย่างนี้ ชื่อว่า วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ อันประเสริฐ.
บทว่า วตฺตมานสฺส คือบำเพ็ญให้บริบูรณ์. คำเป็นต้นว่า ตทฺหุโปสเถ
ได้กล่าวไว้แล้วในมหาสุทฺตสนฺสูตร.

บทว่า สมเตน คือตามมติของตน. คำว่า สฺสํ เป็นเพียงนิ-
บาต. บทว่า ปสาสติ คือ ปกครอง. มีคำกล่าวอธิบายไว้ว่า พระรา-
ชา ทรงสละราชวงศ์ดั้งเดิม ได้แก่ราชธรรม อันเป็นราชประเพณีเสีย
แล้ว ดำรงอยู่ในธรรมเพียงเป็นมติของตน ปกครองประเทศ. เมื่อ
เป็นเช่นนั้น พระราชาพระองค์นี้ จึงเป็นพระราชาองค์สุดท้าย ซึ่งเป็น
ผู้ตัดวงศ์ของพระเจ้าทัฬหเนมิ ประคองผู้ให้เกิดความต่างพร้อยแกว่งสัสม-
เทพฉะนั้น. บทว่า ปุพฺพเพนาปรี คือในกาลต่อมา ชาวประชาราษฎร์
ไม่รุ่งเรือง คือไม่เจริญ เหมือนกับกาลก่อน. ชื่อว่า ยถา ตั ปุพฺพกานํ
ความว่า ประชาษฎร์ เจริญแล้วเป็นดุจเดียวกัน ทั้งในรัชกาลต้น
และรัชกาลหลังของพระราชาองค์ก่อน ๆ นั้นใด จะเจริญรุ่งเรืองฉนั้น
นั้นหามิได้ คือในที่ไหน ก็ว่างเปล่า ถูกโจรปล้นสดมภ์ อธิบายว่า แม้
โอชา ในน้ำมันน้ำผึ้งน้ำอ้อยเป็นต้น และในยาคุณัตถเป็นต้น ก็เสื่อม

ไป. สองบทว่า **อมจจา ปาริสชชา** คือเหล่าอำมาตย์ และผู้เที่ยวไป
ในบริษัท. บทว่า **คณภมมตฺตา** ได้แก่เหล่าโหรผู้ชำนาญในปาฐะ
มีอัจฉินทิกะ ทำนายฟ้าขาดเป็นต้น และเหล่าอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่. บทว่า
อนีกฺกุจฺจา คือพวกอาจารย์ทั้งหลายมีหัตถาจารย์เป็นต้น. บทว่า **โทวา-**
ริกา คือผู้รักษาประตู. ปัญญาเรียกว่ามนต์ ในบทว่า **มนฺตฺตฺสาชิวินฺ**.
อำมาตย์ผู้ใหญ่เหล่าใด กระทำปัญญานั้นให้เป็นเครื่องอาศัยเป็นอยู่ อำ
มาตย์ผู้ใหญ่เหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต คำว่า **มนฺตฺตฺสาชิวินฺ** นั้นเป็น
ชื่อแห่งมหาอำมาตย์เหล่านั้น. บทว่า **โน จ โข อธฺนํ** ความว่า แก่
มนุษย์ผู้ไร้อภัย คือ ผู้ยากจน เพราะตนมีความโลภรุนแรง. บทว่า
ธเน นานุปฺปทียมาเน ความว่า อันเขาไม่มอบทรัพย์ให้. อีกอย่างหนึ่ง
บาลีก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **ทาลิทฺทึยฺ** แปลว่า ความเป็นผู้ยาก
จน. บทว่า **อตฺตนา จ ชิวาหิ** ความว่า จงเป็นอยู่ คือจงยังอัตภาพ
ให้เป็นไปเอง. บทว่า **อุทฺทคฺคิกิ** มีวิเคราะห์ว่า ผลของทักษิณนั้นไป
ในเบื้องบน ด้วยอำนาจให้ผล ในภูมิสูงๆ ขึ้นไป เหตุนั้น ทักษิณานั้น
จึงชื่อว่ามีผลไปในเบื้องบน. ทักษิณาชื่อว่า โสวคฺคิกา เพราะเป็นประ
โยชน์แก่ภูตต่อสวรรค์ เพราะให้อุบัติเกิดในสวรรค์นั้น. ทักษิณา ชื่อ
ว่ามีวิบากเป็นสุข เพราะมีวิบากเป็นสุข ในที่ที่ตนบังเกิดแล้ว. ทักษิณา
ชื่อว่าเป็นไปเพื่อสวรรค์ เพราะให้บังเกิดผลพิเศษ ๑๐ อย่างมี วรรณะ
อันเป็นทิพย์เป็นต้นที่ล้ำเลิศด้วยดี. อธิบายว่า ท่านจงยังทักษิณาทานเห็น
ปานนี้ ให้ดำรงอยู่.

บทว่า **ปวทฺตฺตฺสฺสตี** คือ จักเจริญ คือ จักมีมาก. บทว่า
ตฺตฺนิเสธฺ **นิเสธฺยฺ** ความว่า เราจะทำการห้าม คือพึงปฏิเสธเด็ดขาด.
บทว่า **มฺลฺลจฺฉนฺ** คือถอนราก. บทว่า **ขุรฺตฺตฺเรน** คือ มีเสียงหยาบ.
บทว่า **ปณฺเวณ** คือ กลองพิฆาต.

บทว่า **ติทานิ เนธํ จินุทิสฺสามิ** ความว่า โดยที่สุด พวก

เรานำ แม้เผือกมัน เพียงกำมือเดียวของผู้ใดไป เราจักตัดศีรษะของ
ผู้นั้นโดยประการที่ใคร ๆ จักไม่รู้แม้เรื่องที่เราฆ่า บัดนี้ ในที่นี้ จะมี
ประโยชน์อะไรแก่พวกเรา แม้พระราชา เสด็จลุกขึ้นอย่างนั้นแล้ว รับ
สั่งให้ฆ่าบุคคลอื่น. พิงทราบอธบาย แห่งคำเหล่านั้น ดังกล่าวมานี้.

บทว่า **อุปฺกมมฺิสฺสุ** คือ เริ่มแล้ว. บทว่า **ปนฺนทฺทฺหฺนํ** ความว่า คัก
ปล้นคนเดินทาง. คำว่า **น หิ เทว** ความว่า เล่ากันว่า บุรุษนั้นคิดว่า พระ
ราชานี้รับสั่งให้ประหารตามที่ได้การสารภาพว่า จริงพระเจ้าข้า เอาเถิด
เราจะให้การเท็จ ดังนี้แล้ว เพราะกลัวตายจึงทูลว่า ไม่จริงพระเจ้าข้า.
คำว่า **อิทํ** ในคำว่า **เอกิทํ** นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า สัตว์พวก
หนึ่ง. บทว่า **จาริตฺตํ** ได้แก่ความประพฤติดี. บทว่า **อภิขณฺณพฺยา-**
ปาทา ได้แก่ อภิขณาและพยาบาท.

บทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** ได้แก่ ทิฏฐิที่เป็นข้าศึก มีอันคคาหิกทิฏฐิ
มีอาทิว่า "ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล" ดังนี้. บทว่า **อธมฺมราโค**
ได้แก่ ความกำหนดในฐานะอันไม่สมควร เป็นต้นว่า มารดา ๑ น้ำ
หญิง ๑ บิดา ๑ อาหญิง ๑ ป้า ๑. บทว่า **วิสมฺลโลภ**
ได้แก่ ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม่ที่ควรบริโภค. บทว่า **มิจฺฉาธม-**
โม ความว่า ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจระหว่างชายกับชาย
หญิงกับหญิง. ในบทว่า **อมตฺเตยฺยตา** เป็นต้น มีวิเคราะห์ว่า ผู้
ถือกฤตมารดา ชื่อมัตเตยยะ ภาวะแห่งมัตเตยยะนั้นชื่อ มัตเตยยตา.
คำว่า **มตฺเตยฺยตา** นั้น เป็นชื่อแห่งการปฏิบัติชอบในมารดา ความ
ไม่มีแห่งมัตเตยยตานั้น สละความเป็นปฏิปักษ์ต่อมัตเตยยตานั้น ชื่อว่า
อมตฺเตยฺยตา. แม้นใน **อเปตฺเตยฺยตา** เป็นต้น ก็นัยนี้นั่นเอง.

บทว่า **น กุเลเชฏฐาปจายิตา** ความว่า ภาวะคือการไม่กระทำ ความขำเกรง คือการประพฤดิอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล.

บทว่า **ยัม อิมสั** คือ ในสมัยใด แห่งมนุษย์เหล่านี้. บทว่า **อลัมปะเตยฺย** ความว่า ควรให้แก่ผิว. บทว่า **อิมานิ รสานิ** ความว่า รสเหล่านี้ เป็นรสที่เลิศในโลก. บทว่า **อติพฺยาทีปิสฺสฺสนฺติ** ได้แก่ จักรุงเรื่องอย่างยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **กุสฺสนฺติปี น ภวิสฺสฺสฺติ** ความว่า แม้ชื่อนี้ "กุศล" ดังนี้ก็จักไม่มี.

อธิบายว่า แม้เพียงบัญญัติจักไม่ปรากฏ. บทว่า **ปฺบุชฺชา จ ภวิสฺสฺสนฺติ** **ปาลัสนา** ความว่า จักเป็นผู้ควรบูชา และควรสรรเสริญ. เล่ากันว่า ในสมัยนั้น พวกมนุษย์คิดกันว่า บุคคลชื่อโน้นประหารมารดา ประหารบิดา ปลงชีวิตสมณพราหมณ์ นำสังเวชหนอ บุรุษยอมไม่ทราบ แม้ความที่ผู้เจริญในตระกูลมีอยู่ ดังนี้แล้ว จักบูชาและจักสรรเสริญบุรุษนั้นนั่นเอง. ชื่อว่า **น ภวิสฺสฺสฺติ มาตาตี วา** ความว่า จิตที่ประกอบด้วยความเคารพว่า "ผู้นี้เป็นมารดาของเรา จักไม่มีเลย. มนุษย์ทั้งหลายเมื่อกล่าว ถ้อยคำอัสถบุรุษ ชนิดต่าง ๆ จุกกล่าวกะมาตุคามในเรือน ก็จักเข้าไปหา โดยอาการไม่เคารพ. แม้ในญาติทั้งหลาย มีน้ำหึงเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็ในคำว่า **มาตุจฺจฺฉา** เป็นต้นนี้ คือน้องชื่อว่า **มาตุจฺจฺฉา** ได้แก่ น้องสาวของแม่ ชื่อว่า **มาตุลानी** ได้แก่ภรรยาของลุง. ชื่อว่า **อาจริยภริยา** ได้แก่ภรรยาของอาจารย์ ผู้ให้ศึกษาศิลปวิทยา. บทว่า **ครุณั ทารา** ได้แก่ ภรรยาของญาติมีอาและลุงเป็นต้น. บทว่า **สมฺมุเกทํ** ความว่า ภาวะที่เจ็บป่น หรือว่า การทำลายประเพณี. บทว่า **ติพฺโต อาฆาโต ปจฺจุปฺภฺจฺจฺติ** **ภวิสฺสฺสฺติ** ความว่า ความโกรธที่รุนแรงจักเกิดขึ้นเฉพาะ โดยที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ สองบทหลัง ก็เป็นไวยาจน์ของความโกรธนั้นทั้งนั้น. จริงอยู่ความโกรธ

ย่อมทำจิตให้ผูกอาฆาต เหตุนั้นจึงชื่อว่า อาฆาต. ความโกรธย่อมทำประ-
โยชน์เกื้อกูล และความสุขของตนและบุคคลอื่นให้เสียหาย เหตุนั้นจึงชื่อ
ว่า พยาบาท จะกล่าวว่ ความประทุษร้ายแห่งใจก็ได้ เพราะประทุษ
ร้ายใจ. บทว่า ติพพิ ฆกจิตฺตํ ความว่า จิตคิดจะฆ่าเพื่อให้ผู้อื่นตาย
ย่อมมีได้แม้แก่มีใจรักใคร่กัน. เพื่อจะแสดงเรื่องแห่งจิตคิดจะฆ่ากันนั้น
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า มาตุปิ ปุตฺตมฺหิ ดังนี้. บทว่า มาคฺวิกฺสุส ได้
แก่ พรานล่าเนื้อ.

บทว่า สตุถฺนฺตรกฺปิ ความว่า กัปที่พินาศในระหว่างด้วย
ศาสตรา ก็ยังไม่ทันถึงสังวัฏฏกัป โลกก็พินาศเสียในระหว่าง. ก็ชื่อว่า
อันตรกัป นี้มี ๓ อย่างคือ ทุพฺภิกขัณฺตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่าง
ด้วยทุพฺภิกขภัย ๑ โรคัณฺตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยโรค ๑
สัถฺถัณฺตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยศาสตรา ๑. ในกัปเหล่านั้น
ทุพฺภิกขัณฺตรกัป มีขึ้นได้แก่หมู่มสัตว์ที่หนาด้วยความโลภ. โรคัณฺตรกัป มี
ขึ้นได้แก่หมู่มสัตว์ที่หนาด้วยความโมหะ. สัถฺถัณฺตรกัป มีขึ้นได้แก่หมู่มสัตว์
ที่หนาด้วยโทสะ.

ในกัปเหล่านั้น เหล่าสัตว์ที่ฉิบหาย เพราะทุพฺภิกขัณฺตรกัป ย่อม
เกิดขึ้นในปิตติวิสัยแห่งเปรตเสียโดยมาก. เพราะอะไร? เพราะมีความ
อยากในอาหารเป็นกำลัง. เหล่าสัตว์ที่ฉิบหายเพราะโรคัณฺตรกัป บังเกิด
ในสวรรค์โดยมาก. เพราะอะไร? เพราะสัตว์เหล่านั้นเกิดเมตตาคิดขึ้นว่า
โอหนอ โรคเห็นปานนี้ไม่พียงมีแก่สัตว์เหล่านี้. เหล่าสัตว์ที่ฉิบหายเพราะ
สัถฺถัณฺตรกัป ย่อมเกิดในนรกโดยมาก เพราะอะไร? เพราะมีความอาฆาต
ต่อกันและกันอย่างรุนแรง. บทว่า มิคฺสญฺญํ ความว่า มนุษย์เกิดความ
สำคัญขึ้นว่า ผู้นี้ เป็นเนื้อ ผู้นี้เป็นเนื้อ. บทว่า ติญฺหานิ สตุถฺทานิ หตุถฺสุ

ปาตุมวิสุตฺติ ความว่า เล่ากันว่า สำหรับมนุษย์เหล่านั้น วัตถุอะไร ๆ พอจะเอามือหยิบฉวยได้ โดยที่สุดกระทั่งใบหญ้าที่จะกลายเป็นอาวุธไปเสียทั้งนั้น. ชื่อว่า **มา จ มยิ กณฺจิ** ความว่า พวกเราอย่าปลงแม่บุรุษผู้หนึ่งไร ๆ เสียจากชีวิตเลย. ชื่อว่า **มา จ อมฺเห โกจิ** ความว่า บุรุษผู้หนึ่งไร ๆ อย่าปลงแม่พวกเราเสียจากชีวิตเลย. คำว่า **ยนฺนุน มยิ** ความว่า เหล่าสัตว์จักสำคัญคิอย่างนี้ว่า ความพินาศแห่งโลกนี้ ปรากฏเฉพาะแล้ว อันเราทั้งหลายสองคนอยู่ในที่เดียวกันไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้. บทว่า **วณฺคหฺนํ** ความว่า ที่รักษุด้วยพฤษชาติมีพุ่มหญ้าและเถาวัลลีเป็นต้น อันนับว่าป่า. บทว่า **รูกฺขคหฺนํ** คือ รักษุด้วยต้นไม้คือที่เข้าไปยาก. บทว่า **นทีวิทฺตุคฺคํ** คือที่ซึ่งไปลำบาก ในที่ซึ่งมีเกาะอยู่ระหว่างเป็นต้นแห่งแม่น้ำทั้งหลาย. บทว่า **ปพฺพตฺตวิสมํ** คือ ที่อันไม่สม่ำเสมอไปด้วยภูเขาทั้งหลาย หรือว่า ที่อันขลุขละในภูเขาทั้งหลาย. บทว่า **สภากายิสฺสุตฺติ** ความว่า เหล่าสัตว์จักทำคนเหล่านั้นให้เสมอกับตน ด้วยถ้อยคำที่ชวนให้บันเทิงอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราเป็นอยู่โดยประการใด สัตว์ทั้งหลายท่านก็พบเห็นแล้ว แม้ท่านก็เป็นอยู่โดยประการนั้น. บทว่า **อายุตํ** คือ มาก. บทว่า **ปาณาติปาตา วิรเมยฺยาม** ความว่า พวกเราควรลดปาณาติบาตลงเสีย. อาจารย์บางพวกสวดว่า **ปาณาติปาตํ วิรเมยฺยาม** ก็มี. ในคำนั้นมีอธิบายว่า พวกเราควรละปาณาติบาต. บทว่า **วิสติวสุสาธุกา** ความว่า มารดาบิดางเว้นจากปาณาติบาต เพราะเหตุใด บุตรทั้งหลายจึงมีอายุเพียง ๒๐ ปี. เพราะมีเขตบริสุทฺธิ. แท้จริง มารดาบิดาแห่งบุตรเหล่านั้น เป็นผู้มึสติ ดังนั้น พวกเขาจึงมีอายุยืน เพราะเขตบริสุทฺธินี้ เหตุที่พวกบุตรเจริญในกรรมของผู้มึสติ. ก็สัตว์เหล่าใด ทำกาละเสียในที่นี้ แล้วเกิดในที่นั้นนั่นเอง สัตว์เหล่านั้นมีอายุยืนด้วยสมบัติคือศีลของตน

เท่านั้น. บทว่า **อสุตม** แปลว่า ฟังมี. บทว่า **จตุตาลีสุตสา युกา** ความว่า ส่วนที่เป็นเบื้องต้นบังเกิดฟังทราบ ด้วยอำนาจบุคคลผู้เว้นขาดจากอกินนาทานเป็นต้น.

บทว่า **อิจฺจ** ความว่า ตัณหาซึ่งเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พวกท่านจงให้อาหารแก่เรา. บทว่า **อนสนฺ** ความว่า ไม่มีการกิน คือ ภาวะที่ไม่เบิกบาน ได้แก่ ความเกียจคร้านทางกาย คือ ความประสงค์จะนอน เพราะปัจจัยคือความเมาในอาหารของผู้บริโภคอาหาร. อธิบายว่า ภาวะที่กายมีกำลังทราม เพราะการบริโภค. บทว่า **ชรา** ได้แก่ ความชราปรากฏ. บทว่า **กุกกุฏสมฺปาทิกา** มีวิเคราะห์ว่า ความตกพร้อมแห่งไก่ กล่าวคือ การที่ไก่ตัวบินขึ้นจากหลังคา บ้านหนึ่งแล้วตก ลงบนหลังคา อีกบ้านหนึ่งมีอยู่ในคามนิคมและราชธานีเหล่านี้ เหตุนี้คามนิคมและราชธานีเหล่านี้ เชื่อว่าเป็นที่ระยະไต่บินตก. บาลีว่า **สมฺปาทิกา** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ความถึงพร้อมแห่งไก่ กล่าวคือการเดินทางไปด้วยเท้าแห่งไก่จากระหว่างบ้านหนึ่งไปยังอีกระหว่างบ้านหนึ่งมีอยู่ในคามนิคมและราชธานีเหล่านี้. ท่านแสดงเวลาที่สัตว์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มนั้นแลแม้ทั้งสองนั้น. บทว่า **อวิจิมญฺเณ** **สุญฺเณ** **ภวิสฺสตี** ความว่า จักเต็มแน่นขนาดประจวบเวจิมหานรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งอายุ สัตว์ที่เจริญว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายในเวลานมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคเจ้านามว่า เมตตริย จักอุบัติขึ้นในโลก. เพราะพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่บังเกิดในเวลาสัตว์ที่มีอายุเจริญแต่ย่อมเกิดในเวลาสัตว์มีอายุเสื่อม. อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ในเวลาใด อายุนั้น เจริญแล้ว ถึงความเป็นอสงไขยแล้ว กลับตกไปอีก จักตั้งอยู่ในกาลที่สัตว์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ในกาลนั้น พระพุทธรเจ้าจักอุบัติขึ้น. ก็บทว่า **ปรีหริสฺสตี** นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถ

แห่งสัตว์ที่เกี่ยวแวดล้อมไป. บทว่า ยูโป ได้แก่ปราสาท. บทว่า รมณฺยา มหาปนาเทน การาปีโต ความว่า มีพระราชผู้เป็นต้นเหตุ ท้าวสักกะ- เทวราช จึงส่งพระวิษณุกรรมเทพบุตรไปให้สร้างปราสาทเพื่อประโยชน์ แก่พระราชพระองค์นั้น.

เล่ากันว่า เมื่อก่อน บิดากับบุตรสองคน เป็นช่างสานช่วยกันเอา ไม้้อและไม้มะเคื่อสร้างบรรณศาลาถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วนิมนต์ ให้ท่านอยู่ในที่นั้นบำรุงด้วยปัจจัย ๔. ครั้นทำกาลแล้วก็บังเกิดในเทว- โลก. ในสองบิดาและบุตรนั้น บิดายังอยู่ในเทวโลกนั่นเอง. บุตรจูดิ จากเทวโลกแล้วบังเกิดในพระครรภ์ของพระนางสุเมธาเป็นเทวีของพระ- เจ้าสุรจิต เป็นพระราชกุมารพระนามว่ามหาปนาทะ. ภายหลัง ท้าวเธอ รับสั่งให้ยกฉัตร ได้เป็นพระราชนามว่ามหาปนาทะ. ลำดับนั้น ด้วย บุญญาภาพของท้าวเธอ ท้าวสักกะเทวราช จึงส่งพระวิษณุกรรมเทพบุตร ให้ไปสร้างปราสาทถวายพระราช. พระวิษณุกรรมเทพบุตรนั้นเนรมิต ปราสาทถวายท้าวเธอสูงถึง ๒๕ โยชน์ ๗ ชั้น ล้วนแล้วด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการ ซึ่งท่านหมายเอากล่าวไว้ในชาดกว่า

พระราชพระนามว่าปนาทะ มีปราสาทล้วนแล้ว

ด้วยทอง กว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนู ชนทั้งหลายกล่าวส่วน
สูงถึงพันชั่วธนู ปราสาทนั้น ๗ ชั้น สูงพันชั่วลูกธนู
สะพรั่งไปด้วยธง แพรพราวไปด้วยแก้วสีเขียว นึก
เพื่อน ๖ พัน แบ่งเป็น ๗ พวก ได้เพื่อนอยู่ในปราสาท
นั้น ดูก่อนภัททชิสเรชฐี ท่านกล่าวไว้โดยประการใด
เหตุนั้นได้มีในกาลนั้น โดยประการนั้น ครั้งนั้นเราได้
เป็นท้าวสักกะ ผู้ทำการชวนชวยให้แก่ท่าน ดังนี้.

พระราชานั้น ประทับอยู่ที่ปราสาทนั้นตลอดพระชนมายุสวรรคตแล้ว บังเกิดในเทวโลก. เมื่อท้าวเธอบังเกิดในเทวโลก ปราสาทนั้นก็จมลงในกระแสน้ำมหาคงคา. พระนครชื่อปยากะประดิษฐ์เป็นอันเทวดา นิรมิตแล้ว ณ ที่ใกล้เคียงหัวบันไดของปราสาทนั้น. บ้านชื่อโกฏิกาม มีในที่ตรงกับยอดปราสาทพอดี.

ภายหลังต่อมา ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เทพบุตรช่างสานนั้น จุตจากเทวโลก เป็นเศรษฐีชื่อภัททชิ ในถิ่นมนุษย์ บวชในสำนักพระศาสดา บรรลุพระอรหัตแล้ว. พึงให้เรื่องพิสดารด้วยคำว่า "ท่านนั้นแสดงปราสาทนั้นแก่หมุกกิชุ ในวันที่เอาเรือข้ามแม่น้ำคงคา". ถามว่า ก็เพราะเหตุใดปราสาทนี้จึงไม่อันตรายกันไป แก้วว่า เพราะอานุภาพบุญเทพบุตรนอกจากนี้. กุลบุตรผู้ทำบุญร่วมกับท่านบังเกิดในเทวโลก ในอนาคต จักเป็นพระราชนามว่า สังขะ ปราสาทนั้นจักตั้งขึ้น สำหรับให้พระราชานั้นใช้สอย เพราะเหตุนั้น ปราสาทจึงไม่อันตรายไปแล้ว.

บทว่า อุตฺสาเปตฺวา ความว่า ให้ปราสาทนั้นตั้งขึ้น. บทว่า อหฺมวาสิตฺวา ได้แก่ ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า ตํ ทตฺวา วิสฺขุชิตฺวา ความว่า ให้ปราสาทนั้นด้วยอำนาจทานและสละด้วยอำนาจการบริจาค โดยไม่เพ่ง (ผลตอบแทน). ถามว่า ถวายปราสาทอย่างนั้นแก่ใคร. แก้วว่า แก่เหล่าสมณะเป็นต้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า "ให้ทานแก่สมณพราหมณ์คนกำพร้าคนเดินทางวณิกพยายจก". ถามว่า ก็พระราชา (พระภัททชิ) นั้น จักแสดงปราสาทหลังหนึ่ง แก่ภิกษุเป็นอันมากอย่างไร? แก้วว่า นัยว่า จิตของท่านจักเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ปราสาทนี้ จงกระจัดกระจาย. ปราสาทนั้นจักกระจัดกระจายเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ท้าวเธอไม่มีจิตข้องเกี่ยวปราสาทนั้นเลย จักสละด้วยอำนาจทาน ด้วยพระดำรัส

ว่าผู้ใดปรารถนาจำนวนเท่าใด ผู้นั้นจงถือเอาจำนวนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ทานํ ทตฺวา เมตฺเตยฺยสุตฺต ภาควโต ฯเปฯ วิหริสฺสตี ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนุสนธิ์สืบต่อแห่งวิภูคคามิกุศล ด้วยพระคำรสมิประมาณเท่านี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความสืบต่อแห่งวิภูคคามิกุศล จึงตรัสคำว่า **อตุตฺทีปา ภิกฺขเว วิหฺรต** เป็นต้นไว้อีก. ชื่อว่า **อิทฺโฆ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อายุสฺมึ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้กล่าวคำใดไว้กะเธอว่า "เธอทั้งหลายจักเจริญด้วยอายุบ้าง" คำนี้ย่อมมีในอายุของภิกษุนั้น คือ คำนี้เป็นเหตุแห่งอายุ. เพราะฉะนั้น พวกเธอเมื่อต้องการให้อายุเจริญ ต้องเจริญอุทฺธิบาท ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า **วณฺณสฺมึ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยวรรณะบ้าง นี้เป็นเหตุ (เจริญ) วรรณะในวรรณะนั้น ด้วยว่าวรรณะแห่งสตรีระของผู้มีศีล ย่อมเจริญด้วยอำนาจความไม่เดือดร้อน เป็นต้น แม้วรรณะคือคุณก็เจริญด้วยอำนาจชื่อเสียง เพราะฉะนั้น พวกเธอเมื่อต้องการให้วรรณะเจริญต้องมีศีลบริบูรณ์. บทว่า **สุขสฺมึ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยความสุขบ้างดังนี้ คำนี้ย่อมมีความสุขที่เกิดจากฉานมีประการต่าง ๆ มีปีติแลสุขเกิดจากวิเวก ในความสุขนั้น คือ เป็นต้น เพราะเหตุนี้ พวกเธอเมื่อต้องการให้เจริญด้วยความสุข ต้องเจริญฉาน ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า **โภกสฺมึ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยโภคะบ้าง ดังนี้ นี้คือโภคะได้แก่พรหมวิหารที่พึงแผ่ได้ทั่วทิศอันนำซึ่งความเป็นผู้ไม่เกลียดชังเหล่าสัตว์ที่หาประมาณมิได้ มีอานิสงส์

๑๑ ประการเช่นนอนเป็นสุขเป็นต้น เพราะฉะนั้นพวกเธอเมื่อต้องการให้ โภคะเจริญ ต้องเจริญพรหมวิหารเหล่านี้. บทว่า พลสุมี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยกำลังข้างดังนี้ คำนี้คือกำลังกล่าวคืออรหัตผล ซึ่งเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะเหตุนั้น พวกเธอเมื่อต้องการจะให้กำลังเจริญ ต้องทำความพากเพียรเพื่อการบรรลุถึงพระอรหัต. บทว่า ยถยทิ ภิกฺขเว มารพลฺ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราย่อมไม่พิจารณาเห็นแม้กำลังอันเป็นเอกในโลกอย่างอื่น ที่ข่มยาก กำจัดยาก เหมือนกำลังของเทวบุตรมารมัจจุมารกิเลสมารนี้เลย อรหัตผลนี้เท่านั้น ย่อมข่ม ครอบงำ ท่วมทับกำลังเหล่านั้นได้ เพราะเหตุนั้น พวกเธอควรทำความพากเพียรในพระอรหัตนี้เท่านั้น. ชื่อว่า เอวมิทํ ปุณฺณํ ความว่า แม้บุญที่เป็นโลกุตตระนี้ ย่อมเจริญจนตราบสิ้นอาสวะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อยังอนุสนธิสืบต่อแห่งวิภูฏคามิกุศลให้จบลง จึงยังเทศนาให้จบลงด้วยขอดคือพระอรหัต. ในเวลาจบพระสูตร ภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป บรรลุพระอรหัต สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ค้ำน้ำอมฤตแล้ว แล.

จบอรรถกถาจักกวัตติสูตร ที่ ๓

๔. อัคคัญญสูตร

เรื่อง วาเสฏฐะภารทวาชะ

[๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของนาง
วิสาขาไมคารมารดา ในบุพพารามกรุงสาวัตถี. ก็โดยสมัยนั้นแล วาเสฏฐะ-
สามณेरสละภารทวาชสามณेर หวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่ประจำในสำนัก
ของภิกษุ. ลำดับนั้นในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก
จากที่เรือนแล้ว ได้เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้ง
ที่ร่มเงาปราสาท. วาเสฏฐสามณेरได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจาก
ที่เรือนลงจากปราสาทแล้ว เสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาทในเย็น
วันหนึ่ง ครั้นเห็นแล้ว จึงเรียกภารทวาชสามณेरมากล่าวว่า ภารทวาชะ
ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้านี้เสด็จออกจากที่เรือนลงจากปราสาท ภารทวาชะ
จงกรมอยู่ที่กลางแจ้งที่ร่มเงาของปราสาทในเวลาเย็น ภารทวาชะผู้อาวุโส
เรามาไปกัน เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ เราพึงได้
เพื่อจะฟังธรรมิกถา ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้.
ภารทวาชสามณेरก็รับคำของวาเสฏฐสามณेरว่า ตกลงท่านผู้มีอายุ.
ครั้งนั้นแล วาเสฏฐสามณेरและภารทวาชสามณेरจึงพากันเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ได้ถวายอภิวัต
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้เดินจงกรมตามพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งกำลังเสด็จ
จงกรมอยู่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกวาเสฏฐสามณेरมา
แล้วตรัสว่า คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งหลายแล มีชาติเป็น
พราหมณ์มีตระกูลเป็นพราหมณ์ ออกบวชจากตระกูลของพราหมณ์ คู่ก่อน

วาเสฏฐะและภารทวาชะ พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่คำ ไม่บริภาษเธอทั้งหลาย หรือดังนี้. วาเสฏฐะและภารทวาชสามเณรจึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมคำ ย่อมบริภาษข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยถ้อยคำตามสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลย ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็พวกพราหมณ์คำบริภาษเธอด้วยคำคำอันสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลยอย่างไร. สามเณรทั้งสองทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้น เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด วรรณะเหล่าอื่นเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะขาว วรรณะอื่นดำ พวกพราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้นบริสุทธิ คนที่ไม่ใช่พราหมณ์ หาบริสุทธิไม่ พวกพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นบุตรเกิดจากอูระ เกิดจากปากของพระพรหม เกิดจากพระพรหม พระพรหมเนรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระพรหม พวกท่านมาละเสียดจากรวรรณะที่ประเสริฐที่สุดเข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือพวกสมณะโล้น เป็นพวกคหบดีเป็นพวกดำ เกิดจากเท้าของพระพรหม การที่พวกท่านมาละเสียดจากรวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เช่นนี้ ไม่เป็นการดี ไม่เป็นการสมควรเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ได้พากันคำบริภาษข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยถ้อยคำบริภาษอันสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลย อย่างนี้แลดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด วรรณะเหล่าอื่นเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นมีวรรณะขาว วรรณะเหล่าอื่นดำ พวกพราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ หมู่ชนที่ไม่ใช่พราหมณ์หาบริสุทธิไม่ พวกพราหมณ์ เป็นบุตรเกิดแต่อูระ เกิดจากปากของพระพรหม เกิดจากพระ-

พรหม พรหมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและ
ภารทวาชะ ตามที่ปรากฏชัดเจนอยู่ว่า นางพราหมณ์ของพวกพราหมณ์
ทั้งหลายมีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง ตลอดอยู่บ้าง ให้ลูกค่อมนมบ้าง ก็พราหมณ์
เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องตลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น พราหมณ์เหล่านั้น
เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. ก็พราหมณ์
เหล่านั้นย่อมกล่าวคู่พระพรหม และพุดมูสา พวกเขาจะต้องประสพ สิ่ง
ไม่เป็นบุญมากมาย.

ว่าด้วยวรรณะ ๔

[๕๒] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ วรรณะเหล่านี้มี ๔ คือ
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์
บางพระองค์ในโลกนี้มีปกติฆ่าสัตว์ มีปกติถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ มี
ปกติประพฤตินิสิตทางกาม มีปกติพุดมูสา มีวาจาส่อเสียด มีวาจา
หยาบคาย พุดเพื่อเจ้า เฟ่งเล็งอยากจะได้ของเขา พยาบาทปองร้ายเขา มี
ความเห็นผิด. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้อันใด
เป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษนับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ นับว่าไม่
ควรเสพ ไม่ควรเป็นอริยธรรม ก็นับว่าไม่ควรเป็นอริยธรรม เป็นธรรมที่
ดำ มีวิบากดำ วิญญูชนติเตียน ดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏ
อย่างชัดเจนในกษัตริย์บางพระองค์. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้
พราหมณ์แล...คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะแม้แพศย์แล...คุณก่อนวาเสฏฐะ
และภารทวาชะ แม้ศูทรและบางคนในโลกนี้ มีปกติฆ่าสัตว์ มีปกติถือเอา
ของที่เขาไม่ได้ให้ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ
อย่างนี้แล ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอกุศลนับว่าเป็นอกุศล ฯลฯ เป็น
ธรรมดำมีวิบากดำ วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านั้นก็ย่อมปรากฏอย่างชัดเจน

ในสูตรแม่บ้างคน.

ว่าด้วยกรรมอันประเสริฐในโลกทั้งสอง

[๕๓] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์แม้บางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมศุมิฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวจา เว้นขาดจากปิสุณวาจา เว้นขาดจากพรุสวาจา เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ ไม่เพ็งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ อย่างนี้แล กรรมเหล่านี้เหล่าใด เป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษนับว่าไม่มีโทษ ควรเสพนับว่าควรเสพ ควรเป็นอริยะนับว่าควรเป็นอริยะ เป็นกรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญ กรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างชัดเจนในกษัตริย์บางคนในโลกนี้. คุณก่อนเวเสฏฐะและภารทวาชะ แม้พราหมณ์...คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้แพศย์แล. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้ศูทรแลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ ไม่เพ็งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาทเขา มีความเห็นถูกต้อง. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ อย่างนี้แล กรรมทั้งหลายเหล่านี้เหล่าใดเป็นกุศลนับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษนับว่าไม่มีโทษ ควรเสพนับว่าควรเสพควรเป็นอริยะนับว่าควรเป็นอริยะ เป็นกรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญ กรรมทั้งหลายเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างชัดเจนแม้ในศูทรบางคน. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อวาระทั้ง ๔ เหล่านี้แลรวมกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมฝ่ายดำ วิญญูชนติเตียนพวกหนึ่ง และพวกตั้งอยู่ในธรรมฝ่ายขาว วิญญูชนไม่ติเตียนพวกหนึ่ง ในเรื่องนี้เหตุไร พวกพราหมณ์ จึงพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวาระประเสริฐที่สุด วาระเหล่าอื่นล้วนเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นมีวาระขาว วาระเหล่าอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นย่อมบริสุทธิ์

หมู่คนที่ไม่ใช่พราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรเกิดแต่
อกเกิดจากปากของพรหม เกิดจากพระพรหมโดยตรง พรหมเนรมิตขึ้น
เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรองถ้อยคำของ
พราหมณ์เหล่านั้น. ซื่อนั้นเพราะเหตุอะไร. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ
เพราะว่า บรรดาบรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุผู้จีณาสพ อยู่จบ
พรหมจรรย์มีกิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ตามบรรดู
ประโยชน์ของตน มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดตัวไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้น
ได้เพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นย่อมปรากฏว่าเป็นยอดกว่าคนทั้งหลายโดยธรรม
แท้ หาใช่โดยอธรรมไม่. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ธรรมเท่านั้น
ประเสริฐที่สุดภารทวาชะ โดยบรรยายมานี้ พวกเขาพึงเข้าใจซื่อนั้นอย่างนี้
วาเสฏฐะและภารทวาชะ โดยบรรยายมานี้ พวกเขาพึงเข้าใจซื่อนั้นอย่างนี้
ว่า ธรรมเท่านั้น ประเสริฐที่สุดในหมูชนทั้งในทิวรรุธรรม และใน
อภิสัมปรายภพ.

ว่าด้วยธรรมประเสริฐที่สุด

[๕๔] คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ พระราชาทรงพระนามว่า
ปเสนทิโกศลก็ทรงทราบว่ พระสมณโคดมผู้ยอดเยี่ยม เสด็จออกบวชจาก
ศากยราชตระกูลดังนี้. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ พวกศากยราช
ทั้งหลายแลย่อมเป็นผู้ติดตามพระเจ้าปเสนทิโกศลทุกขณะ. คู่ก่อนวาเสฏฐะ
และภารทวาชะ พวกศากยราชทั้งหลายแลย่อมกระทำการนอบน้อมการ
ไหว้ การต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ในพระเจ้าปเสนทิโกศล.
คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะอย่างนี้แล ศากยะทั้งหลายย่อมพากันกระทำ
การนอบน้อม การไหว้ การต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรมในพระเจ้า
ปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลยังทรงกระทำการต้อนรับ การไหว้ การ

ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรมนั้นในพระตถาคต ด้วยพระดำริว่า พระสมณโคดมมีชาติดีกว่า เรามีชาติไม่ดี พระสมณโคดมทรงมีกำลัง เราเองมีกำลังทราม พระสมณโคดมนำเลื่อมใส เราเองมีผิวพรรณเศร้าหมอง พระสมณโคดมมีศักดิ์ใหญ่ เราเองมีศักดิ์น้อย ดังนี้ โดยที่แท้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสักการะพระธรรม เคารพพระธรรม นับถือพระธรรม บูชาพระธรรม นอบน้อมพระธรรม. พระเจ้าเสนทิโกศล ทรงทำการนอบน้อม อภิวัตน์ ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ในพระตถาคตอย่างนี้แล. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ โดยบรรยายนี้ เธอพึงทราบอย่างนี้ว่า พระธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งใน ทิฏฐิธรรมและอภิธรรมปรายภพ.

ว่าด้วยบุตรเกิดแต่พระอูระ พระโอรฐ์พระผู้มีพระภาค

[๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งหลายแล มีชาติต่างกัน มีชื่อต่างกัน มีโคตรต่างกัน ออกจาก เรือนมาบวชเป็นบรรพชิต ถูกเขากล่าวว่า ท่านเป็นพวกไหนดังนี้ พึงตอบ เขาว่า พวกเราเป็นพวกพระสมณะสากยบุตรดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ผู้ใดแลมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่น เกิดแต่มูลราก ตั้งมั่นอย่าง มั่นคง อันสมณพราหมณ์ เทวดามารพรหมหรือใคร ๆ ในโลกให้เคลื่อน ย้ายไม่ได้ ควรจะเรียกผู้นั้นว่า เราเป็นบุตรเกิดแต่พระอูระเกิดจากพระโอรฐ์ ของพระผู้มีพระภาค เกิดจาก พระธรรม พระธรรมเนรมิตขึ้น เป็น ทายาทของพระธรรมดังนี้. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี พรหมภูตก็ดีเป็นชื่อของพระตถาคต.

[๕๖] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีบางสมัยบางครั้งว โดย อันล่วงไปแห่งกาลอันยาวนาน โลกนี้ก็จะพินาศไป เมื่อโลกกำลังพินาศ

อยู่ โดยมากหมู่สัตว์ย่อมวนเวียนไปเกิดในชั้นอภิสรรพรม ในชั้น

อภัสสรพรหมนั้น สัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ มีปีติเป็น
ภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ ดำรงอยู่ในวิมานอันแสนงาม
ย่อมดำรงอยู่ได้สิ้นกาลยี่ดยาวนาน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มี
สมัยอีกบางครั้ง โดยอันล่วงไปแห่งกาลยี่ดยาวนาน โลกนี้ย่อมเจริญขึ้น
เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น โดยมากเหล่าสัตว์ก็จะพากันเคลื่อนจากพวกอภัสสร-
พรหมมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก และสัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ
มีปีติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอัน
งดงาม ย่อมดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ
ก็โดยสมัยนั้นแลจักรวาลนี้ก็จะกลายเป็นน้ำไปหมด มีความมืด มองไม่เห็น
ทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรก็ยังไม่ปรากฏ
กลางวันกลางคืนก็ไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏ ฤดู
และปีก็ยังไม่ปรากฏ หุญชาก็ยังไม่ปรากฏ. หมู่สัตว์ทั้งหลายก็ถึงการ
นับว่า สัตว์ดั่งนี้อาจเดียวกัน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ในกาล
บางคราว โดยอันล่วงได้แห่งกาลยี่ดยาวนาน ง้วนดินก็เกิดลอยอยู่บนน้ำ
ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนน้ำมันสดที่บุคคลเคี้ยวแล้วทำให้เย็นสนิท
แล้วปรากฏเป็นฝ้าอยู่ข้างบนฉะนั้น ง้วนดินนั้นได้สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส
มีสีกถ่ายเนยใสอย่างดีและเนยขึ้นอย่างดีฉะนั้น และได้มีรสอันน่าชอบใจ
เหมือนน้ำผึ้งอันปราศจากโทษฉะนั้น. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะที่นั่น
แล มีสัตว์บางคนมีชาติโลเลกล่าววาทานผู้เจริญ สิ่งทีล่อยอยู่นี้ จะเป็น
อะไรคั้งนี้แล้วเอานิ้วมือช้อนเอาง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขากำลังเอานิ้วมือ
ช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มอยู่ ง้วนดินที่ได้ชานไปทั่ว ความอยากจึงเกิดขึ้น
แก่เขา. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่าอื่นแลก็ถึงทิฏฐานุคติ
ของสัตว์นั้นก็พากันเอานิ้วมือช้อนง้วนดินนั้นขึ้นมาลิ้มดู. เมื่อสัตว์เหล่า

นั่นกำลังเอานิ้วมือช้อนเอาง้วนดินนั้นขึ้นมาชิม ง้วนดินก็แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์ และตัณหาที่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ที่นั่นแล สัตว์เหล่านั้นจะพากันพยายามเอามือปั้นง้วนดินปั้นทำให้เป็นคำเพื่อที่จะบริโภคนั้น. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ เมื่อใดแลที่สัตว์เหล่านั้นพยายามที่จะเอามือปั้นง้วนดินทำเป็นคำเพื่อที่จะบริโภคนั้น เมื่อครั้งมีเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นก็จะหายไป. เมื่อครั้งมีเฉพาะตัวหายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ปรากฏขึ้นมา เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นแล้ว หมู่ดาวนักษัตรก็จะปรากฏ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ก็เดือนหนึ่งก็ปรากฏขึ้น เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหนึ่งปรากฏขึ้นแล้ว ฤดูและปีก็ปรากฏขึ้น. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ด้วยเหตุเพียงประมาณเท่านั้นแล โลกนี้ก็จะยอมเจริญขึ้นมาอีก.

[๕๗] คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นพากันบริโภคนั้น มีง้วนดินเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลชัวยาวนาน. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ สัตว์เหล่านั้นบริโภคนั้น มีง้วนดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหารได้ตั้งอยู่ตลอดกาลชัวยาวนานโดยประการใดแล ความแข็งแรงก็เกิดมีในกายของสัตว์เหล่านั้น ความมีผิวพรรณดีก็ได้ปรากฏชัดขึ้นมา สัตว์บางพวกก็มีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณเลวว่า เรามีผิวพรรณดีกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณเลวกว่าเราดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัวเพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินก็ได้อันตรธานหายไป. เมื่อง้วนดินหายไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นประชุมกันแล้วต่างก็พากัน

ทอดถอนใจว่า รสดี รสดีดังนี้. แม้ในทุกวันนี้พวกมนุษย์ได้ของมีรสดีบางอย่างเท่านั้น ก็พากันกล่าวอย่างนี้ว่า รสดี รสดี ดังนี้ หมู่พราหมณ์ทั้งหลายพากันอนุสรณ์ถึงอักษระที่รู้จักว่าเป็นของเลิศเป็นของแก่นั่น แต่หาได้รู้ถึงความหมายของอักษระนั้นเลย.

ว่าด้วยกะบิดินเป็นต้นเกิดขึ้น

[๕๘] คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล เมื่อวันดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป กะบิดินก็ปรากฏขึ้น. กะบิดินนั้นปรากฏเหมือนเห็ด. กะบิดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส ได้มีสีเหมือนเนยใสที่ปรุงอย่างดีหรือเนยขึ้นอย่างดี และได้มีรสอย่างน่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้งซึ่งปราศจากโทษฉะนั้น. คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นก็ได้พยายามเพื่อจะบริโภคกะบิดิน สัตว์เหล่านั้น บริโภคกะบิดินนั้นแล้ว มีกะบิดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน. คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภคกะบิดิน มีกะบิดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนานโดยประการใดแล ความเป็นผู้กล้าแข็ง โดยประมาณโดยยี่งก็ได้ปรากฏขึ้นในกายของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงามก็ได้ปรากฏขึ้นในกายของประการนั้น. สัตว์บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นก็พากันดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านี้ สัตว์เหล่านี้มีผิวพรรณเลวกว่าพวกเราดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นต่างพากันมีมานะเกิดขึ้น เพราะการดูหมิ่นผิวพรรณเป็นปัจฉัย กะบิดินก็อันตรธานหายไป. เมื่อกะบิดินหายไปแล้ว เกรือดินได้ปรากฏขึ้นมา. เกรือดินนั้นได้ปรากฏคล้ายผลมะพร้าวฉะนั้น. เกรือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส ได้มีสีเหมือน

เนยใสที่ปรุงอย่างดีหรือเหมือนเนยขึ้นอย่างดีนั้น และได้มีรสน้ำขอบใจ
เหมือนน้ำผึ้งซึ่งปราศจากโทษฉะนั้น. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ
ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันพยายามเพื่อที่จะบริโภคเครื่องดิน สัตว์
เหล่านั้นบริโภคเครื่องดิน ได้มีเครื่องดินนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรง
อยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่านั้น
บริโภคเครื่องดิน มีเครื่องดินเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ด
ยาวนานโดยประการใดแล ความเป็นผู้กล้าแข็งโดยประมาณโดยยี่งก็ได้
ปรากฏในการแก้สัตว์เหล่านั้น ละความเป็นผู้มีผิวพรรณดีได้ปรากฏขึ้น
อย่างชัดเจน. สัตว์บางพวกมีผิวพรรณดี บ้างพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดา
สัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใด มีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นย่อมคูหมั่นหม่อสัตว์
ที่มีผิวพรรณเลวว่า พวกเรามีผิวพรรณดีกว่าสัตว์เหล่านี้ สัตว์เหล่านี้มี
ผิวพรรณเลวกว่าเราทั้งหลายดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นต่างก็เกิดมีมานะ
ถือตัวเพราะมีมานะว่ามีผิวพรรณดีนั้นเป็นปัจจัย เครื่องดินได้อันตรธาน
หายไป. เมื่อเครื่องดินหายไปแล้ว เหล่าสัตว์ประชุมกัน ครั้นประชุม
กันแล้วก็ทอดถอนใจว่า เครื่องดินได้มีแก่เราหนอ เครื่องดินของเราได้
สูญหายไปหมดแล้วหนอ ดังนี้. ในสมัยนี้มนุษย์ทั้งหลายพอลูกทุกขกรรม
บางอย่างถูกต้องเข้าก็พากันกล่าวว่า ของนี้ได้มีแล้วสู่เรา ของนี้ของเรา
ได้สูญหายไปหมดแล้ว ดังนี้. พวกพราหมณ์ ย่อมอนุสรณ์ถึงอักขระอันควรรู้
ซึ่งเป็นของดีเป็นของแก่นั่นแล แต่ว่าพวกพราหมณ์เหล่านั้น หารู้ทั่วถึง
ใจความของอักขระนั้นไม่.

ว่าด้วยปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

[๕๕] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้นแล เมื่อเครื่องดิน
ของสัตว์เหล่านั้นสูญหายไปแล้ว ข้าวสาลีซึ่งบังเกิดในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มี

รำไม่มีเกลบ บริสุทธีมีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏขึ้นมา. สัตว์ทั้งหลายก็พากันขนเอาข้าวสารชนิดใดมา เพื่อเป็นอาหารเมื่อเย็นในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสารชนิดนั้นก็สูงงอกขึ้นมาแทน และในตอนเช้าสัตว์ทั้งหลายได้พากันขนเอาข้าวสารชนิดใดมา เพื่อรู้โลกในเวลาเช้า ในตอนเย็น ข้าวสารชนิดนั้นก็สูงงอกขึ้นมาแทน ความบกพร่องไปหาได้ปรากฏไม่. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้นแล เหล่าสัตว์ทั้งหลายพากัน บริโภคข้าวสารซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถมีข้าวสารนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ สัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาร ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสารนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน โดยประการใดแล ความกล้าแข็งโดยประมาณโดยยังได้เกิดมีในกายของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงามก็ได้ปรากฏอย่างชัดเจนโดยประการนั้น. และเพศหญิงก็ปรากฏแก่หญิง เพศชายก็ปรากฏแก่ชาย. ก็ได้ยินว่าหญิงย่อมเพ่งดูชายอยู่ตลอดเวลา และชายก็เพ่งดูหญิงอยู่ตลอดเวลา เช่นกัน. เมื่อชนเหล่านั้นต่างเพ่งดูกันและกันอยู่ตลอดเวลา ความกำหนัดก็เกิดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย. ชนเหล่านั้น เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย จึงได้เสพเมถุนธรรม. คุณก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ก็ โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดแลเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันก็ไปรยฝุ่นลงบ้าง ไปรยเถาลงบ้าง ไปรยโคมัยลงบ้าง ด้วยกล่าวว่า คนถ้อยเจ้าจงฉิบหาย คนถ้อยเจ้าฉิบหายดังนี้ แล้วกล่าวว่า ก็สัตว์จักกระทำการอย่างนี้แก่สัตว์อย่างใดดังนี้. แม้ในขณะนี้ ในชนบทบางแห่ง เมื่อนำสัตว์ถูกนำไปสู่ตะแลงแกง มนุษย์เหล่าอื่นก็จะชั้คฝุ่นบ้างชั้คเถ่าบ้างชั้คโคมัยบ้างใส่คนชื่อนั้น. พวกพราหมณ์ย่อมระลึกถึงอักษระที่รู้จักนาคีซึ่ง

เป็นของแก่นั่น แต่ว่าพราหมณ์เหล่านั้นหารู้เนื้อความของอัครระนั้นอย่างชัดเจนไม่.

[๖๐] คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะก็โดยสมยนั้น การชัดฝุ่นเป็นต้นนั้นแล รู้กันว่าไม่เป็นธรม ในบัคนี้รู้กันว่าเป็นธรม. คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ โดยสมยนั้น สัตว์เหล่าใดแลย่อมเสพเมณกัน สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่ได้เพื่อจะเข้าไปยังหมูบ้าน หรือนิคมตลอด ๓ เคื่อนบ้าง ๒ เคื่อนบ้าง. คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ ในกาลใดแล สัตว์ทั้งหลายถึงความชั่วช้าในอสทธรมนั้นตลอดเวลา ในกาลนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันพยายมสร้างเรื่อนอยู่ เพื่อประโยชน์แก่การปกปิตอสทธรมนั้น. คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ สัตว์บางคนซึ่งมีชาดิษีเกียจได้มีความคิดนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เรานี้ต้องนำเอาข้าวสาลิมาเพื่อเป็นอาหารเ็นในเวลาเ็นและเพื่อเป็นอาหารเข้าในตอนเข้า ย่อมเคื่อดร้อนจริง อย่ากระนั้นเลย เราควรนำข้าวสาลิมาคร้งเดียวให้พอเพื่อบริโภคทั้งในเวลาเข้าและเวลาเ็นคังนี้ คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ คร้งนั้นแล สัตว์นั้นก็นำเอาข้าวสาลิมาเพียงคราวเดียว เพื่อเป็นอาหารทั้งในเวลาเ็นทั้งในเวลาเข้า. คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ คร้งนั้นแล สัตว์อื่นจึงเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ คร้นเข้าไปหาแล้วจึงได้กล่าวกะสัตว์นั้นว่า มาเถิด สัตว์ผู้เจริญ เราจะไปนำข้าวสาลิมาคังนี้. สัตว์นั้นจึงกล่าว่า อย่างเลยสัตว์ผู้เจริญ เรานำข้าวสาลิมาคร้งเดียวเพื่อบริโภคทั้งในเวลาเ็นทั้งในเวลาเข้าคังนี้. คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ คร้งนั้นแล สัตว์นั้นก็ถึงทิฐา-นุคติของสัตว์นั้นแล้ว นำข้าวสาลิมาคร้งเดียว เพื่ออาหารทั้งสองเวลา ด้วยกล่าว่า ได้ยินว่า อย่างนี้ก็ดีนะผู้เจริญคังนี้ คูก่อนวาเสกฐะและภารทวาชะ คร้งนั้นแล สัตว์อื่นจึงเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ คร้นแล้วจึงได้

กล่าวคำนี้กะสัตว์นั้นว่า มาเกิดสัตว์ผู้เจริญ เราจะไปเก็บข้าวสาธิตกันดังนี้. สัตว์นั้นจึงตอบว่า อย่าเลยสัตว์ผู้เจริญ เรานำข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเพื่อเป็นอาหารทั้งเช้าและเย็นดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์นั้นถึงทิฏฐานุคติของสัตว์นั้นจึงนำข้าวสาธิตมาเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน ด้วยกล่าวว่า ได้ยินว่า อย่างนี้ก็คินะผู้เจริญดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์อื่นเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวคำนี้กะสัตว์นั้นว่า มาเกิดสัตว์ผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาธิตกันดังนี้. สัตว์นั้นจึงกล่าวว่า อย่าเลยผู้เจริญ เรานำข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเพื่อเป็นอาหารได้ ๔ วันดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์นั้นถึงทิฏฐานุคติของสัตว์นั้นได้ไปขนเอาข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเท่านั้นเพื่อเป็นอาหาร ๔ วัน ด้วยกล่าวว่า ได้ยินว่า อย่างนี้ก็คินะผู้เจริญดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อใดแล สัตว์นั้นก็ได้พยายามเพื่อจะบริโภคน้ำข้าวสาธิตที่สังสมไว้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล ข้าวสาธิตจึงมีราห่อเมล็ดบ้าง มีเกล็ดบ้าง ห่อเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก การขาดตอนก็ปรากฏขึ้น ข้าวสาธิตจึงได้มีเป็นกลุ่มขึ้นมา.

[๖๑] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้น จึงประชุมพร้อมกัน ครั้นแล้วก็พากันทอดถอนใจว่า ผู้เจริญ ธรรมอันเลวทรามได้ปรากฏในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยว่า ในกาลก่อน พวกเรามีความสำเร็จทางใจ มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน ในกาลบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลยี่ดยาวนาน จัณดินเกิดในน้ำแก่พวกเรา จัณดินนั้น ได้สมบุรณ์ด้วยสี่ กลิ่น รส พวกเรานั้น ได้พยายามเอามือปั้นจัณดินเป็นคำ ๆ เพื่อที่จะบริโภคน้ำ เมื่อพวกเราพากันพยายามเอามือปั้นจัณดินทำ

เป็นคำ ๆ เพื่อที่จะบริโภคนอยู่ รัศมีเฉพาะตัวก็หายไป เมื่อรัศมีเฉพาะตัว
หายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์
ปรากฏแล้ว หมู่ดาวนักษัตรทั้งหลายก็ได้ปรากฏ เมื่อหมู่ดาวนักษัตร
ปรากฏแล้ว กลางคืนกลางวันก็ได้ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏ
แล้ว เดือนหนึ่งถึงเดือนหนึ่งก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่งถึงหนึ่งเดือนปรากฏอยู่
ฤดูและปีก็ปรากฏ พวกเราเหล่านั้นบริโภคนกลางวัน มีกลางวันนั้นเป็น
รักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน เพราะอภุศลธรรมอัน
ลามก จัวันดินของพวกเรานั้นจึงได้หายไป เมื่อจัวันดินหายไปแล้ว กะบิดิน
ก็ปรากฏ กะบิดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส พวกเรานั้นบริโภคนกะบิดินนั้นแล้ว
กันพยายามเพื่อจะบริโภคนกะบิดินนั้น พวกเรานั้นบริโภคนกะบิดินนั้นแล้ว
มีกะบิดินนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน เพราะ
ความปรากฏแห่งอภุศลธรรมอันลามกของพวกเรานั้น กะบิดินจึงได้หายไป
เมื่อกะบิดินหายไปแล้ว เครื่องดินก็ปรากฏขึ้นมา เครื่องดินนั้นก็สมบูรณ์
ด้วย สี กลิ่น รส พวกเรานั้นได้พากันพยายามเพื่อที่จะบริโภคนเครื่องดินนั้น
พวกเรานั้นบริโภคนเครื่องดินนั้นแล้ว ก็มีเครื่องดินนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร
ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน เพราะความปรากฏแห่งอภุศลธรรมอัน
ลามกของพวกเรานั้น เครื่องดินจึงได้หายไป เมื่อเครื่องดินหายไปแล้ว
ข้าวสาธิตอันเกิดสุกในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรา ไม่มีแกลบ บริสุทธิ มีกลิ่นหอม
มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ได้ปรากฏขึ้น พวกเราไปนำเอาข้าวสาธิตชนิดใดมา
เพื่อเป็นอาหารเย็นในเวลาเย็น ในตอนเช้าข้าวสาธิตนั้นก็สุกงอกขึ้นอีก
พวกเราไปนำเอาข้าวสาธิตชนิดใดมาเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ใน
ตอนเย็นข้าวสาธิตนั้นก็สุกงอกขึ้นเอง ความขาดหาได้ปรากฏไม่ พวกเรา
นั้น เมื่อบริโภคนข้าวสาธิตซึ่งเกิดในที่ที่ไม่ไถได้ ก็มีข้าวสาธิตนั้น เป็นรักษา

เป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน เพราะความปรากฏ แห่งอภุศลธรรมอันลามกของพวกเรานั้นแล ข้าวสาลีจึงมีรำหุ้มเมล็ด บ้าง มีเกลือบหุ้มเมล็ดบ้าง ข้าวสาลีที่เราเกี่ยวแล้วหาได้งอกขึ้นอีกไม่ แม้ความขาดตอนก็ได้ปรากฏ ข้าวสาลีเป็นกลุ่มจึงเกิดขึ้น โฉนหนอ เราควรแบ่งข้าวสาลีกัน และพึงกันเขตกันกันดังนี้. คู่ก่อนวาเสฏฐะ และภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและ กันเขตกันกันขึ้น.

[๖๒] คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์บาง ตนมีความโลเล รักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้ บริโภค. สัตว์เหล่าอื่นได้จับสัตว์นั้นได้ ครั้นจับได้แล้วจึงกล่าวว่า สัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้บริโภค สัตว์ผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำกรรมชั่วช้ำอย่างนี้อีก ดังนี้. สัตว์นั้นก็รับคำของสัตว์เหล่านั้นว่า เราจะไม่ทำอย่างนี้อีก ผู้เจริญ. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้ในครั้งที่ ๒ สัตว์นั้น ฯลฯ คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้ในครั้งที่สามสัตว์นั้นก็รับอย่างนั้น และสัตว์นั้นก็ยังรักษาส่วนของตน แล้วถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้ บริโภค. สัตว์ทั้งหลายได้พากันจับสัตว์นั้นแล้ว ครั้นจับแล้วกล่าวคำ นี้ว่า สัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมชั่วช้ำที่รักษาส่วนของตนแล้วถือเอา ส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้กินกิน สัตว์ผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้อีก ดังนี้. สัตว์เหล่าอื่นเอามือทาบ เขาก่อนดินขวาง เอาท่อนไม้ตี. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นสำคัญแล อทิน- นาทานจึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ มุสาวาทปรากฏ การจับท่อนไม้ จึงปรากฏ. ครั้งนั้นแล สัตว์ประเสริฐทั้งหลายจึงได้ประชุมพร้อมกัน

ครั้นแล้วก็ทอดถอนใจว่า ผู้เจริญ ธรรมอันลามกเลวทรามปรากฏ
ในหมู่สัตว์ได้ ก่อทึนนาทานจักปรากฏ การครหาจักปรากฏ มุสาวาท
จักปรากฏ การจับท่อนไม้จักปรากฏ อย่างกระนั้นเลย เราควรนับถือ
สัตว์ผู้หนึ่งซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้ ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้
จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่ผู้นั้น
ดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นจึง
เข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า
แล้วได้กล่าวคำนั้นว่า มาเถิดสัตว์ผู้เจริญ ท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่า
กล่าวได้โดยชอบ จงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่
ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่ท่านดังนี้. สัตว์นั้นได้
รับคำของสัตว์เหล่านั้นว่า อย่างนั้นผู้เจริญดังนี้ แล้วได้ว่ากล่าวผู้ที่
ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้ จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่
ได้. ส่วนสัตว์เหล่านั้น ก็ได้ให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่สัตว์นั้น.

ว่าด้วยต้นเหตุเกิดอภชะวามหาสมบัติ กษัตริย์ ราชา

[๖๓] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะชนผู้เป็นหัวหน้า
อันมหาชนสมมติแล้วอภชะวามหาสมมติจึงได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก
คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะผู้เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่แห่งเขต
ฉะนั้น อภชะวากษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นคำที่ ๒. คุณก่อน
วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่ผู้เป็นใหญ่ยอมยังชนเหล่าอื่นให้
ยินดีโดยชอบธรรม ฉะนั้น อภชะวามหาสมมติ ราชา ราชา ดังนี้ จึงบังเกิดขึ้น
เป็นคำที่ ๓. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้
แล การบังเกิดขึ้นของหมู่กษัตริย์จึงเกิดมีขึ้นมาด้วยอภชะที่เข้าใจ
กันว่าเลิศเป็นของเก่า. เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนกัน และไม่

เหมือนกันกับสัตว์อื่นนั่นก็ด้วยกรรม หาใช่ด้วยอกรรมไม่. คู่ก่อน
วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็กรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ ทั้ง
ในทิฏฐธรรมและอกัสมปรายภพ.

[๖๔] ครั้งนั้นแล สัตว์บางจำพวกเหล่านั้นได้มีความคิด
อย่างนี้ว่า ผู้เจริญ การถือเอาสิ่งของที่หาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหา
จักปรากฏ มุสาวาทจักปรากฏ การถือเอาท่อนไม้จักปรากฏ การ
จับไล่จักปรากฏในเพราะบาปกรรมใด บาปกรรมเหล่านั้นได้ปรากฏ
ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรลดยอกุศลธรรม
อันลามกทั้งเสียเถิดดังนี้. สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันลดยอกุศลธรรม
อันลามกนั้นทิ้งไป คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะสัตว์ทั้ง
หลายพากันลดยอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้น อักขระว่า พราหมณ์
ดังนี้ จึงบังเกิดขึ้นครั้งแรก. พราหมณ์เหล่านั้นจึงสร้างกระท่อมมุง
ด้วยใบไม้ไว้ในราวป่าแล้วพั่งอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้นั้น. พวก
พราหมณ์เหล่านั้นไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการดำข้าว ในเวลาเย็นใน
เวลาเช้า พวกเขาก็พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหา
อาหาร เพื่อบริโภคในเวลาเย็นและในเวลาเช้า. พวกเขาได้อาหาร
แล้วก็พั่งอยู่ในกุฎิใบไม้ในราวป่านั้นอีก. หมู่มนุษย์พบเขาเข้า ก็
กล่าวอย่างนี้ว่า ผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้สร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ใน
ราวป่าแล้วพั่งอยู่ในกระท่อมซึ่งมุงด้วยใบไม้นั้น พวกเขาไม่มีการ
หุงต้ม ไม่มีการดำข้าวในเวลาเย็นในเวลาเช้า พวกเขาพากันเที่ยวไป
ยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อบริโภคในเวลาเย็นใน
เวลาเช้า. เขาได้อาหารแล้วมาพั่งอยู่ในกุฎิที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า
อีก. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ อักขระว่า ฌายิกา ฌายิกา ดังนี้

จึงบังเกิดขึ้นเป็นคำที่สอง คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดา
สัตว์เหล่านั้น บางพวกเมื่อไม่ได้สำเร็จงานในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้
ในราวป่า จึงเที่ยวไปรอบหมู่บ้านรอบนิคม ทำคัมภีร์ มาอยู่. มนุษย์
ทั้งหลายเห็นเขาเข้า จึงกล่าวอย่างนี้ ผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้แลไม่ได้
บรรลุดานในกุฎิที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปรอบบ้านรอบ
นิคม ทำคัมภีร์มาอยู่. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ บัดนี้ชนเหล่านี้
ไม่เพ่งอยู่ ชนเหล่านี้ไม่เพ่งอยู่ในบัดนี้ละนั้น อักขระว่า อชฌายิกา
อชฌายิกา ดังนี้จึงบังเกิดขึ้นเป็นคำที่ ๓. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ
ก็คำนั้น โดยสมัยนั้นสมมติกันว่าเป็นคำแล้ว แต่ในสมัยนี้ คำนั้น
สมมติกันว่าประเสริฐ. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะการ
พรรณาดังว่ามานี้ การบังเกิดขึ้นของหมู่พราหมณ์นั้นโดยอักขระที่
เข้าใจกันว่าเลิศเป็นของเก่าจึงได้มี เรื่องของสัตว์ทั้งหลายจะเหมือน
หรือไม่เหมือนกันโดยธรรมเท่านั้นหาใช่โดยอธรรมไม่. คุณก่อนวาเสฏฐะ
และภารทวาชะ ก็ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐิ-
ธรรมและอภิสัมปรายภาพ

ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งแพศย์

[๖๕] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาสัตว์นั้นบาง
พวก ยึดมั่นเมถุนธรรมแยกประกอบภาระงาน. คุณก่อนวาเสฏฐะและ
ภารทวาชะ สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรมแล้ว แยกประกอบภาระ
งาน ฉะนั้น อักขระว่า เวสุสา เวสุสา ดังนี้จึงบังเกิดขึ้น. คุณก่อน
วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ การบังเกิดของพวก
แพศย์จึงมีได้ดังนี้. ท่านย่อคำไว้แล้ว. คุณก่อนวาเสฏฐะและภาร-
ทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวนี้แล การบังเกิดขึ้นของหมู่ศูทรนั้น จึงมี

ได้ด้วยอักษระที่เข้าใจกันว่าเลิศเป็นของเก่า เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนกันหรือไม่เหมือนกับสัตว์อื่น ก็โดยธรรมเท่านั้น หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐธรรมและอภิสัมปรายภพ.

[๖๖] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่กษัตริย์ดิเตียน ธรรมของตน จึงออกจากเรือนบวชด้วยคิดว่า เราจะเป็นสมณะ. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่พราหมณ์ ๗๗ แพศย์ ๗๗ ศูทร ดิเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่า เราจักเป็นสมณะดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ การบังเกิดขึ้นแห่งหมู่สมณะจึงได้มีขึ้นด้วยหมู่ทั้ง ๔ เหล่านี้ เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนกันหรือไม่เหมือนกับสัตว์เหล่านี้ก็โดยธรรมเท่านั้น หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐธรรมและอภิสัมปรายภพ.

[๖๗] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี ประพฤติกายทุจจริต วิจตุจจริต มโนทุจจริต เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือกรรมด้วยมิจฉาทิฏฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

[๖๘] คุณก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี ประพฤติกายสุจจริต วิจตุจจริต มโนสุจจริต เป็นสัมมาทิฏฐิ สมาทานกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์.

[๖๕] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี พรหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี มีปกติทำกรรมทั้งสองอย่าง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ มีความเห็นเจือปนกัน ยึดถือกรรมด้วยอำนาจความเห็นอันเจือปนกัน เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจความเห็น อันเจือปนกันเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมได้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง.

[๗๐] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี ฯลฯ พรหมณ์ก็ดี ฯลฯ แพศย์ก็ดี ฯลฯ ศูทรก็ดี ตำรวมทางกาย ตำรวมทางวาจา ตำรวมทางใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๗ แล้ว ย่อมปรินิพพานในโลกนี้แท้.

[๗๑] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาวรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ วรรณะใดเป็นภิกษุผู้อรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบแล้ว มีกรณียะอันกระทำแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ตามบรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดตัวไว้ในภพสิ้นแล้ว นับแล้ว เพราะรู้โดยชอบ วรณะนั้นปรากฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าวรรณะเหล่านั้นโดยธรรม หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐธรรมและอกิสัมปรายภพ. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ แม้สังฆกุมารพรหมก็ได้กล่าวคาถาไว้ว่า

[๗๒] กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่ชนผู้มีความ
รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ
จรรยา เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและ
มนุษย์ดังนี้.

คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ ก็คาถานี้สังฆกุมารพรหมจับไว้ ถูกต้องไม่ผิด ภาษิตไว้ถูก ไม่ผิด ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่ไม่ประกอบ

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 165

ด้วยประโยชน์ เรารู้แล้ว. คุณอนวาสกฐะและภารทวาชะ แม้เราเองก็
กล่าวอย่างนี้ว่า

**กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่นผู้มีควม
รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ
จรรยา เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายดังนี้.**

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้แล้ว. วาสกฐะและภารทวาชะ
ก็ยินดีชื่นชม ภาษิตของพระผู้มีพระภาค ฉะนี้แล.

จบอัครัญญสูตร ที่ ๔.

อรรถกถาอัครัญญสูตร

อัครัญญสูตร มีคำขึ้นต้นว่า เอวมุเม สุตํ ดังนี้.

ในอัครัญญสูตรนั้น มีการพรรณนาบทที่ยังมีเนื้อความไม่ชัดเจนต่อไป. ในคำว่า ปุพฺพพาราม มิคารมาตุปาสาเท นี้ มีอนุพพิกถาดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ในที่สุดแสนกัลป์ อุบาสิกาคณหนึ่ง นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ แล้วถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์แสนหนึ่งมีพระพุทเจ้าเป็นประธานแล้ว หมอบลงแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ตั้งความปรารถนาว่า ในอนาคตกาล ดิฉันจงได้เป็นอุปัฏฐายิกาผู้เลิศของพระพุทเจ้าผู้เช่นกับพระองค์. อุบาสิกานั้นท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกตลอดแสนกัลป์ แล้วได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุมนาเทวีในเรือนของธนัญชัยเศรษฐี ผู้เป็นบุตรของเมณฑกะเศรษฐีในภัททิยนครในกาลของพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย. ในเวลาที่นางเกิดแล้วหม่อมญาติได้ตั้งชื่อให้นางว่าวิสาขา. นางวิสขานั้น เมื่อใดที่พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังเมืองภัททิยนคร เมื่อนั้นนางไปทำการต้อนรับพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยเด็กหญิงอีก ๕๐๐ คน ในการได้เห็นพระผู้มีพระภาคเพียงครั้งแรกเท่านั้น นางก็ได้เป็นพระโสดาบัน ในกาลต่อมา นางได้ไปสู่เรือนของปุลณวัณณกุมารบุตรของมิการเศรษฐีในเมืองสาวัตถี. มิการเศรษฐีตั้งนางไว้ในตำแหน่งมารดาในเรือนนั้น. ฉะนั้นเขาจึงเรียกนางว่ามิการมารดา. ก็เมื่อนางไปสู่ตระกูลสามี บิดาให้นายช่างทำเครื่องประดับชื่อว่ามหาลดาประสาธน์. เพชร ๓ ทะนาน แก้วมุกดา ๑๑ ทะนาน แก้วประพาพ ๒๒ ทะนาน แก้วมณี ๓๓ ทะนาน ได้ถึงการประกอบ

เข้าในเครื่องประดับนั้น. เครื่องประดับนั้น ได้สำเร็จลงด้วยรัตนะทั้งหลาย เหล่านี้ดังกล่าวมานี้และด้วยรัตนะ ๗ สี เหล่าอื่นอีก. เครื่องประดับนั้น สวมบนศีรษะย่อมย่อยคลุมจนจดหลังเท้า. หญิงที่ทรงพลังช้างสาร ๕ เชือก ได้เท่านั้น จึงจะสามารถทรงเครื่องประดับนั้นไว้ได้.

ในกาลต่อมา นางวิสาขานั้นได้เป็นอุปัฏฐายิกาผู้เลิศของพระ-
ทสพล นางได้สละเครื่องประดับนั้นแล้ว ให้สร้างวิหารถวายพระผู้มี
พระภาคด้วยทรัพย์เก้าโกฏิแล้ว ให้สร้างปราสาทบนภูมิภาคประมาณกรีส
หนึ่ง. ปราสาทนั้นประดับด้วยห้องพันห้องอย่างนี้คือ ที่พื้นชั้นบนมี ๕๐๐
ห้อง ที่พื้นชั้นล่างก็มี ๕๐๐ ห้อง. นางคิดว่า ปราสาทล้วนอย่างเดียว
ย่อมไม่งามดังนี้ จึงให้สร้างเรือน ๒ ชั้น ๕๐๐ หลัง ปราสาทเล็ก ๕๐๐
หลัง ศาลายาว ๕๐๐ หลัง แวดล้อมปราสาทนั้น. การฉลองวิหารได้
เสร็จสิ้นลงโดยใช้เวลา ๔ เดือน. ขึ้นชื่อว่า การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระ-
พุทธศาสนาของหญิงอื่น เหมือนการบริจาคของนางวิสาขาคือดำรงอยู่ใน
ภาวะความเป็นมาตุคาม หามีไม่. การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนา
ของชายอื่น เหมือนการบริจาคของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ผู้ดำรงอยู่ใน
ความเป็นบุรุษก็หามีไม่. เพราะอนาถปิณฑิกเศรษฐีนั้นสละทรัพย์ ๕๔
โกฏิ แล้วให้สร้างมหาวิหารชื่อว่าเชตวัน ในที่เชนกับมหาวิหารของเมือง
อนุราธบุรีในด้านทิศทักษิณของเมืองสาวัตถี. นางวิสาขาให้สร้างวิหารชื่อว่า
บุพพารามในที่เชนกับวิหารของนางอุตตมเทวี ในด้านทิศปรายินแห่งเมือง
สาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยประทับอยู่ในเมืองสาวัตถีอยู่ประจำ
ในวิหารทั้ง ๒ นี้ ด้วยความวิเคราะห์ตระกูลทั้ง ๒ เหล่านี้. ภายใน
พรรษาหนึ่ง ประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร. ภายในพรรษาหนึ่ง ประทับ
อยู่ในบุพพารามวิหาร. ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่

ปุพพาราม. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปุพพาราม มิครามาคูปาสาท
ดังนี้.

บทว่า วาเสฏฐการทวชา ได้แก่ วาเสฏฐสามเณรและการท-
วชาสามเณร. ด้วยสองบทว่า ภิกขุสุปริวาสนติ ความว่า สามเณร
ทั้งสองอยู่ปริวาสอย่างเคียดขี้ หายอยู่ปริวาสเพื่อพ้นอาบัติไม่. แต่สามเณร
เหล่านั้น เพราะมีอายุยังไม่บริบูรณ์ จึงปรารถนาความเป็นภิกษุอยู่.
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกขุภาว อากงฺขมานา.
แท้จริง สามเณรแม้ทั้งสองเหล่านั้นเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลชื่อ
อุทิจจะ มีทรัพย์สมบัติฝ่ายละ ๔๐ โกฎิ บรรลุถึงฝั่งแห่งไตรเพท ได้ฟัง
วาเสฏฐสูตรในมัชฌิมนิกายได้ถึงสรณะ ฟังเทววิชชุดรแล้วได้บรรพชาใน
เวลานี้ปรารถนาความเป็นภิกษุจึงอยู่ปริวาส. บทว่า อพฺโลกาเส จงฺกมติ
ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงความด้วยพระรัศมีอันมีวรัณะ ๖ ซึ่งแผ่ชาน
ออกไปในกลางหาว เปรียบเสมือนทองคำอันมีค่าสูง ๑๑ ศอกซึ่งบุคคลดึง
มาด้วยเชือกยนต์จะนั้น เสด็จจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ที่เงาของปราสาทใน
ส่วนทิศบูรพาของปราสาท ซึ่งติดต่อกันกับทางด้านทิศอุดรและทิศทักษิณ.
บทว่า อนุจฺกมิตฺส ความว่า สามเณรทั้งสอง ประคองอัญชลีนี้อมสรีระ
ลงแล้วจงกรมตามพระผู้มีพระภาค.

บทว่า วาเสฏฺฐํ อามนฺเตติ ความว่า วาเสฏฐะและการทวชชะ
สามเณรเหล่านั้น วาเสฏฐะสามเณรฉลาดกว่า ย่อมรู้ถึงสิ่งที่ควรยึดถือ
เอาสิ่งที่ควรสละ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกวาเสฏฐสามเณร
นั้นมา. บทว่า ตุมฺเห ขวตฺถ ตตฺถบทเป็น ตุมฺเห โข อตฺถ. บทว่า
พฺราหฺมณชจฺจา ความว่า เป็นพราหมณ์โดยเชื้อชาติ. บทว่า พฺราหฺมณกฺลิณา
ความว่า มีตระกูล คือสมบุรณ์ด้วยตระกูลในหมู่พราหมณ์. บทว่า พฺราหฺมณ-
กฺลา ความว่า จากตระกูลพราหมณ์ อธิบายว่า ละตระกูลพราหมณ์

ซึ่งสมบูรณ์ด้วยโภคะเป็นต้น. บทว่า **น อุกโกสนฺติ** ความว่า ย่อมไม่ค้าด้วยอ๊กโกสวัตถุ ๑๐. บทว่า **น ปริภาสนฺติ** ความว่า ย่อมไม่บริภาษ ด้วยการกล่าวถึงความเสื่อมชีวิตมีวิธีต่าง ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมค้า ย่อมบริภาษสามเณรเหล่านี้ดังนี้แท้จึงได้ตรัสถาม ด้วยประการฉะนี้. ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถาม. ตอบว่า พระองค์ทรงดำริว่า สามเณรเหล่านี้ เราไม่ถามจะไม่พูดขึ้นก่อน เมื่อเราไม่กล่าว ถ้อยคำก็จะไม่เกิดขึ้นดังนี้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสถามเพื่อให้ถ้อยคำตั้งขึ้น.

บทว่า **ตคฺข** เป็นนิบาตใช้ในคำอย่างเดียวกัน. อธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมค้า ย่อมบริภาษ ข้าพระองค์ทั้งสองโดยส่วนเดียวแท้. บทว่า **อตุตฺรฺพาย** ความว่า ตามสมควรแก่ตน. บทว่า **ปฺริปฺลฺณาย** ความว่า ที่ยกบทสละพยัญชนะมากแล้ว บริบูรณ์ตามความชอบใจของตน. บทว่า **โน อปฺริปฺลฺณาย** ความว่า ที่ไม่หยุดอยู่ในระหว่างกล่าวติดต่อไปตลอด. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พวกพราหมณ์จึงค้าสามเณรเหล่านี้. ตอบว่า เพราะไม่ตั้งอยู่ (ในฐานะของตน). สามเณรเหล่านี้เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้เลิศบรรลู่ถึงฝั่งไทรเพท มีชื่อเสียงปรากฏ ได้ยกย่องในระหว่างพราหมณ์ทั้งหลายในชมพูทวีป. เพราะชื่อที่สามเณรทั้งสองนั้นบวช บุตรของพราหมณ์อื่นเป็นอันมากก็ได้บวชตาม. ลำดับนั้น พวกพราหมณ์ทั้งหลายคิดว่าเราทั้งหลายหมดที่พึ่งพาอาศัยดังนี้ เพราะชื่อที่ตนเองไม่มีที่พึ่งนี้เอง พบสามเณรเหล่านั้นที่ประตูป่าก็ดี ภายในบ้านก็ดีจึงกล่าวว่า พวกท่านทำลายลัทธิของพราหมณ์ พวกท่านเป็นผู้คิดในรศ จึงท่องเที่ยวตามหลังสมณะโล้นดังนี้เป็นต้น และกล่าวคำเป็นต้นว่า พราหมณ์ท่านนั้นมีวรรณะประเสริฐสุด ดังนี้ อันมาใน

พระบาลีแล้วจึงดำ. ถึงแม่เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นจะพากันดำ สามเณรทั้งหลายก็ไม่ได้ทำความโกรธหรือความอาฆาต เพราะข้อที่ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ทั้งหลายยอมพากันดำพากันบริภาษพวกข้าพระองค์ดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถามอาการคือการดำจึงตรัสถามว่า ก็เชอกล่าวอย่างไรดังนี้. สามเณรเหล่านั้นเมื่อจะกราบทูลอาการคือการดำ จึงกราบทูลว่า **พฺราหฺมณา ภนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสฏฺโฐ วนฺโณ** ดังนี้ ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมแสดงว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ดังนี้ ในฐานะเป็นที่ปรากฏแห่งชาติและโคตรเป็นต้น. บทว่า **หิณา อญฺเฐ วณฺณา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมกล่าวว่า วรรณะสามนอกนี้ เลวทรามต่ำช้าดังนี้. บทว่า **สุกฺโก** แปลว่า ขาว. บทว่า **กณฺโห** แปลว่า ดำ. บทว่า **สุชฺฌนฺตึ** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมบริสุทธิ์ ในฐานะมีชาติและโคตรเป็นต้นปรากฏ. บทว่า **พฺรหฺมุโน ปฺตุตา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรของท้าวมหาพรหม. บทว่า **โอรสา มุขโต** ชาตา ความว่า อยู่ในอก ออกจากปาก (ของท้าวมหาพรหม). อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็นโอรส เพราะอันท้าวมหาพรหมกระทำไว้ในอกแล้วให้เจริญแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมชา** ความว่า บังเกิดแล้วจากท้าวมหาพรหม. บทว่า **พฺรหฺมนิมฺมิตา** ความว่า อันท้าวมหาพรหมนิรมิตขึ้น. บทว่า **พฺรหฺมทายาทา** ความว่า เป็นทายาทของพระพรหม. บทว่า **หีนมตฺถวณฺณํ** **อชฺฌูปคตา** ความว่า พวกท่านได้เป็นผู้เข้าถึงวรรณะที่เลว. บทว่า **มฺฤตฺเทก สมนฺเก** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายนินทา รังเกียจ จึงกล่าว. หากกล่าวหมายเอาความเป็นคนโสันและความเป็นสมณะไม่. บทว่า **อิพฺเส**

ได้แก่คบคิดทั้งหลาย. บทว่า กณฺเห คือดำ. บทว่า พนฺธฺ แปลว่า เป็นเผ่าพันธุ์ ของมารคือ เป็นฝักฝ่ายของมาร. บทว่า ปาทาปจฺเจ ความว่า ผู้เป็นเหล่ากอแห่งพระบาทของท้าวมหาพรหม. อธิบายว่า เกิดจากพระบาท.

คำว่า โว ในคำว่า ตคฺข โว วาเสฏฺฐ พุราหฺมณา โปราณ อสรนฺดา เอวมหาหฺสู นี้ เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่ง เป็นฉักฺฐีวิภคิตี. อธิบายว่า พราหมณ์ทั้งหลายระลึกเรื่องเก่าของท่านไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า โปราณ ความว่า วงศ์แห่งความประพุดติ ผู้อุบัติขึ้นในโลกที่ รู้กันว่าเลิศเป็นของเก่า. บทว่า อสรนฺดา แปลว่ารู้ ไม่ได้. มีคำอธิบายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า วาเสฏฺฐะ พราหมณ์ทั้งหลาย ระลึกไม่ได้ รู้ไม่ได้ซึ่งการอุบัติขึ้นในโลกอันเป็นของเก่าของท่าน จึงพากันกล่าวอย่างนี้. คำว่า ทิสฺสนฺติ โข ปน ดังนี้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพื่อประโยชน์แก่การทำลายความเห็นของพราหมณ์เหล่านั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุราหฺมณฺโณ ความว่า นางพราหมณ์ทั้งหลายที่พวกพราหมณ์นำมาสู่ตระกูลด้วยอำนาจการอวาหมงคลและวิวาหมงคล เพื่อประโยชน์แก่การได้บุตร ก็ปรากฏอยู่. ก็โดยสมัยต่อมา นางพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแลก็เป็นหญิงมีระดู. อธิบายว่ามีระดูเกิดขึ้น. บทว่า คพฺภินฺโณ แปลว่า มีครรภ์. บทว่า วิชายมาณา แปลว่าคลอดบุตรและธิดาอยู่. บทว่า ปายมาณา ความว่า ให้เด็กทารกคืบนมอยู่นมอยู่. บทว่า โยนิชาว สมานา ความว่า เป็นผู้เกิดแล้วโดยทางช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งหลายแท้. บทว่า เอวมหาหฺสู ความว่า ย่อมกล่าวอย่างนี้. ถามว่า กล่าวอย่างไร. ตอบว่า กล่าวพราหมณ์เท่านั้น เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เป็นทายาทของพระพรหม. ถามว่า ก็ถ้าคำพูดของ

พราหมณ์เหล่านั้นพึงเป็นคำจริงแล้วไซร้ ห้องของนางพราหมณ์พึงเป็น
อกของท้าวมหาพรหม ช่องคลอดของนางพราหมณ์ก็พึงเป็นพระโอรสของ
ท้าวมหาพรหมละซิ. ตอบว่า ก็ข้อนั้นไม่พียงเห็นอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคำรัสเป็นต้นว่า **เต จ พุทธมุนานญเจะ
อพฺภาจิกฺขนฺติ** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัส मुखเฉทกวาตะนี้ด้วยประสงค์ว่า ขอ
พราหมณ์ทั้งหลายอย่าได้เพ้อกล่าวว่ พวกเราอยู่ในพระอุระออกมาจาก
พระโอรสของท้าวมหาพรหมดังนี้ ด้วยพระคำรัสเพียงเท่านี้ เพื่อจะทรง
แสดงว่า วรรณะแม้ทั้งสี่ สมทานประพตติกุศลธรรมแท้ จึงบริสุทธฺิได้
ดังนี้อีก จึงตรัสว่า **จตุตาโรเม วาเสฏฺฐ วณฺณา** เป็นต้น. บทว่า
อกุสลสัมชตา ความว่า นับว่าเป็นอกุศลดังนี้ หรือเป็นส่วนแห่งอกุศล.
ในทุก ๆ บท ก็นัยนี้. บทว่า **น อลมรียา** ความว่า ไม่สามารถในความ
เป็นพระอริยะได้. บทว่า **กณฺหา** แปลว่า มีปกติดำ. บทว่า **กณฺหวิปากา**
ความว่า วิปาก ของธรรมเหล่านั้น คำ อธิบายว่า เป็นทุกข์. บทว่า
ขตุตฺยปี เต ความว่า ธรรมเหล่านั้นมีอยู่แม้ในพระมหากษัตริย์. บทว่า
เอกจฺเจ ได้แก่ **เอกสุมิ**. ในทุก ๆ บทก็นัยนี้.

บทว่า **สกุภา** แปลว่า ขาว ด้วยภาวะที่หมคคิเลส. บทว่า
สุกุกวิปากา ความว่า แม้วิปากของธรรมเหล่านั้นเป็นของขาว อธิบายว่า
ให้ผลเป็นสุข. บทว่า **อุภยโภยฺกิลฺลเณสุ** ความว่า รวมกันคือเจือปนกัน
ในชน ๒ จำพวก. ถามว่า ในชน ๒ จำพวกเหล่าไหน. ตอบว่าในธรรม
ฝ่ายดำที่วิญญูชนติเตียนพวกหนึ่ง และในธรรมฝ่ายขาวที่วิญญูชนสรรเสริญ
พวกหนึ่ง. ในบทว่า **ยเทตฺถ พุราหฺมณา เอวมานฺหฺสุ** นี้มีวินิจฉัยว่า
พราหมณ์ทั้งหลาย แม้ประพตติในธรรมทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาวนั้นย่อม

กล่าวอย่างนี้ว่า **พุทฺทมโณว เสฏฺโฐ วณโณ** เป็นต้น. หลายบทว่า **ตํ เนลํ วิณฺญ นาชานนฺติ** ความว่า ชน ผู้เป็นบัณฑิตในโลก ย่อมไม่ ยินคือธิบายว่า ย่อมไม่สรรเสริญ. ข้อนี้ เป็นเพราะเหตุไร. ในคำว่า **อิเม- สยฺหิ วาสฏฺฐา** เป็นต้นนี้ มีความสังเขปดังนี้. หากมีคำถามว่า ท่าน กล่าวค่านานุชานนฺติ ดังนี้ไว้ เพราะเหตุไร. ฟังตอบว่า เพราะบรรดา- วรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้วรรณะใดเป็นภิกษุผู้อรหันต์ ฯลฯ ฟันแล้วเพราะรู้ โดยชอบ วรรณะนั้น ย่อมปรากฏว่าเป็นเลิศกว่าวรรณะทั้งหลาย พรหมณ์ เหล่านั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่เลย ฉะนั้นบัณฑิตผู้รู้ทั้งหลาย จึงไม่รับรอง คำพูดของพรหมณ์เหล่านั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในบท **อรหํ** เป็นต้นต่อไป ที่ชื่อว่าอรหันต์ เพราะ เหตุมีความที่กิเลสทั้งหลายอยู่ห่างไกล ที่ชื่อว่า จิณาสพ เพราะความที่อาสวะ ทั้งหลายสิ้นไป. พระเสขะ ๗ จำพวก และกัลยาณปุถุชน ชื่อว่าย่อมอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์. ก็ภิกษุนี้ ผู้มีธรรมเครื่องอยู่อันอยู่จบแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้อยู่แล้ว. กิจที่จะพึงกระทำมีการกำหนดรู้ในสังขะทั้ง ๔ เป็นต้น ด้วยมรรค ๔ อันภิกษุนี้ทำแล้ว ฉะนั้น ภิกษุนี้จึงชื่อว่า มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว. กิเลสภาระและชันชภาระอันภิกษุนี้ปลงลงแล้ว ฉะนั้น เธอ จึงชื่อว่าปลงภาระได้แล้ว. บทว่า **โอหิต** แปลว่าปลงลงแล้ว. ประโยชน์ อันดี หรือประโยชน์อันเป็นของตน ฉะนั้น จึงชื่อว่าประโยชน์ตน. ประโยชน์ของตนอันภิกษุนี้ตามบรรลุได้แล้ว ฉะนั้น เธอจึงชื่อว่าตาม บรรลุประโยชน์ตนแล้ว. ตัณหาท่านเรียกว่า สังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ใน ภพ. ตัณหานั้นของภิกษุนี้สิ้นแล้ว ฉะนั้น เธอจึงชื่อว่ามีสังโยชน์เครื่อง ผูกสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว. บทว่า **สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต** ความว่า ฟัน แล้วเพราะรู้โดยชอบคือโดยเหตุโดยการณํ บทว่า **ชเนตสฺมี** ตัดบทเป็น

ชเน เอตสุมี อธิบายว่า ในโลกนี้ หลายบทว่า **ทิฏฺฐเจ เจว ธมฺเม อภิสม-**
ปรายญจ ความว่า ในอรรถาพนี้ และในอรรถาพอันสัตว์จะพึงถึงในโลก
หน้า.

บทว่า **อนนฺตฺรา** ความว่า เว้นแล้วจากระหว่าง. อธิบายว่า เป็น
เช่นเดียวกันด้วยตระกูลของตน. บทว่า **อนฺยฺนฺตา** ความว่า เป็นไปใน
อำนาจ. บทว่า **นิปฺจฺจกา** ความว่า พวกศากยะทั้งหลายที่แก่กว่าย่อม
แสดงการนอบน้อม ที่หนุ่มกว่า ย่อมทำกิจมีการอภิวัตเป็นต้น. บรรดา
คำเหล่านั้น คำว่า **สามิจิกมฺม** ดังนั้นคือ กรรมอันสมควรมีการกระทำ
วัตรต่อพระเจ้าปเสนทิมนั้นเป็นต้น.

บทว่า **นิวิฏฺฐา** ความว่า ตั้งมั่นแล้ว คือดำรงอยู่อย่างไม่หวั่นไหว.
ถามว่าก็ศรัทธาเห็นปานนี้ย่อมมีแก่ใคร. ตอบว่า ย่อมมีแก่พระโศดาบัน.
ก็พระโศดาบันมีศรัทธาดังมั่น แม้เมื่อจะถูกเขาเอาดาบตัดศีรษะก็ยังไม่
กล่าวว่าพระพุทฺธเจ้าไม่ใช่พระพุทฺธเจ้านี้บ้าง พระธรรมไม่ใช่พระ
ธรรมดั่งนี้บ้าง พระสงฆ์ไม่เป็นพระสงฆ์ดั่งนี้บ้าง. พระโศดาบันย่อมเป็น
ผู้มีศรัทธาดำรงมั่นแท้ เปรียบเสมือนสุรอำมพิณฺฐอุบาสกะนั้น.

นัยว่า อุบาสกนั้นฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว เป็น
พระโศดาบันได้กลับไปเรือน. ที่นั่นมารเนรมิตพระพุทฺธรูปอันประดับ
ด้วยลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของอุบาสกนั้น
แล้วส่งสาส์นไปว่า พระศาสดาเสด็จมาดั่งนี้. สุรอุบาสกคิดว่า เราฟังธรรม
ในสำนักของพระศาสดามาเดี๋ยวนี้เอง อะไรจักมีอีกหนอดั่งนี้แล้ว เข้าไป
หาไหว้ด้วยสำคัญว่าเป็นพระศาสดาแล้วจึงได้ยืนอยู่. มารกล่าวว่า อัมพิณฺฐะ
คำใดที่เรากล่าวแก่ท่านว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดั่งนี้ คำนั้น
เรากล่าวผิดไป เพราะเรายังไม่พิจารณาจึงกล่าวคำนั้นไป ฉะนั้นเธอจง

ถือเอาว่า รูปเที่ยง ฯลฯ วิญญาณเที่ยงดังนี้เกิด. สุรอุบาทสกคิดว่า ข้อที่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่พิจารณาไม่ทำการตรวจตราอย่างประจักษ์แล้ว พึง ตรีอะไรไปนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ มารนี้มาเพื่อมุ่งทำลายเราอย่างแนบ นอน. ลำดับนั้น สุรอุบาทสกจึงกล่าวกะมารนั้น ว่าท่านเป็นมารไซ้ใหม่ดังนี้. มารนั้นไม่อาจที่จะกล่าวมุสาวาทได้ จึงรับว่า ไซ้เราเป็นมาร ดังนี้. อุบาทสก ถามว่าเพราะเหตุไร ท่านจึงมา. มารตอบว่า เรามาเพื่อทำศรัทธาของท่าน ให้หวั่นไหว. อุบาทสกกล่าวว่าดูก่อนมารผู้ใจบาปอำมหิต ท่านผู้เดียวนั้น จงหยุดอยู่ก่อน พวกมารเช่นท่าน ร้อยก็ดี พันก็ดี แสนก็ดี ไม่สามารถ จะทำศรัทธาของเราให้หวั่นไหวได้ชื่อว่าศรัทธาอันมาแล้วด้วยมรรค เป็น ของมั่นคงไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาสีเนรุซึ่งตั้งอยู่บนแผ่นดินอันล้วนแล้วด้วย สิลลา ท่านจะทำอะไรในการมานี้ ดังนี้แล้วปรกมือขึ้น. มารนั้นเมื่อไม่ สามารถจะดำรงอยู่ได้จึงหายไปในที่นั้นนั่นเอง. คำว่า นิวิฐฐา นั้นพระ ผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาสัทธาอย่างนั้น.

บทว่า มุลชาตา ปติภูติตา ความว่าดำรงมั่นแล้วด้วยมรรคนั้นอัน เป็นมูลเพราะมูลรากคือมรรคเกิดพร้อมแล้ว. บทว่า ทพฺพหา แปลว่ามั่นคง. บทว่า อสฺหริยา ความว่า อันใคร ๆ ไม่พึงอาจเพื่อจะให้หวั่นไหวได้เปรียบ เหมือนเสาเขื่อนที่เขาฝังไว้อย่างเป็นทางการ. บทว่า ตสฺเสตํ กลฺลํ วจนายนั้ นความว่า คำนั้น ควรที่จะเรียกพระอริยสาวก. ท่านกล่าวว่าอย่างไร. ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า เราเป็นบุตรเกิดแต่อกของพระผู้มีพระภาค ดังนี้. ความจริง พระอริยสาวกนั้นอาศัยพระผู้มีพระภาคจึงเกิดขึ้นในภูมิของ พระอริยะ ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุตรของพระผู้มีพระภาค และชื่อว่าเป็น โอรสเกิดแต่พระโอบุส เพราะอยู่ในอกแล้วดำรงอยู่ในมรรคและผลด้วย อำนาจการกล่าวธรรมอันออกมาจากพระโอบุส ชื่อว่าเกิดแต่ธรรม เพราะ

เกิดจากอริยธรรม และชื่อว่าอันธรมเนรมิตขึ้น เพราะถูกอริยนิรมิตขึ้น
ชื่อว่าธรรมทายาท เพราะควรรับมรดกคือนวโลกุตตรธรรม.

บทว่า **ตํ กิสุส เหตุ** ความว่า หากมีคำถามว่า พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า **ภควโตมฺหิ ปุตุโต** ดังนี้แล้ว ตรัสอีกว่า **ชฺมุโข ชฺมุมนิมฺมิตโต**
ดังนี้อีก คำนั้นพระองค์ตรัสเพราะเหตุไร. บัดนี้ เมื่อจะแสดงเนื้อความ
ของคำนั้นท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตถาคตสุส เหตุ** ดังนี้เป็นต้น. ใน
บาลีประเทศนั้น คำว่า **ชฺมุยกาโย อิติปิ** ความว่า เพราะเหตุไร พระ
ตถาคตจึงได้รับขนานนามว่า ธรรมกาย. เพราะพระตถาคตทรงคิดพระ
พุทธพจน์คือพระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกแสดงด้วยพระวาจา.
ด้วยเหตุนี้ พระวรกายของพระผู้มีพระภาคจึงจัดเป็นธรรมแท้เพราะ
สำเร็จด้วยธรรม. พระธรรมเป็นกายของพระผู้มีพระภาคนั้นดังพรรณนา.
มานี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าธรรมกาย. ชื่อว่าพรหมกายเพราะ
มีธรรมเป็นกายนั่นเอง แท้จริง พระธรรมท่านเรียกว่าพรหมเพราะเป็น
ของประเสริฐ. บทว่า **ชฺมุมฺภูโต** ได้แก่สภาวะธรรม. ชื่อว่าพรหมภูต
เพราะเป็นผู้เกิดจากพระธรรมนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคครั้งทรงแสดงวาทะอันเป็นเครื่อง ทำลายความ
เป็นผู้ประเสริฐด้วยพระดำรัสมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง
วาทะอันเป็นเครื่องทำลายความเป็นผู้ประเสริฐ โดยนัยอื่นอีกจึงตรัสว่า **โหติ**
โข โสวาเสฏฺฐา สมโย ดังนี้เป็นต้นบรรดาถ้อยคำเหล่านั้น กล่าวด้วย
สังวัฏฺฐะ และ วิวัฏฺฐะ ได้พรรณนาโดยพิสดารแล้วในพรหมชาลสูตร.
บทว่า **อิตุตฺตํ อากฺขณฺนุติ** ความว่า ย่อมมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือ
สู่ความเป็นมนุษย์. บทว่า **เต จ โหนฺติ มโนมยา** ความว่า สัตว์
เหล่านั้นแม้บังเกิดในมนุษยโลกนี้ ก็เป็นพวกโอปปาติกกำเนิด บังเกิด

ขึ้นด้วยใจเท่านั้น ฉะนั้น จึงเชื่อว่าผู้มีความสำเร็จทางใจ. ปิติเท่านั้นยอมให้สำเร็จกิจด้วยอาหารแก่สัตว์เหล่านั้นแม้ในมนุษยโลกนี้ เหมือนในพรหมโลก ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเชื่อว่ามีปิติเป็นภักษา. พึงทราบเหตุมีรัศมีเองเป็นต้นโดยนัยนี้. บทว่า **เอโกทกัญจ** ความว่า จักรวาพทั้งหมดเป็นที่ที่มีน้ำเหมือนกัน. บทว่า **อนุทธกาโร** แปลว่า ความมืด. บทว่า **อนุทธการติมิธา** ความว่า กระทบความมืด คือมี ความมืดมืด ด้วยการห้ามการบังเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ.

บทว่า **สมนุตานิ** ความว่า ดำรงอยู่ คือแผ่ไปรอบ. บทว่า **ปยตตุตส** แปลว่าน้ำมันที่เกี่ยวให้งวด. บทว่า **วณฺณสมฺปนฺนา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยสี. กี่สีของง้วนดินนั้นได้เป็นเหมือนดอกกรรณิการ์. บทว่า **คณฺฐสมฺปนฺนา** ความว่าถึงพร้อมด้วยกลิ่น คือกลิ่นอันเป็นทิพย์ย่อมฟุ้งไป. บทว่า **รสสมฺปนฺนา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยรส เหมือนใส่โอชาทิพย์ลงไปฉะนั้น. บทว่า **ขุทฺทกมฺหุ** ความว่า น้ำผึ้งอันแมลงผึ้งตัวเล็ก ๆ ทำไว้. บทว่า **อุเนพฺภิ** ความว่า มีโทษออกแล้วคือเว้นจากไขแมลงวัน. บทว่า **โลลชาติโก** ความว่ามีความโลภเป็นสภาพ. แม้ในกัลป์ถัดไปที่ล่วงไปแล้วก็มีความโลภเหมือนกัน เราเกิดอัศจรรย์จึงกล่าววว่า **อมฺโห** ดังนี้. บทว่า **กิเมวิทฺถิ ภาวิสุตฺติ** ความว่า สีก็ดี กลิ่นก็ดี ของง้วนดินนั้นน่าชอบใจ แต่รสของง้วนดินนั้นจักเป็นอย่างไรหนอ. ผู้มีเกิดความโลภในง้วนดินนั้นก็เอานิ้วมือจับง้วนดินนั้นมาชิมดู ครั้นเอามือจับแล้วเอามาไว้ที่ลิ้น. บทว่า **อจุฉาเทสิ** ความว่า ง้วนดินนั้นพอเขาเอามาวางไว้ที่ปลายลิ้นก็แผ่ซ่านไปทั่ว เส้นเอ็นรับรสอาหาร ๗,๐๐๐ เส้น เป็นที่น่าชอบใจตั้งอยู่. บทว่า **ตณฺหา จสฺส โอกฺกมิ** ความว่า ก็ความอยากในรสในง้วนดินนั้นก็เกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความโลภนั้น. หลายบทว่า **อาลุပ္-**

กากร อุปกุมมีสุ ปริภุญชิตุ ความว่า เขาป็นเป็นคำ คือแบ่งออกเป็น
ก่อนแล้วเริ่มที่จะบริโภค.

พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ชื่อว่า จนุทิมสุริยา. บทว่า
ปาดุรเหตุ แปลว่าปรากฏขึ้น. ก็บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น
อย่างไรนปรากฏก่อน ใครอยู่ในที่ไหน ประมาณของใครเป็นอย่างไร
ใครอยู่สูง ใครหมุนเร็ว วิถีทางของพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้นเป็น
อย่างไร เทียวไปได้อย่างไร ทำแสงสว่างในที่มีประมาณเท่าใด.

พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสองไม่ปรากฏพร้อมกัน. พระอาทิตย์
ปรากฏขึ้นก่อน. ก็ เมื่อรัศมีเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นได้หายไป ความ
มืดมนจึงได้มีขึ้น. สัตว์เหล่านั้นทั้งกลัวทั้งสอ้งคิดกันว่าคงจะดีหนอ ถ้า
แสงสว่างปรากฏขึ้นมาดังนี้ ต่อแต่นั้นดวงอาทิตย์อันให้ความกล้าเกิดขึ้น
แก่มหาชนก็ได้ตั้งขึ้น. ด้วยเหตุนี้ดวงอาทิตย์นั้นจึงได้นามว่า สุริโย
ดังนี้. เมื่อดวงอาทิตย์นั้น ทำแสงสว่างตลอดวันแล้วอัสดงคตไป ความมืด
มนก็กลับมีขึ้นอีก. สัตว์เหล่านั้น พากันคิดว่า คงจะเป็นการดีหนอ ถ้า
หากว่าเพียงมีแสงสว่างอย่างอื่นเกิดขึ้นดังนี้. ที่นั้นดวงจันทร์รู้ความพอใจ
ของสัตว์เหล่านั้นจึงเกิดขึ้นมา. ด้วยเหตุนี้มันน้แล ดวงจันทร์จึงได้นาม
ว่า จนุโท ดังนี้. บรรดาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น ดวงจันทร์อยู่
ในวิมานภายในล้วน แล้วด้วยแก้วมณี วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยเงิน
ทั้งภายในและภายนอกนั้นเย็นแท้. ดวงอาทิตย์อยู่ในวิมาน ภายในล้วน
แล้วด้วยทอง วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยแก้วผลึก. ทั้งภายในและภาย
นอกร้อนจัด.

ว่าโดยประมาณ ดวงจันทร์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๕ โยชน์ เส้น

รอบวงยาว ๒๕๐ โยชน์. ควรวาติศย์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๐ โยชน์ เส้นรอบวงยาว ๒๕๐ โยชน์.

ดวงจันทร์อยู่ข้างล่าง พระอาทิตย์อยู่ข้างบน. ดวงจันทร์และควรวาติศย์นั้นอยู่ห่างกันโยชน์หนึ่ง. จากส่วนล่างของพระจันทร์ถึงส่วนบนของควรวาติศย์ มีระยะ ๑๐๐ โยชน์.

ดวงจันทร์หมุนไปทางด้านตราซ้าย แต่หมุนไปทางด้านขวางเร็วหมูดาวนักษัตรก็หมุนไปในสองด้าน ดวงจันทร์หมุนไปใกล้หมูดาวนั้น ๆ เหมือนแม่โคเข้าไปหาลูกโคฉะนั้น. ส่วนหมูดาวไม่ทิ้งที่อยู่ของตนเลย. การหมุนไปของควรวาติศย์ทางตรงเร็ว ไปทางขวางช้า. ควรวาติศย์นี้โคจรห่างดวงจันทร์แสนโยชน์ ในวันปาฏิบทจากวันอุโบสถกาพย์. เวลานั้นดวงจันทร์ปรากฏเหมือนรอยเขียนฉะนั้น. ควรวาติศย์โคจรห่างไปเป็นระยะแสนโยชน์ในปักษ์ที่ ๒ ควรวาติศย์ได้โคจรห่างไป ดังที่กล่าวแล้วนี้เป็นระยะแสน ๆ โยชน์จนถึงวันอุโบสถ. ลำดับนั้นดวงจันทร์ก็ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ ไปเต็มดวงในวันอุโบสถ. โคจรห่างออกไปแสนโยชน์ในวันปาฏิบทอีก. โคจรห่างออกไปเป็นระยะแสนโยชน์ในปักษ์ที่ ๒ ควรวาติศย์โคจรห่างไปดังกล่าวแล้วนี้เป็นระยะสิ้น ๆ โยชน์จนถึงอุโบสถ. ที่นั้นดวงจันทร์อับแสงลงโดยลำดับแล้วไม่ปรากฏทั้งดวงในวันอุโบสถ. ควรวาติศย์ลอยอยู่เบื้องบนให้ดวงจันทร์อยู่เบื้องล่างย่อมปกปิดดวงจันทร์ไว้ได้ เหมือนภาชนะเล็กถูกถาดใหญ่ปิดไว้ฉะนั้น. เงามองดวงจันทร์ไม่ปรากฏเหมือนเงาเรือนไม่ปรากฏในเวลาเที่ยง. ควรวาติศย์นั้นเมื่อเงาไม่ปรากฏ แม้ตัวเองก็ไม่ปรากฏ เหมือนประทีปในกลางวันไม่ปรากฏแก่หมู่ชนผู้ยืนอยู่ไกลฉะนั้น.

ก็พึงทราบวินิจฉัยใน คำว่าวิถีของอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นอย่างไร ต่อไปนี้มีดังนี้คือวิถีแพะ วิถีช้าง วิถีของโค. บรรดาวิถี

เหล่านั้น น้ำเป็นของปฏิภูมสำหรับแพะทั้งหลาย แต่น้ำนั้นเป็นที่ชอบใจของช้างทั้งหลาย เป็นที่ผาสุกของฝูงโค เพราะมีความเย็นและความร้อนเสมอกัน. ฉะนั้น ในเวลาใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของแพะเวลานั้น ฝนไม่ตกเลยแม้สักเม็ดเดียว เมื่อใดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของช้าง เมื่อนั้นฝนจะตกแรงเหมือนท้องฟ้ารั่ว. เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของโค เมื่อนั้นความสม่ำเสมอของฤดูก็ย่อมถึงพร้อม.

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมเคลื่อนอยู่ภายนอกภูเขาสีเนรุเป็นเวลา ๖ เดือน และโคจรอยู่ภายในอีก ๖ เดือน. ความจริงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้นย่อมโคจรไปใกล้ภูเขาสีเนรุในเดือน ๘. แต่นั้นเคลื่อนออกไปโคจรอยู่ในภายนอก ๒ เดือนแล้ว เคลื่อนไปอยู่โดยท่ามกลางในต้นเดือน ๑๒. แต่นั้น เคลื่อนมุ่งหน้าต่อจักรวาลแล้วโคจรอยู่ ใกล้ๆ จักรวาลเป็นเวลา ๓ เดือน แล้วเคลื่อนออกห่างมาอีก ไปอยู่ตรงกลางจักรวาลในเดือน ๕ ต่อแต่นั้นในเดือนอื่นก็เคลื่อนมุ่งหน้าต่อภูเขาสีเนรุ แล้วไปโคจรอยู่ใกล้ๆ ภูเขาสีเนรุในเดือน ๘ อีก.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่าดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทำแสงสว่างในที่นี้ประมาณเท่าไร ดังนี้ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมทำแสงสว่างในทวีปทั้ง ๓ โดยพร้อมกัน. กระทำได้อย่างไร. ก็เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในทวีปนี้เป็นเวลาที่เที่ยงในปุพพวิเทหทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอุตตกรูทวีปเป็นมัชฌิมยามในอมรโคยานทวีป. เวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้นในปุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาที่เที่ยงในอุตตกรูทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอมรโคยานทวีปเป็นมัชฌิมยามในทวีปนี้. เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอุตตกรูทวีปเป็นเวลาที่เที่ยงในอมรโคยานทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในทวีปนี้ เป็นเวลา

มัชฌิมยามในบุพพวิเทหทวีป. เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป เป็นเวลาเที่ยงในทวีปนี้ เวลาที่พระอาทิตย์ตกในบุพพวิเทหทวีปเป็นในเวลา มัชฌิมยามในอุตตรกุรุทวีป ฉะนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในสองบทว่า **นกุขตุตานิ ตารกุรฺพานิ** ต่อไป ความนักษัตรมีดาวฤกษ์เป็นต้น และหมู่ดาวทั้งหลายที่เหลือ ย่อมปรากฏ พร้อมทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. บทว่า **รตุตฺนุทฺติว** ความว่า ตั้งแต่พระอาทิตย์ตกจนถึงอรุณขึ้น เป็นเวลากลางคืน ตั้งแต่เวลาอรุณขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตกจัดเป็นเวลากลางวัน กลางคืนและกลางวันย่อมปรากฏอย่างว่ามานี้. ต่อแต่นั้น ๑๕ ราตรี จัดเป็นกึ่งเดือน ๒ กึ่งเดือนเป็นเดือน กึ่งเดือน และเดือนหนึ่งปรากฏอย่างว่ามานี้. ที่นั้น ๔ เดือนจัดเป็น ๑ ฤดู ๓ ฤดู เป็น ๑ ปี ทั้งฤดูและปีจึงปรากฏอย่างว่ามานี้.

คำว่า **วณฺณเวณฺณตา จ** ได้แก่ความมีผิวพรรณต่างกัน. บทว่า **เตสํ วณฺณาติมานปจฺจยา** ความว่า เพราะการถือตัวจัดซึ่งเกิดขึ้นเพราะปรารถนาพระณะของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นปัจจัย. บทว่า **มานาติมานชาติกานํ** ความว่าผู้มีมานะและอติมานะเกิดขึ้นบ่อย ๆ เป็นสภาพ. บทว่า **รสปรวียา** ความว่า อันได้นามว่า รส เพราะสมบุรณ์ด้วยรส. บทว่า **อนฺตุตฺตฺนีสฺสุ** ความว่า พวกกันบ่นถึง. บทว่า **อโห รตํ** ความว่า โอ รสอร่อยมีแก่พวกเรา. คำว่า **อคุคฺคณฺณํ อกฺขรํ** นี้เป็นคำกล่าวถึงวงศ์ซึ่งบังเกิดขึ้นในโลก. บทว่า **อนฺุปทฺนฺติ** ความว่ายอมไปตาม.

บทว่า **เอวเมว ปาตุรโหสิ** ความว่า ได้เป็นเช่นนี้ตั้งขึ้น และได้ตั้งขึ้นเหมือนพื้นเปือกตมอันแห่งเกิดขึ้น ในเมื่อน้ำภายในสระแห้งไปฉะนั้น. เครื่องอันเจริญมีรสหวานอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเครื่องดิน. บทว่า **กลมฺพกา** ได้แก่ ต้นมะพร้าว. บทว่า **อหุ วต โน** ความว่า เครื่องดิน

มีรสหวานได้มีแก่เราทั้งหลายแล้วหนอ. บทว่า **อหะยิต โน** ความว่า
เครื่องดินนั้น ของพวกเราได้หายไปแล้วในบัดนี้.

บทว่า **อภฺรฺรปาโก** ความว่า เกิดขึ้นในภูมิภาคซึ่งไม่ได้ไกล
เลย. บทว่า **อกโณ** แปลว่า ไม่มีราเจีปน. บทว่า **อตุโส** แปลว่าไม่มี
เกลบ. บทว่า **สุคนฺโธ** ความว่า กลิ่นทิพย์ ย่อมฟุ้งกระจายไป. บทว่า
ตณฺหฺลปฺฟโล ความว่า ย่อมเมล็ดผลเป็นเมล็ดข้าวสารขาวบริสุทธิ์. บทว่า
ปกฺกํ ปฏฺวิรุพฺหํ ความว่า ที่ที่เขาเก็บในเวลาเย็น ก็ได้สุกแทนในตอน
เช้า งอกงามขึ้นตามปกติอีก ที่ที่เขาเก็บไปหาปรากฏไม่. บทว่า **นาปทานํ**
ปญฺญาติ ความว่า ย่อมปรากฏเป็นพืชที่ไม่ถูกเก็บเกี่ยวไม่มีบกพร่องเลย
บทว่า **อิตุติยา จ** ความว่า เพศหญิงของหญิงในเวลาเป็นมนุษย์ในชาติก่อนๆ
ก็ปรากฏ เพศชายของชายในกาลก่อน ๆ นั้นก็ปรากฏ. ความจริง มาตุ-
คาม เมื่อต้องการได้ความเป็นบุรุษก็พยายามบำเพ็ญกรรมอันเป็นปัจจัยแห่ง
ความเป็นบุรุษโดยลำดับก็ย่อมสำเร็จได้. บุรุษ เมื่อต้องการเป็นหญิงก็
ประพฤติกการเมสุมิจจาจาร ย่อมสำเร็จได้. ก็ในเวลานั้น ตามปกติ เพศ
หญิงย่อมปรากฏขึ้นแก่มาตุคาม เพศชายก็ปรากฏขึ้นแก่บุรุษ. บทว่า
อุปนิชฺฌายตี ความว่า พงอยู่คือแลดูอยู่. บทว่า **ปริพาโห** ได้แก่ความ
เร้าร้อนด้วยอำนาจระคะ. บทว่า **เสฏฺฐิ** ได้แก่เถ้าถ่าน. บทว่า
นิพฺพยุหฺมานาย ความว่า นำออกไป.

บทว่า **อธฺมฺสมฺมตํ** ความว่าการโปรยฝุ่นเป็นต้นนั้นสมมุติกัน
ว่าไม่เป็นธรรม. บทว่า **ตเตตฺรหิ ธฺมฺสมฺมตํ** ความว่า แต่ในบัดนี้
การโปรยฝุ่นเป็นต้นนี้สมมุติกันว่าเป็นธรรม. พวกพราหมณ์ทั้งหลายพากัน
ถือเอาการโปรยฝุ่นเป็นต้นนั้นว่าเป็นธรรม เทียวไป. จริงอย่างนั้น ใน
ชนบทบางแห่ง พวกหญิงทั้งหลายทะเลาะกันยอมกล่าวว่า เพราะเหตุไร

เธोजึงกล่าว ท่านจักไม่ได้อะไรแม้เพียงก่อน โคมัยสค. บทว่า ปาตพยุตฺถ์ ได้
แก่ความส่องเสพ. บทว่า สนฺนิธิการกั ได้แก่ทำการสั่งสม. บทว่า อปาทานั
ปญฺญายิตฺถ ความว่า ที่ที่เขาเก็บไปแล้วได้ปรากฏเป็นของพร่องไป. บทว่า
สทฺทสทฺทา ความว่า เป็นกลุ่ม ๆ เหมือนจัดไว้เป็นพวกหมู่มุ่ในที่หนึ่ง ๆ.

บทว่า มรียาถฺ รเปยฺยาม ความว่า พวกเราจะตั้งเขตแบ่งกัน.

บทว่า ปาณินา ปหริสฺสุ ความว่า สัตว์เหล่านั้นเอามือตีคนที่ไม่เชื่อคำตน
ถึง ๓ ครั้ง บทว่า ตทกฺเค โข ปน แปลว่า เพราะทำเหตุนั้นเป็นสิ่งสำคัญ.

บทว่า จียิตพฺพหิ จิเยยฺย อธิบายว่า พึงประกาศบอกบุคคลผู้ควรประกาศ
คือตีเตือนบุคคลที่ควรตีเตือน จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่. บทว่า โย เนถฺ สตุโต
ความว่าบรรดาสัตว์เหล่านั้นสัตว์ผู้ใด. ถามว่า ก็สัตว์นั้นเป็นใคร. ตอบว่า
คือพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย. หลายบทว่า สาลินิ ภาคิ อหฺนุปฺปทสฺสาม
ความว่าเราจักนำข้าวสาลีมาจากไร่ของแต่ละคน ๆ ละทะนาน แล้วจะให้
ส่วนข้าวสาลีแก่ท่าน ท่านไม่ต้องทำงานอะไร ขอท่านจงตั้งอยู่ในฐานะ
เป็นหัวหน้าของเราทั้งหลายเถิด.

บทว่า อกฺขริ อฺปนินฺนพฺพตฺถิ ความว่า เกิดบัญญัติโวหารซึ่งเข้าใจ
กันได้ด้วยการนับ. คำว่า ขตฺติโย ขตฺติโย ดังนี้เป็นคำที่เกิดขึ้นคำที่
สอง. บทว่า อกฺขริ ความว่า ไม่ใช่เฉพาะอักษรอย่างเดียวนั้น แต่
พวกสัตว์เหล่านั้นยังได้ทำการอภิเษกบุคคลนั้น ด้วยการยกย่องถึง ๓ ครั้ง
ว่า ขอให้ท่านจงเป็นใหญ่ในนาของพวกเราดังนี้. บทว่า รณฺเขตฺติ
แปลว่า ย่อมยังผู้อื่นให้มีความสุขเอิบอิม บทว่า อคฺคณฺเณน ความว่า การ
บังเกิดขึ้นด้วยอักษร อันเกิดขึ้นในสมัยแห่งโลกเกิดขึ้น ที่รู้กันว่าเลิศหรือ
รู้จักกันในส่วนเลิศ

บทว่า **วิตุงการา วิตฐมา** ความว่า ปราศจากควันและถ่านเพลิง เพราะไม่มีอาหารที่จะพึงหุงต้มแล้วเกี่ยวกิน. บทว่า **ปณฺณมุสลา** ความว่าไม่มีกำม่อม เพราะไม่มีอาหารที่พึงซ้อมตำแล้วหุงต้ม. บทว่า **ฆาสเมสนา** ความว่า แสวงหาอายุและภักดีด้วยอำนาจภิกขาจาร. บทว่า **ตเมन्ह มนุสฺสา** ความว่า หม่อมมนุษย์เหล่านั้นได้เห็นบุคคลเหล่านั้น. บทว่า **อนภิสฺมฺภุมนานา** แปลว่าอดกลั้นไว้ไม่ได้ คือไม่สามารถจะอดกลั้นไว้ได้. บทว่า **คฺนฺเถ กโรนฺตา** ความว่า แต่งคือบอกสอนไตรเพท. บทว่า **อจฺจนฺติ** แปลว่ายอมอยู่อาศัย. บาลีว่า **อจฺเจนฺติ** ดังนี้บ้าง. เนื้อความเช่นเดียวกัน. บทว่า **หีนสมฺมตฺติ** ความว่า คู่ก่อนวาเสฏฐะ โดยสมัยนั้น คำว่าหมู่พราหมณ์ยอมทรงจำนตย์ยอมบอกมนต์ดังนี้ เป็นคำสมมติว่าคำซ้ำ. บทว่า **ตเทตฺรหิ เสฏฺฐสมฺมตฺติ** ความว่า บัดนี้คำว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมทรงจำนตย์มีประมาณเท่านี้ ย่อมบอกกล่าวมนต์มีประมาณเท่านี้ เป็นคำสมมติว่าประเสริฐ. บทว่า **พฺราหฺมณฺมณฺฑลสฺส** ได้แก่หมู่พราหมณ์.

บทว่า **เมถุนฺธมฺมํ** สมาทาย แปลว่า ยึดถือเมถุนธรรม. หลาย. บทว่า **วิธฺุ กมฺมฺนฺเต ปโยเชธฺุ** ความว่า หมู่วัตถุต่างพากันประกอบการงานที่มีชื่อเสียง คือได้รับยกย่องมีการเลี้ยงโคและการค้าขายเป็นต้น. คำว่า **สุทฺทา** **สุทฺทา** นี้ อธิบายว่า พวกศูทร ไปอย่างน่ารังเกียจคือเสื่อมเร็ว ๆ เรียกว่า **สุทฺทํ** **สุทฺทํ** เพราะการงานที่ประพฤติดำ และการงานที่ประพฤติเล็กน้อยนั้น.

บทว่า **อหฺุ โข** ได้แก่ **โหติ โข**. บทว่า **สกฺ ฐมฺมํ** **ครหฺมาโน** ความว่ากษัตริย์บางพระองค์ติเตียนจัดติยธรรมของตนเองอย่างนี้ว่า ใครไม่อาจจะบริสุทฺธิได้ด้วยเพียงแต่ให้ยกเสวตฉัตรขึ้น. ในทุกบทกัณยนี้. ด้วยคำนี้ว่า **อิเมหิ โข** **วาเสฏฺฐา** **จตุหิ** **มณฺฑลฺเลหิ** นี้ พระผู้มีพระภาคยอม

ทรงแสดงคำนี้ว่า เหล่าสมณะย่อมไม่มีการแบ่งแยก. แต่เพราะใคร ๆ ไม่
อาจจะบริสุทธิ์ด้วยชาติได้ ความบริสุทธิ์จะมีได้ก็ด้วยการปฏิบัติชอบของตน
เอง ฉะนั้นการบังเกิดของพระสมณะ จึงเกิดมีขึ้นได้ด้วยหมู่ทั้ง ๔ เหล่านี้
หมู่ทั้งหลายเหล่านี้ย่อมอนุวัตตามหมู่สมณะ และหมู่ที่อนุวัตตามเหล่านั้นก็
ย่อมอนุวัตตามธรรมเนียมเหล่านั้น หาอนุวัตตามธรรมเนียมไม่ ความจริงเหล่าสัตว์
ทั้งหลายอาศัยหมู่สมณะบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ ย่อมถึงความบริสุทธิ์ได้ดังนี้.
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงทำข้อความนั้นว่า ใคร ๆ ไม่อาจที่จะ
บริสุทธิ์ตามชาติได้ แต่เหล่าสัตว์จะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยการประพฤติชอบ
เท่านั้นดังนี้อาจชัดเจน จึงเริ่มเทศนาว่า ขตติโยปิ โข วาเสฏฐา ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า มิจฉาทิฏฐิจมฺสมาทานเหตุ ความว่าเพราะ
เหตุคือการสมาทานธรรม ด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ. อีกอย่างหนึ่ง ความ
ว่า เพราะเหตุที่สมาทานมิจฉาทิฏฐิกรรม.

บทว่า ทูยการี ความว่า มักทำกรรมทั้งสองฝ่ายอย่างนี้คือ บาง
เวลาทำกุศลกรรม บางเวลาทำอกุศลกรรม. บทว่า สุขทุกขปฏิลลเวทึ
ความว่า ธรรมดาว่าสถานที่ที่ให้ผลพร้อมกันทั้งสองฝ่ายในเวลาพร้อมกัน
หาไม่มี. ก็ผู้ใดได้ทำกุศลกรรมไว้มากทำกุศลกรรมไว้น้อย เขาอาศัย
กุศลกรรมนั้นไปบังเกิดในตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์. ที่นั้นอกุศล
กรรมนั้น ย่อมทำเขาให้เป็นผู้บอดบึ้ง ผู้ง่อยบึ้ง ผู้เปลี้ยบึ้ง เขาย่อม
ไม่ควรแก่ราชสมบัติ หรือเขาเป็นอย่างนี้แล้วในเวลาที่ได้รับราชการ
แล้วก็ไม่อาจที่จะใช้โภคทรัพย์สมบัติได้. ต่อมาในเวลาตายของเขาทั้ง
กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งสองนั้นก็ปรากฏเหมือนนกมวญปล้า ที่มีกำลัง
มาก ๒ คน. บรรดากรรมทั้งสองนั้นอกุศลกรรมมีกำลังมากกว่าจึงห้ามกุศล
กรรมไว้เสียแล้วให้สัตว์นั้นบังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. ฝ่ายกุศลกรรม

เป็นกรรมที่สัตว์จะต้องเสวยในปวัตติกาล. กุศลกรรมนั้นย่อมสร้างข้ามงคลบ้าง ม้ามงคลบ้าง โคมงคลบ้าง เขาย่อมได้เสวยสมบัตินั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอากุศลกรรมนี้จึงตรัสว่า **สุขทุกขปฏิบัติเวที โหติ** ดังนี้

บทว่า **สตตุนัน โโพธิปกุชियานัน** ความว่า โโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งแบ่งเป็น ๗ หมวดตามลำดับด้วยอำนาจส่วนธรรมข้อต้นว่า สติปัฏฐาน ๔. บทว่า **ภวานมมฺหุวย** ความว่า "ไปตามภavana อธิบายว่า ปฏิบัติ ภavana. บทว่า **ปรินิพฺพาทิ** ความว่า ย่อมดับ ด้วยการดับกิเลส. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวรรณะ ๔ ดังพรรณนามาจะนี้แล้ว กลับมาแสดงยกเอาพระชินาสพบุรุษจะทั้ง ๔ ได้แล้ว ว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่ เทวดาและมนุษย์.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้นทำให้มันตามทำนองการแสดงถ้อยคำแม่ของพรหมซึ่งโลกยกย่อง จึงตรัสพระคำรัสว่า **อิเมสฺสึ หิ วาเสฏฺฐา จตฺตุนัน วณฺณานัน** เป็นต้น. คำว่า **พฺรหฺมโณ เวสฺสโ** เป็นต้นได้อธิบายพิสดารในอัมพภูตสูตรแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวาทะอันเป็นเครื่องทำลายความเป็นผู้ประเสริฐด้วยกถามรรคนี้ เพียงเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงหันกลับมาทรงแสดงเทศนาให้จบลงด้วยธรรมอันเป็นยอดคือพระอรหัตต์. บทว่า **อตฺตมฺนา วาเสฏฺฐกาทรฺวชา** ความว่า ก็วาเสฏฐะ และภารัทวาชะสามเณรพากันชื่นชมยินดีได้ชมเชยภายิตของพระผู้มีพระภาคว่า **สาธุสาธุ** ดังนี้. สามเณรทั้งสองนั้น กำลังน้อมระลึกถึงรู้ตามพระสูตรนี้นั่นเอง ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมปฏิบัติสัมภทาทั้งหลาย ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอัครัญญสูตรที่ ๔

๕. สัมปทานียสูตร

เรื่อง พระสารีบุตรเถระ

[๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เขตเมืองนาลันทา. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีความรู้ ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตร เธอกล่าวอภิวาทนี้ประเสริฐแท้ เธอเชื่อมั่นตนเองฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นจะที่มีความรู้ ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ.

[๗๔] สารีบุตร เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งได้มีในอดีตว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ได้มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. สารีบุตร ก็เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งจักมีในอนาคตว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จักมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญา
อย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า สารีบุตร ก็เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้เรา
ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ ณ บัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีศีล
อย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติ
อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า สารีบุตร ก็เธอไม่มีเจโตปริยญาณในพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหล่านั้น
เหตุไฉน เธอจึงหาญกล่าวอัสภิวาจา อันประเสริฐนี้ เธอเชื่อมั่นตนเอง
ฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ล้อมใส
ในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะ
หรือพราหมณ์อื่น ที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระ
สัมโพธิญาณ.

สารีบุตร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจโต-
ปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน
ก็จริง แต่ข้าพระองค์ก็ทราบอาการที่เป็นแนวของธรรมได้ เปรียบเหมือน
เมืองชายแดนของพระราชา มีป้อมแน่นหนา มีกำแพงและเชิงเทินมั่นคง
มีประตู ๆ เดียว คนยามเฝ้าประตูของพระราชาที่เมืองนั้นเป็นบัณฑิต
เลียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จักไม่ให้เข้าไป ย่อมให้แต่
คนรู้จักเข้าไป เขาเที่ยวตรวจดูแนวกำแพงรอบ ๆ เมืองนั้นไม่เห็นที่ต่อ
หรือช่องกำแพง โดยที่สุด แม้พอแมวลอดออกมาได้ จึงคิดว่า สัตว์ที่มี

ร่างใหญ่จะเข้ามาเมืองนี้หรือจะออกไป ทั้งหมดสิ้น จะต้องเข้าออกทาง
ประตูนี้เท่านั้น ฉันทิ ข้ำแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้ำพระองค์ก็ทราบอาการ
ที่เป็นแนวของธรรมได้ ฉันทิ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ที่ได้มีแล้วในอดีตทั้งสิ้น ล้วนทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมอง
ใจ ทอนกำลังปัญญา ล้วนมีพระมณัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ เจริญ
สัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพชฌาณ
แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจักมีในอนาคตทั้งสิ้น
ก็จักต้องทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา
จักมีพระมณัสตั้งมั่นแล้ว ในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗
ตามเป็นจริง จึงจะได้ตรัสพระอนุตตรสัมมาสัมโพชฌาณ ถึงแม้พระผู้มี
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่อง
เศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระมณัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔
ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัม-
โพชฌาณ. ข้ำพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เพื่อฟัง
ธรรม. พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างเยี่ยมยอดประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำ
ฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาแก่ข้ำพระองค์. พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่าง
เยี่ยมยอด ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาด้วยประการ
ใด ๆ ข้ำพระองค์ก็รู้ยังในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ได้ถึงความสำเร็จ
ธรรมบางส่วนในธรรมทั้งหลายแล้ว จึงเลื่อมใสในพระองค์ว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว.

ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรมและการบัญญัติอายตนะ

[๗๕] ข้ำแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้สึกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา ไม่
รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา ไม่รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็น
การก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลก
นี้ รู้สึกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดาอย่างเดียว แต่ไม่รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์
มารดา ไม่รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์
ข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลก
นี้ รู้สึกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา แต่ไม่
รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลกนี้
รู้สึกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา รู้สึกตัว
คลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๔. ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม ในการก้าวลงสู่ครรภ์.

[๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็น
ข้อธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในวิธีแห่งการ
ดักใจคน. วิธีแห่งการดักใจคน ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนบางคนในโลกนี้ ดักใจได้ด้วยนิมิต
ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็น
ดังนี้. เขาดักใจได้มากอย่างที่เดี๋ยว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่าง
นั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีดักใจคนข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้
มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต ต่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรืออมมนุษย์ หรือ

เทวดาทิ้งหลายแล้ว จึงตั้งใจได้ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้. เขาตั้งใจได้มากอย่างทีเดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีแห่งการตั้งใจคน ข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้ มิได้ตั้งใจได้ด้วยนิมิต ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์หรืออมมนุษย์ หรือเทวดาทิ้งหลายตั้งใจได้เลย ต่อได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ จึงตั้งใจได้ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้. เขาตั้งใจได้มากอย่างทีเดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีแห่งการตั้งใจคน ข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้ มิได้ตั้งใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์หรืออมมนุษย์ หรือเทวดาทิ้งหลายตั้งใจได้เลย ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ตั้งใจได้เลย แต่ยอมกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์ด้วยใจได้ว่า มโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น เขาตั้งใจได้มากอย่างทีเดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีการตั้งใจคนข้อที่ ๔.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้ก็เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม ในวิธีการตั้งใจคน.

ว่าด้วยทัศนสมบัติ

[๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อ

ธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในทศนสมาบัติ.
ทศนสมาบัติ ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้
อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัย
ความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดย
ชอบแล้ว ได้บรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาภายใน
แหละ แต่พื้นเท่าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ
เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในภายใน คือ ผม
ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ
ตับ พังศิณ ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี
เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก
ไขข้อ มูลร นี่ทศนสมาบัติข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์
บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียร
ที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบ แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อม
พิจารณาภายในแหละ แต่พื้นเท่าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนัง-
ห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่
ในภายใน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก
ม้าม หัวใจ ตับ พังศิณ ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหาร
เก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว
น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลร เธอพิจารณาเห็นกระดูก ก้าวล่วงผิวหนัง
เนื้อและเลือดของบุรุษเสีย นี่ทศนสมาบัติข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคน ในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิ ที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ แหละแต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เธอพิจารณาเห็น กระดูก ก้าวล่วงผิวหนังเนื้อและเลือดของบุรุษเสีย และย่อมรู้กระแส วิญญาณของบุรุษซึ่งกำหนดแล้วโดยส่วนสอง คือทั้งที่ตั้งอยู่ในโลกนี้ ทั้งที่ตั้งอยู่ในปรโลกได้ นี้ทัศนสมบัติข้อที่ ๓

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคน ในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิที่ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ แหละแต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เธอย่อมพิจารณา เห็นกระดูก ก้าวล่วงผิวหนังเนื้อและเลือดของบุรุษเสีย และย่อมรู้กระแส วิญญาณของบุรุษซึ่งกำหนดแล้วโดยส่วนสอง คือทั้งที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในโลกนี้ ทั้งที่

ไม่ตั้งอยู่ในปรโลกได้ นี้ทัศนสมบัติข้อที่ ๔. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็น
ธรรมที่เยี่ยมในทัศนสมบัติ.

ว่าด้วยบุคคล ๗ โภชณก ๗ ปฏิปทา ๔

[๘๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่
เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในฝ่ายบุคคลบัญญัติ. บุคคล ๗
พวก เหล่านี้คือ อุภโตภาควิมุต ๑ ปัญญาวิมุต ๑ กายสักขิ ๑ ทิฏฐิ-
ปัตตะ ๑ สัทธาวิมุต ๑ ธรรมาสุสारी ๑ สัทธานุสारी ๑. ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยม ในฝ่ายบุคคลบัญญัติ.

[๘๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายธรรมเป็นที่ตั้งมั่น.
โภชณก ๗ เหล่านี้ คือ สติสัมโภชณก ๑ ธรรมวิจยสัมโภชณก ๑
วิริยสัมโภชณก ๑ ปิติสัมโภชณก ๑ ปัสสัทธิสัมโภชณก ๑ สมาริ-
สัมโภชณก ๑ อุเบกขาสัมโภชณก ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็น
ธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายธรรมที่ตั้งมั่น.

[๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่
เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในฝ่ายปฏิปทา. ปฏิปทา ๔
เหล่านี้ คือ

๑. ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้
ได้ช้า

๒. ทุกขาปฏิปทา จิปปาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบาก แต่
รู้ได้เร็ว

๓. สุขขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติได้สะดวก แต่
รู้ได้ช้า

๔. สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติได้สะดวก ทั้ง
รู้ได้เร็ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในปฏิปทา ๔ นั้น ปฏิปทาที่ปฏิบัติ
ลำบากทั้งรู้ได้ช้านี้ นับเป็นปฏิปทาที่ทราม เพราะประการทั้งสอง คือ
เพราะปฏิบัติลำบากและเพราะรู้ได้ช้า. อนึ่ง ปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบากแต่
รู้ได้เร็วนี้ นับว่าเป็นปฏิปทาที่ทราม เพราะปฏิบัติลำบาก. ปฏิปทาที่
ปฏิบัติได้สะดวกแต่รู้ได้ช้านี้ นับว่าเป็นปฏิปทาที่ทราม เพราะรู้ได้ช้า.
ส่วนปฏิปทา ที่ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็วนี้ นับว่าเป็นปฏิปทาประณีต
เพราะประการทั้งสอง คือ เพราะปฏิบัติสะดวก และเพราะรู้ได้เร็ว.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายปฏิปทา.

ว่าด้วยภัสสสมาจารและศีลสมาจารของบุรุษ

[๘๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่
เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายภัสสสมาจาร (มารยาท
เกี่ยวข้องกับคำพูด) คนบางคนในโลกนี้ ไม่กล่าววาจาเกี่ยวข้องกับมุสาวาท ไม่
กล่าววาจาต่อเสียด อันทำความแตกร้าวกัน ไม่กล่าววาจาอันเกิดแต่ความ
แข่งดีกัน ไม่มุ่งความชนะ กล่าวแต่วาจาซึ่งไตร่ตรองด้วยปัญญา อันควร
ฟังไว้ในใจ ตามกาลอันควร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นธรรมที่เยี่ยม
ในฝ่ายภัสสสมาจาร.

[๘๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมฝ่ายศีลสมาจารของบุรุษ. คน
บางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่เป็นคนพูดหลอกลวง ไม่
พูดเลียบเคียง ไม่พูดหวานล่อม ไม่พูดทะลึ่ง ไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ
เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ทำความ

สม่าเสมอ ประกอบชาคริยานุโยค ไม่เกียจคร้าน ปรารถนาความเพียร
เฟื่องฉาน มีสติ พุคฺคี และมีปฏิภาณ มีคติ มีปัญญาทรงจำ มีความรู้
ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญารักษาตน เทียวไป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
นี้เป็นธรรมที่เยี่ยม ในฝ่ายศีลสมาจารของนรุษ.

ว่าด้วยอนุศาสนวิธี ๔

[๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม
ที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอนุศาสนวิธี อนุสา-
สนวิธี ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดย
ชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระ-
โศคาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้อง
หน้าเพราะสังโยชน์ ๓ ลั่นไป.

๒. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่นด้วยมนสิการโดย
ชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระสกทา
คามิ จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะ
สังโยชน์ ๓ ลั่นไป และเพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง.

๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการ
โดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระ-
อนาคามีผู้เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่ต้องกลับมา
จากโลกนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลั่นไป.

๔. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการ
โดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักได้บรรลุ
เจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป

จักทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายอนุศาสนวิธี.

[๘๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายวิมุตติญาณของบุคคลอื่น คือ

๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป.

๒. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะระอาโทสะ และโมหะเบาบาง.

๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระอนาคามีผู้โอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป.

๔. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักได้บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป จักทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายวิมุตติญาณของบุคคลอื่น.

ว่าด้วยอัสสตวาทะ ๓

[๘๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม
ที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอัสสตวาทะ. อัสสต-
วาทะ ๓ เหล่านี้ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่อง
เผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัย
ความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เมื่อ
จิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมความระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลาย
ประการ คือตามระลึกชาติได้ หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติ
บ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติ
บ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้างว่า ในภพโน้น
เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพ
นั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มี
โคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์
อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ได้มา
บังเกิดในภพนี้. ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลาย
ประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าว
อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้จักกาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลกพิณาศแล้ว หรือเจริญขึ้น
แล้ว. อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้จักกาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพิณาศ หรือจัก
เจริญขึ้น. อตตะตาและโลกที่เที่ยงคงที่ ตั้งมั่นคงอยู่อดกฎเขา ตั้งมั่นคงเสาระ-
เนียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้นย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจติ ย่อมเกิด

แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้. นี่เป็นสัสตวาทะข้อที่ ๑

๒. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้สังวัฏก์ปวิวัฏก์หนึ่งบ้าง สองบ้าง สามบ้าง สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาบังเกิดในภพนี้. ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลกพิณาสแล้ว หรือเจริญขึ้นแล้ว. อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพิณาส หรือจักเจริญขึ้น. อตฺตาและโลกเที่ยง คงที่ ตั้งมั่นดุจภูเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด สัตว์เหล่านั้นย่อมแสนไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้. นี่เป็นสัสตวาทะข้อที่ ๒.

๓. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้สิบสังวัฏก์ปวิวัฏก์บ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง ว่า ในภพโน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น

มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข้ออย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลกพิณาศแล้ว หรือเจริญขึ้นแล้ว อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพิณาศ หรือจักเจริญขึ้น. อตฺตาและโลกที่เที่ยงคงที่ ตั้งมั่นคงยอคุณเขา ตั้งมั่นคงเสาระเนียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้น ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้. นี้เป็นสัตสตวาทะข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นธรรมที่เยี่ยม ในสัตสตวาทะ.

ว่าด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ

[๘๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายบุพเพนิวาสานุสติญาณ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏ์บ้าง หลายวิวัฏฏ์บ้าง หลายสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์บ้างว่า ในภพโน้น เราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข้ออย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น

ครั้งจตุตถจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เรามีชื่อ
อย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวย-
สุขเสวยทุกอย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้งจตุตถจากภพนั้นแล้ว
ได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ ในการก่อนได้
หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัตว์ทั้งหลายที่มีชาติอันไม่อาจนับได้ด้วย
วิธีคำนวณ หรือวิธีนับ ก็ยังมีอยู่ มีภพซึ่งเป็นที่ ๆ เขาเคยอาศัย อยู่
คือรูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ เนวสัตถุณาสัตถุภพ ก็ยังมี ย่อมตาม
ระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ
 พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นธรรมที่
เยี่ยมในฝ่ายบุพเพนิวาสานุสติญาณ.

ว่าด้วยจตุปตญาณ

[๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายรู้จติและอุบัติของ
สัตว์ทั้งหลาย. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลก
นี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความ
ประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้ว
บรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลัง
อุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ตัดกยาก ด้วย
ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ ผู้เป็นไป
ตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต
ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาติ นรก ส่วน

สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียน พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้. เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจืด กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดีศดกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุ ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการ ฉะนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายรู้จืดและอุบัติ ของสัตว์ทั้งหลาย.

ว่าด้วยอิทธิวิธี ๒

[๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอิทธิวิธี. อิทธิ วิธี ๒ อย่าง นี้ คือ

(๑) ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประกอบด้วยอุปธิ ไม่เรียกว่า เป็นของพระอริยะ มีอยู่.

(๒) ฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ เรียกว่าเป็นของ พระอริยะมีอยู่.

๑. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประกอบด้วยอุปธิ ที่ไม่เรียกว่าเป็นของพระอริยะนั้น เป็นไฉน. คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความ ไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิต ตั้งมั่นแล้ว เขาได้บรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไป

ก็ได้ ทะลุฝ่า กำแพงภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้
ผุดขึ้นต่ำลงแม้ในแผ่นดินเหมือนลงในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก
เหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบ-
คลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์ มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้
ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
นี้ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประกอบด้วยอุปธิ ไม่เรียกว่าเป็นของ
พระอรិยะ.

๒. ส่วนฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ ที่เรียกว่า
เป็นของพระอริยะนั้นเป็นโจน. คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ถ้าหวัง
อยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งปฏิญญาว่าไม่ปฏิญญาอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีสัญญา
ในสิ่งปฏิญญานั้นว่าไม่ปฏิญญาอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่าเราพึงมีสัญญาในสิ่งไม่
ปฏิญญาว่าเป็นสิ่งปฏิญญาอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิญญานั้นว่า
เป็นสิ่งปฏิญญาอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิญญาและไม่
ปฏิญญาว่าไม่ปฏิญญาอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิญญาและไม่ปฏิ
ญานั้นว่าไม่ปฏิญญาอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิญญา
และไม่ปฏิญญาว่าเป็นสิ่งปฏิญญาอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิญญา
และไม่ปฏิญญานั้นว่าเป็นสิ่งปฏิญญาอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงละวางสิ่งที่
เป็นปฏิญญาและไม่เป็นปฏิญญาทั้ง ๒ นั้นเสีย แล้ววางเฉยมีสติสัมปชัญ
ญะ ก็ยอมเป็นผู้วางเฉยในสิ่งนั้นที่เป็นปฏิญญาและไม่ปฏิญญานั้นเสียมี
สติ สัมปชัญญะอยู่. นี้ฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ ที่เรียก
ว่าเป็นของพระอริยะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นธรรมในฝ่ายอิทธิ-
วิธี. พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงรู้ชื่อธรรมนั้นได้ทั้งสิ้น ไม่มีเหลืออยู่
เมื่อทรงรู้ชื่อธรรมนั้นได้ทั้งสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีชื่อธรรมอื่นที่จะต้อง

ทรงรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่รู้ยิ่งแล้ว จะมีความรู้ยิ่งขึ้นไปกว่าพระองค์ในฝ่ายอิทธิวิธี.

ว่าด้วยพระสารีบุตรทูลถาม

[๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิ่งใดอันกุลบุตรผู้มีศรัทธา
ปรารถนาคความเพียร มีความเพียรมั่น จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ
ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ด้วยความเอา
ธุระของบริษัถ สิ่งนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุเต็มที่แล้ว. อนึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงประกอบความพัวพันด้วยความสุขในกาม ซึ่ง
เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่ทรงประกอบการทำตนให้ลำบาก
เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อนึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ฉาน ๔ อันล่วงกามาจรจิตเสีย ให้อยู่สบาย
ในปัจจุบันได้ตามประสงค์ ได้ไม่ยาก ไม่ลำบาก. ถ้าเขาถามข้าพระ-
องค์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตร สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่
ได้มีในอดีต ท่านที่มีความรู้ยิ่งยกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิ-
ญาณมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า ไม่มี. ถ้าเขา
ถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่จักมีในอนาคต ท่านที่มีความ
รู้ยิ่งยกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณจักมีไหม. เมื่อเขา
ถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า ไม่มี. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่าอื่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณมีอยู่ไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้า-
พระองค์พึงตอบว่าไม่มี. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าอื่น
ที่ได้มีในอดีต ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัม-

โพธิญาณมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงตอบว่า มีอยู่. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่จักมีในอนาคต ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ในสัมโพธิญาณจักมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงตอบว่า มีอยู่. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงตอบว่า ไม่มี. ก็ถ้าเขาถามข้าพระองค์ว่า เหตุไรท่านจึงตอบรับเป็นบางอย่าง ปฏิเสธเป็นบางอย่าง เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงตอบเขาว่า นี้แน่ท่าน ข้อนี้ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต เป็นผู้มีความรู้เสมอเท่ากับเราในสัมโพธิญาณ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคต จักเป็นผู้มีความรู้เสมอเท่ากับเราในสัมโพธิญาณ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส นั้นเป็นฐานะที่จะมีไม่ได้.

[๕๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถูกเขาถามอย่างนี้ จะนับว่ากล่าวตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว แล ไม่ชื่อว่ากล่าวดูพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริงแลหรือ ชื่อว่าแก้ไปตามธรรม สมควรแก่ธรรมแลหรือ ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไรๆ มิได้มาถึงสถานะอันควรติเตียนแลหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถูกแล้ว สารีบุตร เมื่อเธอถูกเขาถามอย่างนี้ แก่อย่างนี้ นับว่าเป็นผู้กล่าวตามพุทธพจน์ที่เรากล่าวแล้วทีเดียว ไม่เชื่อว่ากล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง ชื่อว่าแก้ไปตามธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไร ๆ ก็มีได้มาถึงสถานะอันควรติเตียน.

พระอุทายีสรรเสริญพระพุทธองค์

[๕๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัครรรยัณก์ ไม่เคยมีมา ความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่ทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้เห็นธรรมแม้สักข้อหนึ่งจากธรรมของพระองค์นี้ในตนแล้ว พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัครรรยัณก์ ไม่เคยมีมา ความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่ทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คู่ก่อนอุทายี เธอจงดูความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่แสดงตนให้ปรากฏ เพราะเหตุนั้น ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้เห็นธรรมแม้สักข้อหนึ่งจากธรรมของเรานี้ในตนแล้ว พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ คู่ก่อนอุทายี เธอจงดูความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจพออย่างนี้ แต่ไม่แสดงตนให้ปรากฏ.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า เพราะเหตุนั้นแล สารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ คู่ก่อน สารีบุตร ความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคต ซึ่งจักยังมี อยู่บ้างแก่โหมมบุรุษทั้งหลาย พวกเขาจักละเอียดได้ ก็เพราะได้ฟังธรรม ปริยายนี้.

ท่านพระสารีบุตรได้ประกาศความเลื่อมใสของตนนี้ เฉพาะ พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้น คำ ไวยากรณ์นี้ จึงมีชื่อว่า "สัมปสาทนียะ" ดังนี้แล.

จบสัมปสาทนียสูตร ที่ ๕

อรรถกถาสัมปสาทนียสูตร

สัมปสาทนียสูตร มีคำขึ้นต้นว่า เอวมุเน สุตฺตํ ดังนี้.

ในสัมปสาทนียสูตรนั้น มีการพรรณานาบทที่ยังไม่ชัด ดังต่อไปนี้. บทว่า นาพนุทายิ ความว่า ไกล้พระนครซึ่งได้นามว่า นาพันทา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำเมืองนาลันทานันให้เป็นที่โคจรคาม. บทว่า ปาวาริกมฺพวเน ความว่า ที่สวนมะม่วงของเศรษฐีผู้มีผ้ามีขนอ่อนนุ่ม. ได้ยินว่า สวนมะม่วงนั้นเป็นสวนของเศรษฐีนั้น. เขาได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สร้างวิหาร ซึ่งประดับด้วยกุฎีที่พักผ่อนและมณฑปเป็นต้นในอุทยานนั้น มอบถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า วิหารนั้นได้ถึงการนับว่า ปาวาริกมฺพวัน เหมือนชีวกำพวันฉะนั้น. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประทับอยู่ที่ ปาวาริกมฺพวันนั้น. ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงทูลอย่างนี้ ตอบว่า เพื่อประกาศความโสมนัสซึ่งบังเกิดแก่ตน.

ในเรื่องนี้ มีการกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้. นัยว่า ในวันนั้น พระเถระชำระร่างกายแต่เช้าตรู่ นุ่งห่มเรียบร้อยแล้ว ถือบาตรจีวร นำความเลื่อมใสมาให้เกิดแก่หมู่เทวดาและมนุษย์ ด้วยอริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นอันน่าเลื่อมใส หวังเพิ่มพูนประโยชน์สุขแก่ชาวเมืองนาลันทา จึงเข้าไปเพื่อบิณฑบาต ในเวลาหลังภัตก็กลับจากบิณฑบาตไปวิหารแล้ว แสดงวัตรแก่พระศาสดา เมื่อ พระศาสดาเสด็จเข้าพระคันชุกฺกุ แล้ว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว กลับไปยังที่พักกลางวันของตน เมื่อสัทธิ-

วิหาริกและอันเตวาสิกในทีนั้น พวกกันแสดงวัตรแล้วหลีกไป พระ
เถระได้กวาดที่พักรกลางวันนั้นแล้ว ปลูกาดแผ่นหนัง เอน้ำจากลักจันชุป
มือและเท้าให้เย็นแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ๓ ชั้น ทำตามกำหนดเวลาแล้ว จึง
เข้าผลสมาบัติ. ท่านออกจากสมาบัติด้วยเวลาตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว เริ่ม
ที่จะระลึกถึงคุณของตน. ทีนั้น เมื่อท่านกำลังระลึกถึงคุณอยู่ ศีลก็ได้
มาปรากฏ ต่อแต่นั้น สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ปฐม-
ญาณ ฯลฯ จตุตถฌาน อากาสนัญญาตนสมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญานา-
นาสัญญญาตนสมาบัติ ฯลฯ วิปัสสนาญาณ ฯลฯ ทิพพจักขุญาณ ฯลฯ
โศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล ฯลฯ อรหัตตมรรค อรหัตตผล อัตถ-
ปฎิสัมภिता ธรรมปฎิสัมภिता นิรุตติปฎิสัมภिता ปฎิภาณปฎิสัมภिता สวาก-
บารมีญาณ ก็ปรากฏขึ้นตามลำดับ. จำเดิมแต่นั้น เมื่อท่านกำลังระลึก
ถึงคุณของตน เริ่มต้นแต่อภิหารที่ได้ทำไว้แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า อโนมทัสสี เหนืออสงไขยกาไรแสนกัลป์ จนกระทั่งถึงเวลา
ที่กำลังนั่งคู้บัลลังก์ คุณทั้งหลายก็ได้ปรากฏ. พระเถระระลึกถึงคุณของ
ตนเป็นอันมากอย่างนี้ ก็ไม่อาจเห็นประมาณหรือกำหนดของคุณทั้งหลาย
ได้เลย.

ท่านคิดว่า ประมาณหรือกำหนดแห่งคุณทั้งหลายของพระสาวก
ดำรงอยู่ในญาณบางส่วน ย่อมไม่มีแก่เราก่อน แต่เราบวชอุทิศพระ
ศาสดาองค์ใด พระศาสดาพระองค์นั้นมีพระคุณเป็นเช่นไรหนอ ดังนี้แล้ว
จึงเริ่มระลึกถึงพระคุณของพระทสพล. ท่านได้อาศัยศีล สมาธิ ปัญญา
วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สติปัฏฐาน ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัย
สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ มรรค ๔ ผล ๔ ปฎิสัมภिता ๔ โยนิปริจเฉ-
ทกญาณ ๔ อริยวงศ์ ๔ ของพระทสพล แล้วเริ่มระลึกถึงพระคุณของพระ

ทศพล. อนึ่ง พระเถระอาศัย องค์ของประธาน ๕ สัมมาสมาธิมีองค์ ๕ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ นิสสรณียธาตุ ๕ วิมุตตายนะ ๕ ปัญญาเครื่องตั้งสมวิมุตติ ๕ สาราณียธรรม ๖ อนุสสติกัมมัฏฐาน ๖ การวะ ๖ นิสสรณียธาตุ ๖ สัตตวิหารธรรม ๖ อนุตตรियะ ๖ ปัญญาอันเป็นส่วนแห่งการตรัสรู้ ๖ อภิญญา ๖ อสาศารณญาณ ๖ อปริหานิยธรรม ๗ อริยทรัพย์ ๖ โภชนงค์ ๗ สัมปรัสนธรรม ๗ นิชชรวัตถุ (เรื่องของเทวดา) ๗ ปัญญา ๗ ทักขิไณยบุคคล ๗ จินาสวพละ ๗ ปัญญาปฏิลาภเหตุ ๘ สมมัตตธรรม ๘ การก้าวล่วงโลกธรรม ๘ อาร์พภวัตถุ ๘ อักขณเทศนา ๘ มหาปริสวิตก ๘ อภิกายตนะ ๘ วิโมกข์ ๘ ธรรมอันเป็นมูลของโยนิโสम्मสิการ ๘ องค์แห่งความเพียรอันบริสุทธิ์ ๘ สัตตาวาสเทศนา ๘ อาฆาตปฏิวินัย ๘ ปัญญา ๘ นานัตตธรรม ๘ อนุปปพวิหาร ๘ นาถกรณธรรม ๑๐ กติณายตนะ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ ตถาคตพละ ๑๐ สัมมัตตธรรม ๑๐ อริยवासธรรม ๑๐ อเสขธรรม ๑๐ อานิสงส์เมตตา ๑๑ ธรรมจักร มีอาการ ๑๒ รุคังคคุณ ๑๓ พุทธญาณ ๑๔ ธรรมเครื่องอบรมวิมุตติ ๑๕ อานาปานสติ ๑๖ พุทธธรรม ๑๗ ปัจจเวกขณญาณ ๑๘ ญาณวัตถุ ๔๔ กุศลธรรมเกิน ๕๐ ญาณวัตถุ ๗๗ สมابัตติ ๒๔ แสนโกฏฐิ สัญจาริตมหาวชิรญาณแล้ว เริ่มระลึกถึงคุณของพระทศพล.

ก็ พระสารีบุตรนั่งในที่พักกลางวันนั้นนั่นแล้ว อาศัยธรรมอันเป็นเชื้อสายข้ออื่นอีก ๑๖ ข้อซึ่งจักมาต่อไปโดยพระบาลีว่า **อปรี ปน ภนุเต** **เอตทานุตตรियิ** จึงได้เริ่มระลึกถึงพระคุณของพระทศพล. พระสารีบุตรนั้นระลึกถึงพระคุณของพระทศพลอย่างนี้ว่า พระศาสดาของเราทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในกุศลบัญญัติ ยอดเยี่ยมในอายตนบัญญัติ ยอดเยี่ยมในการก้าวลงสู่พระ

ครรรภ์ ยอดเยี่ยมในวิธีแสดงคักใจผู้ฟัง ยอดเยี่ยมในทศสนสมบัติ ยอด
เยี่ยมในบุคลลบัญญัติ ยอดเยี่ยมในปธาน ยอดเยี่ยมในปฏิทา ยอดเยี่ยม
ในภัสสสมาจาร ยอดเยี่ยมในปฐิสีลสมาจาร ทรงยอดเยี่ยมในอนุสาสนีวิธึ
ยอดเยี่ยมในปรปุคคตวิมุตติญาณ ยอดเยี่ยมในปุพเพนิวาสญาณ ยอดเยี่ยม
ในทิพจักขุญาณ ยอดเยี่ยมในอิทธิวิธี ยอดเยี่ยมด้วยธรรมนี้ ดังนี้ ก็
ไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นประมาณแห่งพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้. พระเถระไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นประมาณแห่งคุณทั้งหลายของคนก่อน
จักเห็นพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างไร

ก็ ผู้ใดมีปัญญามากและมีญาณแจ้งกล้า ผู้นั้นย่อมเชือพุทธคุณ
อย่างมาก โลกิยมหาชน ไอก็คิ จามก็คิ ดำรงอยู่ในอุปนิสัยของตน ๆ
ย่อมระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายว่า ขอความนอบน้อมจงมี
แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. พระโศดาบันคนเดียวย่อมเชือพระพุทธคุณมาก
กว่าโลกิยมหาชนทั้งหมด. พระสกทาคามีคนเดียวเชือพระพุทธคุณมาก
กว่าพระโศดาบันตั้งร้อยตั้งพัน. พระอนาคามีคนเดียวเชือพระพุทธคุณ
มากกว่าพระสกทาคามีตั้งร้อยตั้งพัน. พระอรหันต์องค์เดียวเชือพุทธ-
คุณมากกว่าพระอนาคามีตั้งร้อยตั้งพัน. พระอสีติมหาเถระเชือพุทธ-
คุณมากกว่าพระอรหันต์ที่เหลือ. พระมหาเถระ ๔ รูป เชือพระพุทธคุณ
มากกว่าพระอสีติมหาเถระ. พระอัครสาวกทั้งสองรูปเชือพระพุทธคุณมาก
กว่าพระมหาเถระทั้ง ๔ รูป บรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น พระสารี-
บุตรเถระเชือพระพุทธคุณมากกว่าพระโมคคัลลานะ. พระปัจเจกพุทธเจ้า
รูปเดียวก็เชือพระพุทธคุณมากกว่าพระสารีบุตรเถระ ก็ถ้าพระปัจเจกพุทธ-
เจ้าทั้งหลายฟังนังเอาชายสังฆาฎิกระทบกับชายสังฆาฎิ ในห้องแห่งจักรวาล
ทั้งสิ้น แล้วระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าองค์

เดียวเท่านั้น เชื่อในพระพุทธรูปมากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง
เหล่านั้น.

มหาชนพื้นเชื้อกทั้งหลาย เพื่อต้องการรู้ว่า มหาสมุทรลึก-ตื้น
เท่าไร ดังนี้ บรรดาชนเหล่านั้น บางคนพื้นได้วาหนึ่ง บางคนพื้นได้ ๒
วา ฯลฯ บางคน ๑๐ วา บางคน ๒๐ วา บางคน ๓๐ วา บางคน ๔๐
วา บางคน ๕๐ วา บางคน ๑๐๐ วา บางคนได้ ๑๐๐๐ วา บางคนได้
๘๔,๐๐๐ วา ชนเหล่านั้นพากันลงเรือแล้ว ดำรงอยู่ในท่ามกลาง
มหาสมุทรหรือบนภูเขาสูงเป็นต้นแล้ว หย่อนเชือกของตน ๆ ลงไป บรร-
ดาชนเหล่านั้น ผู้ใดมี เชือกยาววาหนึ่ง เขาก็รู้น้ำได้ในที่ประมาณ
วาหนึ่งเท่านั้น ฯลฯ ผู้ใดมีเชือกยาวถึง ๘๔,๐๐๐ วา ผู้นั้นย่อมรู้น้ำได้
ในที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ วาเท่านั้น ต่อจากนั้นไป ย่อมไม่รู้ว่า น้ำ
ในมหาสมุทรมีความลึกเท่านี้ ดังนี้ อนึ่ง น้ำในมหาสมุทร มิใช่มีประ-
มาณเพียงเท่านั้น โดยที่แท้ย่อมมีมากกว่าที่สุดหาประมาณมิได้ เพราะ
มหาสมุทรมีความลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขอนี้มีอุปมาฉันใด พึงทราบ
พระพุทธรูปที่โลกิยมหาชนเห็น เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ด้วยเชือก
พึงทราบพระพุทธรูปมีอุปมาฉันนั้น คือ ตั้งแต่วาหนึ่งจนถึง ๕ วา พึง
ทราบพระพุทธรูปที่โลกิยมหาชนเห็น เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ด้วย
เชือกตั้งแต่วาหนึ่งจนถึง ๕ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระโสดาบันเห็นได้
เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ประมาณ ๑๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑๐ วา พึง
ทราบพระพุทธรูปที่พระสกิทาคามีเห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ใน
ที่ลึก ๑๐ วาด้วยเชือกยาว ๒๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระอนาคามีเห็น
ได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๓๐ วา ด้วยเชือกยาว ๓๐ วา พึง
ทราบพระพุทธรูปที่พระอรหันต์เห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่
ลึก ๔๐ วา ด้วยเชือกยาว ๔๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระอสีติมหาเถระ
เห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๕๐ วา ด้วยเชือกยาว

๕๐ ว่า ฟังทราบพระพุทธรูปที่พระมหาเถระ ๔ รูปเห็นได้ เปรียบเหมือน น้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๑๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑๐๐ วา ฟังทราบพระพุทธรูปที่พระมหาโมคคัลลานะเห็นได้ เปรียบเหมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๑,๐๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑,๐๐๐ วา ฟังทราบพระพุทธรูปที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเห็นได้ เปรียบเหมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๘๔,๐๐๐ วา ในบรรดาชนเหล่านั้น บุรุษคนใดยอมถือเอาว่า น้ำในมหาสมุทรไม่มีเพียงเท่านี้ ย่อมหาที่สุดหาประมาณมิได้ ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ระลึกถึงพระคุณของพระทศพลโดยแนวแห่งธรรม คือโดย รู้ตามกันมา อนุমান ถือเอาโดยนัย จึงเชื่อว่า พระพุทธรูปไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ ดังนี้.

ความจริง เฉพาะพระพุทธรูปที่บุคคลพึงถือเอา โดยแนวธรรม มีมากกว่าพระพุทธรูปที่พระเถระเห็นแล้ว. ท่านอธิบายว่า เหมือนอะไร. ท่านอธิบายไว้ว่า บุรุษคนหนึ่งพึงเอาบ่วงเข็มตัดเอาน้ำจากแม่น้ำใหญ่ชื่อจันทรภาคา ซึ่งกำลังไหลท่วมสถานที่ถึง ๑๘ โยชน์ คือ ข้างนี้ ๘ โยชน์ ข้างโน้นอีก ๘ โยชน์ น้ำที่บุรุษมิได้ตัดไป มีมากกว่าน้ำที่บุรุษเอาห้วงเข็มตัดไป ก็หรือบุรุษพึงเอานิ้วมือจับเอาฝุ่นจากแผ่นดินใหญ่ ฝุ่นที่เหลือนั้นแลมีมากกว่าฝุ่นที่บุรุษนั้นเอานิ้วมือจับได้มา ก็หรือ บุรุษพึงชี้นิ้วไปยังมหาสมุทร น้ำที่เหลือนั้นแลมีมากกว่าน้ำตรงที่บุรุษชี้นิ้วไป และบุรุษพึงชี้นิ้วไปยังอากาศ ส่วนอากาศที่เหลือนั้น มีมากกว่าอากาศตรงที่บุรุษชี้นิ้วไป พระพุทธรูปทั้งหลายที่พระเถระไม่เห็นนั้นแล ฟังทราบว่ามีมากกว่าพระพุทธรูปที่พระเถระได้เห็นแล้ว ฉันทันนั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**มาตรแม่นพระพุทธเจ้าไม่ตรัสคำอื่น ฟังพรรณนาเฉพาะพระ
พุทธคุณตลอดกัลป์ กัลป์ฟังสิ้นไปในระหว่างเวลายืดยาวนาน
แต่พระคุณของพระตถาคตหาสิ้นไปไม่ ดังนี้.**

เมื่อพระเถระระลึกถึงคุณของตน และพระคุณของพระศาสดาอยู่
อย่างนี้ ปิติและโสมนัสท่วมทับที่ในภายใน เหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วม
แม่น้ำใหญ่สองสาย ยังสรีระทุกส่วนให้เต็มเปี่ยม เหมือนลมทำให้จุลม
เต็มเปี่ยม (และ) เหมือนสายน้ำที่ไหลแยกพุ่งขึ้น ยังห้วงน้ำใหญ่ให้เต็ม.
ฉะนั้นลำดับนั้น พระเถระคิดว่า เราผู้ได้บวชในสำนักของพระศาสดาเช่น
นี้นับว่าได้ตั้งความปรารถนาไว้ดีแล้ว และการบวชเราได้ดีแล้ว. ปิติและ
โสมนัสอันมีกำลังมา ได้เกิดแก่พระเถระผู้กำลังคิดอยู่อย่างนี้.

ที่นั่น พระเถระคิดว่า เราควรบอกปิติและโสมนัสนี้แก่ ใครหนอ
ดังนี้แล้ว คิดอีกว่า สมณะหรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือ
พรหมบางคน ไม่สามารถที่จะรับเอาความเลื่อมใสของเรานี้ทำให้เหมาะ
สมได้ เราจักกราบทูลความโสมนัสนี้แต่พระศาสดาเท่านั้น

พระศาสดาเท่านั้น ที่จักสามารถรับเอาความโสมนัสของเราได้ปิติ
โสมนัสของเรานั้นจึ่งนั้นจยยกไว้ก่อน เมื่อสมณะเช่นเราร้อยหนึ่งก็ดี พัน
หนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี ประกาศความโสมนัสอยู่ พระศาสดาของเรา
ครองใจคนทั้งปวง ก็ทรงสามารถที่จะรับปิติโสมนัสนั้นได้เหมือนบึง
หรือชอกเขา ไม่สามารถที่จะรับแม่น้ำใหญ่ ชื่อจันทรภาคา ซึ่งกำลัง
ไหลบ่าท่วมไปถึง ๑๘ โยชน์ได้ มหาสมุทรเท่านั้นที่จะรับน้ำนั้นได้
แม่น้ำใหญ่ชื่อจันทรภาคาจยยกไว้ก่อน แม่น้ำเห็นปานนี้ร้อยหนึ่งก็ดี
พันหนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี มหาสมุทรย่อมรับไว้ได้หมด ความพร้อมหรือ
ความเต็มด้วยน้ำนั้น ของมหาสมุทรนั้น หาปรากฏไม่ ฉนใด พระ

ศาสดาของเราก็ฉันนั้นเหมือนนั้น เมื่อพระสมณะเช่นเราร้อยหนึ่งก็ดี พันหนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี กำลังประกายปีติโสมนัสอยู่ ทรงครองใจคนทั้งปวงสามารถที่จะรับไว้ได้ สมณะพราหมณ์เป็นต้นที่เหลือ ย่อมไม่สามารถที่จะรับโสมนัสของเราไว้ได้ เหมือนบึงและชอกเขาไม่สามารถที่จะรับแม่น้ำใหญ่ ซึ่งจันทรภาคาไว้ได้ฉะนั้น อย่างกระนั้นเลย เราจะกราบทูลปีติโสมนัสของเราแก่พระศาสดาท่านนี้ดังนี้แล้ว จึงเลิกนั่งคู้บัลลังก์สะบัดแผ่นหนังถื่อเข้าไปเฝ้าพระศาสดาในเวลาเย็น อันเป็นเวลาที่ดีดอกไม้หลุดจากขั้วหล่นลงมา เมื่อจะประกาศโสมนัสของตนจึงทูลว่า เอวัง ปสนุโน อหิงสาเท ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า เอวัง ปสนุโน ความว่า มีความเชื่อเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ อธิบายว่า ข้าพระองค์ เชื่ออย่างนี้. บทว่า ภิกขุโยภิญญตโร ความว่า รู้ยิ่งกว่าหรือผู้มีความรู้ยิ่งไปกว่า. อธิบายว่า ผู้มีญาณยิ่งกว่า. บทว่า สมุโพธิยิ ความว่า ในสัพพัญญุตญาณหรือในอรหัตตมรรคญาณ. ด้วยว่า พุทธคุณทั้งหลายมิได้มีส่วนหนึ่งต่างหาก ท่านถือเอาด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. ความจริง พระอัครสาวกทั้งสองย่อมได้เฉพาะสาวกบารมีญาณด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. พระปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมได้ปัจเจกโพธิญาณแทนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้ทั้งพระสัพพัญญุตญาณและพระพุทธานุภาพทั้งสิ้น. ความจริง เพราะพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้นนั้น ย่อมสำเร็จแก่ท่านเหล่านั้น ด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. ฉะนั้น อรหัตตมรรคญาณจึงชื่อว่าสัมโพธิ. บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอรหัตตมรรคนั้นหาไม่มี. ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงทูลว่า ภควตา ภิกขุโยภิญญตโร ยทิท สมุโพธิยิ ดังนี้. บทว่า อุพารา คือประเสริฐ

ความจริง อุพารศัพทน์ี่มาในอรรถว่าอร้อย ในประโยคเป็นต้นว่า
ย่อมเกี่ยวกันของเกี่ยวอันอร้อย. มาในอรรถว่าประเสริฐในประโยคว่า
นัยว่าท่านวิจฉายนะ ย่อมสรรเสริญพระสมณโคดมด้วยคำสรรเสริญอันประ
เสริฐ. มาในอรรถว่าไพบลูย์ ในประโยคเป็นต้นว่า รัศมีอันไพบลูย์หาประ
มาณมิได้ ดังนี้. ในบาลีประเทศนี้อุพารศัพทน์ั้นมาในอรรถว่าประเสริฐ.
ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่ บทว่า อราพารา แปลว่า ประเสริฐ.
บทว่า อาสภิ ความว่า เป็นวจาไม่ห้วนไหว ไม่สั้นกลอน เช่นกับวจา
ของผู้องอาจ. บทว่า เอกังโส คหิตุ ความว่า ถือเอาส่วนเดียวเหมือน
รู้สึกซึ่งด้วยญาณโดยประจักษ์ไม่กล่าว เพราะฟังตามกันมา เพราะเชื่อตาม
อาจารย์ เพราะเชื่อข่าวลือ เพราะอ้างตำรา เพราะตริกตามอาการ
เพราะชอบใจว่า ถูกต้องกับความเห็นของตน เพราะเหตุแห่งการเคา
เอาเอง หรือเพราะเหตุแห่งการคาดคะเน. อธิบายว่า ท่านถือเอาสันนิฎ-
ฐานกลาอย่างเดียว. บทว่า สีหนาโท คือ การบันลืออย่างประเสริฐ.
อธิบายว่า บันลือเสียงสูงเหมือนราชสีห์ มิใช่เปล่งเสียงซ่าๆ มิใช่
เปล่งเสียงเหมือนเครื่องสูบ

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มเทศนານี้ว่า
กิณฺุ เต สาริปฺุตฺต ดังนี้. ตอบว่า เพื่อให้ท่านยอมให้ซักถามได้ เพราะบุค
คคลบางคนบันลือสีหนาทแล้ว ไม่อาจที่จะตอบคำซักถามได้ ในการบันลือ
ของตนทั้งทนการเสียสีไม่ได้ ย่อมเป็นเหมือนลิงที่ติดตังฉะนั้น. ถ่านเพลิง
ที่เผาไหม้สำหรับช่างทองใช้เผาโลหะที่ไม่บริสุทธิ์ ฉนั้นใด บุคคลนั้นก็เป็น
เหมือนถ่านเพลิงที่เผาไหม้ ฉนั้นนั้น. บุคคลบางคนเมื่อถูกซักถามใน
สีหนาท ย่อมสามารถที่จะตอบได้ ทั้งหนต่อการเสียคติได้ ย่อมงามยิ่ง
เหมือนทองคำไม่มีโทษ (บริสุทธิ์) ของช่างทองฉะนั้น พระเถระเป็นเช่น

นั่น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบพระเถระนั้นว่า พระสารี-
บุตรนี้ ควรแก่การซักถามได้ จึงทรงเริ่มเทศนาแก่นี้ เพื่อให้ท่าน
ยอมให้ซักถามได้ในการบันลือสีหนาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุเพ เต ความว่า พระพุทธเจ้า
ทั้งหมดเหล่านั้น เธอกำหนดรู้แล้ว. ในคำเป็นต้นว่า เอวสีลา ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสถามคิดเป็นต้น ด้วยอำนาจคิดทั้งที่เป็นโลกิยะ
และโลกุตตระ. คำเหล่านั้นได้กล่าวพิสดารไว้แล้วในมหาปทาน. ด้วยคำ
ว่า ก็ ปน เต สารีบุตร เย เต ภวิสสนฺติ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ
ตรัสถามว่า ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งมีในอดีตดับไปก่อนแล้ว คือ ถึงความ
เป็นผู้หาบัญญัติไม่ได้ ได้แก่ ดับไปเหมือนเปลวประทีปฉะนั้น เมื่อพระ
พุทธเจ้าดับไป คือ ถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้อ่างนี้ เธอจักรู้ ได้อย่างไร
ก็คุณของพระพุทธเจ้าในอนาคต เธอกำหนดรู้ได้ด้วยจิตของตนอย่างไร
ดังนี้ จึงตรัสอย่างนี้. ด้วยคำว่า ก็ ปน เต สารีบุตร อหิเอตฺรหิ นี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงซักถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายแม้ยัง
ไม่มาถึง คือยังไม่ประสูติ ยังไม่เกิด ยังไม่อุบัติขึ้น เธอจักรู้พระพุทธเจ้า
เหล่านั้นได้อย่างไร เพราะการรู้พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนการ
ดูรอยเท้าในอากาศ ซึ่งไม่มีรอยเท้าเลยฉะนั้น. บัดนี้เธออยู่ในวิหาร
หลังเดียวกันกับเรา เทียวภิกขาจารร่วมกัน ในเวลาแสดงธรรม เธอก็
นั่งอยู่ที่ข้างเบื้องขวา (ของเรา) ก็คุณทั้งหลายของเรา เธอกำหนดรู้ด้วย
ใจของคนแล้วหรือ ดังนี้แล้ว จึงตรัสอย่างนี้. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ถามแล้ว ๆ พระเถระจึงกราบทูลปฏิเสธว่า ข้อนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระ
เจ้าข้า ดังนี้.

ถามว่า ก็สิ่งที่พระเถระรู้ก็มีอยู่บ้าง สิ่งที่พระเถระไม่รู้ก็มีอยู่บ้าง พระเถระนั้นยอมทำการโต้แย้งในที่ ๆ คนรู้ และในที่ ๆ คนไม่รู้อย่างไร. ตอบว่า ในสิ่งที่คนรู้ พระเถระไม่ได้แย้ง ในสิ่งที่คนไม่รู้ พระเถระจึงโต้แย้ง. ได้ยินว่า เมื่อเริ่มการการซักถามนั้นแหละ พระเถระได้รู้ว่า นี่ไม่เป็นการซักถามในสาวกบารมีญาณ นี่เป็นการซักถามในพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้. พระเถระไม่ทำการโต้แย้งในสาวกบารมีญาณของตน ยอมทำการโต้แย้งในพระสัพพัญญุตญาณ อันเป็นฐานะที่ตนไม่รู้. ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตร จึงแสดงความข้อนี่ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระสัพพัญญุตญาณอันสามารถในการรู้เหตุแห่งศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ในอดีต อนาคต และปัจจุบันของข้าพระองค์ หามิได้ ดังนี้. บทว่า เอตถ ได้แก่ ในบรรดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายที่แตกต่างกัน มีพระพุทธรเจ้าในอดีตเป็นต้น เหล่านั้น. ด้วยบทว่า อถ กิญจเรหิ พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมตรัสว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อญาณอย่างนี้ไม่มี เพราะเหตุไรเล่า เธอจึงกล่าวคำอย่างนี้ ดังนี้. บทว่า ฆมฺมทวโย ได้แก่ อนุমানญาณแห่งธรรม คือ ความรู้โดยประจักษ์แก่ธรรม อันเกิดขึ้นคล้อยตามการซักถาม คือ การถือเอาโดยนัยอันข้าพระองค์ทราบแล้ว. เพราะดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณเท่านั้น พระเถระจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบโดยอาการนี้เท่านั้น. ความจริง การถือเอาโดยนัยของพระเถระหาประมาณมิได้ และหาที่สุดมิได้. ประมาณหรือที่สุดของพระสัพพัญญุตญาณไม่มี ฉะนั้น การถือเอาโดยนัยของพระธรรมเสนาบดีก็ไม่มีที่สุด หรือประมาณ ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระเถระยอมรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นอย่างนี้ด้วยวิธีนี้ เป็นศาสนายอดเยี่ยมโดยวิธีนี้. แท้จริงการถือเอาโดยนัยของพระเถระ ก็เป็น

ไปตามแนวแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงข้อ
อุปมา เพื่อจะทำการถือน้ำนั้นให้ปรากฏชัด จึงกราบทูลว่า **เสยย-**
ถาปี ภนฺเต ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำว่า **เสยยถาปี ภนฺเต** นั้น มีวินิจฉัยว่า เเชิงเทินและกำ-
แพงอันแข็งแรงเป็นต้น ของพระนครในมัชฌิมประเทศ จะเป็นของมันคง
ก็ตาม ไม่มันคงก็ตาม ก็หรือว่ามีโดยประการทั้งปวง ความระแวงภัยจาก
พวกโจรก็ไม่มี ฉะนั้น พระเถระไม่ถือน้ำมัชฌิมประเทศนั้นจึงทูลว่า
ปจฺจนฺติมํ นครํ ดังนี้. บทว่า **ทพฺพทฺททาปี** ได้แก่ มีเชิงกำแพงมันคง.
บทว่า **ทพฺพทาการโตรณํ** คือ มีกำแพงมันคง และมีเสาค่ายด้านหลังมัน
คง. ถาถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงกล่าวว่า **เอกทวารํ** ดังนี้. ตอบ
ว่า เพราะในพระนครที่มีมากประตู ต้องมีคนรักษาประตูที่ฉลาดมาก
ในพระนครที่มีประตูเดียว ก็สมควรมีคนรักษาประตูเพียงคนเดียว อนึ่ง
ไม่มีใครอื่นจะเท่าเทียมปัญญาของพระเถระได้ ฉะนั้น เพื่อจะแสดงคน
รักษาประตูคนเดียวเท่านั้น เพื่อเปรียบเทียบความเป็นบัณฑิตของตน
พระเถระจึงกล่าวว่า **เอกทวารํ** ดังนี้. บทว่า **ปญฺจติโต** ได้แก่ ประ-
กอบด้วยความเป็นบัณฑิต. บทว่า **พฺยตฺโต** คือ ประกอบด้วยความเฉียบ-
แหลม หรือเป็นผู้มีญาณแก่กล้า. บทว่า **เมธาวิ** คือ ประกอบด้วยเมธา
คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นตามฐานะ. บทว่า **อนุปริยายปลํ** ได้แก่ ทางกำแพง
อันได้นามว่าอนุปริยาย. (เวียนรอบไปมาได้). บทว่า **ปาการสนฺธิ** ได้แก่ ที่
อันไม่มีอิฐสองก้อนเชื่อมอยู่. บทว่า **ปาการวิวิ** คือ รอบทะเลของกำแพง.

บทว่า **เจตโส อุกฺกิลเส** ความว่า นิเวศน์ทั้งห้า ย่อมยังจิตให้
เศร้าหมอง คือ ย่อมทำจิตให้หม่นหมองให้เร่าร้อน ได้แก่ ย่อมเบียดเบียน
จิต ฉะนั้น นิเวศน์ห้านี้ท่านจึงเรียกว่า ความเศร้าหมองแห่งใจ.

บทว่า **ปญญา ทุพฺพลักรณ** ความว่า นิเวศน์ทั้งหลาย เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมไม่ทำให้เพื่อจะให้ปัญญาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้ ทั้งไม่ยอมให้ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วเจริญได้ ฉะนั้น นิเวศน์เหล่านี้ ท่านจึงเรียกว่าเป็นเครื่องทำปัญญาให้ทรมาลัง. บทว่า **สุปฺปญฺจิตฺตจตุตา** ความว่า เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นไว้ดี ในสติปัฏฐาน ๔. บทว่า **สตุต โปชฌนฺเค ยถาภูตํ** ความว่า เจริญโภชนงค์ทั้ง ๗ ตามสภาพ. ด้วย บทว่า **อนุตฺตรํ สัมมาสัมโพธิ** พระเถระย่อมแสดงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแทงตลอดพระอรหัตต์หรือพระสัพพัญญุตญาณ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** ในที่นี้ ได้แก่ วิปัสสนา โภชนงค์ ได้แก่ มรรค อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้แก่ พระอรหัตต์. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** ได้แก่ วิปัสสนา สัมมาสัมโพธิญาณอันเจือด้วยโภชนงค์ ได้แก่ พระอรหัตต์นั่นเอง. ก็พระมหาสิวลเถระผู้กล่าวทีฆนิกายกล่าวไว้ว่า เมื่อท่านถือเอาสติปัฏฐานว่าเป็น วิปัสสนา แล้วถือเอาโภชนงค์ว่า เป็นมรรค และเป็นพระสัพพัญญุตญาณแล้วพึงมีปัญญาที่ดี แต่ข้อนี้ท่านมิได้ถือเอาอย่างนี้ดังนี้. พระเถระได้แสดงความแตกต่างกันในท่ามกลางในการละนิเวศน์ ในการเจริญสติปัฏฐาน และในสัมโพธิญาณของพระสัพพัญญุพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนแสดงทองและเงินแตกต่างกันฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้. บัณฑิตดำรงอยู่ในที่นี้ พึงเที่ยงเคียงอุปมา.

ความจริง ท่านพระสารีบุตรเถระ แสดงปัจฉิมตนคร ๑ แสดงกำแพง ๑ ทางเดินรอบกำแพง ๑ แสดงประตู ๑ แสดงคนเฝ้าประตู ซึ่งเป็นคนฉลาด ๑ แสดงสัตว์ใหญ่ ซึ่งเข้าออกในพระนคร ๑ แสดงความปรากฏแห่งสัตว์เหล่านั้นแก่นายประตุนั้น ๑ ในข้ออุปมานี้หากมีคำถามว่า อะไรเหมือนกับอะไร ดังนี้. พึงตอบว่า ก็พระนิพพานเหมือนพระนคร สัตว์

เหมือนกำแพง หิริเหมือนทางเดินรอบกำแพง อริยมรรคเหมือนประตู พระธรรมเสนาบดีเหมือนคนเฝ้าประตูที่ฉลาด พระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งอุบัติขึ้นในอดีตอนาคตและปัจจุบัน เหมือนสัตว์ใหญ่ที่เข้าออกในพระนคร ความปรากฏด้วยศีลสละสมณะเป็นต้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบันแก่พระสารีบุตร เหมือนกับความปรากฏแห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แก่นายประตุนั้น. ถ้อยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันพระเถระตอบการซักถามแห่งสีหนาทของตนว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณอย่างนี้ ย่อมรู้ได้โดยอาการอันเป็นแนวธรรม โดยถือเอานัย ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงเริ่มธรรมเทศานี้ว่า อิธำห ภนฺเต เยน ภควา ดังนี้. ตอบว่า เพื่อแสดงความสำเร็จแห่งสาวกบารมีญาณก็ในเรื่องนี้ มีอธิบายดังนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เมื่อได้สาวกบารมีญาณ ได้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แม้บางคนอันในบรรดานักบวชนอกศาสนาทั้ง ๕๕ คนแล้ว จึงได้สาวกบารมีญาณก็หามิได้ ข้าพระองค์เข้าไปหาพระองค์เท่านั้น เข้าไปนั่งใกล้พระองค์เท่านั้นจึงได้.

ในบรรดาบทเหล่านั้น คำว่า อิธ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า อุป-
สฺงกมฺปี ฐมฺมุสฺสวนาย ความว่า อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์เมื่อเข้าไป
เฝ้าพระองค์นั้น มิได้เข้าไปเฝ้าเพราะเหตุแห่งปัจฉิมจิตฺตเป็นต้น แต่เข้าไป
เฝ้าเพื่อฟังธรรม ไปเฝ้าอย่างนี้แล้วจึงได้สาวกบารมีญาณ. ถามว่า พระ-
เถระเข้าไปเฝ้าเพื่อฟังธรรม ในกาลไร จึงได้สาวกบารมีญาณ. ตอบ
ว่า พระเถระเข้าไปเฝ้าในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเวทนาปริกห-
สูตรแก่ทีฆนขปริพาชกผู้เป็นหลานที่ถ้ำสุกรขาตา จึงได้สาวกบารมีญาณ

ในเวลานั้น. ความจริงในวันนั้น พระเถระถือพัดใบตาลยื่นพัดพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังเทศนานั้นแล้วได้ทำสาวกบารมีญาณให้ตกอยู่ในเงื้อมมือในที่นั้นนั่นเอง. บทว่า **อุตุตฺรุตฺตฺริ ปณฺธิตฺตฺปณฺธิตฺตํ** ความว่า พระองค์ทรงแสดงอย่างยอดเยี่ยม และอย่างประณีตยิ่งนัก. บทว่า **กณฺหสฺสูกํ สปฺปฏิภาคํ** ความว่า พระองค์ทรงแสดงทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาว และทรงแสดงธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาวนั้นให้เป็นปฏิภาคต่อกัน คือ ให้เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน พระองค์ทรงแสดงธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาวให้เป็นปฏิภาคกันอย่างนี้ คือ ทรงห้ามธรรมฝ่ายดำ แสดงฝ่ายขาว และห้ามฝ่ายขาว แสดงฝ่ายดำ. อีกอย่างหนึ่ง พระองค์เมื่อทรงแสดงธรรมฝ่ายดำ ก็ทรงแสดงพร้อมกับความอุตสาหะพร้อมกับวิบาก. เมื่อทรงแสดงธรรมฝ่ายขาว ก็ทรงแสดงพร้อมกับอุตสาหะพร้อมกับวิบาก.

ในหลายบทนี้ว่า **ตสฺมี ฐมฺเม อภิญญา อิธกจฺจํ ฐมฺมํ ฐมฺเมสุ นิฏฺฐมคฺคํ** ความว่า เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมนั้นแล้ว ข้าพระองค์ได้รู้สาวกบารมีมีญาณอันจัดเป็นธรรมบางส่วน ได้ถึงความสำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ถามว่า ในธรรมเหล่านี้. ตอบว่า ในสังจธรรม ๔ ประการ. ในเรื่องนี้ มีการเจรจาของพระเถระดังต่อไปนี้. พระสุมนเถระผู้อยู่ในกาฬลวิหาร กล่าวไว้ก่อนว่า บัดนี้ ไม่มีเหตุแห่งการถึงความสำเร็จในสังจธรรม ๔. ความจริง ในวันที่พบพระอัสสชิมาเถระนั่นเอง ท่านพระสารีบุตรนั้นได้ถึงความสำเร็จในสังจธรรม ๔ ด้วย มรรคที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค) ในเวลาต่อมาได้ถึงความสำเร็จในสังจธรรมทั้ง ๔ ด้วยมรรค ๓ เบื้องสูงที่ประตู่ถ้ำสุกรขาตา แต่ในที่นี้ ท่านได้ถึงความสำเร็จในพระพุทธานุคุณทั้งหลาย ชื่อว่าสำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ส่วนพระจูฬิวเถระผู้อยู่ในโลกัณทรวิหาร กล่าวคำทั้งหมดเช่นเดียวกันนั่นเอง แล้วกล่าวอีกว่า ก็

ในที่นี้ พระเถระได้ถึงความสำเร็จในพระอรหัตต์ ชื่อว่า สำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ส่วนพระมหาสิวลเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวทีฆนิกาย กล่าวคำตอนต้นเช่นเดียวกันแล้วกล่าวว่า ก็ในที่นี้ พระเถระได้ถึงความสำเร็จในสาวกบารมีญาณ ชื่อว่าสำเร็จในธรรมทั้งหลาย ดังนี้แล้ว กล่าวอีกว่า ก็พระพุทธรุคุณทั้งหลายมาแล้วโดยนัย ดังนี้.

บทว่า **สตฺถุริ ปสฺสึ** หมายความว่า ข้าพระองค์นั้นได้ถึงความสำเร็จในธรรม คือ สาวกบารมีญาณอย่างนี้แล้ว ได้มีความเลื่อมใสในพระศาสดา โดยประมาณอย่างยิ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ดังนี้. บทว่า **สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** คือ มรรคอันเป็นนิยานิกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว คือ ทรงกล่าวไว้ดีแล้ว ย่อมนำออกไปเพื่อให้บรรลุอริยผล สามารถบรรเทา รากะ โทสะและโมหะได้. สองบทว่า **สุปฏิปนฺโน สงฺโฆ** คือ พระเถระย่อมแสดงว่า ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า แม้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค-พุทธเจ้าชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว เพราะปฏิบัติสัมมาปฏิบัติ ซึ่งเว้นจากโทษมีความคิดโกงเป็นต้น ดังนี้. บัดนี้ พระเถระนั่งในที่พักกลางวันแล้ว เพื่อจะแสดงธรรมซึ่งเป็นประเพณีข้ออื่นอีก ๑๖ ข้อ ที่ตนบรรลุพร้อมแล้ว จึงได้เริ่มเทศนานี้ว่า **อปฺริ ปน ฆนฺเต เอตทานุคฺตริยํ** เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ความเป็นผู้ยอดเยี่ยม ชื่อว่า อนุคฺตริยะ. ด้วยคำว่า **ยถา ภควา ธมฺมํ เทเสติ** นี้ พระเถระย่อมทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยประการใด คือโดยอาการเช่นไร ด้วยเทศนาเช่นใด เทศนาของพระองค์นั้น จัดเป็นเทศนาที่ยอดเยี่ยม. ด้วยคำว่า **กฺุสเลสุ ธมฺเมสุ** พระเถระย่อมแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้

ยอดเยี่ยม แม้ในกุศลธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงแสดงแล้วด้วยเทศนา
นั้น. อีกอย่างหนึ่ง พระเถระแม่เมื่อจะแสดงภูมิของเทศนานั้น จึงทูลว่า
กุสเลสุ ชมุเมสุ ดังนี้. บทว่า ตตุรีเม กุสลา ชมุมา ความว่า ใน
บทที่ กล่าวว่ กุสเลสุ ชมุเมสุ นั้น พึงทราบธรรมที่จัดเป็นกุศลธรรม
เหล่านี้. ในคำว่า กุสเลสุ ชมุเมสุ นั้น พึงเข้าใจกุศลธรรมโดยส่วน
๕ คือ โดยอรรถว่าไม่มีโรค โดยอรรถว่าไม่มีโทษ โดยอรรถว่า
เป็นบ่อเกิดแห่งความฉลาด โดยอรรถว่าหมดความกระวนกระวาย
และ โดยอรรถว่ามีสุขเป็นผล. ในอรรถเหล่านี้ กุศลควรมีอรรถว่า
ไม่มีโรค เพราะถือตามแนวชาดก. กุศลควรมีอรรถว่าไม่มีโทษ เพราะ
ถือตามแนวพระสูตร. กุศลควรมีอรรถว่า เป็นบ่อเกิดแห่งความฉลาด หมด
ความกระวนกระวาย สละมีสุขเป็นผล เพราะถือตามแนวพระอภิธรรม.
แต่ในที่นี้พึงเห็นเป็นกุศล โดยอรรถว่าไม่มีโทษตามแนวแห่งพาหิยสูตร

บทว่า จตุตาโร สติปัญญา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
จำแนกออกโดยนัยต่าง ๆ แล้วทรงแสดง สติปัญญา ๔ ประการ ซึ่ง
เจือปนกันทั้งฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและ
มรรคอย่างนี้ว่า กายานุปัสสนาสติปัญญา โดย ๑๔ วิธี เวทนานุ-
ปัสสนาสติปัญญา ๕ วิธี จิตตานุปัสสนาสติปัญญา ๑๖ วิธี ชัมมานุ-
ปัสสนาสติปัญญา ๕ วิธี. แต่ในที่นี้ไม่ประสงค์เอาสติปัญญาฝ่ายผล.

บทว่า จตุตาโร สมมุปปชานา ความว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงสัมมุปปชานไว้ ๔ ประการ ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน
อรรถว่าเป็นเครื่องประกอบจิต มีกิจต่างกันด้วยอำนาจกิจ ซึ่งเจือปนกัน
ทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค
โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนานี้ย่อมปรารถนาความเพียรเพื่อความไม่

เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น.

บทว่า **จตุตาโร อิทฺธิปาทา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ซึ่งรวมอยู่หมวดเดียวกัน โดยอรรถว่า เป็นเครื่องสำเร็จ มีสภาวะต่างกันด้วยอำนาจสภาพมีความพอใจ เป็นต้น ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญอิทธิบาท ซึ่งประกอบด้วย ความพอใจ ความตั้งใจมั่น ความเพียรและการปรุงแต่ง ดังนี้.

บทว่า **ปญฺจินฺทฺริยานิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ซึ่งมีจะลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ มีสภาพต่างกัน ด้วยอำนาจสภาพน้อมใจเชื่อเป็นอาทิ ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะ และฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค.

บทว่า **ปญฺจ พฺลานิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพละไว้ ๕ ประการ มีศรัทธาเป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องอุปถัมภ์ หรือด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว มีสภาพต่างกันตามลักษณะของตน ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค.

บทว่า **สตุต โปชฺฌนฺคา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโพชฌงค์ไว้ ๗ ประการ รวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องนำออก มีสภาพต่างกัน ตามลักษณะของตนมีความปรากฏ เป็นต้น ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรคนั้นแล.

บทว่า **อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมรรคอันเป็นประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นตัวเหตุ และมีสภาพต่าง ๆ กันตามลักษณะของตน มีการเห็นเป็นอาทิ เจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรคนั้นแล.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงเริ่มคำนี้ว่า **อิธ ภนฺเต ภิกฺขุ อาสวานํ ขยา** ดังนี้. ตอบว่า เพื่อแสดงที่สุดของพระศาสนา. ความจริง ที่สุดของพระศาสนาหาได้ด้วยมรรคอย่างเดียวกันนั้นไม่ ย่อมมีแม้ด้วยพระอรหัตตผล ฉะนั้น พึงทราบว่ พระเถระเริ่มคำนี้ ก็เพื่อจะแสดงที่สุดของพระศาสนานั้น.

หลายบทว่า **เอตทานุตฺตริยํ ภนฺเต กุสฺเสสุ ฐมฺเมสุ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การแสดงอย่างนี้นั้น จัดเป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย. บทว่า **ตํ ภควา** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงทราบชัดเทศนานั้นทั้งสิ้น ไม่มีเหลือ. บทว่า **ตํ ภควโต** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบชัด เทศนานั้นโดยไม่มีเหลือ. บทว่า **อุตฺตริ- อภิญฺญะยฺมํ นตฺถิ** ความว่า ข้อธรรมที่จะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ หามีไม่ คือ คำนี้ว่า ธรรมหรือบุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบนอกจากนี้ชื่อ นี้ ย่อมไม่มี. บทว่า **ยทฺธิขานํ อญฺโหล สมฺโณ** วา ความว่า สมณะ หรือพราหมณ์อื่นรู้สิ่งที่พระองค์ไม่ทรงรู้ พึงเป็นผู้มีความรู้ยิ่งกว่า คือมีปัญญายิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า **ยทฺธิ** ในบทว่า **ยทฺธิ กุสฺเสสุ ฐมฺเมสุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. ในข้อนี้ มีคำอธิบายดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในฝ่ายกุศลธรรมย่อมไม่มี. พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในกุศล-

ธรรมทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้แล้ว ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ ด้วยเหตุแม้ว่า ดังนี้. ในคำว่า **อปรี ปน** เป็นต้น นอกจากนี้ เราจะพรรณนาเพียงข้อที่แตกต่างกันเท่านั้น. ส่วนคำที่เหมือนกับวาระข้างต้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วแล.

บทว่า **อายตณปณฺณตฺตีสฺส** คือ ในการบัญญัติอายตนะ. บัดนี้เมื่อจะแสดงอายตณบัญญัติทั้งหลายเหล่านั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลว่า **ฉยมานิ ฆนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น. ก็กล่าวด้วยอายตนะนี้ ท่านกล่าวไว้อย่างพิสดารในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรค. ฉะนั้น ข้าพเจ้าจักไม่พรรณนายายตนะนั้นให้พิสดาร. เพราะฉะนั้น พึงทราบอายตณกถานั้นอย่างพิสดาร โดยนัยได้กล่าวไว้แล้ว ในวิสุทธิมรรคนั้นเกิด. บท **เอตทานุตฺตริยํ ฆนฺเต อายตณปณฺณตฺตีสฺส** คือ การแสดงอย่างนี้ด้วยอำนาจการกำหนดเป็นอายตณภายในและภายนอกเป็นต้นนี้ จัดเป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในอายตณบัญญัตินี้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **คพฺพภาวกฺกนฺตีสฺส** คือ ในการก้าวลงสู่ครรภ์. พระสารีบุตรเถระ เมื่อจะแสดงการก้าวลงสู่ครรภ์เหล่านั้น จึงกราบทูลว่า **จตุสฺสโธ อิมา ฆนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสมฺปชาโน** คือ ไม่รู้ ได้แก่ หลงพร้อม. บทว่า **มาตุ กุจฺฉิ โอกฺกมฺติ** คือ ย่อมเข้าไปสู่ครรภ์ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า **ชาติ** แปลว่า ย่อมอยู่. บทว่า **นิกฺขมฺติ** คือ แม้เมื่อจะออกก็ไม่รู้ คือ หลงพร้อมออกไป (จากครรภ์). บทว่า **อัยปฺรมา** คือ นี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของเหล่ามนุษย์ชาวโลกตามปกติข้อที่ ๑.

บทว่า สมุทฺทชาโน หิ โช คือ สัตว์เมื่อจะก้าวลง ก็เป็นผู้รู้ไม่หลงก้าวลงสู่ครรภ. บทว่า อัย ทุตฺติยา คือ ขื่อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๒ ของหมู่สัตว์มหาสาวกทั้งหลาย. ความจริง พระมหาสาวกเหล่านั้น เมื่อจะเข้าไปสู่ครรภ์เท่านั้นย่อมรู้ เมื่ออยู่และเมื่อออกย่อมไม่รู้.

บทว่า อัย ทุตฺติยา ความว่า ขื่อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๓ ของพระอัครสาวกทั้งสองและของพระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งหลาย. นัยว่า ท่านเหล่านั้นถูกลมกัมมชวาทพัดให้หันศีรษะลงเบื้องล่าง หันเท้าขึ้นเบื้องบน มาอยู่ที่ปากช่องตลอด เหมือนอยู่ในแหวนที่ลึกลงหลายร้อยชั่วบุรุษ ออกจากช่องตลอดซึ่งคับแคบ ก็ย่อมประสบทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเสมือนช้างที่ออกจากโพรงคันทาล ย่อมประสบความทุกข์ ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่มีความรู้ว่าเราออกไปแล้ว ดังนี้. ความทุกข์อย่างใหญ่หลวงในฐานะเห็นปานนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ แม้ผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วแต่อย่างนี้ ฉะนั้น ควรจะเบื่อหน่าย ควรจะคลายกำหนดในการอยู่ในครรภ์.

บทว่า อัย จตุตฺถตา คือ ขื่อนี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๔ ด้วยอำนาจแห่งพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย. ความจริง พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย แม้เมื่อถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ย่อมรู้ ทั้งเมื่ออยู่ในครรภ์ก็ย่อมรู้. และแม้ในเวลาประสูติจากพระครรภ์ ลมกัมมชวาททั้งหลาย ย่อมไม่สามารถที่จะพัดพาทำพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้นให้มีเท้าอยู่ข้างบน และศีรษะอยู่ข้างล่างได้ พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้นเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองแล้วล้มพระเนตร ประทับยืน เสด็จออกมา. เว้นพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสีย สัตว์อื่นในระหว่างอเวจีจน ถึงภวัคคพรหม ที่ชื่อ

ว่ารู้ในระยะเวลาทั้งสามย่อมไม่มีเลย. ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล ในเวลาที่พระสัมพันธัญญโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก้าวลงสู่พระกรรมมารดา และในเวลาประสูติ หมิ่นโลกธาตุจึงได้หวั่นไหว. คำที่เหลือในเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์นี้พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **อาเทศนวิธาสู** คือ ในส่วนแห่งการแสดงธรรมคักใจคน. บัดนี้ พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงวิธีการแสดงธรรมคักใจคนเหล่านั้นจึงกราบทูลคำว่า **จตสุโธ อิมา** ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยคำว่า **นิमितฺเตน อาทิสฺส** นี้ พระสารีบุตรย่อมแสดงว่า ชื่อว่าการแสดงธรรมคักใจคนนี้ก็จักมีได้ด้วยอาคตนิमितบ้าง ด้วยคตินิमितบ้าง ด้วยฐิตินิมิตบ้าง. ในข้อนั้นมีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์. พระราชาองค์หนึ่งทรงถือเอาแก้วมุกดามา ๓ ดวง แล้วตรัสถามปุโรหิตว่า อาจารย์ อะไรอยู่ในมือของเรา. ปุโรหิตนั้นจึงมองดูไปข้างโน้นและข้างนี้. ก็โดยสมัยนั้น ตู๊กแกตัวหนึ่งวิ่งเล่นออกไปด้วยหมายใจว่า เราจักจับแมลงวันกิน ดังนี้. ในเวลาที่จะจับ แมลงวันบินหนีไปเสีย. ปุโรหิตนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช แก้วมุกดาพระเจ้าข้า ดังนี้ เพราะเหตุที่แมลงวันบินหนีพ้นไปได้. พระราชาจึงตรัสถามอีกว่า แก้วมุกดาจงยกไว้ก่อน (แต่) แก้วมุกดามีกี่ดวง. ปุโรหิตนั้นจึงมองดูนิमितนั้นอีก. ลำดับนั้น ไม้เปล่งเสียงขึ้นขึ้น ๓ ครั้งในที่ไม้ไกล. พราหมณ์จึงกราบทูลว่า ๓ ดวง พระเจ้าข้า ดังนี้. คนบางคนย่อมพูดด้วยนิमितที่มาปรากฏอย่างนี้. พึงเข้าใจการกล่าวแม้ด้วยคตินิमितและฐิตินิมิต โดยอุบายนั้น.

บทว่า **อมฺหุสฺตฺตานํ** คือ หมูยักษ์และปีศาจ เป็นต้น. บทว่า **เทวตฺตานํ** คือ เหล่าเทวดาผู้ดำรงอยู่ในชั้นจาตุम्मหาราช เป็นต้น

บทว่า สทฺทํ สุตฺวา ความว่า ฟังเสียงของเหล่าเทวดาและ
อมนุษย์ ผู้ซึ่งรู้จักของผู้อื่นแล้วกล่าว.

บทว่า วิตฺกฺกวิปฺวารสทฺทํ ได้แก่ เสียงของหมู่ชนผู้หลับและ
ประมาทแล้วเป็นต้น ผู้เพ้ออยู่ ซึ่งบังเกิดขึ้นมาด้วยการแผ่ชานไปแห่ง
วิตก. บทว่า สุตฺวา คือ ได้ยินเสียงนั้น. เสียงนั้นเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นผู้
ตรึกเรื่องใด เขาย่อมตั้งใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่ง
การตรึกนั้น

บทว่า นโมสงฺขารา ปณฺหิตา คือ จิตตสังขารตั้งมั่นด้วยดีแล้ว. บท
ว่า วิตฺกฺกเสตฺสูติ คือ เขาย่อมรู้ว่า ผู้นี้จักตรึก คือ จักให้ (จิตตสังขาร) เป็น
ไป. อนึ่งเขาเมื่อรู้ ย่อมรู้ด้วยการมาของนิमित ย่อมรู้ด้วยนิमितอันเป็นส่วน
เบื้องต้น ตรวจดูจิตในภายในสมบัติย่อมรู้ได้. บุคคลย่อมรู้ว่า ในเวลาบริ-
กรรมกสถินั้นเอง บุคคลนี้เริ่มภาวนากสถินด้วยอาการใดจักยังปฐมฌาน ฯลฯ
หรือจตุตถฌาน หรือ สมบัติ ๘ ให้เกิดได้ บุคคลนี้ชื่อว่า ย่อมรู้ด้วยการมา
ปรากฏของนิमित. บุคคลบางคนย่อมรู้เมื่อเริ่มบำเพ็ญสมณะปีสสนา คือ รู้ว่า
บุคคลนี้ เริ่มบำเพ็ญวิปีสสนาโดยอาการใด จักยังโสคาปัตติมรรคให้เกิด ฯลฯ
หรือยังอหัตตมรรคให้เกิด ผู้นี้ชื่อว่า ย่อมรู้ได้ด้วยนิमितอันเป็นส่วนเบื้องต้น.
บุคคลบางคนย่อมรู้ว่า มโนสังขารของบุคคลนี้ตั้งมั่นด้วยดี โดยอาการใด
เขาจักตรึกถึงวิตกชื่อนี้ เป็นลำดับแห่งจิตชื่อนี้ เมื่อบุคคลนั้นออกจากวิตก
นี้ สมาธิอันเป็นฝ่ายเสื่อม หรือเป็นฝ่ายตั้งอยู่ หรือเป็นฝ่ายแห่งความวิ-
เศษขึ้น หรือเป็นฝ่ายทำลายกิเลสจักมีได้ หรือจักยังอภิญญาให้เกิดขึ้น
ผู้นี้ชื่อว่า ตรวจดูจิตในภายในสมบัติแล้วจึงรู้ได้. ในบรรดาชน
เหล่านั้น บุณฺชนผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จักของบุณฺชนเท่านั้น หารู้
จิตของพระอริยทั้งหลายได้ไม่. แม้ในพระอริยทั้งหลาย พระอริยบุคคลผู้

ตั้งอยู่ในมรรคเองต่ำ ย่อมไม่รู้จิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูงได้. ส่วนพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง ย่อมรู้จิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำได้. ก็ในบรรดาท่านเหล่านั้น พระโศคาบัน ย่อมเข้าโศกปัตติผลสมบัติ พระสกทาคามี ย่อมเข้าสกทาคามีผลสมบัติ พระอนาคามี ย่อมเข้าอนาคามีผลสมบัติ พระอรหันต์ ย่อมเข้าอรหัตตผลสมบัติ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผลเบื้องสูง ย่อมไม่เข้าสมบัติอันตั้งอยู่ในเบื้องต่ำ. ความจริง สมบัติเบื้องต่ำของท่านเหล่านั้นก็มี ความเป็นไปในสมบัตินั้นเหมือนกัน. บทว่า **ตถเว ตั โหติ** ความว่า เรื่องนี้ย่อมเป็นอย่างนั้นแลโดยส่วนเดียว. ความจริง ขึ้นชื่อว่าความเป็นโดยประการอื่นที่รู้ด้วยอำนาจเจโตปริยญาณย่อมไม่มี. คำที่เหลือพึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

คำเป็นต้นว่า **อาตปฺปนุวาย** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้พิจารณาดำเนินในพรหมชาลสูตร. ส่วนความสังเขปในที่นี้ ดังต่อไปนี้. ความเพียรชื่อว่า **อาตปฺปะ**. ความเพียรนั่นเองชื่อว่า **ปธาน** เพราะเป็นของอันบุคคลพึงตั้งไว้ ชื่อว่า **อนุโยค** เพราะเป็นของอันบุคคลพึงประกอบไว้. บทว่า **อปฺปมาทํ** คือ การไม่อยู่ปราศจากสติ. บทว่า **สมฺมา มนสิการํ** คือ การทำนสิการโดยอุบาย ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจการพิจารณาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **เจโตสมาธิ** ได้แก่ สมาธิในปฐมฌาน. หลายบทว่า **อโย ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติ** ความว่า ปฐมฌานสมบัติที่พระโยคาวจรพิจารณาอาการ ๓๒ โดยเป็นของปฏิกุศลแล้ว ให้เกิดขึ้น ด้วยอำนาจการเห็นว่า เป็นของปฏิกุศลนี้ ชื่อว่า ทสฺสนสมาบัติที่ ๑ แต่ถ้าพระโยคาวจรทำฌานนั้นให้เป็นบาทแล้ว เป็นพระโศคาบัน นี้ก็จัดเป็นทสฺสนสมาบัติข้อที่ ๑ โดยตรงนั่นเอง

บทว่า **อติกกมม จ** คือ ก้าวล่วง. บทว่า **ฉวิมฺสโลหิต** คือ ผิวหนัง เนื้อ และโลหิต. บทว่า **อฏฺฐิ ปจฺจเวกฺขติ** คือ ย่อมพิจารณาว่า กระจก กระจก ดังนี้. บทว่า **อฏฺฐิ อฏฺฐิ** ความว่า ฌานสมาบัติซึ่งมีทิพพจักขุเป็นบาทมีกระจกเป็นอารมณ์ ที่พระโยคาวจรพิจารณาแล้วให้เกิดขึ้น ชื่อว่าทัสสนสมาบัติที่ ๒. แต่ถ้าพระโยคาวจรกระทำฌานนั้นให้เป็นบาทแล้ว ย่อมให้สกทาคามีมรรคบังเกิดขึ้นได้. ข้อนี้ก็จัดว่าเป็นทัสสนสมาบัติข้อที่ ๒ โดยทางตรง. ส่วนพระสุมนเถระผู้อยู่ในกาฬลวิหารกล่าวว่า ย่อมควรตั้งแต่มรรคที่ ๓.

วิญญานนั่นเองชื่อ วิญญานโสตะ. บทว่า **อุภยโต อพฺโพจ- จินฺนํ** ความว่า กระแสวิญญานนั้นท่านตัดขาดได้แล้วด้วยส่วนแม่ทั้งสอง. บทว่า **อิธ โลก ปติฏฺฐิตญจ**คือ อันตั้งอยู่แล้วในโลกนี้ ด้วยอำนาจฉันทราคะ. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่ง กระแสวิญญานเมื่อเข้าถึงกรรมโดยกรรม ชื่อว่าตั้งอยู่เฉพาะแล้วในโลกนี้. กระแสวิญญานเมื่อคร่ามาได้ซึ่งกรรมภพ ชื่อว่าตั้งอยู่เฉพาะในปรโลก. ถามว่า ด้วยบทนี้ท่านกล่าวอะไรไว้. ตอบว่า ท่านกล่าวเจโตปริยญาณของเสขปฺปุชฺชนทั้งหลายไว้. ความจริง เจโตปริยญาณของเสขปฺปุชฺชนทั้งหลาย ชื่อว่าทัสสนสมาบัติข้อที่ ๓.

บทว่า **อิธ โลก อปฺปติฏฺฐิตญจ** คือ ดำรงอยู่ไม่ได้ในโลกนี้ เพราะมีความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจออกแล้ว. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้. อีกอย่างหนึ่ง กระแสวิญญานไม่เข้าถึงกรรมโดยกรรม ชื่อว่าดำรงอยู่ในโลกนี้ไม่ได้. เมื่อคร่ากรรมภพมาได้ ชื่อว่าดำรงอยู่ในปรโลกไม่ได้. ถามว่า ด้วยบทนี้ท่านกล่าวอะไรไว้. ตอบว่า ท่านกล่าว

เจโตปริยญาณของพระชีณาสพไว้. ความจริง เจโตปริยญาณของพระชีณาสพชื่อว่าในทัสสนสมาบัติข้อที่ ๔.

อีกอย่างนี้ แม้วิปัสสนาที่พระโยคาวจรปรารภอาการ ๓๒ ก็จัดเป็น ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๑. วิปัสสนาที่พระโยคาวจรปรารภกัมมัฏฐานซึ่งมีกระดุกเป็นอารมณ์ จัดเป็น ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๒. บททั้งสองนี้ว่า เจโตปริยญาณของเสขปुरुชน เจโตปริยญาณ ของพระชีณาสพ ดังนี้ ไม่ห้วนไหวเลย. อีกนัยหนึ่ง. ปฐมฌาน ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๑. ทุตติฌาน ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๒. ตติยฌาน ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติ ข้อที่ ๓. จตุตถฌาน ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๔. อนึ่ง ปฐมมรรค ชื่อว่าทัสสนสมาบัติข้อที่ ๑. มรรคที่ ๒ ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๒. มรรคที่ ๒ ชื่อว่า ทัสสนสมาบัติข้อที่ ๓. มรรคที่ ๔ ชื่อว่าทัสสนสมาบัติข้อที่ ๔. คำที่เหลือในบทนี้ ฟังประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **บุคคฺลปญฺญตฺตีสู** คือ ในโลกบัญญัติที่บุคคลพึงบัญญัติอย่างนี้ว่า สัตตะ บุคคละ นระ โปสะ ดังนี้ ตามโฆหารทางโลก. ความจริง ถาทั้งสองคือ สมมตติกา ปรมัตถกา ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านให้พิสดารแล้วในโปฏฐปาทสูตร ในบรรดาถาทั้งสองนั้น ถา นี้ว่า ในบุคคลบัญญัติทั้งหลาย ดังนี้ ชื่อสมมตติกา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงบัญญัติบุคคลเหล่าใด ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในบุคคลบัญญัติทั้งหลาย บัดนี้ พระสารีบุตรเถระเมื่อจะแสดงบุคคลเหล่านั้น จึงทูลคำเป็นต้นว่า **สตุตฺติเม ฆนฺเต บุคฺคฺลา อุกฺโกตฺถภาควิมุตฺต** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุกฺโกตฺถภาควิมุตฺโต** ความว่า บุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว โดยส่วนสองคือ ผู้หลุดพ้นจากรูปกาย ด้วยอรุปสมาบัติ หลุดพ้นจากนามกายด้วยมรรค. บุคคลนั้นออกจากบรรดาอรุปสมาบัติทั้ง ๔

อย่างหนึ่ง ๆ แล้ว พิจารณาสังขารแล้วย่อมเป็นบุคคล ๕ จำพวกด้วยอำนาจแห่งบุคคล คือ พระอริยบุคคล ๔ ผู้บรรลुพระอรหันต์ และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธแล้วบรรลुพระอรหันต์. ก็พระบาลีในที่นี้ว่า ก็ บุคคลผู้หลุดพ้นโดยส่วนสองเป็นไฉน คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่ และอาสวะทั้งหลายของท่านก็สิ้นรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ท่านเรียกว่าผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนสอง. พระบาลีนี้มาแล้วด้วยอำนาจแห่งท่านผู้ได้วิโมกข์ ๘ อย่างนี้.

บทว่า **ปญญาวิมุตโต** แปลว่า หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา. บุคคลผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญานั้นมี ๕ จำพวก ด้วยอำนาจแห่งบุคคลเหล่านี้คือ สุขวิปัสสกบุคคล ๑ และบุคคลผู้ออกจากฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหันต์ ๔ พวก ๑. ก็พระบาลีในที่นี้ มาแล้วด้วยอำนาจธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อวิโมกข์ ๘ สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลไม่ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่เลย และเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเขาจึงเป็นอันสิ้นรอบแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา.

บุคคลย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งกายที่ถูกต้องอยู่ ฉะนั้นจึงชื่อว่า กายสักขิ. บุคคลนั้นย่อมถูกต้องฌานก่อน จึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธคือนิพพาน ในภายหลัง. กายสักขินั้นพึงทราบว่ามี ๖ จำพวก เริ่มต้นแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล จนถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่ และเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะบางเหล่าของเขาเป็นอันสิ้นรอบไป บุคคลนี้ เรียกว่า กายสักขิ.

บุคคลบรรลุถึงที่สุดของทิฎฐิ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้บรรลุทิฎฐิ. ในข้อนี้มีลักษณะโดยสังเขปดังต่อไปนี้. อันบุคคลนั้น ได้รู้ ได้เห็น ได้

ทราบ ได้ทำให้แจ้ง ได้ถูกต้องด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ความดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสุข ดังนี้ ฉะนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่าผู้บรรลุทิวฏฐิ. ก็บรรลุผู้บรรลุทิวฏฐิแม้ก็มี ๖ จำพวก โดยพิสดารเหมือนกายสักขิบุคคล. ด้วยเหตุที่นั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว เป็นธรรมอันเธอเห็นแล้วด้วยปัญญา ประพฤติแล้วด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่าผู้บรรลุทิวฏฐิ ดังนี้.

บทว่า สทฺฐาวิมฺหฺโต คือ บุคคลผู้พ้นแล้วด้วยศรัทธา. แม้บุคคลผู้พ้นด้วยศรัทธานั้นก็มี ๖ จำพวกโดยนัยก่อนนั้นแหละ. ด้วยเหตุที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ฯลฯ นี้คือปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว เป็นอันเธอเห็นแจ้งแล้วด้วยปัญญา และประพฤติแล้วด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้หลุดพ้นแล้วด้วยศรัทธา หาใช่ว่าย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง เหมือนการรู้ชัดของบุคคลผู้บรรลุทิวฏฐิไม่. ก็ในบุคคลสองประเภทนี้ การสิ้นกิเลสของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เหมือนกับเชื่อ ปลงใจเชื่อ และน้อมใจเชื่อ ในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น. ญาณอันเป็นเครื่องตัดกิเลสของบุคคลผู้บรรลุทิวฏฐิ เป็นญาณไม่เลื่อยซา เป็นญาณที่คมกริบและแก้วกล้า ย่อมนำไปในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น เพราะฉะนั้น จึงเหมือนเมื่อบุคคลเอาดาบที่ไม่คมตัดต้นกล้วย ที่ที่บุคคลตัดก็ไม่เกลี้ยง ทั้งดาบก็ไม่ผ่านไปได้โดยเร็ว บุคคลย่อมได้ยินเสียง ที่ที่บุคคลตัดก็ไม่เกลี้ยง ทั้งดาบก็ไม่ผ่านไปได้โดยเร็ว บุคคลย่อมได้ อันเป็นส่วนเบื้องต้นของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาเห็นปานนั้น ก็พึงทราบ

ฉันทัน. อนึ่งเหมือน เมื่อบุคคลเอาดาบที่ลับดีแล้วตัดต้นกล้วย ที่ที่เขาตัดก็เกลี้ยง ทั้งดาบก็ผ่านไปได้เร็ว บุคคลก็ไม่ได้ยินเสียง กิจคือความพยายาม ด้วยกำลังมากก็ไม่มี ฉันทัน มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้นของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาเห็นปานนั้น ก็พึงทราบ ฉันทัน.

บุคคลย่อมตามระลึกถึงธรรม ฉะนั้น จึงชื่อว่า ชัมมานุสारी. ปัญญาชื่อว่าธรรม อธิบายว่า บุคคลย่อมเจริญมรรคอันมีปัญญาเป็นเบื้องต้น. แม้ในสัทธานุสारीบุคคลก็นัยนี้เหมือนกัน. บุคคลทั้งสองแม่เหล่านั้น คือ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรคนั้นเอง. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญญินทรีย์ของบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งโศคาปัตติผล เป็นปัญญาที่มีประมาณอันยิ่ง บุคคลผู้ชวนขวยเพื่อได้มาซึ่งศรัทธา ย่อมเจริญอริยมรรคอันมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น บุคคลนี้ เรียกว่าสัทธานุสारी บุคคล. อนึ่ง สัทธินทรีย์ของบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโศคาปัตติผลย่อมมีประมาณมากยิ่งนัก บุคคลผู้ชวนขวยเพื่อได้มาซึ่งศรัทธา ย่อมเจริญอริยมรรคอันมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น บุคคลนี้เรียกว่าสัทธานุสारीบุคคล. ความสังเขปในเรื่องนี้เพียงเท่านี้. ส่วนกล่าวด้วยอุกโตภาควิมุตตะเป็นต้นนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วในอริการแห่งปัญญาภาวนา ในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรค โดยพิสดาร. ฉะนั้น พึงทราบวิถดารกถา โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นแล. คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

โพชฌงค์ ๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ปธาน** ด้วยอำนาจการเริ่มตั้งความเพียร ในบทนี้ว่า **ปธานสุ** ดังนี้. กถาโดยพิสดารของโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้พึงทราบ โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐาน. คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล. ในคำว่า **ทุกขาปฏิบัติ** ปทา เป็นต้น มีนัยโดยพิสดารดังต่อไปนี้.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาทั้งปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ ได้ช้า เป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ธรรมวิชัย สัมมาทิฏฐิ อันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

บาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิ อันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้โดยฉับพลัน นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ ช้าเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิ อันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นโดยไม่ยากไม่ลำบาก ฐานะนั้นได้อย่างช้า นี้เรียกว่าปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว เป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิอันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นโดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ทั้งรู้ชัดฐานะนั้นอย่างเร็วพลัน นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว.

ความสังเขปในที่นี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารท่านกล่าวไว้แล้ว ในวิสุทธิมรรค. คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า น เจว มุสาวาทุปลสญฺหิตฺ ความว่า ภิกษุบางรูปใน ศาสนานี้ดำรงอยู่ในภัสสสมาจาร (มารยาทเกี่ยวกับการพูด) บ้าง ไม่เข้าไปตัดกถามรรคกล่าวบ้าง ย่อมไม่กล่าววาจาอันประกอบด้วยมุสาวาทเลย เว้นโวหารอันไม่ประเสริฐ ๘ อย่างเสีย กล่าววาจาอันประกอบด้วยโวหารอันประเสริฐ ๘ อย่างเท่านั้น. บทว่า น จ เวญฺติยฺ ความว่า ภิกษุบางรูป

ในศาสนานี้แม้ดำรงในภัสสสมาจาร ย่อมไม่กล่าววาจาอันทำความแตก
ร้าวกัน. คำว่า **เปลุณฺณิ** นั้นเป็นไวพจน์ของคำว่า **เวฏฺฐิติ** นั้น. ความ
จริง วาจาอันทำความแตกร้าวกันท่านเรียกว่า **เปลุณฺณิ** เพราะทำความ
เป็นที่รักกันให้สูญหาย. พระมหาสิวลเถระกล่าวว่า คำว่า **เปลุณฺณิ** นั้นเป็น
ชื่อของวาจานั้น. บทว่า **น จ สารมฺภุ** ความว่า วาจาใดเกิด เพราะ
การแข่งดี ภิกษุ ย่อมไม่กล่าววาจานั้น เมื่อเขากล่าวว่า ท่านทูลคิด หรือ
ว่า ท่านทูลคิด อาจารย์ของท่านก็ทูลคิด หรือเมื่อเขากล่าวว่า ท่านต้องอาบัติ
ย่อมไม่กล่าววาจา ที่เป็นไปด้วยการกล่าวซัดไปภายนอก หรือวาจาที่ยิ่งกว่า
การกระทำ โดยนัยเป็นต้นว่า เราไปเที่ยวบิณฑบาตจนถึงเมืองปาฏลีบุตร
ดังนี้. บทว่า **ขยาเปกฺโข** คือ เป็นผู้มุ่งต่อชัชชนะ. อธิบายว่า ภิกษุผู้เพ่งถึง
ชัชชนะคือหวังชัชชนะเป็นเบื้องหน้า ย่อมไม่กล่าว เหมือนหัตถกศากยบุตร
กล่าววาจาจริงและหละหละอย่างใดอย่างหนึ่งว่า ธรรมดาพวกเดียรฉัตร
บุคคลพึงชนะ ด้วยธรรมบ้าง ด้วยอธรรมบ้าง ดังนี้. ปัญญาท่านเรียกว่า
มันตา ในคำว่า **มนฺตา มนฺตา จ วาจํ ภาสติ** นี้. กล่าววาจา ด้วยปัญญา
ชื่อว่ามันตา. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มนฺตา** คือ ใคร่ครวญแล้ว. มีคำอธิบาย
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุในศาสนานี้ดำรงอยู่ในภัสสสมาจาร
เมื่อกล่าวตลอดทั้งวันก็ใคร่ครวญด้วยปัญญา กล่าวเฉพาะถ้อยคำอันสมควร
เท่านั้น. บทว่า **นิธานวตี** คือ ควรเพื่อจะฟังไว้ แม้ในใจ. บทว่า **กาลณ**
คือ ตามกาลอันควรแล้วและถึงแล้ว. ความจริง วาจาอันบุคคลกล่าวแล้วอย่าง
นี้ย่อมเป็นวาจาที่ไม่เท็จ ไม่ส่อเสียด ไม่หยาบ ไม่โอ้อวดไม่เพื่อเจ้อ. ก็
วาจาเห็นปานนี้เรียกว่า วาจาอิงอาศัยสัจจะ ๔ บ้าง วาจาอิงอาศัย
ไตรสิกขาบ้าง วาจาอิงอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ บ้าง วาจาอิงอาศัยรุคฺคกคุณ ๑๓
บ้าง วาจาอิงอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการบ้าง วาจาอิงอาศัยมรรคบ้าง.

ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า **เอตทานุตฺตริยิ ภนฺเต ภสฺส-**
สมาจาร ดังนี้. คำนั้น ฟังประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

หลายบทว่า **สจฺโจ จสฺส สทฺโธ จ** ความว่า ภิกษุในพระ
ศาสนานี้ผู้ตั้งอยู่ในศีลาจาร ฟังเป็นผู้จริง กล่าววาจาจริง ฟังเป็นผู้มีศรัทธา
และถึงพร้อมด้วยศรัทธา. ถามว่า สัจจะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน
หนหลังแล้วมิใช่หรือ เพราะเหตุไร ในที่นี้พระองค์จึงตรัสไว้อีกเล่า.
ตอบว่า วาจาซึ่งพระองค์ตรัสไว้แล้วในหนหลัง. ในที่นี้พระองค์ตรัสไว้
เพื่อทรงแสดงว่า ก็ภิกษุดำรงอยู่ในศีลาจารแล้วย่อมไม่กล่าวมุสาวาท โดย
ที่สุดแม้ด้วยการกล่าวให้หัวเราะกัน. บัดนี้พระเถระเพื่อจะแสดงว่า โดย
นั้นย่อมสำเร็จการเป็นอยู่โดยธรรมสมาเสมอ ดังนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
น จ กุหโก ดังนี้เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **กุหโก** เป็นต้น พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายพิสดาร แล้วในพรหมชาลสูตร. หลายบทว่า
อินฺทริเยสุ कुตฺตทวโร โภขเน มตฺตถญฺญ ความว่า เป็นผู้คุ้มครอง
ทวารดีแล้วในอินทรีย์ทั้ง ๖ ทั้งเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ. บทว่า
สมการี คือ ผู้มีปกติสมาเสมอ. อธิบายว่า ภิกษุ ในพระศาสนา
นี้เว้นเหตุมีการคดทางกายเป็นต้น ประพฤติสมาเสมอทางกายวาจาและ
ใจ. บทว่า **ชาคริยานุโยคมนุยุตฺโต** ความว่า ภิกษุย่อมชวนชวายเป็นประ-
กอบความเป็นผู้ตื่นอยู่ โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุฟังแบ่ง
กลางวันและกลางคืนออกเป็น ๖ ส่วน แล้วฟังประกอบความเพียรในกลาง
วันด้วยการจงกรมและนั่ง. บทว่า **อตฺนุทฺติโต** คือ ได้แก่ ไม่เกียจคร้าน คือ
เว้นจากการเกียจคร้านทางกาย. บทว่า **อารทฺฐวีริโย** ความว่า เป็นผู้เริ่ม
ความเพียรแม้ด้วยความเพียรทางกาย บรรเทาความเกียจข้องด้วยหมู่เสียแล้ว
อยู่แต่ผู้เดียว ด้วยอำนาจอรรถกถา ๘ ในอิริยาบถทั้ง ๔. เป็นผู้เริ่มความ
เพียรแม้ด้วยความเพียรทางใจ บรรเทาความเกียจข้องด้วยกิเลสเสีย อยู่แต่

ผู้เดียวด้วยอำนาจสมบัติ ๘. อีกอย่างหนึ่ง ห้ามการเกิดขึ้นแห่งกิเลสเสียแล้วโดยประการใดประการหนึ่ง ก็จัดว่าเป็นผู้เริ่มความเพียรด้วยความเพียรทางใจเหมือนกัน. บทว่า **ฉายี** คือ เป็นผู้เพ่งด้วยอารมณ์อนุปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน. บทว่า **สติมา** คือ ประกอบด้วยสติอันสามารถระลึกถึงกิจที่ทำไว้นานแล้วได้เป็นต้น. บทว่า **กल्याณปฏิภาโณ** คือสมบรูณ์ด้วยการพูดดีและสมบรูณ์ด้วยปฏิภาณ. ก็บุคคลนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยปฏิภาณมิใช่เป็นผู้ขาดปฏิภาณ. จริงอยู่ ภิกษุดำรงอยู่ในศีลสมาจารหาได้ขาดปฏิภาณไม่. อนึ่ง ภิกษุผู้ประกอบด้วยปฏิภาณ ย่อมเป็นเหมือนพระวังคีสเถระฉะนั้น. บทว่า **คติมา** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันสามารถในการดำเนินไป. บทว่า **ธิติมมา** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันสามารถในการทรงจำไว้. ก็ คำว่า **มติ** ในคำว่า **มติมานี** เป็นชื่อของปัญญาแท้ ฉะนั้น อธิบายว่า ผู้มีปัญญา ปัญญานั้นเองท่านกล่าวไว้ด้วยบทแม่ทั้ง ๓ เหล่านี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ ในบาลีประเทศนั้น ความเพียรเป็นเครื่องทำสมณธรรมท่านกล่าวไว้ในหนหลัง. ในที่นี้ ท่านกล่าวความเพียรเป็นเครื่องเล่าเรียนพระพุทธรพจน์. อนึ่ง วิปัสสนาปัญญาท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลัง ในที่นี้ท่านกล่าวถึงปัญญาเป็นเครื่องเล่าเรียนพระพุทธรพจน์. หลายบทว่า **น จ กามเสถุ คิทุโธ** คือ เป็นผู้ไม่คิดในวัตถุกามและกิเลสกาม. หลายบทว่า **สโต จ นิปโก จเร** ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติและด้วยญาณในฐานทั้ง ๗ มีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นเที่ยวไป. ปัญญาชื่อ เนปิกกะ ภิกษุท่านกล่าวว่ามีปัญญา ดังนี้ เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น คำที่เหลือในที่นี้พึงประกอบเข้าด้วยนัยก่อนนั้นแล

บทว่า **ปจฺจตุตฺต โยนิโสมนสิการา** คือ ด้วยการทำให้ไว้ในใจ โดยอุบายของพระองค์. บทว่า **ยถานุสสิญฺจฺจ ตถาปฏิปชฺชมาโน** คือเป็นผู้ปฏิบัติตามที่เราได้ให้อุทสาสน์พร่ำสอนไว้. คำเป็นต้นว่า **ติณฺณ**

สญโณชนานัม ปริกฺขยา มีเนื้อความดังกล่าวแล้ว. คำที่เหลือแม่ในที่นี้ ฟังประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **ปรบุคฺคฺลวิมุตฺติตาณ** คือ ในญาณเครื่องหลุดพ้นจากกิเลสด้วยมรรคนั้น ๆ ของบุคคลอื่นมีพระโศดาบันเป็นต้น. คำที่เหลือในที่นี้ ฟังประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **อมุตราสี เอวฺนาโม** ความว่า บุคคลหนึ่งเมื่อระลึกบุพเพนิวาส ย่อมกำหนดชื่อและโคตรไปได้. บุคคลหนึ่งระลึกได้แต่ชั้นส่วน ๆ เท่านั้น. คนหนึ่งสามารถระลึกได้คนหนึ่งไม่สามารถ. ในที่นั้น มิได้ถือเอาด้วยอำนาจแห่งผู้สามารถ. ได้ถือเอาด้วยอำนาจแห่งผู้ไม่สามารถก็ผู้ไม่สามารถจะทำอะไรได้. บุคคลนั้นระลึกเฉพาะแต่ชั้นส่วน ๆ ไป ดำรงอยู่ในที่สุดหลายแสนชาติ หยั่งญาณลงกำหนดคนามและโคตร. พระสารีบุตรเถระเมื่อจะแสดงนามและโคตรนั้นจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **เอวฺนาโม** ดังนี้. บทว่า **โส เอวฺมาห** คือ บุคคลผู้ถือทิฏฐินั้นได้กล่าวอย่างนี้. ในบาลีประเทศนั้นเมื่อบุคคลนั้นกล่าวว่าเที่ยง แล้วกล่าวว่าสัตว์เหล่านั้นยอมท่องเที่ยวไป ดังนี้ คำพูดย่อมมีเบื่องต้นและเบื่องปลายขัดแย้งกันก็จริง. แต่บุคคลนั้นกำหนดคำนั้นไม่ได้เพราะเป็นผู้ยึดถือทิฏฐิ. ความจริงฐานะหรือการกำหนดของผู้ยึดถือทิฏฐิย่อมไม่มี. คำนั้นทานให้พิสดารแล้วในพรหมชาลสูตรว่า บุคคลนั้นถือเอาสิ่งนี้แล้วก็ปล่อยสิ่งนี้ ครั้นปล่อยสิ่งนี้แล้วก็ยึดถือเอาสิ่งนี้ ดังนี้. ด้วยคำว่า **อโย ตติโย สสุตฺตวาโท** นี้ พระเถระกล่าวบุคคลผู้เป็นสัตสตฺตวาพะไว้ ๓ ประเภทด้วยอำนาจแห่งฉาณลาภิบุคคลเท่านั้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสบุคคล ๔ ประเภทไว้ในพรหมชาลสูตร เพราะรวมเอาแม่บุคคลที่เป็นตักกิวาทะเข้าไว้ด้วย. ก็กล่าวพิสดารของบุคคลผู้มีวาทะ ๓ ประเภทนั้น

พึงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในพรหมชาลสูตร คำที่เหลือแม้ในที่นี้
พึงให้พิสดารโดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อน

บทว่า **คณนาย วา** คือ ด้วยการนับเป็นหมวด. บทว่า **สงฺขานเนน** คือ
ด้วยการนับด้วยใจโดยไม่ให้ขาดสายโดยสองวิธีนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงเฉพาะการนับเป็นหมวด มีคำอธิบายที่พระสารีบุตรกล่าวไว้
ว่า ใครไม่สามารถที่จะทำเป็นหมวดด้วยอำนาจ ร้อย พัน แสน
โกฏิแห่งปีทั้งหลาย แล้วนับว่า ร้อยปีเท่านั้น ดังนี้ หรือว่า ฯลฯ โกฏิปีเท่านี้.
พระเถระย่อมแสดงว่า เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ
เพราะพระองค์ทรงบรรลุสัมโพธิญาณ เพราะพระอนาวรญาณของพระ
องค์ดำเนินไปแก่กล้า พระองค์จึงทรงมีความฉลาดในเทศนาญาณเป็นเบื้อง
หน้า ทำให้มีที่สุดด้วยการนับปี แม้ด้วยการนับกับที่กำหนดแสดงว่ามี
ประมาณเท่านี้ได้. เนื้อความในบาลี มีนัยกล่าวแล้วในบาลีนี้. คำที่เหลือ
แม้ในที่นี้ก็พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล. ด้วยหลายบทว่า **เอตทานุ-**
ตริยํ ฆนฺเต สตุคานํ จุตฺตปตฺตญาณ พระเถระย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เจริญญาณเทศนา ด้วยอำนาจจุดติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายนี้ใด
มีอยู่ ญาณเทศนานั้นจัดเป็นยอดเยี่ยมของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าในอดีต
ทั้งหลายก็ทรงแสดงอย่างนี้เหมือนกัน. แม้พระพุทธเจ้าในอนาคต ก็จักทรง
แสดงอย่างนี้เหมือนกัน. พระองค์ทรงเทียบเคียงด้วยพระญาณของพระ-
พุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคตเหล่านั้นแล้วทรงแสดง ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ด้วยเหตุแม้นี้ ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้.
ก็เนื้อความของพระบาลีในที่นี้ ท่านก็ให้พิสดารแล้วเหมือนกัน.

สองบทว่า **สาสวา สอุปฺธิกา** คือ ฤทธิที่มีโทษ คือ มีข้อติเตียน.
หลายบทว่า **โน อริยาติ วุจฺจติ** ความว่า ฤทธิเช่นนั้นไม่เรียกว่าฤทธิอันเป็น

อริยะ. สองบทว่า **อนาสวา อนุปฐิกา** คือไม่มีโทษ ได้แก่ ไม่มีข้อน่าติเตียน. สองบทว่า **อริยาติ วุจฺจติ** คือ ฤทธิเช่นนี้เรียกว่าฤทธิอันเป็นอริยะ. หลายบทว่า **อปปฏิภูถสฺสณฺณิ ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุยอมมีความสำคัญในสิ่งปฏิภูถว่าไม่ปฏิภูถอยู่อย่างไร. คือ เขื่อย่อมแผ่เมตตาไปในสัตว์ที่ปฏิภูถคือรวมความสำคัญว่าเป็นธาตุลงในสังขาร. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งปฏิภูถ ว่าไม่ปฏิภูถนั้นอย่างไร คือ เขื่อย่อมแผ่เมตตาไปในวัตถุอันไม่น่าปรารถนา หรือรวมลงโดยเป็นธาตุดังนี้. หลายบทว่า **ปปฏิภูถสฺสณฺณิ ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุยอมแผ่ต่อสุกฺสณฺญาไปในสัตว์ซึ่งไม่ปฏิภูถ คือรวมอนิจฺจสฺสณฺญาลงในสังขาร. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งไม่ปฏิภูถว่า ปฏิภูถอยู่อย่างไร คือ เขื่อย่อมแผ่ไปด้วยขอสุกฺสณฺญาในวัตถุที่น่าปรารถนาหรือรวมลง โดยเป็นของไม่เที่ยง ดังนี้. พึงทราบเนื้อความแม้ในบทที่เหลืออย่างนี้. หลายบทว่า **อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุไม่กำหนดในอารมณ์ที่น่าปรารถนา และไม่ซังในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ทั้งไม่ให้โมหะเกิดขึ้น เหมือนชนเหล่าอื่นให้โมหะเกิดขึ้น ด้วยการเพ่งอารมณ์อันไม่มีส่วนเสมอ เป็นผู้วางเฉยในอารมณ์ทั้ง ๖ ด้วยอุเบกขามือองคฺ์ ๖ อยู่. หลายบทว่า **เอตทานุตฺตรียํ ภนฺเต อิทฺธิวิชาสุ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้จัดว่าเป็นเทศนา อันยอดเยี่ยมอย่างนี้ในฝ่ายฤทธิทั้งสอง

บทว่า **ตํ ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงรู้อย่างซึ่งเทศนานั้นทั้งสิ้นไม่เหลือเลย. สองบทว่า **ตํ ภควโต** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้อย่างซึ่งเทศนานั้นโดยไม่เหลือ. หลายบทว่า **อุตฺตริ อภิญฺเญยฺยํ นตฺถิ** ความว่า ธรรมที่จะพึงรู้อย่างซึ่งขึ้นไปกว่านี้ ย่อมไม่มี คือ คำนี้ว่า ธรรมหรือบุคคลอื่นจากนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบ ดังนี้ ย่อมไม่มีเลย.

หลายบทว่า ยถาวิชานํ อญฺโหล สมฺโณ วา ความว่า สิ่งใดที่พระองค์ไม่รู้ สมณะหรือพราหมณ์อื่นจะรู้สิ่งนั้น เป็นผู้มีความรู้ยิ่งกว่า คือ มีปัญญามากกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า ยถิทํ ในคำว่า อิทํ อิทธิวิชาสุ เป็นเพียงนิบาต. บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในฝ่ายอิทธิวิธี ย่อมไม่มีเลย. ความจริงแม้พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลายก็ทรงแสดงฤทธิ์ ๒ อย่างเหล่านี้. แม้พระพุทธเจ้าในอนาคตก็จักแสดงทั้ง ๒ เหล่านี้. แม้พระองค์ทรงเทียบเคียงด้วยญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงแสดงฤทธิ์เหล่านี้แหละ. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าท่านนั้นทรงยอดเยี่ยมในฝ่ายอิทธิวิธีดังพรรณนามาจะนี้ ดังนี้ จึงแสดงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ด้วยเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงมีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระธรรมเสนาบดีนั่งในที่พักกลางวันแล้ว พิจารณาธรรมอื่นต่อไป ๑๖ อย่างเหล่าใด ธรรมเหล่านั้นเป็นอันท่านแสดงแล้ว. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยอาการแม้อื่นอีกจึงทูลคำเป็นต้นว่า ยนฺตุ ภนฺเต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า สทุเชน กุลปฺตุเตน ความว่า พระโพธิสัตว์ซึ่งมีในอดีตอนาคตและปัจจุบัน ชื่อว่ากุลบุตรผู้มีศรัทธา. เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายว่า สิ่งใดที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์พึงบรรลु. ถามว่า ก็อะไรที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์พึงบรรลุ. ตอบว่า โลกุตตรธรรม ๘ อันพระสัพพัญญูโพธิสัตว์นั้นพึงบรรลุ. คำทั้งหมดเป็นต้นว่า วิริยํ ตาโม ในบทว่า อารทฺหวิริเยน เป็นต้นนี้ เป็นไวยากรณ์ของความเพียร. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารทฺหวิริเยน คือ ผู้ประคองความเพียร. บทว่า ตามวตา คือ สมบูรณ์ด้วยกำลัง คือ มีความเพียรแข็งแรง. บทว่า บุริสตามน อธิบายว่า สิ่งใดที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ผู้มีเรี่ยวแรงนั้น พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของ

บุรุษ. ในสองบทที่ถัดไป ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน บทว่า **ปฐิธโรเรยฺเหน** คือ มหาบุรุษผู้สามารถเพื่อจะนำฐานะ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีฐานะหาผู้เสมอไม่ได้ พึงนำไป. ด้วยสองบทว่า **อนุปรุตฺตํ ตํ ภควตา พระเถระ** ย่อมแสดงว่าสิ่งนั้น ทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าทั้งในอดีตทั้งในอนาคตพึงบรรลุ สิ่งนั้นทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตามบรรลุได้แล้ว แม้คุณอย่างหนึ่งจะพร่องไปก็หาไม่มี ดังนี้.

สองบทว่า **กามเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคํ** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงตามประกอบความสุขในฝ่ายวัตถุกาม. พระเถระ ย่อมแสดงว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่นมีเกษมชฎิลเป็นต้นคิดกันว่า ใครจะรู้ปรโลก การที่นางปริพาชกานี้เอาแขนที่มีขนอ่อนนุ่มมาสัมผัสเป็นความสุข ดังนี้ จึงปรนเปรอด้วยพวกนางปริพาชกาซึ่งผูกมวดยผมเป็น ๓ หย่อม พวกเขาพากันแสวงอารมณ์มีรูปเป็นต้นที่สมบูรณ์อย่างยิ่ง ตามประกอบความสุขในกาม ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าหาทรงประกอบเช่นนั้นไม่. บทว่า **หิณํ** คือ เลวทราม. บทว่า **คมฺมํ** คือ เป็นกรรมของชาวบ้าน. บทว่า **โปถุชฺชนิกํ** คือ อันปลุชชนควรเสพ. บทว่า **อนริยํ** คือ จะไม่มีโทษก็หาไม่ได้ หรืออันพระอริยะทั้งหลายไม่ควรเสพ. บทว่า **อนตฺถสฺสยฺหิตํ** คือ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์. บทว่า **อตุตฺถกิลมณานุโยคํ** คือ การตามประกอบความเพียรอันทำคนให้เดือดร้อนและเร่าร้อน. บทว่า **ทุกฺขํ** คือ ประกอบด้วยทุกข์ หรือทนได้ยาก. สมณพราหมณ์บางเหล่าคิดกันว่า พวกเราจักงดเว้นซึ่งความประกอบความสุขทางกาม ดังนี้ จึงพากันเล่นไปสู่ความลำบากทางกาย ต่อแต่นั้น ก็คิดว่าเราจักพ้นจากความลำบากนั้นดังนี้ จึงพากันเล่นไปสู่ความสุขทางกาย ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าหาเป็นเช่นนั้นไม่. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเว้นที่สุด ๒ อย่างเหล่านั้นแล้ว ทรงปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทา ที่พระตถาคตรู้อยู่แล้ว กระทำให้แจ้งด้วย
จักขุมืออยู่ ดังนี้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า น จ อตฺตกิลมณฺหาโยคํ ดังนี้
เป็นต้น.

บทว่า อภิเจตติการณํ คือ เกิดขึ้นในอกิจิต อธิบายว่า ล่วงกามา-
วจรจิตแล้วดำรงอยู่. บทว่า ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ คือ อันให้อยู่อย่างสบาย
ในอรรถภาพนั้นนั่นเอง. ความจริง ทุคฺคิยฆานผลสมมาบัติพร้อมด้วยปีติ พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ใน โปฏฐปาทสูตร. ฆานซึ่งเป็นบาทแห่งวิปัสสนาพร้อม
ด้วยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน ปาสาทิกสูตร. ผลสมมาบัติอันนับ
เนื่องในจตุตถฆาน พระองค์ตรัสไว้ใน ทสฺสตรสูตร. ในสัมปสาทนียสูตรนี้
ได้ตรัสฆานอันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน. บทว่า นิการมลาภี คือ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ฆานความปรารถนา. บทว่า อภิจุลลาภี คือ
ทรงได้โดยไม่ยากลำบาก. บทว่า อกสิรลาภี คือ ทรงได้อย่างไพบูลย์.

บทว่า เอกิสฺสา โลกธาตฺวา คือ ในหมื่นโลกธาตุ. ความจริง
เขตแดนมี ๓ อย่างคือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต. ในบรรดาเขต ทั้ง
๓ นั้น หมื่นโลกธาตุ ชื่อชาติเขต. ก็ในเวลาทีพระตถาคตเสด็จก้าวลงสู่
พระครรภ์ของพระมารดา ในเวลาเสด็จออกจากพระครรภ์ ในเวลาตรัสรู้
ในเวลาประกาศพระธรรมจักร ในเวลาปลงพระชนมายุสังขารและใน
คราวปรินิพพาน โลกธาตุนั้นย่อมห้วนไหว. ส่วนแสนโกฏิจักรวาลชื่อ
ว่า อาณาเขต. แท้จริง อาณาของอาณาจักรปฏิตร โมรปฏิตร ชชค-
ปฏิตร และรัตนปฏิตร เป็นต้น ย่อมเป็นไปในแสนโกฏิจักรวาล. ส่วนวิสัย
เขต ไม่มีปริมาณเลย. ความจริง ชื่อว่าสิ่งอันมิใช่วิสัยของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายย่อมไม่มี เพราะพระบาลีว่า ญาณมิเท่าใด สิ่งทีพระองค์พึงรู้ก็มี
เพียงนั้น สิ่งทีพระองค์พึงรู้มิเท่าใด ญาณก็มีเพียงนั้น สิ่งทีพระองค์พึงรู้มี
ญาณเป็นที่สุด ญาณก็มีสิ่งทีพระองค์พึงรู้เป็นที่สุด ดังนี้. พระสูตรว่า ก็ใน

เขตทั้ง ๓ เหล่านี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงอุบัติขึ้นในจักรวาลอื่น เว้นจักรวาลนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มี แต่พระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น ดังนี้มีอยู่. ปิฎกมี ๓ คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก. การสังคายนามี ๓ ครั้ง คือ การสังคายนาที่พระมหากัสสปะกระทำ ๑ สังคายนาที่พระยสเถระกระทำ ๑ สังคายนาที่พระโมคคัลลีบุตรเถระกระทำ ๑. ในพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ที่พระธรรมสังคากาจารย์ยกขึ้นสู่สังคายนาทั้ง ๓ ครั้งเหล่านี้ ก็ไม่มีพระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมอุบัติในจักรวาลอื่นนอกจักรวาลนี้ แต่พระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น ดังนี้ มีอยู่.

บทว่า อปุพฺพ อจริมฺ ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลัง มีคำอธิบายว่า ย่อมทรงอุบัติขึ้นกาลก่อนหรือในภายหลัง. ระยะเวลานับตั้งแต่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ ณ โขธัมมคัลลังก์นั้นด้วยตั้งใจว่า เราไม่ได้บรรลุพระโพธิญาณแล้วจักไม่ลุกขึ้น จนกระทั่งถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา ไม่ควรเข้าใจว่า เป็นเวลา ก่อน. เพราะได้ทำการกำหนดเขตไว้แล้ว ด้วยการหวนไหวแห่งหมื่นจักรวาล ในขณะที่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ แม้การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เป็นอันห้ามแล้ว. อนึ่งระยะเวลา นับแต่ปรินิพพานจนกระทั่งพระธาตุทั้งหลายแม้เท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดยังดำรงอยู่ ก็ไม่พึงเข้าใจว่าเป็นเวลาภายหลัง. เพราะเมื่อพระธาตุทั้งหลายยังดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ชื่อยังดำรงอยู่ที่เดียว. เพราะฉะนั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นในระหว่างนี้ จึงเป็นอันห้ามแล้ว. แต่เมื่อการปรินิพพานของพระธาตุเกิดขึ้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นเป็นอันไม่ห้ามแล้ว.

จริงอยู่ อันตรธานมี ๓ อย่าง คือ **ปริยัตติอันตรธาน ๑ ปฏิเวธ-**
อันตรธาน ๑ ปฏิปัตติอันตรธาน ๑. ในอันตรธานเหล่านั้น พระไตร-
ปิฎกชื่อว่า ปริยัตติ. การแทงตลอดจะชื่อว่าปฏิเวธ. ชื่อปฏิบัติชื่อว่า
ปฏิบัติ. ใน ๓ อย่างนั้น ปฏิเวธและปฏิบัติ ย่อมมีบ้าง ย่อมไม่มีบ้าง. ก็
ในกาลหนึ่ง หมุกิษผู้ทรงปฏิเวธมีมาก. กิษุนั้นพึงถูกชี้แจงแสดงว่า
กิษุรูปนี้เป็นปุถุน. ในทวีปเดียวเท่านั้น ชี้แจงชื่อว่ากิษุผู้เป็นปุถุน
คราวเดียวกันหาไม่มี. เหล่ากิษุแม่ผู้บำเพ็ญชื่อปฏิบัติในกาลบางครั้งมี
มาก ในกาลบางครั้งมีน้อย. ปฏิเวธและการปฏิบัติย่อมมีบ้าง ย่อมไม่มี
บ้างด้วยประการฉะนี้. แต่ว่าปริยัตติย่อมเป็นประมาณของการดำรงอยู่ได้
ของพระศาสนา. เพราะบัณฑิตทั้งหลายได้ฟังพระไตรปิฎกแล้วย่อมบำเพ็ญ
ได้ทั้งปฏิบัติและปฏิเวธทั้งสอง. พระโทธิสัตว์ของเราทั้งหลายให้อภิญญา ๕
และสมบัติ ๘ บังเกิดขึ้นในสำนักของอาราพคาบสแล้ว ตรัสถามบริกรรม
ของเนวสัจญานาสัจญายตนสมบัติ อาพารคาบสทูลว่า ข้าพระองค์ไม่
ทราบ ดังนี้ ต่อแต่นั้นพระโทธิสัตว์นั้นจึงเสด็จไปสู่สำนักของอุทกคาบส แล้ว
ทรงเทียบเคียงคุณวิเศษ ที่พระองค์บรรลุแล้ว ตรัสถาม การบริกรรมของเนว-
สัจญานาสัจญายตนสมบัติ อุทกคาบสนั้นก็ทูลแจ้งให้ทรงทราบ พระ-
มหาสัตว์ก็ทรงให้มานั้นเกิดขึ้น ในลำดับแห่งถ้อยคำของอุทกคาบส
นั้น ฉนใด กิษุผู้ปัญญาที่ฉนนั้นเหมือนกัน ได้ฟังปริยัตติธรรมแล้ว ก็ย่อม
บำเพ็ญทั้งปฏิบัติและปฏิเวธทั้งสองได้. เพราะฉะนั้น เมื่อพระปริยัตติดำรง
อยู่ได้ ศาสนาก็เป็นอันตั้งอยู่ได้. แต่ในกาลใด ปริยัตตินั้นอันตรธานไป
ในกาลนั้น อภิธรรมปิฎกย่อมเสื่อมไปก่อน. ไปอภิธรรมนั้น พระปัจเจก
ย่อมอันตรธานไปก่อนกว่าอย่างอื่นทั้งหมด. ธรรมสังคหะย่อมเสื่อมในภายหลัง
ตามลำดับ. เมื่ออภิธรรมปิฎกนั้นเสื่อมไป แม้เมื่อปิฎกทั้งสองนอกนี้

ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็ย่อมเป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. ในปิฎกเหล่านั้นเมื่อพระสุตตันตปิฎกอันตรธาน อังคุตตรนิกายย่อมเสื่อมไปก่อน ตั้งแต่หมวดที่ ๑๑ จนถึงหมวด ๑. ในลำดับนั้นสังยุตตนิกาย ก็เสื่อมไป เริ่มแต่จักกเปยยาถ จนถึงโอฆตรณสูตร. ในลำดับนั้น มัชฌิมนิกาย ก็อันตรธานเริ่มตั้งแต่อินทริยภาวนาจนถึงมูลปริยายสูตร. ในลำดับนั้น ทีฆนิกายก็อันตรธานเริ่มแต่ทสุตตรสูตรจนถึงพรหมชาลสูตร. คำถามของคาถาหนึ่งก็ดี สองคาถาก็ดี ย่อมอยู่ไปนาน ย่อมไม่สามารถดำรงศาสนาไว้ได้ เช่นสภิกขุจณาและอาพวคจณา. ได้ยินว่า ระหว่างกาลของพระกัสสปะพุทธเจ้าหนึ่งไม่สามารถจะดำรงศาสนาไว้ได้. ก็เมื่อปิฎกทั้งสองถึงจะอันตรธานไป เมื่ออุกโตวิภังค์ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็เป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. เมื่ออุกโตวิภังค์อันตรธานไป แม้เมื่อมาติกายังดำรงอยู่ ศาสนาก็เป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. เมื่อมาติกาอันตรธานไป เมื่อปาฏิโมกข์ บรรพชา และอุปสมบท ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็ย่อมดำรงอยู่ได้. เพศยังเป็นไปอยู่ได้นาน. แต่วงศ์ของสมณะผู้นุ่งผ้าขาว ไม่สามารถจะดำรงศาสนาไว้ได้ตั้งแต่กาลของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ. ศาสนาดำรงอยู่ได้ตลอดพันปีด้วยภิกษุผู้บรรลุปฎิสัมภทา ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้ทรงอภิญา ๖ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้ทรงวิชา ๓ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้เป็นสุขทวีปัสสกะ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยเหล่าภิกษุผู้ทรงปาฏิโมกข์. ก็ศาสนาย่อมมีอันทรุดลงตั้งแต่การแทงตลอดสัจจะของภิกษุรูปหลัง ๆ และแต่การทำลายศีลของภิกษุรูปหลัง ๆ. จำเดิมแต่นั้นไป การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นท่านมิได้ห้ามไว้.

ขึ้นชื่อว่าปรินิพพานมี ๓ อย่างคือ กิลสปรินิพพาน ๑ จันธ-

ปรินิพพาน ๑ ธาตุปรินิพพาน ๑. ในปรินิพพานทั้ง ๓ อย่างนั้น การ
ดับรอบแห่งกิเลสได้มีแล้วที่โพธิบัลลังก์ การดับรอบแห่งขันธได้มีที่เมือง
กุสินารา การดับแห่งธาตุจกมีในอนาคต. ได้ยินว่า ในเวลาที่ศาสนา
ทรุดลง พระธาตุทั้งหลายก็จักไปรวมกันอยู่ในมหาเจดีย์ในเกาะตามพิน-
ฉิทวีปนี้ ต่อจากมหาเจดีย์ก็จักไปรวมกันอยู่ที่ราชาชนเจดีย์ในอนาคต
ต่อแต่นั้น ก็จักไปสู่มหาโพธิบัลลังก์. พระธาตุทั้งหลายจากภพแห่งนาค
ก็ดี จากพรหมโลกก็ดี จักไปสู่มหาโพธิบัลลังก์ทีเดียว. พระธาตุแม้มีประมาณ
เท่าเมล็ดพันธุ์ ผักกาด ก็จักไม่อันตรายกันไปเลย. พระธาตุทั้งหมดก็จะรวม
กันเป็นกองอยู่ในมหาโพธิบัลลังก์ รวมกันอยู่แน่นเหมือนกองทองคำฉะนั้น
เปล่งรัศมีพรรณรังสีออกมา. พระธาตุเหล่านั้นจักแผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุ.
ต่อแต่นั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลก็ประชุมพร้อมกันแล้ว กล่าวกันว่า
พระศาสดาย่อมปรินิพพานไปในวันนี้ ศาสนาก็ย่อมทรุดโทรมไปในวันนี้
นี่เป็นการได้เห็นครั้งสุดท้ายของเราทั้งหลายในบัดนี้ ดังนี้แล้ว จักพากัน
กระทำความกรุณาอันยิ่งใหญ่ กว่าวันที่พระทศพลปรินิพพาน. เว้นพระ
อนาคามีและพระชินาสพเสย ภิกษุที่เหลือก็จักไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดย
ภาวะของตน. เตโชธาตุในบรรดาธาตุทั้งหลาย ก็จักลุกฟุ้งขึ้นไปจนถึงพรหม
โลก เมื่อมีพระธาตุแม่เท่าเมล็ดพันธุ์ ผักกาดอยู่ ก็จักลุกเป็นเปลวเดียวกัน
เมื่อธาตุทั้งหลายถึงความหมดแล้ว เตโชธาตุก็จักดับหายไป. เมื่อพระธาตุทั้ง
หลายได้แสดงอานุภาพอันใหญ่หลวงอย่างนี้แล้วหายไป ศาสนาก็เป็นอันชื่อ
ว่าอันตรายกันไป. ศาสนายังไม่อันตรายอย่างนี้ตราบใด ศาสนาจัดว่า
ยังไม่สุดท้ายตราบนั้น. ข้อที่พระศาสดาพึงเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังอย่างนี้ย่อม
เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น

ไม่ก่อนไม่หลัง ดังนี้. ตอบว่า เพราะความเป็นสิ่งที่ไม่น่าอัศจรรย์. ความจริง พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นมนุษย์ผู้อัศจรรย์. เหมือนอย่างที่เราองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อจะอุบัติขึ้นในโลกย่อมอุบัติขึ้นเป็นมนุษย์อัศจรรย์ บุคคลเป็นเอกอย่างไร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. ก็ถ้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงเสด็จอุบัติขึ้นคราวเดียวกัน ๒ พระองค์บ้าง ๔ พระองค์บ้าง ๘ พระองค์บ้าง ๑๖ พระองค์บ้าง ๓๒ พระองค์บ้าง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็พึงเป็นผู้ที่ไม่น่าอัศจรรย์. แม้พระเจดีย์สองแห่งในวัดเดียวกัน ลากสักการะก็ไม่มาก ทั้งภิกษุทั้งหลายก็ไม่น่าอัศจรรย์ เพราะข้อที่มีอยู่มาก ฉนฺได. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็พึงเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงไม่ทรงเสด็จอุบัติขึ้นอย่างนี้. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกัน ก็เพราะความที่เทศนาไม่แตกต่างกัน. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงแสดงธรรมแตกต่างกัน มีสติปัญญาเป็นต้นอันใด พระธรรมนั้นนั่นแหละพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นซึ่งทรงอุบัติขึ้นแล้วก็พึงแสดง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าก็จะเป็นผู้ที่ไม่น่าอัศจรรย์. แต่เมื่อพระพุทธเจ้าองค์เดียวแสดงธรรม แม้พระเทศนาก็เป็นของที่น่าอัศจรรย์. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกัน เพราะไม่มีการวิวาทกัน. ความจริง เมื่อพระพุทธเจ้าเป็นอันมากเสด็จอุบัติขึ้น ภิกษุทั้งหลายพึงวิวาทกันว่า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายน่าเลื่อมใส พระพุทธเจ้าของพวกเรามีพระสุรเสียงไพเราะ มีลาภ และมีบุญ ดังนี้ เหมือนอันเตवासิกของอาจารย์มากองค์. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ทรงอุบัติขึ้นอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหตุข้อนี้ พระนาคเสนเถระถูกพระยามิลินท์ตรัสถาม ก็ได้ทูลตอบไว้อย่างพิสดาร. ความจริง ในมิลินทปัญหานี้พระยามิลินท์ตรัสไว้ว่า ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงภาษิตไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คือ ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงอุบัติขึ้นไม่ก่อนไม่หลังในโลกชาตุนี้นั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ ดังนี้ ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ พระตถาคตทั้งหมดเมื่อจะทรงแสดงธรรม ย่อมทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และเมื่อจะตรัสก็ย่อมตรัสอริยสัจจธรรม ๔ และเมื่อจะทรงให้ศึกษา ย่อมทรงให้ศึกษาในไตรสิกขา เมื่อจะทรงพราสาสน ก็ทรงพราสาสนข้อปฏิบัติ คือความไม่ประมาท ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ ถ้าพระตถาคตทั้งหมด มีอุทเทสอย่างเดียวกัน มีกถาอย่างเดียวกัน มีสิกขาบทย่างเดียวกัน มีอนุสนธิอย่างเดียวกัน เพราะเหตุไร พระตถาคต ๒ พระองค์จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน โลกนี้เกิดมีแสงสว่างด้วยการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า องค์เดียวก่อน ถ้าพระพุทธเจ้าองค์ที่สองพึงมีขึ้น โลกนี้พึงมีแสงสว่างขึ้นมามีประมาณยิ่งด้วยพระรัศมีของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ และพระตถาคตทั้งสองพระองค์ เมื่อจะทรงโอวาทก็พึงโอวาทอย่างสบาย เมื่อจะทรงพราสาสนก็พึงพราสาสนอย่างสบาย ขอท่านจงแสดงเหตุในข้อนั้นให้โยมหายสงสัยเถิด. พระนาคเสนเถระถวายพระพรว่า มหาบพิตร หมั่นโลกชาตุนี ธารไว้ได้ซึ่งพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว ธารไว้ได้ซึ่งพระคุณของพระตถาคตองค์เดียวเหมือนกัน ถ้าองค์ที่สองพึงเสด็จอุบัติขึ้น หมั่นโลกชาตุนีก็พึงธารไว้ไม่ได้ พึงหวั่นไหว สั่นคลอน น้อมไปโอนไป เอียงไป เรี่ยราย กระจัดกระจาย พิณนาสไปไม่พึงเข้าถึงการตั้งอยู่ได้ มหาบพิตร เปรียบเสมือนเรือที่รับนุรุษไว้ได้คนเดียว เมื่อนุรุษคนหนึ่งขึ้นไป เรือพึงตั้งอยู่ได้พอดี ถ้าบุรุษคนที่สองซึ่งเป็นเช่นเดียวกันโดยอายุ โดยสี โดยวัย โดยประมาณ โดยอ้วนและผอมโดยอวัยวะน้อยใหญ่เท่ากัน และบุรุษนั้นพึงขึ้นสู่เรือลำนั้น มหาบพิตร เรือนั้นจะพึงธารนุรุษทั้งสองนั้นไว้ได้หรือหนอ. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ท่านผู้

เจริญ เรือนั้นพึงธารไว้ไม่ได้ พึงหว่านไหว สั่นคลอน น้อมไป โอนไป เอียงไป
เรียรายกระจัดกระจายไป พินาศไป ไม่พึงเข้าถึงความตั้งอยู่ได้เลย เรือนั้น-
พึงจมลงไปใต้น้ำแท้ ดังนี้. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็
มีอุปมาฉันนั้นเหมือนกัน เหมือนโลกธาตุนี้ธารพระพุทธเจ้าไว้ได้พระองค์
เดียว ทั้งทรงคุณของพระตถาคตไว้ได้พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าพระพุทธเจ้า
องค์ที่สองพึงอุบัติขึ้น เหมือนโลกธาตุนี้ก็ธารไว้ไม่ได้ ฯลฯ ไม่พึงเข้าถึงความ
ตั้งอยู่ได้ มหาบพิตร อีกนัยหนึ่ง เปรียบเสมือนบุรุษผู้มีความสุขพึงบริโภคน
โภชนะตามความต้องการ คือ เมื่อหิวก็บริโภคน้ำดื่มแคะคอก (เต็มอ้อม)
บุรุษนั้น ก็เอิบอ้อมแน่นท้อง อืดอืด ง่วงเหงาเกิดตัวแข็งแคะคอก (เต็มอ้อม)
การบริโภคนั้น ในวันรุ่งขึ้นก็บริโภคน้ำดื่มแคะคอกเพียงเท่านั้น มหาบพิตร
บุรุษนั้นจัดว่าเป็นผู้มีความสุขได้หรือไม่ ดังนี้. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ท่าน
ผู้เจริญ บุรุษนั้นบริโภคน้ำดื่มแคะคอกเดียวไม่พึงตายได้ ดังนี้. พระนาคเสนถวาย
พระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เหมือนโลกธาตุนี้ธารพระ
พุทธเจ้าไว้ได้พระองค์เดียว ฯลฯ ไม่พึงเข้าถึงความตั้งอยู่ได้เลย ดังนี้. พระ
ยามิลินท์ตรัสว่า พระนาคเสนผู้เจริญ แผ่นดินย่อมไหวด้วยธรรมที่
หนักยิ่ง อย่างไรหนอ. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ในโลก
นี้เกวียน ๒ เล่มบรรจด้วยรัตนะจนเต็ม จนเสมอปาก คนทั้งหลายก็พากันขน
เอารัตนะของเกวียนเล่มหนึ่งมาเกลี่ยไว้ในเกวียนอีกเล่มหนึ่ง มหาบพิตร
เกวียนเล่มนั้นจะพึงธารรัตนะของเกวียนทั้งสองเล่มนั้นไว้ ได้หรือไม่ ดังนี้.
พระยามิลินท์ ตรัสว่า ท่านผู้เจริญ เกวียนนั้นย่อมธารไว้ได้แน่ คุณ
ของเกวียนนั้นพึงไหวบ้าง กำของเกวียนนั้นพึงหักไปบ้าง เพลาของเกวียน
นั้นพึงหักไปบ้าง ดังนี้. พระนาคเสนทูลถามว่า เกวียนย่อมหักไปด้วย

การเขนรตนะที่มากเกินไปใช่หรือไม่. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ใช่แล้ว ท่านผู้เจริญ ดังนี้. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็มิอุปไมยฉันนั้น เหมือนกันแล แผ่นดินย่อมหวั่นไหวด้วยธรรมะที่หนักยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร เหตุนี้เป็นอันรวมลงในการแสดงพระกำลังของพระพุทธเจ้า ขอพระองค์โปรดสดับเหตุอันสมควรอย่างอื่นในการแสดงกำลังของพระพุทธเจ้านั้น เพราะเหตุอันใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์พึงเสด็จอุบัติขึ้นในขณะเดียวกันใช่หรือ การทะเลาะวิวาทแม่ของบริษัทพึงบังเกิดขึ้น มนุษย์ทั้งหลายก็จะเป็นสองฝักสองฝ่ายโดยกล่าวว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ดังนี้ มหาบพิตร เปรียบเสมือนบริษัทของอำมาตย์ผู้มีกำลังสองคนพึงเกิดการวิวาทกัน คนเหล่านั้นก็จะ เป็นสองฝักสองฝ่าย โดยกล่าวว่า อำมาตย์ของพวกท่าน อำมาตย์ของพวกเรา ดังนี้ ฉะนั้น มหาบพิตร ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ถ้าหากว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์พึงเสด็จอุบัติขึ้นในขณะเดียวกันใช่หรือ ความวิวาทของบริษัทพึงบังเกิดขึ้นได้ และมนุษย์ทั้งหลายก็จะเป็นสองฝักสองฝ่าย โดยกล่าวว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ดังนี้ ของพระองค์โปรดได้สดับเหตุข้อที่ ๑ นี้ ด้วยเหตุอันใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน ขอพระองค์โปรดสดับเหตุอันยิ่งมื่ออย่างอื่น ด้วยเหตุอันใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์ไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน มหาบพิตร ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์พึงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้เลิศ ก็ย่อมเป็นคำผิด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้เจริญที่สุด คำว่า พระพุทธเจ้า

เป็นผู้ประเสริฐที่สุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้วิเศษที่สุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอ คำว่า พระพุทธเจ้าหาผู้เสมอเหมือนมิได้ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอเหมือน คำว่า พระพุทธเจ้าหาบุคคลเปรียบมิได้ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีบุคคลเปรียบดังนี้ พึงเป็นคำผิด มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดทรงยอมรับเหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์ ไม่ทรงอุบัติในขณะเดียวกัน โดยผล (ที่นำมาถวายวิสัยแล้ว) อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร ข้อที่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวยอมทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นสภาพตามปกติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายมีเหตุใหญ่ มหาบพิตร คุณอันประเสริฐอย่างใหญ่หลวงอื่นนั้นก็มีข้อเดียวเท่านั้น มหาบพิตร แผ่นดินใหญ่นั้นมีผืนเดียวเท่านั้น สวรรค์ใหญ่มีสายเดียวเท่านั้น ภูเขาสิเนรุยอดแห่งภูเขาใหญ่ประเสริฐที่สุดก็มีลูกเดียวเท่านั้น อากาศใหญ่มีแห่งเดียวเท่านั้น ท้าวสักกะผู้ใหญ่มองค์เดียวเท่านั้น พระพรหมผู้ใหญ่มองค์เดียวเท่านั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ใหญ่มองค์เดียวเท่านั้น พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นในที่ใด ในที่นั้นก็ไม่มีโอกาสแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายองค์อื่น ฉะนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นยอมอุบัติขึ้นในโลก ดังนี้. พระยามิลินท์ได้ตรัสว่า ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เจริญ พระคุณเจ้าได้กล่าวแก้ปัญหาแจ่มแจ้งดีแล้ว ด้วยอุปมาอุปไมยทั้งหลาย.

สองบทว่า **ธมฺมสฺส จ อหฺมมฺม** ความว่า ปฏิปทาอันเป็นส่วนเบื้องต้นอันเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง บทว่า **สทฺทมฺมิโก** คือ การโต้ตอบซึ่งมีเหตุ.

บทว่า **อายุสุมา อุทายิ** ความว่า พระเถระชื่ออุทายิมี ๓ องค์ คือ **พระโฬุทายิ ๑ กาพุทายิ ๑ มหาอุทายิ ๑** ในที่นี้ประสงคฺ์เอามหาอุทายิ. ได้ยินว่า เมื่อท่านพระมหาอุทายินั้นฟังพระสูตรนี้ตั้งแต่ต้นจนจบ ปีติมีวรรณะ ๕ เกิดขึ้นในภายใน ย่อมแผ่ไปตั้งแต่หลังเท้าขึ้นไปสู่กระหม่อม ตั้งแต่กระหม่อม แผ่ลงมายังหลังเท้า แต่ข้างทั้งสองมารวมลงในท่ามกลาง ตั้งแต่ท่ามกลางก็แผ่ไปโดยข้างทั้งสอง. พระมหาอุทายินั้นอันปีติถูกต้องทั่วสรีระ เมื่อจะกล่าวคุณของพระทศพลด้วยโสมนัสอันมีกำลัง จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อจฺจริยิ ภาณฺเต** ดังนี้เป็นต้น. ความเป็นผู้หมดค้นหา ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อย. ความพอใจด้วยอาการ ๓ อย่างในปัจจัย ๔ ชื่อว่า ความเป็นผู้สันโดษ. ความขัดเกลากิเลสทุกอย่างชื่อ ความเป็นผู้ขัดเกลา. บทว่า **ยตฺร หิ นาม** คือ โย หิ นาม. บทว่า **น อตฺตํ ปาตุกริสฺสตี** ความว่า ไม่ทรงกระทำคุณของพระองค์ให้ปรากฏ. บทว่า **ปฺภากํ ปรีหเรยฺยํ** ความว่า พวกอัญญเดียรฉิยฺ์ปริพาชกทั้งหลายเมื่อจะกล่าวว่า ใครเป็นผู้เช่นเดียวกันกับเรามีไหม ดังนี้ ก็ยกธงแผ่นผ้าขึ้นเที่ยวไปยังเมืองนาลันทา. ด้วยหลายบทว่า **ปสฺสโฆ ตวํ อุทายิ ตถาคตฺสฺส อปฺปิจฺจตา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับคำของพระเถระว่า คุณก่อนอุทายิ เธอจงดูตถาคตมีความมักน้อยเช่นใด. หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร พระตถาคตจึงไม่ทรงกระทำพระองค์ให้ปรากฏ ทั้งไม่ตรัสคุณของพระองค์. ฟังตอบว่า ไม่ตรัสก็หาไม่ พระองค์ไม่ตรัสคำที่ควรตรัส ด้วยคุณมีความเป็นผู้ปรารถนาน้อยเป็นต้น เพราะเหตุแห่งลามกมีจิวรเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสคำเป็นต้นว่า คุณก่อนอุทายิ เธอจงดูความปรารถนาน้อยของตถาคต. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยสัตว์ผู้ที่จะตรัสรู้ตรัสไว้ด้วยอำนาจเวไนยสัตว์. เหมือนอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

**อาจารย์ของเราไม่มี บุคคลผู้เช่นกับเราก็ไม่มี บุคคลผู้
เปรียบด้วยเราย่อมไม่มี ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.**

คาถาก็ดี พระสูตรก็ดี เป็นอันมากที่เป็นเครื่องแสดงพระคุณของ
พระตถาคตก็ควรให้พิสดาร อย่างนี้.

บทว่า **อภิคุณ** **ภาสยยาติ** คือ เธอพึงกล่าวบ่อย ๆ. อธิบายว่า
อย่าได้กล่าวในเวลาเที่ยวเป็นต้น เพราะคิดว่า เราได้กล่าวในเวลาเช้าแล้ว
หรืออย่าได้กล่าวในวันมะรืนนี้เป็นต้น เพราะคิดว่า เราได้กล่าวในวันนี้
แล้ว.

บทว่า **ปเวเทสิ** คือ กล่าวแล้ว. สองบทว่า **อิมสุส** **เวยุยากรณสุส**
ความว่า พระสูตรนี้ท่านกล่าวว่า ไวยากรณ์ เพราะไม่มีคาถา. คำว่า
อิธวจน คือ ชื่อ. ก็คำนี้ พระสังคีติกจารย์ตั้งบทไว้ตั้งแต่ คำว่า **อิติ** **หิ**.
คำที่เหลือในทุก ๆ บท มีเนื้อความชัดเจนแล้วแท้จะนี้แล.

จบ พรรณนาความของสัมปทานียสูตร ในอรรถกถาที่มณิกาย ชื่อ
ว่าสุมังคลวิลาสินี ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสัมปทานียสูตร ที่ ๕

๖. ปาสาทิกสูตร

เรื่องนิกัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม

[๕๔] ข้าพเจ้า (พระอนนทเถระเจ้า) ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทในสวนอัม-
พวันของพวกศากยะ มีนามว่า เวชัญญา ในแคว้นสักกะ. ก็สมัยนั้น
นิกัณฐนาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา ไม่นานนัก. เพราะนิกัณฐ-
นาฏบุตรนั้นได้ถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์ จึงแตกกัน ได้แตกแยกกัน
เป็นสองฝ่าย เกิดบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกันขึ้น ทิ่มแทงกันและ
กันด้วยหอกคือปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัย
นี้ ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติ
ถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควร
จะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าวภายหลัง ท่านกลับ
กล่าวก่อน สิ่งที่ท่านซ้ำของได้ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้
แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย หรือจงแก้ไขเสีย ถ้า
สามารถ. เห็นจะมีแต่ความตายเท่านั้น จะเป็นไปในพวกอันเตวาสิกของนิ-
คัณฐนาฏบุตร. พวกสาวกของนิกัณฐนาฏบุตรเหล่าใดที่เป็นคฤหัสถ์หนุ่มๆ
หนุ่มๆ พวกสาวกเหล่านั้นมีอาการเมื่อน่าย คลาดความรัก รู้สึกท้อถอยใน
พวกอันเตวาสิกของนิกัณฐนาฏบุตร โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิกัณฐนาฏบุตร
กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัย ที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์

ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยอันพระสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยอันไม่มีที่พึ่งอาศัย.

[๕๕] ครั้งนั้น พระจุนทสมณเทศจำพรรษาอยู่ในเมืองปาวาได้เข้าไปหาท่านพระอานนทเถระซึ่งอยู่ในสามคาม ครั้นเข้าไปหาแล้วได้กราบไหว้ท่านพระอานนทเถระเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนทเถระเจ้าว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า นิคัณฐนาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วที่เมืองปาวา เมื่อไม่นานมานี้ เพราะนิคัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์แตกกัน เกิดแยกเป็นสองพวก ฯลฯ โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิคัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย. เมื่อพระจุนทสมณเทศกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนทได้กล่าวกะพระจุนทสมณเทศว่า คุณก่อนอาวุโสจุนทะ มิมูลเหตุแห่งถ้อยคำนี้ เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ออาวุโสจุนทะมาเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่ประทับ แล้วฟังกราบทูลเรื่องนี้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระจุนทสมณเทศรับคำของท่านพระอานนทเถระเจ้าแล้ว.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนทเถระเจ้า และพระจุนทสมณเทศ ได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ได้กราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระอานนท-

เถระเจ้า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ
จุนทสมณฺเฑสนีได้บอกว่า นิคัณฐนาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อไม่
นานมานี้ เพราะนิคัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์แตกกัน เกิด
แยกเป็นสองพวก ฯลฯ โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิคัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้
ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์
ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่ใช่ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ
ประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึง
พาอาศัย.

ว่าด้วยธรรมวินัยที่กล่าวไว้ไม่ดี

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนจุนทะ ข้อนี้อย่อมเป็น
อย่างนั้น ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรม-
วินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่ใช่
ธรรมวินัยที่สัมมาสัมพุทธะประกาศไว้. คู่ก่อนจุนทะ ศาสดาในโลกลนี้ไม่
เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี. ประกาศ
ไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อ
ความสงบ ไม่ใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และ สาวก
ไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติ
ชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม และประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรม
นั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะกล่าวได้อย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ
เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ศาสดาของท่านไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ
และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็น
ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นเพื่อความสงบ ไม่ใช่

ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ท่านไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรมและประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุนี้แล มีศาสดาก็เป็นผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรถูกติเตียน แต่สาวกควรได้รับการสรรเสริญในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดแลฟังกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านจงปฏิบัติตามธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วเถิด. ผู้ที่ชักชวน ผู้ที่ถูกชักชวน และผู้ที่เขาชักชวนแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น คนทั้งหมดคนนั้นจะประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญ เป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่า ข้อนี้ย่อมมีในธรรมวินัย ที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๕๗] คุณก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมเป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรมา ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวุโส ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว และศาสดาของท่านก็ไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติ ให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ ทั้งตัวท่าน

ก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรม
ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุดังนี้แล แม้ศาสดาก็
เป็นผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรถูกติเตียน แม้สาวกก็เป็น
ผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดฟังกล่าวกะสาวก
เห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ จักยังธรรมที่ควร
รู้ให้สำเร็จได้โดยแท้. ผู้ที่สรรเสริญ ผู้ที่รับสรรเสริญ และผู้ที่ได้รับสรร-
เสริญแล้ว ปรารภความเพียรโดยประมาณยิ่ง คนทั้งหมดคนนั้น ย่อมประสบ
สิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่า
ข้อนี้ย่อมมีในธรรมวินัยมีศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรม
วินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่
ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๕๘] คุณก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกนี้ เป็นสัมมาสัมพุทธะ
และธรรมก็เป็นธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็น
ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรม
ที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่สาวกไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม
และย่อมประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น สาวกนั้นควรจะกล่าวอย่างนี้ว่า คุณ
ก่อนผู้มีอายุ ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้วด้วยว่าศาสดาของท่าน เป็น
สัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้
ดีแล้ว เป็นธรรมที่จํานำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความ
สงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ว่าตัวท่านไม่

เป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม และยอมประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น. ด้วยเหตุดังนี้แล คุณก่อนจนทะ แม้ศาสดาก็ควรได้รับการสรรเสริญในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรได้รับการสรรเสริญ แต่ว่า สาวกควรได้รับการติเตียนในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ได้แลฟังกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านจงปฏิบัติธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วเถิด. ผู้ที่ชักชวนผู้ที่ถูกชักชวน ผู้ที่ถูกชักชวนแล้วยอมปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น คนทั้งหมดนั้นจะประสบบุญเป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่าข้อนี้มีอยู่ในธรรมวินัยที่พระศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๕๕] คุณก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกนี้เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ ทั้งสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรม ย่อมยึดถือปฏิบัติธรรมนั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เป็นลาภอย่างยิ่งของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ด้วยว่า ศาสดาของท่าน. ก็เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศ

ไว้ ทั้งตัวท่านก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบเป็นผู้ประพฤติตามธรรม ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุดังนี้แลแม้ศาสดาก็ควรได้รับความสรรเสริญในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรได้รับความสรรเสริญ แม้สาวกก็ควรได้รับความสรรเสริญในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดแลพึงกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ จักยังธรรมอันควรรู้ให้สำเร็จได้โดยแท้. ผู้ที่สรรเสริญผู้ที่ได้รับสรรเสริญ ผู้ที่ได้รับสรรเสริญแล้วย่อมปรารถนาความเพียรโดยประมาณยิ่ง คนทั้งหมดนั้นจะประสบบุญเป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่าข้อนี้ย่อมมีในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

ว่าด้วยกาลกิริยาของศาสดา

[๑๐๐] คุณก่อนจนทะ ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ และธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่นำปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่สาวกทั้งหลายของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์ อันบริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นคำสอนอันศาสดาของสาวกเหล่านั้นทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ ครั้นต่อมาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี แก่สาวกเหล่านั้น ครั้นต่อมาศาสดาของสาวกเหล่านั้นย่อมอันตรธานไป. คุณก่อนจนทะ ศาสดาเห็น

ปานนั้น ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ทำให้สาวกเหล่านั้นเดือดร้อน. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะว่าศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะได้เกิดแล้วในโลก และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบเป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ว่าเราทั้งหลายไม่ได้เป็นผู้รู้แจ้งในเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ไม่ได้เป็นคำสอนอันเราทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฎิหาริย์ พงที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี ครั้นต่อมาศาสดาของเราทั้งหลายยอมอันตรธานไป ก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนั้นแล ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วทำสาวกเหล่านั้นเดือดร้อน.

[๑๐๑] ก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้แล้ว เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และสาวกทั้งหลายของศาสดานั้น เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และสาวกทั้งหลายของศาสดานั้น เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นคำสอนอันศาสดานั้นทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฎิหาริย์ พงที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี แก่สาวกเหล่านั้น ครั้นต่อมาศาสดาของสาวกเหล่านั้น ยอมอันตรธานไป. ก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนี้แล ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ย่อมไม่ทำให้สาวกเหล่านั้นเดือดร้อน. ข้อเพื่อเหตุไร. เพราะว่าแม้ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมา-

สัมพุทธะ ก็เกิดขึ้นแล้วในโลก และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสนันกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความ เป็นธรรมอันท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และเราทั้งหลายก็เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในในสัทธรรม และพรหมจรรย์ อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ก็เป็นคำสอนอันเราทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว. ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ พoth เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี ครั้นต่อมาศาสดาอันตรธานไป. คุณก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนั้น ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ก็ไม่ทำให้สาวกทั้งหลายเดือดร้อน.

ว่าด้วยพรหมจรรย์

[๑๐๒] คุณก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาไม่เป็นเถระ ไม่เป็นรัตตัญญู ไม่เป็นผู้บวชนาน ไม่เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น. คุณก่อนจนทะ เมื่อใดแล แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย เมื่อนั้น พรหมจรรย์ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

[๑๐๓] คุณก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนันนั้น ไม่เป็นเถระ ไม่เป็นผู้ฉลาด ไม่เป็นผู้ได้รับแนะนำ ไม่เป็นผู้แก้แค้น และบรรลุลหรรณ อันเกษมจากโยคะ ไม่สามารถกล่าวพระสัทธรรมได้ ไม่สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มจีปรูปปวาทอันเกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม

พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น. คู่ก่อนจนทะ เมื่อใดแล แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู ผู้เป็นบวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ก็เป็นเถระ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้ได้รับแนะนำ เป็นผู้แก้แค้น และเป็นผู้บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถกล่าวสังฆกรรมได้โดยชอบ สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรปพาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม อย่างนี้ เมื่อนั้น พรหมจรรย์ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

[๑๐๔] คู่ก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้นก็เป็นเถระ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้ได้รับแนะนำแล้ว เป็นผู้แก้แค้น เป็นผู้บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถกล่าวสังฆกรรมได้โดยชอบ สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรปพาทอันเกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม แต่ภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวกของศาสนานั้นที่เป็นผู้ปานกลางไม่มี. และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกผู้ปานกลางถึงจะมีอยู่. แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้นที่เป็นผู้ใหม่ไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกของศาสนานั้นเป็นผู้ใหม่ถึงจะมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกของศาสนานั้นที่เป็นเถรีถึงจะไม่มี และภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวิกของศาสนานั้นที่เป็นเถรีถึงจะมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกของศาสนานั้นที่เป็นผู้ปานกลางไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกของศาสนานั้นที่เป็นผู้ปานกลางมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกของศาสนานั้นที่เป็นผู้

ใหม่ไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสนานั้น ที่เป็นผู้ใหม่ถึงจะมีอยู่แต่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น. ที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาวประพาศิพรหมจรรย์ไม่มี และอุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพาศิพรหมจรรย์มีถึงจะอยู่. แต่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามไม่มี และอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้นที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามถึงจะมีอยู่. แต่อุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวิกา ของศาสนานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ประพาศิพรหมจรรย์ไม่มี และอุบาสกทั้งหลายที่เป็นสาวิกาของศาสนานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพาศิพรหมจรรย์ถึงจะมีอยู่. แต่อุบาสกผู้เป็นสาวิกาของศาสนานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามไม่มี และอุบาสกทั้งหลายเป็นสาวิการของศาสนานั้นที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคาม ถึงจะมีอยู่. แต่พรหมจรรย์ของศาสนานั้นมิได้เป็นพรหมจรรย์ สำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้ เป็นปีกแผ่น พอที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี และพรหมจรรย์นั้นแม้จะเป็นพรหมจรรย์ สำเร็จผลแพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้เป็นปีกแผ่น พอที่เทวดามนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี แต่พรหมจรรย์นั้นไม่ถึงความเลิศด้วยลาภเลิศด้วยยศอย่างนี้ พรหมจรรย์อย่างนั้น ย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

ดูก่อนจุนทะ เมื่อใดแล พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ก็เป็นเถระผู้ฉลาด ได้รับแนะนำแล้ว แกล้วกล้า ได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถเพื่อจะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถเพื่อแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรับ-

ปวาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม. ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของ
ศาสดานั้น ที่เป็นผู้ปานกลางก็มีอยู่ ที่เป็นผู้ใหม่ก็มีอยู่ ภิกษุณีทั้งหลาย
ผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้น ที่เป็นเถรีก็มีอยู่ ที่เป็นผู้ปานกลางก็มีอยู่ ที่เป็นผู้
ใหม่ก็มีอยู่ อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์กึ่ง
ขวหม่อมขาว ประพฤติพรหมจรรย์ก็มีอยู่ ที่บริโศกคามก็มีอยู่ อุบาสิกาทั้ง
หลายที่เป็นสาวิกาของศาสดานั้น ที่เป็นคฤหัสถ์กึ่งขวหม่อมขาว ประพฤติ
พรหมจรรย์ก็มีอยู่ บริโศกคามก็มีอยู่ และพรหมจรรย์ของศาสดานั้นก็
เป็นคำสอนสำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้ เป็นปีก-
แผ่นพอที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี และถึงความเลิศด้วย
ลาภเลิศด้วยยศ เมื่อนั้นพรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

[๑๐๕] คุณ่อนจุนทะ ก็บัดนี้เราเป็นศาสดาเป็นอรหันต-
สัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นแล้วในโลก ธรรมก็เป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว
ประกาศดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไป
เพื่อความสงบ เป็นธรรมอันเราผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้แล้ว สาวก
ทั้งหลายของเราที่เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์
อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ก็เป็นพรหมจรรย์อันเราทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว
ทำให้มีปาทรวรรณไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์พอที่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี ก็สาวกเหล่านั้นแล้ว. คุณ่อนจุนทะ ก็บัดนี้
เราแลเป็นศาสดา ผู้เถระ เป็นรัตตัญญู ผู้บวชนาน ผู้ล่วงกาลผ่านวัยมา
โดยลำดับ.

[๑๐๖] คุณ่อนจุนทะ ก็บัดนี้ภิกษุสาวกของเราเป็นเถระ เป็นผู้
ฉลาด ได้รับแนะนำแล้ว เป็นผู้แก่กล้า บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจาก
โยคะแล้ว สามารถจะกล่าวสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถจะแสดงธรรมให้
มีปาฏิหาริย์ ช่มชู้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรมมีอยู่

ดูก่อนจุนทะ บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายของเราผู้เป็นเถระก็มีอยู่. ผู้ปานกลางก็มีอยู่. ผู้ใหม่ก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะ บัดนี้ภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นเถรีก็มีอยู่. ผู้ปานกลางก็มีอยู่. ผู้ใหม่ก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะอุบาสกผู้สาวกและอุบาสิกาผู้สาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มขาวหนุ่มขาวประพุดิพรหมจรรย์ก็มีอยู่ บริโภคคามก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะ บัดนี้พรหมจรรย์ของเราที่สำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากก็รู้ได้ เป็นปีกแผ่นพอที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดีแล้ว.

ว่าด้วยศาสดาที่เลิศด้วยลาภ

[๑๐๗] ดูก่อนจุนทะ เท่าที่ศาสดาทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นศาสดาอื่นสักผู้เดียวที่ถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศเหมือนเรา. ดูก่อนจุนทะ อนึ่ง เท่าที่สงฆ์ หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์หรือคณะสักหมู่เดียว ที่ถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศเหมือนภิกษุสงฆ์เลย. ดูก่อนจุนทะ บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวว่าพรหมจรรย์นี้เท่านั้นเป็นพรหมจรรย์สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง อันศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิงประกาศไว้ดีแล้ว ดังนี้.

ดูก่อนจุนทะ ได้ยินมาว่า อุทกดาบสรามบุตรกล่าววาจาอย่างนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่ายอมไม่เห็น. บุคคลเห็นอยู่ซึ่งอะไรชื่อว่ายอมไม่เห็น. บุคคลเห็นพื้นส่วนเบื้องล่างแห่งมิดโกนที่ลับดีแล้ว แต่จะไม่เห็นคมแห่งมิดโกนนั้น. ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ที่อุทกดาบสรามบุตรกล่าววาว่า บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่ายอมไม่เห็น. ดูก่อนจุนทะ ก็คำนี้แหละที่อุทกดาบสรามบุตรกล่าวแล้วเป็นคำเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นคำของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอรិยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะหมายเอามิดโกนเท่านั้น. ดูก่อนจุนทะ เมื่อ

บุคคลกล่าวโดยชอบฟังกล่าวคำนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่เชื่อว่ายอมไม่เห็นดังนี้ เห็นอะไรเชื่อว่ายอมไม่เห็น บุคคลเห็นอยู่อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่สมบูรณ์ด้วย อากาทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอากาทั้งปวง ไม่หย่อนไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดี แล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นพรหมจรรย์ที่ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ดังนี้ ด้วยเหตุ ดังนี้แล ฟังนำคำว่า บุคคลยอมไม่เห็นนั้น ออกเสีย. บุคคลเห็นอยู่ซึ่ง พรหมจรรย์นั้นอย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์กว่า ฟังมี ดังนี้ ด้วยเหตุนี้ แลฟังนำคำว่า บุคคลยอมไม่เห็นนั้น เข้าไว้ในคำนั้น. บุคคลเห็นอยู่ซึ่ง พรหมจรรย์อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์กว่า ฟังมีดังนี้ ด้วยเหตุดังนี้แล บุคคลเชื่อว่ายอมไม่เห็นพรหมจรรย์นั้น นี้แหละ เรียกว่า บุคคลเห็นอยู่ เชื่อว่ายอมไม่เห็น. คุณ่อนจนทะ บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบฟังกล่าวพรหมจรรย์ ที่สมบูรณ์ด้วยอากาทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอากาทั้งปวง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิงเป็นพรหมจรรย์อันศาสดาประกาศไว้ ดีแล้วดังนี้.

ว่าด้วยอภิญาเทติธรรม

[๑๐๘] เพราะเหตุนี้แหละ คุณ่อนจนทะ ควรที่บริษัททั้งหมด พร้อมเพรียงกัน ประชุม รวบรวม ตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พัญชนะด้วย พัญชนะ ในธรรมที่เราแสดงแล้ว เพื่อความรู้ยิ่ง จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ นี้ ฟังเป็นไปตลอดกาลยี่ดียว ตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะฟังเป็นไป เพื่อประโยชน์สุข แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. คุณ่อน จนทะ ก็ธรรมทั้งหลาย ที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งเป็นไฉน ที่บริษัท ทั้งหมดพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พัญชนะ ด้วยพัญชนะ จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ฟังเป็นไปตลอดกาลยี่ดียว

ตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอัน

มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน
๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘. คุณก่อน
จุนทะ ธรรมเหล่านี้แล ที่เราแสดงแล้ว เพื่อความรู้ยิ่ง การที่บริษัททั้ง
หมด พึงพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พัญญ
ชนะด้วยพัญชนะ จะเป็นเหตุทำให้พรหมจรรย์พึงตั้งอยู่ยืดยาว ตั้งมั่นอยู่
นาน พรหมจรรย์นั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ
อนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

[๑๐๕] คุณก่อนจุนทะ ก็บริษัทเหล่านั้นแล พึงพร้อมเพรียงกัน
ขึ้นบานกันไม่วิวาทกันศึกษาเถิด สพรหมจารีสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งพึงกล่าว
ธรรม หากว่าในภายิตของสพรหมจารีนั้นจะพึงมีคำอย่างนี้ แก่เธอทั้ง
หลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านผู้นี้แล ถือเอาอรรถผิด และยกพัญชนะ
ผิดดังนี้ เธอไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้าน ต่อสพรหมจารีนั้น ครั้นไม่ยินดี
ไม่คัดค้านแล้ว พวกเธอควรกล่าวกะสพรหมจารีนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ
พัญชนะเหล่านี้ หรือพัญชนะเหล่านั้น ของอรรถนี้ เหล่าไหนจะ
สมควรกว่ากัน อรรถนี้หรืออรรถนั้น ของพัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ อย่าง
ไหนจะสมควรกว่ากัน หากว่าสพรหมจารีนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มี
อายุ พัญชนะเหล่านี้แหละของอรรถนี้สมควรกว่า และอรรถนี้แหละ
ของพัญชนะเหล่านี้สมควรกว่า พวกเธอไม่ควรยินดี ไม่ควรรุกราน
สพรหมจารีนั้น ครั้นไม่ยินดีไม่รุกรานแล้วพวกเธอควรให้สพรหมจารีนั้น
แหละ รู้ด้วยดี เพื่อไต่ตรองอรรถนั้น และพัญชนะนั้น.

[๑๑๐] คุณ่อนจุนทะ ถ้าสพรหมจารีสงฆ์ แม่อื่นอีก ฟังกล่าว
ธรรม หากว่าในภายิตของสพรหมจารีนั้น จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวกเธอ
ว่า ท่านผู้มีอายุนี้แล ถือเอาอรรถผิต ยกพยัญชนะทั้งหลายชอบดังนี้.
เธอทั้งหลายไม่ฟังยินดี ไม่ฟังคัดค้าน ต่อสพรหมจารีนั้น. ครั้นไม่ยินดี
ไม่คัดค้านแล้ว พวกเธอฟังกล่าวกะสพรหมจารีนั้นอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มี
อายุ อรรถนี้ หรืออรรถนั้น ของพยัญชนะเหล่านี้ อย่างไรจะสมควร
กว่ากัน. หากว่าสพรหมจารีนั้นฟังกล่าวอย่างนี้ว่า อรรถนี้แหละของพยัญ
ชนะเหล่านี้สมควรกว่า พวกเธอไม่ควรยกย่อง ไม่ควรรุกราน สพรหม-
จารีนั้น ครั้นไม่ยกย่อง ไม่รุกรานแล้ว พวกเธอควรให้สพรหมจารีนั้นรู้
ด้วยดีเพื่อไต่ตรองอรรถนั้น.

[๑๑๑] คุณ่อนจุนทะ ถ้าสพรหมจารีสงฆ์แม่อื่นอีก ฟังกล่าว
ธรรม หากว่าในภายิตของสพรหมจารีนั้น จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวกเธอ
ว่า ท่านผู้มีอายุนี้แล ถือเอาอรรถชอบ ยกพยัญชนะทั้งหลายผิตดังนี้.
พวกเธอทั้งหลายไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้านต่อสพรหมจารีนั้น. พวกเธอ
ควรกล่าวกะสพรหมจารีนั้นอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ พยัญชนะเหล่านี้
หรือพยัญชนะเหล่านั้นของอรรถนี้ เหล่าไหนจะสมควรแก่กัน. หากว่า
สพรหมจารีนั้น ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พยัญชนะเหล่านี้แหละของอรรถนี้แล
สมควรกว่า. พวกเธอไม่ควรยกย่อง ไม่ควรรุกราน สพรหมจารีนั้น.
พวกเธอควรให้สพรหมจารีนั้น รู้ด้วยดี เพื่อไต่ตรองพยัญชนะเหล่านั้น.

[๑๑๒] คุณ่อนจุนทะ หากสพรหมจารีสงฆ์ แม่อื่นอีก ฟัง
กล่าวธรรม หากว่าในภายิตของสพรหมจารีนั้น จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวก
เธอว่า ท่านผู้มีอายุนี้แหละ ถือเอาอรรถชอบ ยกพยัญชนะทั้งหลาย

ชอบดังนี้. พวกเธอควรยินดี ควรอนุโมทนาภายิตของพรหมจารีนั้นว่า ดีแล้ว พวกเธอควรกล่าวกะสพรหมจารีนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เป็นลาภของเราทั้งหลาย พวกเราได้ดีแล้ว ที่พวกเราจักระลึกถึงท่านผู้มีอายุ ผู้เป็นสพรหมจารี เช่นท่านผู้เข้าถึงอรรถเข้าถึงพยัญชนะอย่างนี้ ดังนี้.

ว่าด้วยการแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะ

[๑๑๓] คุณก่อนจุนทะ เราไม่แสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบันแก่พวกเธอเท่านั้น คุณก่อนจุนทะ อนึ่งเราไม่แสดงธรรม เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในสัมปรายภพเท่านั้น แต่เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบันด้วย เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในสัมปรายภพด้วย. คุณก่อนจุนทะ เพราะฉะนั้นแล เราอนุญาติจิวรแก่พวกเธอก็เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องปกปิดอวัยวะอันยังความละเอียดให้กำเริบ เราอนุญาติบิณฑบาตแก่พวกเธอก็เพียงเพื่อให้กายดำรงอยู่ได้ ให้กายเป็นไปได้ ให้ความลำบากสงบ เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจักบรรเทาเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ด้วยประการดังนี้ ความเป็นไปแห่งชีวิต ความเป็นผู้ไม่มีโทษ และความอยู่สบาย จักมีแก่เรา เราอนุญาติเสนาสนะแก่พวกเธอ ก็เพียงเพื่อบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในการหลีกออกเร้นอยู่ เราอนุญาติคิลานปัจฉัยเภสัชบริขารแก่พวกเธอ ก็เพียงเพื่อกำจัดเวทนาอันเกิดแต่อาหารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากอย่างนี้ ดังนี้.

[๑๑๔] คุก่อนจุนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตรเป็นผู้ ขวนขวายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขดังนี้. คุก่อนจุนทะ พวกเชอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้กล่าวอย่างนั้นอย่างนี้ว่า คุก่อนผู้มีอายุ การประกอบตนให้ติดในความสุขเป็นไฉน เพราะการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขมีมากมายหลายอย่าง ๆ กัน. คุก่อน จุนทะ การประกอบตนให้ติดเนื่องอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ เป็น ของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน มิใช่ของพระอรិยะ ไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเขื่อน่าย เพื่อคลายความ กำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน. ๔ อย่างเป็นไฉน. คุก่อนจุนทะ คนพาลบางคนใน โลกนี้ ฆ่าสัตว์ยังตนให้ถึงความสุข ให้เอิบอิมอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตน ให้ติดในความสุขข้อที่ ๑ คนพาลบางคนในโลกนี้ ถือเอาสิ่งของที่เจ้า ของไม่ได้ให้แล้วยังตนให้ถึงความสุข ให้เอิบอิมอยู่ ข้อนี้เป็นการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๒ คนพาลบางคนในโลกนี้ กล่าว คำเท็จแล้วยังตนให้ถึงความสุข ให้เอิบอิมอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตน ให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๓ คนพาลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เพียบพร้อม พรั่งพร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ ในความสุข ข้อที่ ๔. คุก่อนจุนทะ การประกอบตนให้ติดอยู่ในความ สุข ๔ ประการเหล่านี้ เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเขื่อน่าย เพื่อคลายความกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

ว่าด้วยการประกอบตนให้ติดความสุข ๔ อย่าง

[๑๑๕] คุก่อนจนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะสากยบุตร เป็นผู้ชวนขายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ ดังนี้. พวกเธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นว่า พวกท่านอย่า กล่าวอย่างนี้เลย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นเมื่อจะกล่าวขอ ไม่ควรกล่าวแก่พวกเธอหามิได้ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นพึง กล่าวคู่พวกเธอด้วยสิ่งที่ไม่มิไม่เป็นจริง หามิได้. คุก่อนจนทะ การ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อ ความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว เป็นไฉน คุก่อนจนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัด จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๑ ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบ ตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๒ ภิกษุมิอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย สรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มิอุเบกขา มีสติ เป็นสุขอยู่ ข้อนี้เป็นการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๓ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มี ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มิอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ใน สุขข้อที่ ๔.

ดูก่อนจุนทะ การประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการ เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานโดยส่วนเดียว. ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตรเป็นผู้ชวนชวายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้แล ดังนี้. พวกเธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นอย่างนี้ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อจะกล่าวกะพวกเธอ ฟังกล่าวได้โดยชอบ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ฟังกล่าวตู่กะพวกเธอด้วยสิ่งไม่มีจริง ไม่เป็นจริง ห้ามมิได้.

ว่าด้วยอานิสงส์ ๔

[๑๖๖] ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็เมื่อพวกท่านประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการ เหล่านี้ พวกท่านพึงหวังได้ผลก็ประการ อานิสงส์ก็ประการ. ดูก่อนจุนทะ พวกท่านควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์อย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ เมื่อพวกเราประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้ พวกเราพึงหวังได้ผล ๔ ประการ อานิสงส์ ๔ ประการ. ผล ๔ อานิสงส์ ๔ เป็นไฉน. ดูก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จะเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ล้วนไป ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๑ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ ภิกษุจะเป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น แล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะสังโยชน์

๓ ลีนไป และระคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๒ เป็นอนิสงส์ประการที่ ๒. ภิกษุจะเป็นอุปปาติกะ (เป็นอนาคามี) ผู้จะปรินิพพานในภพนั้นเป็นผู้ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดาเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ลีนไป ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๓ เป็นอนิสงส์ประการที่ ๓ ภิกษุทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายลีนไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๔ เป็นอนิสงส์ประการที่ ๔. คู่ก่อนผู้มีอายุ เมื่อพวกเราเป็นผู้ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ประการเหล่านี้แล พวกเราพึงหวังได้ผล ๔ ประการ อนิสงส์ ๔ ประการ ดังนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่ควรล่วงฐานะ ๕

[๑๑๗] คู่ก่อนจุนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมิได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตร เป็นผู้มิดิธรรมไม่ตั้งมั่นแล้ว. คู่ก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ ธรรมทั้งหลายอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้วแก่สาวกทั้งหลาย เป็นธรรมอันพวกสาวกไม่ควรก้าวล่วงตลอดชีวิต มีอยู่แล. คู่ก่อนผู้มีอายุ เสาเขื่อนหรือเสาเหล็กมีรากอันลึก ปักไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่ลั่นสะเทือน จันใด ธรรมทั้งหลายอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย เป็นธรรมอันสาวกไม่ควรก้าวล่วงตลอดชีวิต จันนั้นเหมือนกันแล. คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุใด เป็นพระอรหันตจีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว

ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว เป็นผู้พ้นแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุผู้นั้นไม่ควรประพฤติล่วงฐานะ ๘ ประการ.
 คุก่อนผู้มีอายุ ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ ไม่ควรจงใจปลงสัตว์จากชีวิต ไม่ควรถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ซึ่งนับว่าเป็นขโมย ไม่ควรเสพเมถุน ไม่ควรกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ ไม่ควรบริโภคน้ำที่ทำความสังสม เหมือนอย่างตนเป็นผู้ครองเรือนในกาลก่อน ไม่ควรถึงฉันทาคติ ไม่ควรถึงโทสาคติ ไม่ควรถึงโมหาคติ ไม่ควรถึงภยากติ.
 คุก่อนผู้มีอายุ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมดสิ้นแล้ว เป็นผู้พ้นแล้ว เพราะความรู้ชอบ ภิกษุผู้นั้น เป็นผู้ไม่ควรประพฤติล่วงฐานะ ๘ ประการเหล่านี้.

[๑๑๘] คุก่อนจุนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารภกาลนานที่เป็นอดีต บัญญัติญาณทัสสนะอันหาฝั่งมิได้ แต่หาได้ปรารภกาลนานที่เป็นอนาคต บัญญัติญาณทัสสนะอันหาฝั่งมิได้ไม่ เพราะเหตุไรจึงทรงบัญญัติเช่นนั้น การที่ทรงบัญญัติเช่นนั้น เป็นอย่างไรเล่า. พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ย่อมสำคัญสิ่งที่ฟังบัญญัติอันไม่ใช่ญาณทัสสนะ. ซึ่งเป็นอย่างอื่นด้วยญาณทัสสนะซึ่งเป็นอย่างอื่น เหมือนคนโง่ ไม่ฉลาด ฉะนั้น.

คุก่อนจุนทะ สตานุสาริญาณ ปรารภกาลนานที่เป็นอดีต ย่อมมีแก่ตถาคต ย่อมระลึกได้ตลอดกาล มีประมาณเท่าที่ตนหวัง และญาณ

อันเกิดแต่ความตรัสรู้ ย่อมเกิดขึ้นแก่ตถาคต เพราะปรารภกาลนานที่เป็น
อนาคตว่า ชาตินี้มีในที่สุด บัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี ดังนี้.

ว่าด้วยเหตุที่มีพระนามว่า ตถาคต

[๑๑๕] คุก่อนจุนทะ แม้หากว่า สิ่งที่เป็นอดีต ไม่เป็นจริง
ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น. คุก่อน
จุนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอดีตเป็นของจริง เป็นของแท้ ประกอบด้วย
ประโยชน์ ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลในสิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น.
คุก่อนจุนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอนาคตไม่เป็นจริง ไม่เป็นของแท้ ไม่
ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น. คุก่อนจุนทะ แม้
หากว่าสิ่งที่เป็นอนาคตเป็นของจริง เป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประ-
โยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์แม้สิ่งนั้น. คุก่อนจุนทะ แม้หากว่า สิ่ง
ที่เป็นอนาคต เป็นของจริงเป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคต
ย่อมเป็นผู้รู้กาลในสิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น. คุก่อนจุนทะ แม้หาก
ว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบันไม่เป็นของจริง ไม่เป็นของแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
ตถาคตย่อมไม่พยากรณ์สิ่งนั้น คุก่อนจุนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบัน
เป็นของจริง เป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่
พยากรณ์แม้สิ่งนั้น คุก่อนจุนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบัน เป็นของ
จริง เป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลใน
สิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น. ด้วยเหตุดังนี้แล จุนทะ ตถาคตเป็น
กาลวาที เป็นสังจวาที เป็นภูตวาที เป็นอถตวาที เป็นธรรมวาที เป็นวินัย
วาที ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะฉะนั้น
ชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต ด้วยประการฉะนี้.

[๑๒๐] คุณ่อนจนทะ สิ่งใดที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก อันหมู่สัตว์พร้อมด้วยสมณพราหมณ์ เทวดามนุษย์เห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครอบงำแล้ว ด้วยใจ สิ่งนั้นตถาคตได้ตรัสรู้ยิ่งแล้วโดยชอบ เพราะฉะนั้นชาวโลกจึง เรียกว่า ตถาคต.

คุณ่อนจนทะ ตถาคตย่อมตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรี ใดก็ดี ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ ในราตรี ใดก็ดี ตถาคต ย่อมกล่าว ย่อมแสดงซึ่งสิ่งใดในระหว่างนี้ สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมเป็นอย่างนั้น ที่เดียว ย่อมไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต.

คุณ่อนจนทะ ตถาคตเป็นผู้กล่าวอย่างไร ทำอย่างนั้น เป็นผู้ทำ อย่างไรอย่างไรอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ตถาคตชื่อว่า เป็นผู้กล่าวอย่างไร ทำ อย่างไรอย่างไร หรือเป็นผู้ทำอย่างไร กล่าวอย่างไร เพราะฉะนั้นชาวโลกจึง เรียกว่าตถาคต. ตถาคตเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ไม่มีผู้ใหญ่ยิ่งกว่า เป็นผู้เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดามนุษย์ เพราะฉะนั้นชาวโลกจึง เรียกว่า ตถาคต ดังนี้.

ว่าด้วยทิวฎฐิต่าง ๆ

[๑๒๑] คุณ่อนจนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวก ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ เบื้องหน้าแต่ภรรษา สัตว์ย่อมมีสิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า หรือหนอ ดังนี้. คุณ่อนจนทะ พวก เธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่ภรรษา สัตว์

ย่อมมีสิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คุณก่อนจนทะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมี
ได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ
ก็เบื้องหน้าแต่มีพระ สัตว์ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้.

คุณก่อนจนทะ พวกเธอฟังกล่าวจะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ผู้มีวาตะ
อย่างนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์
ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มีพระ สัตว์ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า.

คุณก่อนจนทะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์
ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เบื้องหน้าแต่มีพระ สัตว์ย่อมมีด้วย
ย่อมไม่มีด้วย สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้. คุณก่อนจนทะ พวก
เธอควรกล่าวจะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ
แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มีพระ
สัตว์ย่อมมีด้วย ย่อมไม่มีด้วย สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คุณก่อนจนทะ
ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าว
อย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เบื้องหน้าแต่มีพระ สัตว์ย่อมมีหามิได้ ย่อมไม่มี
ก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้. คุณก่อนจนทะ พวกเธอ
ควรกล่าวจะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ
แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มีพระ
สัตว์ย่อมมีก็หามิได้ ย่อมไม่มีก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้.

[๑๒๒] คุณก่อนจนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวก
ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เพราะเหตุไร
ข้อนี้พระสมณโคดมจึงไม่ทรงพยากรณ์ไว้เล่า. คุณก่อนจนทะ พวกเธอควร
กล่าวจะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มี

อายุ เพราะว่าข้อนี้ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว ฉะนั้น ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็ในฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญุเดียรติย์เหล่านั้น ฟังกล่าวว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็พระสมณโคดมทรงพยากรณ์ไว้อย่างไรเล่า. ดูก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญุเดียรติย์ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้แล.

ดูก่อนจุนทะ ข้อนั้นก็ในฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญุเดียรติย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็เพราะเหตุไร ข้อนี้พระสมณโคดมจึงทรงพยากรณ์ไว้เล่า. ดูก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญุเดียรติย์เหล่านั้น ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ เพราะว่าข้อนี้ เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม ข้อนี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว ฉะนั้น ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงพยากรณ์ไว้ดังนี้.

[๑๒๓] ดูก่อนจุนทะ ทิฏฐินิสัย แม้เหล่าโคอันสพรคตด้วยส่วนเบื้องต้น ทิฏฐินิสัย แม้เหล่านั้น อันเราได้พยากรณ์ไว้แล้ว เราได้พยากรณ์ ทิฏฐินิสัยเหล่านั้น ด้วยประการใด และเราไม่พยากรณ์ด้วยประการ

ใด โฉนเราจักพยากรณ์ทิวณินิสัยเหล่านั้นกะพวกปริพาชกอัญญเดียรฉัย
ในข้อนั้นเล่า. คู่ก่อนจนทะ ทิวณินิสัยแม่เหล่าใด อันสหรคด้วยส่วนเบื้อง
ปลาย ทิวณินิสัยแม่เหล่านั้น เราได้พยากรณ์กะพวกเธอแล้ว ทิวณินิสัยเหล่า
นั้นเราพึงพยากรณ์ด้วยประการใด และเราไม่พึงพยากรณ์ด้วยประการใด
โฉนเราจักไม่พยากรณ์ทิวณินิสัยเหล่านั้นกะพวกเธอ ในข้อนั้นเล่า. คู่ก่อน
จนทะ ทิวณินิสัยทั้งหลายอันสหรคด้วยส่วนเบื้องต้น ที่เราได้พยากรณ์กะ
พวกเธอโดยประการที่เราพึงพยากรณ์และโดยประการที่เราไม่พึงพยากรณ์
เป็นโฉน.

คู่ก่อนจนทะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้มีวาตะอย่างนี้ ผู้มีทิวณินิสัย
อย่างนี้ว่า อตตะและโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คู่ก่อนจนทะ
อนึ่ง มีสมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีทิวณินิสัยอย่างนี้ว่า
อตตะ และโลก ไม่เที่ยง. สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. อตตะและโลก
เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. อตตะและโลกเที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่.
อตตะและโลกสัตว์ทำได้เอง. อตตะและโลกผู้อื่นทำให้. อตตะและโลก
สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. อตตะและโลกสัตว์มิได้ทำเอง และ
ผู้อื่นมิได้ทำ เกิดขึ้นลอย ๆ. สุขและทุกข์เที่ยง. สุขและทุกข์ไม่เที่ยง.
สุขและทุกข์เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. สุขและทุกข์เที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยง
ก็ไม่ใช่. สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เอง. สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้. สุข
และทุกข์สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. สุขและทุกข์สัตว์มิได้ทำ
เองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอย ๆ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้

[๑๒๔] คู่ก่อนจนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาตะอย่างนี้
มีทิวณินิสัยอย่างนี้ว่า อตตะและโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้ เรา

เข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ คำ
ที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า อตฺตาและโลกเที่ยง มีอยู่หรือหนอ ดังนี้ และ
สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า
ดังนี้. เราไม่คล้อยตามคำนั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ชื่อนั้นเพราะ
เหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่าในสมณพราหมณ์เหล่านี้สัตว์
จำพวกหนึ่ง แม้เป็นผู้มีสัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจุนทะ ด้วยบัญญัติ
นี้แล เรายังไม่เห็นผู้สมาสมอตนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียว
เป็นผู้ยิ่งในบัญญัติ ที่เป็นอธิบัญญัติ โดยแท้.

[๑๒๕] คุณก่อนจุนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใดผู้มีวาตะอย่างนี้ มี
ทิฏฐิอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ อตฺ-
ตาและโลกเที่ยงด้วย ไม่เที่ยงด้วย. อตฺตาและโลกเที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็
ไม่ใช่. อตฺตาและโลกอันสัตว์ทำได้เอง. อตฺตาและโลกผู้อื่นทำให้ อตฺตา
และโลกสัตว์ทำได้เองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย อตฺตาและโลกสัตว์มิได้ทำ
เอง และผู้อื่นมิได้ทำให้ เกิดขึ้นลอยๆ สุขและทุกข์ เที่ยง
สุขและทุกข์ไม่เที่ยง. สุขและทุกข์เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. สุขและ
ทุกข์เที่ยงก็ไม่ใช่ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่. สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เอง. สุขและ
ทุกข์ผู้อื่นทำให้ สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. สุข
และทุกข์สัตว์มิได้ทำเองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอย ๆ สิ่งนี้
แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าว
อย่างนี้ว่า มีอยู่หรือหนอคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า สุขและทุกข์สัตว์มิได้
ทำเองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอยๆ ดังนี้ และสมณพราหมณ์
เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้ เรา

ย่อมไม่คล้อยตามคำนั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุ
ไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่า ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์จำพวกหนึ่ง
แม้เป็นผู้มีสติปัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจนทะ ด้วยบัญญัตินี้แลเราไม่
เห็นผู้อื่น สม่่าเสมอตนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งใน
บัญญัติที่เป็นอธิบัญญัติโดยแท้.

คุณก่อนจนทะ ทิฏฐินิสัยอันประกอบด้วยส่วนเบื้องต้นนี้แล ที่เรา
ได้พยากรณ์กะพวกเธอโดยประการที่เราพึงพยากรณ์และโดยประการที่เรา
ไม่พึงพยากรณ์ โฉนเราจักพยากรณ์ทิฏฐินิสัยเหล่านั้นกะพวกเธอในข้อนั้น
เล่า.

ว่าด้วยทิฏฐินิสัยเกี่ยวกับกาลอนาคต

[๑๒๖] คุณก่อนจนทะ ทิฏฐินิสัยทั้งหลาย อันสหรัคด้วยส่วนเบื้อง
ปลาย ที่เราได้พยากรณ์ไว้กะพวกเธอโดยประการที่เราพยากรณ์แล้ว และ
โดยประการที่เราไม่พึงพยากรณ์เป็นโฉน. คุณก่อนจนทะ มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่งผู้มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตามีรูป
หาโรคมิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้. คุณก่อนจนทะ มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตานิ
มีรูป. อตตานิ มีรูปด้วย ไม่มีรูปด้วย. อตตานิมีรูปก็ไม่ใช่ ไม่มีรูปก็ไม่ใช่.
อตตานิมีสติปัญญา อตตานิไม่มีสติปัญญา. อตตานิมีสติปัญญาด้วย ไม่มีสติปัญญาด้วย. อตตานิ
มีสติปัญญาที่มิใช่ ไม่มีสติปัญญาที่มิใช่. อตตานิยอมขาดสูญ ย่อมพินาศ
ยอมไม่มี เบื้องหน้าแต่มรณะ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้.

คุณก่อนจนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้มิวาตะอย่างนี้ เป็น
ผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตานิมีรูปหาโรคมิได้ สิ่งนี้แหละจริง

สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ มีอยู่หรือหนอ คำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตามีรูปหาโรคมิได้ ดังนี้ และสมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้. เราย่อมไม่คล้อยตามคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่าในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์จำพวกหนึ่งแม้เป็นผู้มีสัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจุนทะ ด้วยบัญญัตินี้แล เราไม่เห็นผู้สม่าเสมอตนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในบัญญัติอันเป็นอธิบัญญัตินี้โดยแท้.

[๑๒๗] คุณก่อนจุนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้มิวาทะอย่างนี้ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตานิมีรูป. อตตานิมีรูป ด้วยไม่มีรูปด้วย อตตานิมีรูปก็ไม่ใช่ไม่มีรูปก็ไม่ใช่. อตตานิมีสัญญา. อตตานิมีสัญญาดูด้วย ไม่มีสัญญาดูด้วย. อตตานิมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่มรณะ อตตาย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ มีอยู่หรือหนอ คำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ ตนย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี และสมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราไม่คล้อยตามคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่า ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์พวกหนึ่ง แม้เป็นผู้มี

สัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจนทะ ด้วยบัญญัตินี้แล เราไม่พิจารณา เห็นผู้สม่าเสมอด้วยตนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ในบัญญัติที่เป็นอธิบัญญัตินี้โดยแท้.

คุณก่อนจนทะ ทิฏฐินิสัย อันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายนี้แล ที่ เราได้พยากรณ์กะพวกเธอ โดยประการที่เราพึงพยากรณ์ และโดยประการ ที่เราไม่พึงพยากรณ์ เพราะฉะนั้น ไฉนเราจักพยากรณ์ทิฏฐินิสัยเหล่านั้น กะพวกเธอในข้อนั้นเล่า.

ว่าด้วยสติปัญญา ๔

[๑๒๘] คุณก่อนจนทะ สติปัญญา ๔ ประการ อันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วอย่างนี้ เพื่อละ เพื่อก้าวล่วง ทิฏฐินิสัย อันประกอบด้วยส่วน เบื้องต้นเหล่านี้ด้วย ทิฏฐินิสัยอันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายเหล่านี้ด้วย สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนจนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา เห็นกายในกายเนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้ง หลายเนื่อง ๆ. ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ. ย่อมพิจารณาเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลายเนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้. คุณก่อนจนทะ สติปัญญา ๔ ประการนี้ อัน เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วอย่างนี้ เพื่อละเพื่อก้าวล่วงซึ่งทิฏฐินิสัยอันสหระค ด้วยส่วนเบื้องต้นเหล่านี้ด้วย ทิฏฐินิสัยอันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายเหล่านี ด้วยดังนี้.

[๑๒๙] ในเวลานั้น ท่านอุปทานะ ยืนถวายงานพักอยู่เบื้อง พระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านอุปทานะได้กราบทูลพระผู้มี

พระภาคเจ้าว่า น้าอัศจรรย์พระเจ้าข้า ไม่เคยมีเลยพระเจ้าข้า ธรรม
ปริยายนี้ น้าเสื่อมใส่นัก พระเจ้าข้า ธรรมปริยายนี้ น้าเสื่อมใส่นักพระ
เจ้าข้า ธรรมปริยายชื่ออะไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดู
ก่อนอุปทานะ เธอจงจำธรรมปริยายนี้ไว้เถิดว่า "ปาสาทิก" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านอุปทานะ
ยินดีชื่นชมพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบ ปาสาทิกสูตรที่ ๖

อรรถกถาปาสาทิกสูตร

ปาสาทิกสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้-

จะอธิบายถึงบทที่ยากในปาสาทิกสูตรนั้น. บทว่า พวกศากยะมีนามว่า เวชัญญา นั้นหมายความว่าพวกศากยะพวกหนึ่ง ชื่อเวชัญญา ศึกษาการทำธนู. บทว่า ณ ปราสาท ในสวนอัมพวันของพวกศากยะเหล่านั้น อธิบายว่ามีปราสาทยาวซึ่งสร้างไว้เพื่อเรียนศิลป์ ในสวนอัมพวันของพวกศากยะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนอัมพวันนั้น.

บทว่า อธุนา กาลกโตได้แก่นักธนูนาฏบุตร ถึงแก่กรรมทันทีทันใด. บทว่า เกิดแยกกันเป็นสองพวก คือ แยกกันเป็นสองฝ่าย. ในบรรดาความบาดหมางเป็นต้น การทะเลาะกันในตอนแรก เป็นความบาดหมาง ความบาดหมางนั้นได้เจริญขึ้นด้วยสามารถการถือท่อนไม้เป็นต้น สละด้วยสามารถการล่วงบัญญัติ เป็นการทะเลาะ ถ้อยคำทำลายกันโดยนับเป็นต้นว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เป็นวิวาท. บทว่า วิตุทนต์ตา คือ ทิมเทง. บทว่า ถ้อยคำของข้าพเจ้ามีประโยชน์ คือ คำของข้าพเจ้าประกอบด้วยอรรถ. บทว่า สิ่งที่ท่านเคยฆ่าของได้ผันแปรไปแล้ว อธิบายว่า อันใดที่ท่านฆ่าของมาแล้วคือ คล่องแคล่ว ด้วยสามารถเสวนะมาช้านาน อันนั้น ได้ผันแปรไปแล้ว เพราะอาศัยวาตะของข้าพเจ้า. บทว่า ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว คือ ข้าพเจ้าได้ยกความผิดไว้เบื้องบนของท่าน. บทว่า ท่านจงเที่ยวไปเพื่อปลดเปลื้องวาตะอธิบายว่าท่านจงถือห่อข้าวเข้าไปยังชุมชนนั้น ๆ แล้วเที่ยวแสวงหาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นเพื่อ

ปลดเปลื้องวาทะ. บทว่า หรือท่านจงแก้ไขเสีย อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง
ท่านจงปลดเปลื้องตนจากโทษที่เรายกขึ้น. บทว่า สเจ ปโหติ แปลว่า
หากท่านสามารถ. บทว่า วโธเยว คือตายนั่นเอง. บทว่า ในพจนานาฏบุตร
คือ อันตเวตสิกของนาฏบุตร. บทว่า มีอาการเบื่อหน่าย คือ สวากของ
นิคัณฐนาฏบุตรมีความกระสันเป็นสภาวะยอมไม่ทำแม้การอภิวัตเป็นต้น.
บทว่า คลายความรัก คือ ปราศจากความรัก. บทว่า รู้สึกท้อถอย
คือมีความท้อถอยจากการทำความเคารพของพวกสาวกของนิคัณฐนาฏบุตร
บทว่า โดยเหตุที่ธรรมวินัยอันนิกัณฐนาฏบุตร กล่าวไว้ไม่ดี อธิบาย
ว่าได้เกิดขึ้นโดยเหตุที่สาวกเหล่านั้น พึงเป็นผู้เบื่อหน่าย คลายรัก ท้อถอย
ในธรรมวินัยอันนิกัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดีเป็นต้น. บทว่า ทูรากุขาเต
คือกล่าวไว้ไม่ดี. บทว่า ทุบุปเวทิตะ คือสอนไม่ดี. บทว่า อนุปสมถ์วตุนิเก
คือไม่สามารถจะทำราคาเป็นต้นให้ สงบได้. บทว่า ภินนญเป คือมีที่พำนัก
อันทำลายแล้ว. ก็ในบทนี้ นิคัณฐนาฏบุตรชื่อว่าเป็นที่พำนักเพราะอรรถ
ว่าเป็นที่พึงของสาวกเหล่านั้น. แต่เขาได้แตกดับคือตายเสียแล้ว. เพราะ
ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นธรรมวินัยมีที่พำนักอันทำลายเสียแล้ว บทว่า
เป็นธรรมวินัย ไม่มีที่พึงพาอาศัย คือขาดที่พึ่งอาศัยเพราะไม่มี
นิคัณฐนาฏบุตรนั้นนั่นเอง.

ก็นาฏบุตรนี้อาศัยอยู่ในเมืองนาลันทามิใช่หรือ เหตุไรเขาจึง
ถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา. ได้ยินว่านาฏบุตรนั้นสดับพุทธคุณที่อุบาลีคฤหบดี
ผู้รู้แจ้งแทงตลอดสังขธรรม กล่าวด้วยคาถา ๑๐ คาถา จึงสำรอกโล-
हितออกมาร้อน ๆ ครั้งนั้นสาวกทั้งหลายจึงได้พานาฏบุตรผู้ ไม่มีความ
สบายไปเมืองปาวา เขาจึงได้ถึงแก่กรรมในที่นั้น อนึ่งเมื่อนาฏบุตร
จะถึงแก่กรรม คิดว่าลัทธิของเราเป็นลัทธิที่ไม่นำออกไปได้ เป็น

ลัทธิตีฆาคสาธะ เราหนีหายไประชังเถิด อย่าให้ชนที่เหลือได้ไปเต็มใน
อบายด้วยเลย ก็หากเราจักกล่าวว่ คำสอนของเรา เป็นคำสอนที่ไม่นำ
ออกไปได้ ชนทั้งหลายจักไม่เชื่อ ถ้ากระไรเราไม่ควรให้ชนแม่สอง ถือ
แบบเดียวกันเมื่อเราล่องลับไป ชนเหล่านั้นจักวิวาทกันและกัน พระศาสดา
จักรัศธรรมกถาบทหนึ่งอาศัยข้อวิวาทนั้น จากนั้นชนทั้งหลายจักรู้ความ
ที่พระศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณใหญ่ดังนี้. ครั้งนั้นอันเตวาสิกคนหนึ่งเข้า
ไปหานาฏบุตรนั้นแล้วกล่าวว่ ท่านขอรับ ท่านทูปพลภาพ ของงบอกสา
ระอันเป็นอาจารย์ประมาณในธรรมนี้แก่กระผมบ้างเถิดดังนี้. นาฏบุตร
กล่าวว่ คุณก่อนผู้มีอายุ เมื่อเราล่องลับไปเธอพึงถือว่ "เทียง" ดังนี้. อัน-
เตวาสิกอีกคนหนึ่งเข้าไปหา. นาฏบุตรให้อันเตวาสิกนั้นถือว่ "สุญ".

นาฏบุตรไม่ทำให้ชนแม่ทั้งสองมีลัทธิตีฆาคสาธะเหมือนกัน อย่างนี้แล้ว
ให้ชนเป็นอันมากถือแบบต่าง ๆ กัน ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ชนทั้งหลาย
กระทำฌาปนกิจนาฏบุตรนั้นเสร็จแล้ว จึงประชุมถามกันและกันขึ้นว่
คุณก่อนผู้มีอายุ อาจารย์บอกสิ่งที่เป็นสาระให้แก่ใคร. คนหนึ่งลุกขึ้นกล่าวว่
แก่เรา ดังนี้. บอกไว้อย่างไร. บอกว่ "เทียง" อีกคนหนึ่ง คัดค้าน
แล้วกล่าวว่ อาจารย์ได้บอกสิ่งที่เป็นสาระแก่เรา ด้วยอาการอย่างนี้ ชน
ทั้งหมดต่างก็วิวาทกันรุนแรงขึ้นว่ อาจารย์บอกสิ่งที่เป็นสาระแก่เรา เรา
เป็นใหญ่ ถึงขั้น คำกัน บริภาษกัน และทำร้ายกันด้วยมือและเท้าเป็นต้น
ไม่ร่วมทางเดียวกัน เลียงกันไปคนละทิศละทาง.

บทว่า ครั้งนั้นแล พระจุนทสมณูเทศ มีอธิบายว่ พระเถระ
รูปนี้เป็นน้องของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านว่
พระจุนทสมณูเทศ ในขณะที่อนุปัสสัมบัน แม้ขณะเป็นขณะก็ยังคงเรียก

อย่างนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า จุนทสมณฺเฐตังนึ. ในบททั้งหลายว่า พระจุนทสมณฺเฐอยู่จำพรรษาในเมืองปาวา ได้เข้าไปหาพระอานนทซึ่งอยู่ในสามคามดังนี้ เพราะเหตุไรจึงเข้าไปหา. ได้ยินว่า เมื่อนาฏบุตรถึงแก่กรรมแล้ว พวกมนุษย์ในชมพูทวีปต่างพูดกันอย่าง อ้อฉลวในที่นั้น ๆ ว่า นิคคณฺฐนาฏบุตรประกาศเป็นศาสดาผู้เดียว เมื่อเขาถึงแก่กรรม พวกสาวกเกิดวิวาทกันถึงปานนี้ ก็พระสมณโคดมปรากฏแล้ว ในชมพูทวีป คือพระจันทรและพระอาทิตย์ แม้พระสาวกของพระองค์ก็ปรากฏแล้วเหมือนกัน เมื่อพระสมณโคดมปรินิพพานแล้ว พวกสาวกจักวิวาทกันเช่นไรหนอ ดังนี้. พระเถระสดับถ้อยคำนั้นแล้วคิดว่าเราจักนำถ้อยคำนี้ไปทูลแด่พระทศพล พระศาสดาจักทำคำพูดนั้นให้เป็นเหตุเกิดเรื่องราว แล้วจักทรงกล่าวเทศนา ๑ กัณฑ์ พระเถระนั้นจึงออกไปหาพระอานนท ๓ สามคาม. บทว่า สามคาม เป็นชื่อของบ้านนั้นเพราะข้าวฟ่างหรือลูกเดือยหนาแน่น. บทว่า เข้าไปหาท่านพระอานนท อธิบายว่า พระจุนทเถระไม่ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรงทีเดียว เข้าไปหาท่านพระอานนทผู้เป็นอุปัชฌาย์.

ได้ยินว่าในครั้งพุทธกาล พระสารีบุตรเถระและพระอานนทต่างนับถือซึ่งกันและกัน พระสารีบุตรเถระนับถือพระอานนทว่าพระอานนทกระทำอุปัฏฐากพระศาสดาซึ่งเราควรทำ พระอานนทนับถือพระสารีบุตรว่า พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระอานนทให้ทารกในตระกูลบรรพชา แล้วให้รับการดูแลในสำนักของพระสารีบุตร แม้พระสารีบุตรก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ได้มีภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป แต่ละรูป ๆ ได้ให้บาตรและจีวรของตน ๆ แล้วให้

บรรพชาให้รู้การดูแล. ท่านพระอานนท์ได้แม้จิวรเป็นต้นอันประณีตก็
ถวายพระเถระ.

ได้ยินว่าพราหมณ์คนหนึ่งคิดว่า การบูชาพระพุทธรัตนะ และ
พระสังฆรัตนะย่อมปรากฏชัด อย่างไรหนอจึงชื่อว่าเป็นอันบูชาพระธรรม-
รัตนะ พราหมณ์นั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามความนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม้หากว่าเธอใคร่จะบูชา
พระธรรมรัตนะ ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหูสูตรูปหนึ่งดังนี้. ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงบอกถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูตเถิด พระพุทธเจ้าข้า. เธอ
จงถามภิกษุสงฆ์เถิด. พราหมณ์นั้นเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้ว กล่าวว่
ข้าแต่พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าได้บอกถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูตเถิด. คุณก่อน
พราหมณ์ พระอานนท์เป็นพหูสูต พราหมณ์จึงบูชาพระเถระด้วยไตรจีวร
มีค่าหนึ่งพัน พระเถระได้พาพราหมณ์นั้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ
ผู้พระภาคเจ้าตรัสถามว่า อานนท์เธอได้ไตรจีวรมาจากไหน. ข้าแต่พระ
องค์ผู้เจริญ พราหมณ์ผู้หนึ่งถวาย แต่ข้าพระองค์ประสงค์จะถวายไตรจีวรนี้
แก่ท่านพระสารีบุตรเถระ พระพุทธเจ้าข้า. จงให้เถิดอานนท์. พระสารี-
บุตรเถระออกจาริกพระเจ้าข้า. เธอจงให้ ในเวลาที่สารีบุตรกลับมาเถิด.
พระองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้แล้วพระเจ้าข้า. ก็สารีบุตรจักมาเมื่อไรเล่า.
ประมาณ ๑๐ วันพระเจ้าข้า. อานนท์เราอนุญาตเพื่อเก็บอดิเรกจีวรได้
๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้. เราบัญญัติสิกขาบทแล้ว แม้พระ-
สารีบุตรเถระได้สิ่งที่ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ถวายสิ่งนั้นแก่พระอานนท์
อย่างนั้นเหมือนกัน. พระสารีบุตรเถระนั้นได้ให้พระจุนทสมณฺเฑสแม่นี้
ผู้เป็นน้องของตนเป็นลัทธิวีฬาริกของพระเถระ เพราะฉะนั้นท่านจึง
กล่าวว่า พระจุนทสมณฺเฑสเข้าไปหาพระอานนทเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์

ดังนี้. นัยว่าพระจุนทสมณูเทศได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ของเรา มีปัญญามาก ท่านจักราบทูลถ้อยคำนี้แต่พระศาสดา ที่นั่นพระศาสดาจักร ทรงแสดงธรรมอนุรูปแก่กถานั้น ดังนี้ บทว่า **กถาปภุ** แปลว่ามุลแห่ง ถ้อยคำ. จริงอยู่ คำว่าท่านว่าปภุ (ต้นเหตุ) สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

อุปเพนาปี เมธาวิ ปาภเณน วิจกุขโณ

สมุฏฐเปติ อุตตานิ อณฺเฏ อकुคฺวี สนฺธมฺ

ผู้มีปัญญามีความเห็นแจ้งชัด ยังตนให้ดำรงอยู่ได้สม่ำเสมอ ด้วย ทุณทรัพย์แม้มีประมาณน้อยเหมือนก่อกอไฟน้อยฉะนั้น. บทว่า **ภควนฺตุ** ทสฺสนาย แปลว่า เพื่อเห็นพระพุทธเจ้า. มีคำถามว่า ก็พระ อานนทเถระนั้นไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าดอกหรือ. ไม่เคยเห็น หามิได้. เพราะท่านพระอานนทเถระนี้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าวัน ละ ๑๘ ครั้ง คือ กลางวัน ๕ ครั้ง กลางคืน ๕ ครั้ง แม้ประสงคฺ จะไป ๑๐๐ ครั้ง ๑๐๐๐ ครั้ง ต่อวันก็ไม่ไป เพราะไม่มีเหตุ ท่านหยาบยก ปัญหาข้อหนึ่งขึ้น แล้วจึงไปเฝ้า ในวันนั้นพระอานนทเถระนั้นประสงคฺ จะไปด้วยมุลเหตุแห่งกถานั้นจึงกล่าวแล้วอย่างนี้.

บทว่า **ดูก่อนจุนทะข้อนี้ย่อมมีอย่างนั้น** ความว่า แม้พระ อานนทเถระกราบทูลเนื้อความแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระอานนท เถระไม่ใช่เจ้าของกถานี้ แต่พระจุนทเถระเป็นเจ้าของกถา อนึ่งพระจุนท เถระนั้นย่อมรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดของกถานั้น ฉะนั้นพระผู้มี พระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสกับพระจุนทเถระนั้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เอวญฺเหตฺ จุนฺท โหติ** ดังนี้. อธิบายความต่อไปว่า ดูก่อนจุนทะข้อนี้ ย่อมมีอย่างนี้ สวากในธรรมวินัยอันมีสภาวะเป็นต้นว่ากล่าวไว้ไม่ดี เกิด แยกกันเป็นสองพวก ทำการบาดหมางกันเป็นต้น ทิมแทงกันด้วยหอกคือ

ปาก เพราะคำสอนอันจะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เป็นอันปรากฏ โดยคำสอนอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ในบัดนี้ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงคำสอนอันจะไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ แต่ต้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คุณก่อนจนทนะ ศาสดาให้โลกนี้ไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะดังนี้. ในบทว่า **ประพตติหลิกเลียงจากรรณัน** คือไม่บำเพ็ญติดต่อกัน. อธิบายว่า ประพตติหลิกเลียง คือทำมีช่วงว่าง. บทว่า **คุณก่อนผู้มีอายุเป็นลาภของท่านนั้น** คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นต้น เหล่านี้เป็นลาภของท่านนั้น. บทว่า **อันท่านได้ดีแล้ว** คือ ท่านได้ความเป็นมนุษย์ดีแล้ว. ในบทว่า **ธรรมอันศาสดาของท่านแสดงแล้วอย่างใด** คือศาสดาของท่านแสดงธรรมไว้ด้วยอาการใด. บทว่า **ผู้ใดชักชวน** คืออาจารย์ใดชักชวน. บทว่า **ชักชวนผู้ใด** คือชักชวนอันเตวาสิกใด. บทว่า **ผู้ใดถูกชักชวน** คือ อันเตวาสิกถูกชักชวน โดยที่ปฏิบัติข้อยที่อาจารย์ชักชวนเพื่อความเป็นอย่างนั้น. บทว่า **คนทั้งหมดเหล่านั้น** คือคนทั้งสามเหล่านั้น อธิบายว่า ในบุคคลทั้ง ๓ นี้อาจารย์ย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเพราะเป็นผู้ชักชวน อันเตวาสิกผู้ถูกชักชวนย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญ เพราะเป็นผู้ถูกชักชวน ผู้ปฏิบัติย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าววว่า คนทั้งหมดเหล่านั้นย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก. พึงทราบเนื้อความในวาระทั้งหมดโดยทำนองนี้. อนึ่งในบทนี้ว่า **ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้** คือปฏิบัติตามเหตุ บทว่า **จักยังธรรมอันควรรู้ให้สำเร็จ** คือจักยังเหตุให้สำเร็จ. บทว่า **ปรารภความเพียร** คำทำความเพียรอันจะเกิดทุกข์แก่ตน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดปรารภ

ความเพียรในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใด
เกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
คำสอนอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกทุกข์ได้อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงคำ
สอนอันจะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ในบัดนี้จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ดู
ก่อนจุนทะ อนึ่งศาสดาในโลกนี้ ย่อมเป็นพระสัมมาสัมพุทธะดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปได้
คือ นำไปเพื่อประโยชน์แห่งมรรค และเพื่อประโยชน์แห่งผล บทว่า
ปรารภความเพียร คือ ปรารภความเพียรอันจะให้สำเร็จสุขแก่ตน ดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเกียจคร้านในธรรม
วินัย อันตลาคตกกล่าวไว้ดีแล้ว ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใดมีความเพียรอัน
ปรารภแล้ว ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้. ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงแสดงอานิสงส์แห่งกุลบุตรผู้ปฏิบัติชอบในคำสอนอันจะทำผู้ปฏิบัติ
ให้ออกไปจากทุกข์ได้แล้ว เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาอีกจึงตรัสคำ
เป็นอาทิว่า ดูก่อนจุนทะ ก็พระศาสดาอุบัติแล้วในโลกนี้ดังนี้. ในบทเหล่านี้นั้น
บทว่า สาวกทั้งหลาย เป็นผู้ไม่รู้แจ้งอรรถ คือ ไม่มีปัญญาที่จะ
ตรัสรู้ได้. บทว่า ทำให้มีบทอันรวบรวมไว้พร้อมแล้ว คือกระทำด้วย
บทอันรวบรวมไว้ทั้งหมด. อธิบายว่าไม่ใช่รวบรวมไว้อย่างเดียว. ปาฐะว่า
สพฺพสงฺคาหปทคฺคํ ดังนี้บ้าง คือไม่อยู่ในบทที่รวบรวมไว้ทั้งหมดอธิบาย
ว่าไม่สงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกัน. บทว่า ทำให้มีปาฏิหาริย์ คือ เป็น
ธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้. บทว่า ตลอดถึงเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย คือ ประกาศไว้ด้วยดีแล้วตั้งแต่มนุษย์โลกจนถึงเทวโลก.
บทว่า ย่อมเป็นเหตุให้เดือดร้อน คือ เป็นผู้ทำความเดือดร้อนในภายหลัง.

บทว่า ศาสดาของเราทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อแสดงถึงอาการอันทำให้เดือดร้อนของสาวกเหล่านั้น. บทว่าย่อมไม่เป็นเหตุเดือดร้อนในภายหลัง อธิบายว่า ชื่อว่าย่อมไม่ทำความเดือดร้อนในภายหลัง เพราะข้อที่สาวกทั้งหลาย อาศัยพระศาสดาพึงบรรลุได้บรรลุแล้ว.

บทว่า เถโร ได้แก่ผู้มั่นคง คือประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้มั่นคง. คำว่า รตตถุญฺญ เป็นต้น มีเนื้อความกล่าวไว้แล้ว. บทว่า เอเทหิ เจปิ คือด้วยคำเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ตอนต้น บทว่า เป็นผู้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ความว่า พระอรหันต์ ชื่อว่า เป็นแดนเกษมจากโยคะในธรรมวินัยนี้ เพราะพระอรหันต์เป็นแดนเกษมมาจากโยคะ ๔ สาวกทั้งหลายบรรลุพระอรหันต์นั้น. บทว่า ควรที่จะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อธิบายว่า พึงเป็นผู้สามารถจะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ เพราะเล่าเรียนมาเฉพาะหน้า. บทว่า เป็นผู้ประพาศิพรหมจรรย์ คือ พระอริยสาวกทั้งหลาย เป็นผู้ประพาศิพรหมจรรย์อยู่. บทว่า เป็นผู้บริโศกคาม คือ คฤหัสถ์ผู้เป็นพระโศดาบัน. บททั้งหลายเป็นต้นว่า พรหมจรรย์สำเร็จผลนั้น พิศดารแล้วในมหาปรินิพพานสูตรนั้นแล.

บทว่า ลากคฺคยสคฺคปฺปคฺคตฺ แปลว่าถึงความเลิศด้วยลาภและด้วยยศ. บททั้งหลาย ดูก่อนจนทะ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระเป็นสาวกของเราในบัดนี้มีอยู่แล ดังนี้ผู้เป็นเถระในบทนี้ ได้แก่พระเถระมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น. บทว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ได้แก่ขมาเถรีและอุบลวัณณาเถรีเป็นต้น. บททั้งหลายว่า อุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวก เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ประพาศิพรหมจรรย์ ดังนี้

อุบาสกในที่นี้ได้แก่จิตตคหบดีและหัตถกออาพวกเป็นต้น. บทว่า **ผู้บริโศก** **กาม** ได้แก่จุลอนาถบิณฑิกะและมหาอนาถบิณฑิกะเป็นต้น. บทว่า **หญิง** **ผู้เป็นพรหมจารี** นี้ได้แก่หญิงทั้งหลายมีนันทมารดาเป็นต้น. บทว่า **หญิง** **ผู้บริโศก** ได้แก่หญิงทั้งหลายมีนางขุขุชตรา เป็นต้น. บทว่า **สพฺพ-** **การสมฺปนฺน** ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยการณ์ทั้งปวง. บทว่า **อิทเมว** ต่ ความว่า **บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงพรหมจรรย์นี้** คือธรรมนี้ ฟังกล่าวโดยเหตุ โดย **นัยอันชอบ**. บทว่า **อุทฺทกสุสุทฺถํ** ตัดบทเป็น **อุทฺทโก** **สุทฺถํ**.

บทว่า **ปสุสฺส น ปสุสฺสตี** คือ บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่าย่อมไม่เห็น. ได้ **ยินว่า** อุทฺทกรามบุตรนั้นถามปัญหานี้กะมหาชน. มหาชนกล่าวว่า ท่าน **อาจารย์** พวกเราไม่รู้ ขอท่านอาจารย์โปรดบอกแก่พวกเราเถิด. อุทฺทกราม- **บุตร** จึงกล่าวว่า ปัญหาที่ลึกลับซึ่ง เมื่อมีอาหารสัปปายะ อาจคิดได้ประเดี๋ยว **เดียว** ก็ตอบได้. แต่นั้นมหาชนทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันทำสักการะใหญ่ **ตลอด ๔ เดือน** อุทฺทกรามบุตร เมื่อจะกล่าวปัญหานี้ได้กล่าวคำเป็น **อาทิว่า** บุคคลเห็นอยู่ซึ่งอะไรจึงชื่อว่าย่อมไม่เห็น ดังนี้. ในบทเหล่านั้น **บทว่า** **มิดโกณลัปฺตี** แล้ว คือลับเสียมกริบ ในข้อนี้มี อธิบายว่า **ใบมีด** **โกณลัปฺตี** แล้วย่อมปรากฏ แต่คมมีดโกณไม่ปรากฏ.

บทว่า **สจฺจมฺม** **สฺมาคมฺม** คือรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ **พัญชนะ** ด้วยพัญชนะนั้น อธิบายว่า นำมาเปรียบกันอรรถกับอรรถพัญ- **ชนะ** กับแม่พัญชนะ. บทว่า **พิจฺจรวบรรม** คือ ฟังบอกได้ ฟังสอดได้. บทว่า **ยถยิทํ** **พฺรหฺมจฺริยํ** ความว่า ศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้นนี้. บทว่า **ตตฺร** **เจ** **คือ** ในท่ามกลางสงฆ์นั้นหรือในภายิตของสพรหมจารีนั้น. ในบททั้ง **หลายว่า** ท่านผู้มีอายุถือเอาอรรถนั้นแลผิดและยกพัญชนะทั้งหลาย

ผิวดังนี้ อธิบายว่า ในบทนี้ว่า สติปัญญา ๔ ย่อมถือเอาอรรถว่า อารมณ์ คือสติปัญญา ยกพยัญชนะขึ้นว่า สติปัญญานานิ. บทว่า อิมสุส ก็ นุ โข อาวุโส อตุลสุส ความว่า พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้คือ จตุตตารโ สติปัญญานา หรือ หรือว่าพยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ คือ จตุตตาริ สติ- ปัญญานานิ ของอรรถว่าสตินั้นแหละคือสติปัญญา. บทว่า อย่างไร จะสมควรกว่ากัน คือพยัญชนะทั้งหลายของอรรถนี้อย่างไร บทว่า เข้าถึงกว่า คือแน่นกว่า บทว่า แห่งพยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ คือ อรรถนี้ว่าสตินั้นแหละคือสติปัญญาหรือ หรือว่า อรรถนี้ว่า อารมณ์ คือสติปัญญาแห่งพยัญชนะทั้งหลายว่า จตุตตารโ สติปัญญานา. บทว่า คู่ ก่อนผู้มีอายุ ของอรรถนี้ คือ ของอรรถนี้ว่า อารมณ์เป็นสติปัญญา บทว่า ยานิ เจว เอตานิ ความว่าพยัญชนะเหล่านี้ ไฉนข้าพเจ้ากล่าว แล้ว. บทว่า โย เจว เอโส ความว่า ไฉนข้าพเจ้ากล่าวแล้ว. บทว่า โส เนว อุตฺตาทตฺตพฺโพ ความว่าพวกเธอควรตั้งอยู่ในอรรถและในพยัญ- ชนะโดยชอบก่อน แต่สพรหมจารีนั้นพวกเธอไม่ควรยินดี ไม่ควรรุกราน บทว่า สลฺลญาเปตฺตพฺโพ แปลว่า ควรให้รู้. บทว่า ตสฺส จ อตุลสุส คือ แห่ง อรรถ ว่าสตินั้นแหละคือสติปัญญา. บทว่า เตสฺสจ พฺยัญชนานิ คือแห่ง พยัญชนะว่า สติปัญญา. บทว่า นิสฺนฺตฺติยา คือ เพื่อพิจารณา เพื่อทรงไว้. พึงทราบเนื้อความในวาระทั้งหมด โดยนัยนี้. บทว่า ตาทิสฺส แปลว่าเช่น กับ ท่าน บทว่า อตุลฺลเปตฺติ ได้แก่ถึงโดยอรรถ คือรู้ซึ่งอรรถ บทว่า พฺยัญช- ปฺปเปตฺติ ได้แก่เข้าถึงโดยพยัญชนะ คือรู้ซึ่งพยัญชนะ พวกท่านสรรเสริญภิก- ษุณฺนั้นอย่างนี้ จริงอยู่ภิกษุณฺนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสาวกของพวกท่าน คู่ก่อนจุนทะ ภิกษุณฺนั้นชื่อว่าเป็นพระพุทฺธะ ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้ง ภิกษุพหูสูตในตำแหน่ง ของตน บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงขยาย พระธรรมเทศนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นกว่านั้นจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คู่ก่อนจุนทะเรา

ไม่แสดงธรรมแก่พวกเธอ เพื่อปิดกั้นอัสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน
เท่านั้นดังนี้.

ในบทนั้นอัสวะทั้งหลายอันเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยเป็นเหตุในโลก
นี้ ชื่ออัสวะเป็นไปในปัจจุบัน อัสวะทั้งหลายอันเกิดขึ้นเพราะมีการบาด
หมากันเป็นเหตุในโลก ชื่อว่าอัสวะเป็นไปในภพหน้า. บทว่า
ถำรวม คือ เพื่อปิดโดยที่อัสวะเหล่านั้นเข้าไปไม่ได้ บทว่า ปฏิฆาตาย
คือ เพื่อกำจัดด้วยการทำลายราก. ในบททั้งหลายว่าเราอนุญาตจิวรแก่
พวกเธอก็เพียงเป็นเครื่องกำจัดหนาว ดังนี้อธิบายว่า จิวนั้นสามารถ
เพื่อกำจัดหนาวแก่พวกเธอ ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า จิรใดอัน
เราอนุญาตแก่พวกเธอ พวกเธอก็ห้ามจิวนั้นแล้ว ทำความสนุกก็ดี ถือตัว
ก็ดีดังนี้เราไม่อนุญาต แต่พวกเธอก็ห้ามจิวนั้นแล้วทำการกำจัดหนาวเป็นต้น
แล้วจัดกระทำโยนิโสมนสิการสมณธรรมสะดวก ดังนี้เราอนุญาต แม้
บิณฑบาตเป็นต้นก็อย่างเดียวกับจิร ก็การพรรณนาอนุบทในที่นี้พึงทราบ
โดยนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธรคคั่นแล.

บทว่า สุขลลิกานุโยคฺ แปลว่าประกอบความเพียรเนื่องและใน
ความสุข อธิบายว่า ความเป็นผู้พอใจในการเสพสุข. บทว่า สุขฺ คือ
กระทำให้ตั้งอยู่ในความสุข. บทว่า ปิเนติ คือทำให้เอิบอิม คือ อ้วน.
บทว่า อฏฺฐิตธมฺมา คือ เป็นสภาพไม่ยังยั้ง. บทว่า ชิวฺหา โน อตุถิ
อธิบายว่าปรารถนาเรื่องใด ๆ เมื่อกล่าวถึงเรื่องนั้น ๆ บางครั้งกล่าวถึงมรรค
บางครั้งกล่าวถึงผล บางครั้งกล่าวถึงนิพพาน. บทว่า ชานตา คือรู้โดย
สัพพัญญุตญาณ. บทว่า ปสฺสตา คือเห็นด้วยจักขุ ๕. บทว่า คมฺภีรเนโม
คือฝังเข้าไปในดินลึก. บทว่า สุนิชาโต คือฝังแน่น. บทว่า เอวเมว

โฆ อาวุโส ความว่า พระชีนาสพเป็นผู้ไม่ควรประพดิล่วงฐานะ ๕ เป็น
ผู้ไม่หวั่นไหวไม่สะเทือนในการประพดิล่วงนั้น. ในการประพดิล่วงนั้น
แม้พระอริยะทั้งหลายมีพระโศคาบันเป็นต้น ก็ไม่ควรในการแกล้งปลง
สัตว์จากชีวิตเป็นต้น. บทว่า สนุธิการกัม กาม ปริญฺชิตุ ความว่า
เพื่อทำการสั่งสมวัตตูกามและกิเลสกามแล้วบริโภค. บทว่า เหมือนอย่าง
ที่ตนเป็นผู้ครองเรือนในกาลก่อน ความว่า ไม่ควรบริโภคเหมือน
อย่างที่ตนเป็นคฤหัสถ์บริโภคในกาลก่อน. จริงอยู่พระอริยะมีพระโศคาบัน
เป็นต้นอยู่ ณ ท่ามกลางเรือน ย่อมตั้งอยู่ด้วยนิमितของคฤหัสถ์ตลอดชีวิต.
แต่พระชีนาสพบรรลุพระอรหัตแล้วเป็นมนุษย์ย่อมปรินิพพาน หรือบวช
พระชีนาสพไม่ตั้งอยู่ในกามาวจรเทวโลกทั้งหลายมีจาตุมหาราชิกาเป็น
ต้นแม้ครู่เดียว เพราะเหตุไร เพราะไม่มีที่วิเวก ก็แต่ว่าพระชีนาสพดำรง
อยู่ในอิตถภาพแห่งภุมมเทวดา แม้บรรลุพระอรหัตแล้วก็ยังดำรงอยู่
ก็ปัญหานี้มาถึงด้วยอำนาจแห่งพระชีนาสพนั้น ฟังทราบภิกขุภาวะของ
พระชีนาสพนั้นเพราะทำลายโทสะได้แล้ว.

บทว่า หาฝั่งมิได้ คือ ไม่มีฝั่ง ไม่มีกำหนด ใหญ่ บทว่า
พระสมณโคดมหาได้ปรารภกาลนานที่เป็นอนาคตไม่ อธิบายว่า ก็พระ
สมณโคดมหาได้ทรงบัญญัติอย่างนี้เพราะปรารภกาลนานอันเป็นอนาคตไม่
พระสมณโคดมเห็นจะทรงทราบอดีตเท่านั้น ไม่ทรงทราบอนาคต เป็นจริง
อย่างนั้นการระลึกถึงกำเนิดห้าร้อยห้าสิบชาติ ในอดีตย่อมปรากฏแก่พระ-
สมณโคดมนั้น การระลึกถึงมากอย่างนี้ย่อมไม่ปรากฏในอนาคต พวก
ปริพาชกอัญญเดียรฉิยเห็นจะสำคัญความนี้ดังนี้ฟังกล่าวอย่างนั้น. บทว่า
ตยิทํ กิสุ คือไม่รู้อนาคตเป็นอย่างไร บทว่า กถิสฺสุ คือด้วยเหตุไรหนอ.

อธิบายว่า พระสมณโคดมไม่ทรงรู้ที่เดียวหรือหนอ จึงไม่ทรงระลึกถึง
อนาคต ก็ว่า เพราะทรงใคร่จะไม่ระลึกถึง จึงไม่ระลึกถึง. บทว่า
อัญญาวิहितเคน ญาณเหตุผลเนน ความว่าพวกปริพาชกอัญญาเดียรดีย์ยอม
สำคัญสิ่งที่พึงถือเอา สิ่งที่พึงบัญญัติ อันเป็นญาณทัสสนะซึ่งเป็นไปเพราะปรา
รภญาณทัสสนะอื่นซึ่งเป็นอย่างอื่น ด้วยญาณอันเป็นทัสสนะเพราะความเป็น
ผู้สามารถเห็นเหมือนทำให้ประจักษ์ ซึ่งเป็นโดยประการอื่น คือ ปรา
รภญาณทัสสนะอื่นเป็นไป จริงอยู่พวกปริพาชกอัญญาเดียรดีย์เหล่านั้น ย่อมสำคัญ
ญาณทัสสนะอันสงบตั้งขึ้นแล้วเฉพาะหน้าเนื่อง ๆ แก่ผู้เดินไป ยืนอยู่หลับ
และตื่น. ก็ชื่อว่าญาณเช่นนั้นย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พึงทราบปริพาชก
อัญญาเดียรดีย์ว่า พวกเขาย่อมสำคัญเหมือนอย่างคนโง่ไม่ฉลาด ฉะนั้น.
บทว่า สตานุสสารี ได้แก่ญาณอันสัมปยุตด้วยบุพเพนิวาสานุสสติ บทว่า
ยาวตก อากุขติ ความว่า พระตถาคตยอมส่งพระญาณว่า เราจักรู้เท่า
ที่ปราธนาจะรู้ ญาณของพระตถาคตนั้นไม่ถูกปิด ไม่ถูกกั้น ย่อมไปเหมือน
ลูกศรที่เขายิงไปในพวงใบไม้ผุฉะนั้น เพราะฉะนั้นพระตถาคตยอมทรง
ระลึกได้เท่าที่ทรงหวัง บทว่า โโพธิชฺ แปลว่า เกิดที่โคนโพธิ์ บทว่า ญาณ
อุปฺปชฺชติได้แก่ จตุมรรคญาณยอมเกิด. บทว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย อธิ
บายว่าชาตินี้มีในที่สุด เพราะเหตุที่จะทำให้มีชาติได้ด้วยญาณนั้น. บท
ว่า บัณฑิตภพใหม่ยอมไม่มี อธิบายว่า แม้ญาณอื่นอีกก็ยอมเกิดขึ้น. บทว่า
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ความว่า ไม่อาศัยประโยชน์ในโลกนี้หรือ
ประโยชน์ในโลกหน้า. บทว่า พระตถาคตยอมได้ทรงพยากรณ์สิ่งนั้น
อธิบายว่า พระตถาคตยอมไม่ทรงกล่าวถึงกถาอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจาก
ทุกข์ได้เช่นภารตยูทธ และการลักพาตีดา. บทว่า สิ่งเป็นของจริงเป็น

ของแท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หมายถึงดิรัจฉานกถามี ราชกถา เป็นต้น. บทว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักกาล อธิบายว่าพระตถาคต ย่อมทรงรู้จักกาล คือทำให้มีเหตุการณ์แล้วจึงทรงกล่าวในกาลอันถึงความ สมควร เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ตถาคต. อธิบายว่า กระทำ ท อักษร ให้เป็น ต อักษร เพราะตรัสโดยประการที่ควรตรัส ท่านจึงกล่าววาทถาคต.

บทว่าทิฏฐิ์ ได้แก่รูปายตนะ. บทว่า สุตฺ ได้แก่สัททายตนะ.

บทว่า มุตฺ ได้แก่กัณชายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะของสิ่งที่ตนรู้แล้ว คือถึงแล้วพึงถือเอา. บทว่า วิญญาณฺ์ ได้แก่ธรรมายตนะมีสุขและทุกข์ เป็นต้น บทว่า ปตฺตฺ ได้แก่แสงหากดีดี ไม่แสงก็ดีบรรลุแล้ว. บทว่า ปริยเสติได้แก่แสงหาสิ่งที่บรรลุแล้วก็ดี สิ่งที่ยังไม่บรรลุแล้ว. บทว่า อนูวิจิริตฺ มนสา คือท่องเที่ยวไปด้วยจิต. ทรงแสดงบทนี้ด้วยคำนี้ว่า ตถาคตเนน อภิสมฺพุทฺธึ ดังนี้ ที่โคณโโพธิ์ บทว่า ตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว อธิบายว่า ก็รูปารมณฺ์มีสี่เขี้ยวสี่เหลี่ยมเป็นต้นของโลกพร้อมด้วยเทวโลกนี้ ในโลกธาตุทั้งหลายหาประมาณมิได้อันใดย่อมมาสู่คลองในจักขุทวาร สัตว์ นี้เห็นรูปารมณฺ์นี้ในขณะนี้เป็นผู้ใส่ใจเสียใจ หรือมีคนเป็นกลางดังนี้ รูปารมณฺ์นั้นทั้งหมดอันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้วด้วยอาการอย่างนี้. เช่นเดียวกัน สัททารมณฺ์ใดมีเสียงกลอนเสียงตะโพน เป็นต้น ของโลกพร้อม ด้วยเทวโลกในโลกธาตุทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองในโสต- ทวาร กัณชารมณฺ์ใดมีกลิ่นที่ราก มีกลิ่นที่เปลือก เป็นต้น ย่อมมาสู่คลอง ในฆานทวาร รสารมณฺ์ใดมีรสที่รากรสที่ลำต้น เป็นต้นย่อมมาสู่คลองใน ชิวหาทวาร โผฏฐัพพารมณฺ์ใดอันต่างด้วยปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ มิแข็งมีอ่อน เป็นต้นย่อมมาสู่คลองในกายทวาร สัตว์นี้ถูกต้องโผฏฐัพพา-

รณณนี้ในขณะนี้เป็นผู้ศรัทธา เป็นผู้เสียใจ หรือมีตนเป็นกลาง อารมณทั้งหมคนั้นพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้วด้วยประการฉะนี้. เช่นเดียวกัน ธรรมารมณใดอันต่างด้วยสุขและทุกข์เป็นต้น ของโลกพร้อมด้วยเทวโลกนี้ในโลกธาตุทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองแห่งมโนทวาร สัตว์นี้รู้แจ้ง ธรรมารมณนี้ในขณะนี้เป็นผู้ศรัทธา เป็นผู้เสียใจ หรือเป็นผู้มีตนเป็นกลาง ธรรมารมณทั้งหมคนั้น อันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ดูก่อนจุนทะ ตถาคตไม่เห็นไม่ฟังไม่รู้หรือไม่รู้แจ้งในสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้เห็นแล้วฟังแล้วรู้แล้ว หรือรู้แจ้งแล้วย่อมไม่มี สิ่งที่มีหาชนนี้แสวงหาแล้วบรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนนี้แสวงหาแล้วไม่บรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนไม่แสวงหาแล้วบรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนไม่แสวงหาแล้วไม่บรรลุก็มี แม้ทั้งหมดนั้นชื่อว่าพระตถาคตไม่บรรลุแล้ว ไม่ทรงทำให้แจ้งด้วยญาณ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าตถาคตดังนี้ ที่เรียกว่าตถาคต เพราะที่ที่ไม่เสด็จไปในโลกเสด็จไปแล้ว. แต่ในบาลีกถาว่า อภิสัมพุทธะ คำนั้นมีความเดียวกับคตศัพท์ ฟังทราบความแห่งบทสรุปว่า ตถาคต ในวาระทั้งหมดโดยนัยนี้ ความถูกต้องของอรรถนั้นท่านกล่าวความพิสดารของตถาคตศัพท์ไว้ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงบันลือพระสีหนาทว่าเรากล่าวถึงความเป็นผู้หาผู้เสมอมิได้ ความเป็นผู้หาผู้ยิ่งกว่ามิได้ ความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ความเป็นธรรมราชาของตนอย่างนี้แล้วชื่อว่าไม่รู้ไม่เห็นในลัทธิทั้งหลายของพวกสมณพราหมณ์เป็นอันมาก ในบัดนี้ย่อมไม่มี ทั้งหมดย่อมเป็นไปในภายในญาณของเราที่เดียดังนี้ จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ดูก่อนจุนทะชื่อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคต หมายถึงสัตว์. บทว่า ดูก่อนผู้มีอายุ เพราะ

ว่าข้อนี้ไม่ประกอบด้วยอรรถ คือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า. บทว่า ไม่ประกอบด้วยธรรม คือไม่อาศัย นวโลกุตตรธรรม. บทว่า ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้น อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา ในบททั้งหลายว่านี้เป็นทุกข์แลเป็นต้นมือธบายว่า ธรรมทั้งหลายเป็นไปในภูมิสามที่เลื้อยเวียนค้นหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า นี่เป็นทุกข์ ค้นหาเป็นเหตุเจริญเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เป็นทุกข์สมุทัย ความไม่เป็นไปของทั้งสองนั้นคือทุกข์ และทุกข์สมุทัยพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่าเป็นทุกข์นิโรธ อริยมรรค คือ การรู้รอบทุกข์ การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาในบททั้งหลายว่า **ดูก่อนผู้มีอายุข้อนี้ประกอบด้วยประโยชน์** เป็นต้น มือธบายว่า ข้อนี้อาศัยประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า อาศัยนวโลกุตตรธรรมเป็นเบื้องต้น คือ เป็นประธาน คือเป็นเบื้องต้นของศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงบันลือพระสีหนาทว่า บัดนี้พวกปริพาชก อัญญุเตยรติย์ทั้งหลาย อย่าได้เข้าใจกันอย่างนี้ว่า ข้อใดที่เราไม่พยากรณ์ไว้ ข้อนั้นเราไม่รู้จึงไม่พยากรณ์ไว้ดังนี้ เราได้อยู่ดี ไม่พยากรณ์ เพราะแม้เมื่อเราพยากรณ์ข้อนี้ไปก็ไม่มีความหมาย ก็ข้อใดที่เราควรพยากรณ์อย่างไร ข้อนั้นเราก็ได้พยากรณ์ไว้แล้วนั้นแลดังนี้ จึงตรัสอีกว่า **ดูก่อนจุนทะ ทิฏฐินิสัยแม่เหล่าใด เป็นอาทิ.**

ทิฏฐิทั้งหลายในบทนั้น อธิบายว่าได้แก่ ทิฏฐินิสัย ทิฏฐินิสิต ทิฏฐิคติ บทว่า **สิ่งนี้แหละจริง** คือ สิ่งนี้แหละเป็นทศสนะที่จริง บทว่า **คำอื่นเป็น**

โหมะ ได้แก่คำของคนอื่นเป็นโหมะ บทว่า อสยกาโร แปลว่าไม่ได้ ทำด้วยตนเอง. บทว่า ตตฺร ได้แก่สมณะแลพรหมณ์เหล่านั้น บทว่า ดูก่อนผู้มีอายุมีอยู่หรือหนอที่ท่านทั้งหลายกล่าวคำนี้ดังนี้ อธิบายว่าเราถามพวกท่านอย่างนี้ว่าดูก่อนผู้มีอายุ คำใดที่พวกท่านกล่าวว่า ตนและโลกเที่ยงดังนี้ คำนี้มีอยู่หรือไม่มี. บทว่า สมณพรหมณ์เหล่านั้นกล่าวคำใดอย่างนี้ ความว่า ก็สมณพรหมณ์เหล่านั้นกล่าวคำใดว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เราไม่อนุญาตคำนั้นแก่สมณพรหมณ์เหล่านั้น. บทว่า โดยบัญญัติ คือโดยทฤษฎีบัญญัติ. บทว่า เหมาะสม คือสมด้วยญาณอันเสมอ. บทว่า อทิตฺ อธิปญฺจตุติคือ นี้ชื่ออธิบัญญัติ. ในอธิบัญญัตินี้เรานั้นแหละยิ่งกว่า ไม่มีผู้เสมอด้วยเรา คำที่ท่านกล่าวโดยบัญญัติ และอธิบัญญัติ ทั้งสองคำนี้เป็นอันเดียวกันโดยอรรถ โดยประเภทเป็นสอง คือ เป็นบัญญัติ อธิบัญญัติ ในบัญญัติทั้งสองนั้น ทฤษฎีบัญญัติ เรียกบัญญัติ บัญญัติ ๖ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้คือ จันทรบัญญัติ ชาติบัญญัติ आयตनบัญญัติ อินทริยบัญญัติ สัจบัญญัติ บุคคลบัญญัติ ชื่ออธิบัญญัติ แต่ในที่นี้คำว่า โดยบัญญัติ ท่านหมาย ทั้งบัญญัติและอธิบัญญัติ จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมหาผู้อื่นยิ่งกว่ามิได้ ทั้งโดยบัญญัติ ทั้งโดยอธิบัญญัติ ในบทว่า อธิบัญญัติแม่นี้. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในบัญญัติที่เป็นอธิบัญญัตินี้. บทว่า ปหานาย คือ เพื่อละ. บทว่า สมตฺกุกมย เป็นไวพจน์ของบทนั้น. บทว่า เทสิตา แปลว่ากล่าวแล้ว. บทว่า ปญฺจตุตา แปลว่า ตั้งไว้แล้ว อธิบายว่า เมื่อทำการแยกสิ่งที่เป็นก้อนออก เพื่อเจริญสติปัญญาได้เห็นสิ่งทั้งปวง โดยความแน่นอน

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 309

เป็นอันละทิฏฐินิสัยทั้งหมดโดยลงความเห็นว่าย่อมไม่เข้าไปรับรู้ความเป็น
สัตว์ ในกองสังขารล้วน ดังนี้ เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ว่า สติปัฏฐาน ๔ อันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วเพื่อละ เพื่อก้าวล่วงซึ่ง
ทิฏฐินิสัยดังนี้ ส่วนที่เหลือมีเนื้อความง่ายในที่ทั้งปวงอยู่แล้ว

จบอรรถกถาปาสาทิกสูตรที่ ๖.